

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Batı Klasikleri

EDEBİYAT HAYATI

SEÇMELER

A. France

MEB YAYINLARI

BATI KLASİKLERİ

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI: 879
BİLİM ve KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ: 149
Batı Klasikleri Dizisi: 30

Kitabın adı
EDEBİYAT HAYATI
Yayın kodu
90.34.Y.0002.537
ISBN 975.11.0183.2
Baskı yılı
1990
Baskı adedi
5.000
Dizgi, baskı, cilt
MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nın
9.10.1990 tarih ve 8306 sayılı yazıları ile
dördüncü defa 5.000 adet basılmıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Batı Klasikleri

EDEBİYAT HAYATI

SEÇMELER

Anatole France

**Çeviren
NEBİL OTMAN**

İstanbul 1990

İÇİNDEKİLER

Anatole France, Le Temps gazetesinde yayımladığı tenkid yazılarını Edebiyat Hayatı başlığı altında dört ciltte toplamıştır. Her cildin başında Anatole France'in tenkid anlayışını belirten bir önsöz vardır. Bu önsözler italik harflerle dizilmiştir:

Birinci ciltten seçmeler

Sayfa :

Önsöz	9
M. Guy de Maupassant ve Fransız Hikâyecileri	19
Bénjamin Constant'ın Hâtıra Defteri	30
Goncourt'ların Hâtıra Defteri	43
Balzac	54
Edebiyatta Deliler	64
Kaynaklar Tarihçisi M. Ernest Renan	74
George Sand ve Sanatta İdealizm	77

İkinci ciltten seçmeler :

Önsöz	89
Gustave Flaubert	98
Tenkidçi ve Romancı M. Guy de Maupassant	107
Mérimée	115
Edebiyat Dışı	123
Şüphencilik Hakkında	132
M. Jules Lemaître	142
Antoloji	148
Antoloji	158
M. Zola'nın Sâflığı	170
M. Octave Feuillet ve Juliette'nin Boşanması	178

Üçüncü ciltten seçmeler :

Önsöz	185
Niçin Kederliyiz?	199
Charles Baudelaire	207

Rabelais	216
Barbey d'Aurévilly	225
Ahlâk ve Bilim, M. Paul Bourget	234
Villiers de l'Îsle — Adam	258
Gök Bilimine Dair Hulyalar	267
Odéon Galerileri Altında	276
Gustave Flaubert'in Fikirleri	287
Paul Verlaine	298
Octave Feuillet	308
Buda'cılık	319

Dördüncü ciltten seçmeler :

Önsöz	327
Kalbimiz	338
Mistisizm ve Bilim	347
Jean Moréas	355
İntihalin Müdafaası, "Deli ve Engel"	366
İntihalin Müdafaası, "Molière ve Scarron"	375
Blaise Pascal ve M. Joseph Bertrand	386
Maurice Barrés. Bérénice'in Bahçesi	401
M. Marcel Schwob	409

ÖNSÖZ

LE TEMPS GAZETESİ MÜDÜRÜ, AYAN ÜYESİ MÖSYÖ ADRIEN HÉBRARD'A

Aziz mösyö,

Bu küçük kitabı size sunmama müsaade buyurun, onu tamamiyle size borçluyum, çünkü siz olmasaydınız hiç şüphesiz o da olmayacaktı. Beni Le Temps'a çağırdığınız zaman bir gazeteye eleştirme yazıları yazmayı hiç aklımdan geçirmiyordum. İzleniminiz beni şaşırttı ve bu yüzden hâlâ hayret içindeydim. Sizin gibi her şeyle ve herkesle devamlı temas sağlayan, hayata sıkı sıkıya bağlı bulunan, kendini daima olaylar ortasına atan, uyanık, hareketli, yaygın bir zekâ nasıl oldu da benim gibi derli-toplu, ağır, yalnızlığı sever bir kafadan hoşlanabildi?

Ama size hiçbir şey yabancı gelmez, derin düşünce bile. Sizi içli dışlı tanıyanlar, hayalci bir tarafınız olduğunu da temin ederler. Aldanmıyorlar. Yalnız çabucak hayal kuruyorsunuz. Sizde her şey müthiş bir çabuklukla kavrama kabiliyeti var. İnsanı şaşırtan bir kolaylıkla düşünüyorsunuz. Her şeyi aynı zamanda anlıyorsunuz. Işık gibi parlak ve çabuk olan konuşmanız beni daima şaşırtmıştır. Bununla beraber daima akla uygundur. Akılla şaşırtmak yalnız size vergidir. Fikirleriniz daha az olsaydı öyle bir yazar olurdunuz ki!

Uzun zaman Hindistan'da yaşamış olan Rusyalı büyüğü bir kadın, yazılarında Hint bilgelerinin kendi düşüncelerini dine yabancı olanlara anlatmak için kullandıkları bir usulden söz eder. Düşünce bir defa kendilerinde olgunlaştı mı onu veli bir adamın dimağına çabucak aktarırlarmış, o da bu düşünceyi rahat rahat yazarmış. İşte tam size yakışır bir usul. Ne yazık ki bizim barbar Batı Dünya'mızın düşüncenin "çabucak aktarılması"ndan henüz haberi yok. Ama ben sizi tanırım. Eğer bir veli böyle çabucak aktarılan düşüncelerinizi yaymıya kalkışsaydı, kendisine bunu yapmaması için hemen yalvarırdınız. Düşüncelerinizin yayılmaması olmasını daha uygun buluyorsunuz. Herkesin adamı olduğunuz halde kendinizi göstermekten nefret ediyorsunuz: bu da özelliklerinizden biridir, hem de incelikte geride kalanlardan değildir.

Sizde bir tılsım olduğuna inanırım. İstedığınızı yaparsınız. Beni belli zamanlarda yazı yazan derlitoplu bir insan yaptınız. Tenbelliğimi yendiniz. Hayallerimi kullandınız. Kafamı para getirir hale soktunuz. Bu bakımdan sizi eşsiz bir iktisatçı sayarım. Beni verimli bir hale getirmek, sizi temin ederim ki, harikûlâde bir şeydir. Sayın dostum Calmann Lévy bile, altı yıldan beri bana tek bir kitap yazdırmaya muvaffak olamadı.

Pek yumuşak bir huyunuz var ve geçinilmesi kolay bir insansınız. Beni hiç azarlamadınız. Bununla böbürlenmiyorum. Bu işlere elverişli olmadığımı, beni kendi halime bırakmanın daha iyi olacağını

çabucak anladınız. Övünmeden şunu söylüyeyim ki gazetenizde bana verdiğiniz hürriyetin başlıca sebebi budur. Beni yola gelmez bir insan olarak tanırırsınız, yola getirmek için de ümidiniz yoktur. Benim için bir gün her ikimizin de arkadaşı olan birine:

— O, Saint-Benoît tarikatına mensup alaycı bir papazdır, dememiş miydiniz?

İnsan kendini iyi tanımaz, ama bu tarifin isabetli olduğunu sanıyorum. Ben hemen hemen bir filozof rahip etkisini bırakırım. Disiplini yumuşak, uyulması kolay Thélème manastırına içten balıyım. İnsan belki orada fazla iman sahibi değildir, ama hiç şüphe yok ki pek dini bütündür.

Affetme, hoşgörülük, kendine ve başkasına saygı, orada her zaman kutlanan kutsal şeylerdir. Eğer insan orada şüpheciliğe doğru bir eğinim gösterirse Pyrrhonculuğun, görenek ve geleneklerle derin bir bağı olmadan yürüyemeyeceğini hesaba katmalıdır. O halde çok sayıda görenek düpedüz ahlâk demektir. Daima iyi bir vatandaş ve ahlâklı bir insan olmak için şüpheci olmak gerekir. Bir şüpheci, kanunlara hiçbir zaman isyan etmez; çünkü onlardan daha iyisinin yapılabileceğini ümit etmez. Cumhuriyet'de⁽¹⁾ birçok şeylerin affedilmesi gerektiğini bilir Size bir öğüt vereyim mi? Sakın Le Temps'nun siyasal bültenini bizim tbélème'cilerden birinin eline bırakmayın. Bülteneye temiz yürekli okuyucularımızın cesaretini kıran

(1) Burada Eflâtun'un eseri kastediliyor.

tatlı bir hüznün yayıverirler. Bakanlıklar, felsefe ile ayakta tutulmaz. Kendime gelince, bana yakışır bir alçakgönüllülüğü yurütüyorum; sonra da eleştirme ile yetiniyorum.

Bana yaptırdığınıza ve anladığıma göre eleştirme, felsefe ve tarih gibi, akıllı ve meraklı ruhlara uygun gelen bir çeşit romandır. İyice eşelenirse her roman bir otobiyografidir. Usta bir eleştirmeci, şaheserler ortasında, ruhunun maceralarını anlatan bir insandır.

Objektif sanat olmadığı gibi, objektif eleştirme de yoktur. O halde eserlerine kendilerinden başka bir şey katmakla övünen bütün insanlar en hilekâr bir hayalle aldanmışlardır. Gerçek şudur ki insan, benliğinin dışına çıkamaz. Bu bizim en büyük zavallılıklarımızdan biridir. Bir an için toprağı ve göğü, sineğin petek gözü ile görmek ya da bir orangutanın kaba ve basit dimağıyle anlamak için neler vermezdik? Ama bu bizim için imkânsızdır. Tierias gibi, erkek olduğumuz halde, önce kadın yaratıldığımızı hatırlamıyoruz. Daima bir hapis hanede gibi benliğimizin içine kapanmışızdır. Bana öyle geliyor ki en iyisi bu müthiş hali hoş karşılayıp kendimizi susturmak gücünü bulamadığımız her zaman kendimizden söz açtığımızı itiraf etmektir.

Samimi olarak bir eleştirmen şunu demelidir:

— Baylar, Shakespeare'i, Racine'i, Pascal'ı, Goethe'yi bahane ederek kendimden söz açacağım. Buhaylı güzel bir fırsat.

Kendine güvenmiş bir eleştirmen olan M. Cuvillier-Fleury'yi tanımak şerefini kazanmıştım. Kendisini Raphaël caddesindeki küçük evinde görmeğe gittiğim zaman bana gurur duyduğu sade kitaplığı-nı göstererek:

— Mösyö, dedi, bütün öteki neveleri de kucaklıyan eleştirme bir yana, hitabet, felsefe, tarih hepsi burada görülüyor. Evet, mösyö, eleştirmen zaman zaman bir hatip, bir filozof, bir tarihçidir.

M. Cuvillier-Fleury haklıydı. Eleştirmen bunların hepsidir veya hiç olmazsa öyle olabilir. Pek çeşitli, pek değişik, az bulunan fikir kabiliyetlerini göstermek için eline bir fırsat geçmiştir. Hele o eleştirmen bir Saint-Beuve, bir Taine, bir j. j. Weiss, bir Jules Lemaître, bir Ferdinand Brunetière olursa bu fırsatı kaçırmaz. Eleştirmen kendi dışına çıkmadan insanın fikir tarihini yapar. Tarih sırası bakımından eleştirme edebiyat nevelerin sonuncusudur. Belki de eninde sonunda bütün edebiyat nevelerini kucaklayacaktır. Hâtıraları zengin, hiç şüphesiz gelenekleri de uzun olan pek uygar bir topluma son derece uygun düşer. Özellikle meraklı, bilgili, terbiyeli bir insanlığa yararır. Gelişmesi için bütün öteki edebiyat şekillerinin muhtaç olduğu kültürden daha fazla kültür ister. Eleştirmeyi yaratanların başında Montaigne, Saint-Evremond; Bayle ve Montesquieu gelir. Eleştirme kaynağını hem felsefeden hem tarihten alır. Gelişmesi için, ona salt bir düşünce hürriyeti devri gerekmişti. Tarnibilimin yerini aldı. Eğer evrensel bir doktor, on

dokuzuncu yuzyılın Aquinoslu veli Thomas'ı aranırsa akla Sainte-Beuve değil de kim gelir?

O kutsal bir eleştirmendi, hâtırasına derin bir saygım vardır. Ama sevgili mösyö Hébrard sizinle açık konuşmam gerekirse lahana yetiştirmenin kitap yazmaktan daha akıllıca bir iş olduğunu sanıyorum.

Kitaba bağlı kalan insanlara göre bu evren kâğıt ve mürekkepten başka bir şey değildir. Uyuşuk vücudunu ancak böyle bir ruhla harekete getiren bir insan, yazı şeklindeki görüntüsünü inadla incelediği gerçeklere bir kaygı duymadan hayatını yazı masasının başında geçirir. Kadın güzelliklerini sadece yazılardan öğrenir. İnsanların çalışmalarını, acılarını, ümitlerini ancak ve ancak maroken bir cilt içine konulabilen şeylerden tanır. Hem korkunçtur, hem masumdur. Yüzünü hiç bir zaman pencereye dayamamıştır. Kitaplarını meydana getirmek için yazarların fikirlerini toplıyan Peignot işte böyle bir insandı. Hiçbir şey onu yolundan alakoymamıştı. Tutkuları, meraklı monografi konuları olarak görüyor ve milletlerin in-oktavo boyundaki sayfalar arasında mahvolduklarını biliyordu. Ölüm gününe kadar, hiçbir şey anlamadan, aynı hararetle çalıştı. Çalışmanın ona ağır gelmemesi bundandır. İnsan ancak bu sayede huzura kavuşabiliyorsa ona imrenmek gerekir.

Kitapları kutsayalım, eğer hayat, tatlı ve uzun bir çocukluk içinde onlar arasında akıp gidebiliyorsa. En gülünç resimlerine, tarif edemediğim, kimi zaman derin bir hayal ve tuhaf bir şiir duygusu katan Gustave

Doré, bir gün pek de farkına varmadan, kitap aşkının, bütün acı gerçekleri unuttuğu bu varlıkların alaylı ve hüznünlü örneğini verdi. Karışık, zulüm zamanlarında bir tarih kitabı yazan papaz Nestor'un kişiliğinde, bütün bu kitap meraklıları kuşağını canlandırmıştır. Resimi el ayasından daha büyük değildir; ama onu bir gören bir daha unutamaz. Bu resmi Kırım savaşı sırasında ustalığının ve vatanseverliğinin pek parlak ilhamını taşımadığını söylemek zorunda olduğum Kutsal Rusya başlığı altında yayımladığı bir sürü karikatür arasında bulabilirsiniz.

Bu Nestor görülmeğe değer. Kitaplariyle kâğıtlariyle höcresindedir. Oturmaktan hoşlanan bir insan gibi koltuğuna yerleşmiş, başını takkesinin içine gömmüş, burnu masasının üstünde, yazıyor. Etrafında bütün memleket birbirini öldürüyor, şehir yangına veriliyor. Oklar âdeta havayı karartıyor. Hattâ Nestor'un manastırı öyle şiddetli bir saldırıya uğramış ki duvarlar yer yer yıkılmış. Temiz yürekli rahip yazısını yazıyordu. Mucize olarak kürtulan höcresi, pencereye takılan bir kafes gibi çatının ucunda takılıp kalmış. Leventler damların yıkıntıları üstüne yığılıyorlar. Duvarlar boyunca, sinekler gibi, yürüyorlar, oklardan ve kılıçlardan diken diken olmuş toprağa dolu taneleri gibi dökülüyorlardı. O, ocağın içinde doğuşüldüğü halde, yazıyor. Korkunç bir sarsıntı mürekkep hokkasını deviriyor, o yine yazıyor. İşte kitaplar içinde yaşamamanın ne demek olduğunu bir görün! İşte kâğıt yığınlarının kudretine bir bakın!

Kütüphaneler bugün rahip Nestor'a benziyen bir takım bilginleri barındırıyor. Hayatlarını dolduran ve dolup taşıran sabırlı çalışmalarına devam ediyorlar. Kargaşalık ve isyan günlerinde bile kütüphanenin açık bir saatinde orada bulunmamazlık edemezler.

Onlar mutludur. Hem artık onları bir yana bırakalım. Ama ben bir çoklarında, çok daha başka bir ruh görüyorum. Bunlar, insanlar ve hâdiseler hakkında çeşitli, çekici sırları kitaplarda ararlar. Daima ararlar ve kafaları hiçbir zaman durup dinlenmez. Kitaplar, barışseverlerde ne kadar rahatlık uyandırırsa endişeli ruhlarda da o kadar üzüntü yaratır.

Ben kendi payıma bu gibi endişeli ruhların bulunduğunu biliyorum. Bu kadar fazla kendilerini okumaya vermeye hakları yoktur. Meselâ Amadis de Gaule'ün dört ciltlik kitabını ve bir düzüne güzel roman okumanın Don Quichotte'u ne hallere soktuğunu düşünün bir kere. Büyü hikâyelerini okuya okuya büyüye inandı. Hayatı da masallar kadar güzel sandı. Okuma merakı olmasaydı hiçbir zaman yapamayacağı bin bir delilik yaptı.

Litré'ye göre kitap, basılan veya müsvedde halinde, bir sürü defter sayfalarının bir araya gelmesinden ibarettir. Bu tarif beni tatmin etmiyor. Ben olsam kitabı, fikirleri karıştıran, ruhları değiştiren her çeşit haylerin yükseldiği bir büyücük eseri olarak tarif ederim. Daha doğrusu şöyle derdim: Kitap bizi geçmiş zamanların hayalleri ortasına, ya da tabiat üstü gölgeler arasına götüren küçük sihirli bir âlettir. Çok

kitap okuyanlar afyon yutmuş insanlara benzerler. Rüya içinde yaşarlar. Dimağlarına sızan bu etkili zehir onları hakikat dünyasına karşı duygusuz bir hale getirir. Onları korkunç ve çekici rüyaların pençesine atar. Kitap Batı'nın afyonudur, bizi yiyip yutar. Bir gün gelecek hepimiz ayaklı kütüphane olacağız ve bu iş böyle bitecek.

Şairin sevgilisi, kendi ıstırabını nasıl severse biz de kitapları öyle sevelim. Onları sevelim; çünkü kitaplar bize haylı pahalıya mal oluyorlar. Onları sevelim; çünkü onlar yüzünden öleceğiz. Evet kitaplar bizi öldürüyor. Ben ki onlara tapdım, ben ki onlara yıllarca kendimi kayıtsız şartsız verdim, bu bakımdan bana inanmalısınız. Kitaplar bizi öldürüyor. Elimizde onların çok, hem de pek çok çeşitleri var. İnsanlar uzun yıllar boyunca hiç okumadan yaşadılar; işte asıl o çağlarda en büyük, en yararlı işler gördüler. Çünkü bu zaman, insanların vahşetten uygarlığa geçtikleri devirdir. Kitapsız olmakla beraber büsbütün şiirden ve iç âlemden yoksun değillerdi. Çocukluklarında, ihtiyar kadınlar, onlara, çok sonraları kitap meraklılar için baskıları yapılan Eşek Postu'nu, Çizmeli Kedi'yi anlatıyorlardı. İlk kitaplar, üslûbu ağır ve dinsel olan yazılarla örtülmüş kocaman taşlardı.

Bütün bunlar çok eski şeylerdir. O zamandan beri ne müthiş bir gelişme olmuş. Kitaplar, on altıncı ve on yedinci yüzyılda insanı şaşırtacak derecede çoğaldı. Bugün bu çoğalma yüz katına çıkmıştır. Dergi ve gazeteler hesaba katılmazsa, yalnız Paris'de

günde elli cilt kitap yayımlanıyor. Bu ne korkunç tutumsuzluk. Bu tutumsuzluktan deli olarak çıkacağız. İnsanın kaderi birbiri ardınca aykırı aşırılıklara düşmektedir. Orta çağda bilgisizlik korkuyu doğurmuştu. O zaman, şimdi bilmediğimiz bir sürü akıl hastalıkları etrafı kasıp kavuruyordu. Şimdi okuma ile genel bir uyuşukluğa doğru koşuyoruz. Ölçüyü devam ettirmek için daha temkinli, daha titiz olmamız gerekmez mi?

Kitap meraklıları olalım ve kitapları sevelim. Ama onlara dört elle sarılmıyalım. Titiz olalım, seçelim, sonra kitapçımıza Shakespeare'in komedilerinden birindeki şu soydan kişi gibi: "İyi citlenmiş olanların, aşktan söz edenlerini istiyorum..." diyelim

Bu küçük kitabın seveni bulunması ve güzel bir cilde lâyük olması bana övünç vermiyor. Ama sevgili mösyö, siz de bilirsiniz ki herkes onda, tam bir samimilik (çünkü yalan elimden gelmiyen bir ustalık ister), fazla hoşgörölük, iyi ve güzel için bir dostluk bulacaktır.

Bunun için minnet, takdir ve sevgimin zayıf bir delili olarak bu kitabı size sunmaya cesaret ediyorum.

A. F.

EDEBİYAT HAYATI

' SEÇMELER

M. GUY DE MAUPASSANT VE FRANSIZ HİKÂYESİLERİ

Evet, onların hepsini çağıracağım! Koşuk halinde yazılmış masallar, aşka, ahlâka dair hikâyeler anlatanları, eski gülünçlü, şeytanlı oyunların, neşeli söyleşilerin oyuncularını, saz şairlerini ve eski Golva masalcılarını çağıracağım ve hepsine meydan okuyacağım. Gelsinler ve neşeli sanatlarının yeni zaman hikâyecilerimizin bilgili ve ince sanatı yanında bir değeri bulunmadığını itiraf etsinler! Alphonse Dandet'lere, Paul Arène'lere, Guy de Maupassant'lara yenildiklerini açıkça söylesinler! Dante'nin *Cehennem*'in altıncı şarkısında sözünü ettiği turnalar gibi, Beyaz kraliçe zamanında aşk şarkıları söyliyerek şatodan şatoya giden orta çağ saz şairlerini çağıracağım. Bunlar, hikâyelerini koşuk olarak anlatırlardı; ama koşukları bizim en beceriksiz insanlarımızın yazısı kadar bile zarif değildi. Ölçü ve ses uyumu onlar için sadece bir hâfıza yardımcısı, bir klavuzdu. Küçük hikâyelerini akılda tutup zorluk çekmeden söylemek için birinden birini kullanırlardı. Koşuk, yararlı olunca, güzelden vaz geçebilirdi. On üçüncü yüzyılda biri, içinde, ihtiyar ve sakat babasını evden koğan ve oğlu tarafından aynı muameleye uğrama korkusuyla babasını hatırlıyan bir derebeyinin bulunduğu *İkiye Bölünmüş Kılıf* hikâyesini anlatıyor, bir

başkası, sarraf Guillaume'un karısını "baştan çıkartmayı" tasarlıyan papazdan yalnız yüz frank almakla yetinmediğini üstelik bir de domuz aldığını hikâye ediyordu.

Bu devrin hikâyelerinde şekil kaba idi, öz de ona göre idi. Bununla beraber içinde bir bülbülün kötü bir adama pek akıllıca öğütler verdiği yavru kuş hikâyesiyle Marie de France'ın *Graélent*'i gibi güzel aşk masalları, şurada burada, doğuyordu. Şu *Graé-lent* bizi hem hayrete düşürmesi hem eğlendirmesi bakımından hâlâ o hoş etkisini devam ettirmiyor mu?

Bu bakımdan sizi hakem yapıyorum:

Şair Marie de France şöyle anlatıyor: "Şehrin yakınlarında içinden bir nehir geçen sık bir orman vardı. Şövalye Graélent, mahzun ve dalgın oraya gitti; ulu ağaçlar altında bir zaman başıboş dolaştıktan sora, beyaz bir dişi geyiğin, kendisine yaklaşıldığını duyunca fundalıklar içinde kaçtığını gördü. Yetişmeyi düşünmeden peşi sıra koştu. Böylece duru bir pınarın aktığı bir alana vardı. Pınarda çırılçıplak bir kız oynaşp duruyordu. Onu bir fidan gibi, neşeli, narın, bembeyaz görünce Graélent dişi geyiği unuttu."

Sâf kalbli Marie masalının arkasını kusursuz bir tabiilikle anlatıyor: Graélent genç kızdan hoşlanır ve 'on'dan aşk diler", ama az sonra yalvarmaları kâr etmediğini görünce kızı zorla ormanın içine sürükler. Hoşuna giden işi yapar. Kendisini mertçe seveceğini, hiçbir zaman bırakmayacağını söz vererek bu işe

öfkelenmemesi için iyilikle yalvarır. Genç kız Graélent'nın iyi, nazik, akıllı bir şövalye olduğunu anlarsa da "Graélent, der, her ne kadar beni şaşırtıyorsanız da hani ya ben de sizi sevmiyor değilim Ama sevgilerimizi açığa vuracak bir söz söylemenizi yasak ediyorum. Size birçok güzel kumaş vereceğim. Mertsiniz, yiğitsiniz, güzelsiniz de." Şair Marie de France Graélent'nın bundan sonra büyük bur mutlulukla yaşadığını ilâve ediyor. İyi bir dost olmuştu.

Doğrusu on üçüncü yüzyıl hikâyecileri vakaları eşsiz bir sadelikle anlatıyorlar. Bunun bir örneğini *Amis ile Amiles* hikâyesinde bulurum:

"Arderay, Amiles'in kiralın kızını kirlettiğini iddia etti. Amis de Arderay'ın yalan söylediğine yemin etti. Birbirinin üstüne atıldılar. Sabahtan ikinci vaktine kadar döğüştiler. Arderay yenildi ve Amis onun kafasını kopardı. Kral bir yandan Arderay'ı kaybettiğine üzülüyor öte yandan kızının her ayıptan temizlendiğini görmekle seviniyordu. Kızına birçok altın ve gümüş vererek Amis'le evlendirdi. Amis Tanrı'nın iradesiyle cüzzama tutuldu. Obias adlı karısı ondan iğreniyordu. Birçok defa onu boğmağa kaktı...."

İşte hiçbir şeye şaşmıyan bir hikâyeci! Ancak on beşinci yüzyıldan itibaren artık gezici şarkıcılara değil de tam bir hikâye yaratacak kabiliyette gerçek yazarlara rastlıyoruz. *Saintre*'li *Küçük Jehan*'ın yazarı böyledir. Papazları sevmiyordu. Bu hal bütün eski hikâyecilerden ortak bir özelliktir. Ama söylemesini

biliyordu. Brabant bölgesinde Genappe'da 1456 dan 1461 e kadar *Kral XI. Louis*'nin *Yüz Yeni Hikâyesi* başlığıyla tanınmış derlemeyi meydana getiren kralın büyük oğlu Louis'nin soydan kişileri de bunlardandır. Eserde icad biraz zayıf görünür. Ama üslûp canlı, sağlam ve oturaklıdır. Güzel eski bir fransızca ile yazılmıştır. Bu hikâyelerde nükte de eksik değildir. Bunlar kısadır ve yüzde onu insanı bugün bile gerçekten güldürür. Meselâ köpeğini şefkatle seven şu iyi kâlbli köy papazının hikâyesi ne güzel bir hikâyedir değil mi? Zavallı hayvan ölünce bu sat adam onu, hiç kötülük düşünmeden Hristiyanların sessizce son yargı gününü ve vücudun dirilişini bekledikleri mezarlıktaki kutsal toprağa gömmüş. Yazık ki piskopos bunu duymuş. Piskopos, haşin ve cimri bir adammış. Köpeğini gömen papazı çağırtmış Onu öyle bir haşlamış ki, papaz sözü uzatmadan:

— Sayın büyüğüm, toprağı bol olsun, köpeğimi benim tanıdığım kadar siz de tanısaydınız, ona hazırladığım mezar için bu kadar şaşmazdınız, deyince piskopos, nerede ise onu hapse tiktiracaktı.

Papaz ayrıca köpeğin özelliklerinden söz etmeğe başlamış:

— Sağlığında olduğu kadar ölümünde de çok akılcıca hareket etti. Çok güzel bir vasiyetname hazırladı. İhtiyaç ve zorunluluklarınızı bildiği için şu getirdiğim elli altını size bağışladı.

Hikâyeci, piskoposun vasiyetnameyi de, gömme törenini de doğru bulduğunu ilâve ediyor. Bu hikâye-

çileri, hele kendilerinden sonra gelenleri, yenilgiye uğradıklarını itiraf etsinler diye değil de daha ziyade sonradan gelenlerle birlikte sevimli ve zafer kazanmış bir kabile meydana getirsinler diye çağırıyorum.

On altıncı yüzyılda hikâye çiçeklendi. edebiyatın her alanına tırmandı, açıldı, birçok derleme kitaplarını doldurdu. Bilgince, hattâ biraz da bilgisizce eleştirme yazıları arasından sıyrılıp en bilimsel eserler içine kadar sokuldu.

Béroald de Verville, Guillaume Boucher, Henri Estienne ve bu devrin en renkli, en zengin hikâyecilerinden olan Noël du Fail inadına hikâye yazıyorlardı. Navarre kraliçesi, *Heptaméron*'undan "Kadınların zavallı erkeklere oynadıkları bütün kötü oyunlar" adlı hikâye kitabını meydana getirmişti. Rabelais'den de, Montaigne'den de söz açmıyorum Bununla beraber ikisi de herkesten güzel hikâye yazdılar. On yedinci yüzyılda hikâye İspanyol kılığına girer. Pele- rin giyer, kılıç kuşanır, gülünç-acıklı olur. Zavallı Scarron bu kıyafete bürünen kimselerden birçoklarını gösterdi. Başka hikâyeleri arasında *İki Yüzlüler*'le *Pintiliğin Cezalanması* adlı iki hikâyesi vardır ki bunlarda Molière, *Pinti*'sinin de, *Tartufe*'ünün de değerini azaltmayan, birkaç çizgi bulmuştur. Büyük insan bunları aşırılamakla sakat adama büyük bir şeref kazandırdı. Hikâyedeki İspanyol pintide oldukça gülünç bir hilekâr edası vardır: "Şayet bir yerden çalınmış değilse odasındaki şamdan yanmazdı. Onu pek idareli kullanmak için daha sokakta, ışığı aldığı yerden soyunmağa başlardı. Odasına girince mumu

söndürür, yatağına girerdi. Ama daha da az masraflı yatmak için icatçı zekâsını kullanarak, odasını komşu odasından ayıran duvara bir delik açtı. Bile bile şamdanı yakmamış olan Marcos (pintinin adı) deliğini açıyor ve oradan işini görmeğe yetecek ışığı alıyordu. Soydan kişi olması yüzünden kılıç taşımayı ihmal etmiyerek çorapları aynı yerden eskisin diye bir gün soluna bir gün sağına takıyordu.” Şu Scarro-
n’un kötü yazdığında Racine’le bir fikirdeydim. Ama tasvir etmesini biliyor. Meselâ işte güzel belirtilmiş bir çizgi: Kahramanımız âşıktır. Çok üzgün ama hiç bir şeyin kaybolmaması için yine de dikkatli, evine dönmektedir:” cebinden bir mum çıkardı. Kılıcının ucuna dikti. Onu civar bir meydanda bulunan çarmıha gerilmiş İsa heykeli önünde yanan lâmbadan tutuşturarak, evliliğinin hayırlı olması için kısa bir dua okumadan yattığı evin kapısını bir maymuncukla açtı. Uyumaktan ziyade aşkını düşünmek için kendini kötü yatağına attı. Bana öyle geliyor ki işte M. Henri Pille’in kalemine yakışır resme güzel bir taslak. Ne *Doğurankadının çılgınlıkları* ile ne Charles Sorel’in uşak hikâyeleriyle ne Furetière’in orta tabaka hikâyeleriyle, ne de peri masallariyle vakit geçirmek istiyorum. On sekizinci yüzyıla gelince bu devir, hikâyenin altın devridir. Kalem Antoine Hamilton’un, l’abbé de Voisenon’un, Diderot’nun, Voltaire’in parmakları arasında koşuyor ve gülüyor. *Candide* üç günde çırpıştırılıp ölümsüzlüğe kavuşturulmuştur. O zaman herkes filozofça, nükteli konuşurdu. Caylus’un küçük hikâyerini okumadınız mı? Galichet’yi

biliyor musunuz? Galichet bir sihirbazdı. “Her gece bekçi papazı görmeğe gelen beyazlar giyinmiş bir genç kızı Saint Dominique rahibinin ruhuna çeviren odur, silâhşörlerin geldikleri gün Montereau rahibelerinin manastırı üstüne yarasaları yağmur gibi yağdırır. Rahibe hanımın odasında her gece beyaz bir tavşan belirten odur...” Ama Galichet’nin bana saçmasapan sözler söylediğini sanıyorum. Ah! sevimli insanlar, hem de ne zeki ne neşeli insanlardı onlar! Evet, neşeliydiler. Siz, düşünen insanların neşesine ne denildiğini bilir misiniz? Zekânın cesareti denilir. Bunun için hâdiselerin hiçliğini gülümseyerek meydana çıkaran ve evrensel ıstırap üstüne hikâyeler yazan bu markilere, bu filozoflara sonsuz bir değer veririm. Meselâ şair ve macar atlısı olan Boufflers şövalyesi öyle ince, öyle felsefi, öyle hem ciddi hem hafif, öyle edepsizce aynı zamanda merhametlice bir küçük hikâye yazmıştır ki insan bu hikâyeyi bir damla göz yaşı ile ıslanan bir kahkaha atmadan bitiremez. Buna *Golconde Kraliçesi Aline*’in hikâyesi derler. Aline bir çoban kızı imiş. Bir gün süt kabiyle beraber saflığını da kaybetmiş ve zevklere dalmış. Ama ihtiyarlayınca akıllanmış. O zaman mutluluğu bulmuş. Aline diyor ki: “Mutluluk bir yerde karar kılan zevktir. Zevk su damlasını andırır, mutluluk bir elmasa benzer.” İşte on dokuzuncu yüzyıla gelebildik; Stendhal, Charles Nodier, Balzac, Gérard de Narval, Mérimée ve adları üst üste yığılan birçokları hakkında yazı yazmak için zaman ayırmadım; onları benimle beraber siz de görebiliyorsunuz.

Bunlar arasında, kimisinde yumuşaklık, kimisinde kuvvet vardır. Ama hiçbirinde neşe yoktur. Fransız İhtilâli ince güzelliklerin başını kopartmıştır. Kolay gülümsemeyi yasak etmiştir. Edebiyat yüzyıla yakın bir zamandan beri artık gülmüyor.

Biz M. Guy de Maupassant'a, yeni hikâyecilerden oldukça parlak bir takım alayı verdik. Doğrusu da bu idi.

M. de Maupassant çok sayıda, çok güzel hikâyeler yazılan bu yurdun gerçekten en samimi hikâyecilerinden biridir. Kuşvetli, sade, tabii dilinde bize kendisini derinden derine sevdiren bir toprak tadı vardır. Fransız yazarının üç büyük özelliğini kendinde toplamıştır: birincisi açıklık, ikincisi açıklık, üçüncüsü yine açıklık. Onda ırkımızda bulunan bir ölçü ve düzen ruhu vardır. Normandiya'lı iyi bir çiftçi nasıl yaşarsa o da öyle tutumlu, neşeli yazıyor. Hilâkar, kurnaz, sâf, oldukça dalaverici, şıklığı içinde biraz kaba, yaradılıştan bol iyiliğinden başka kusuru olmayan, ruhundaki en güzel şeyi saklamada titiz, sağlam ve yüksek zekâlı, hiç hayallere kapılmayan, mezar ötesi hâdiseleri pek merak etmiyen, ancak gördüğüne inanan, elle yokladığı şeylere güvenen bu insan içimizdedir. O bir ülkedir! Fransada okumasını bilen herkese ilham ettiği dostluk buradan geliyor. Sonra o Normandiya'lı zevke, her eserinde duyulan o hoş buğday kosuna rağmen tipleri, bu zamanın herhangi başka bir hikâyecisinden çok daha çeşitli, konuları çok daha zengindir. Hiçbir budala insan hiçbir külhanbe-

yi yoktur ki onun hoşuna gitmesin ve geçerken dağarcığına atmasın. İnsandaki yüz kırışımının büyük bir ressamıdır. Cimri köylüleri, sarhoş gemicileri düşgün kızları, dairelerin alıklaştırdığı küçük memurları, insanlık taraftarı güzellikten olduğu kadar erdemden de yoksun olan bütün âcizleri kin duymadan sevgi beslemeden, kızmadan, acımadan tasvir ediyor. Bütün bu küçük insanları, bütün bu zavallıları bize öyle açık bir tarzda gösteriyor ki onları gözlerimiz önünde gördüğümüzü sanıyor ve onları gerçeğin kendisinden daha gerçek bir halde buluyoruz. Onları yaşıyor, ama onlar hakkında yargıya varmıyor. Yarattığı, bizimle beraber düşüp kaldırttığı o kopuklar, o çapkınlar, o sokak serserileri için ne düşündüğünü hiçbir zaman bilmiyoruz. O, hayat verdiği zaman her yaptığını bilen usta bir sanatçıdır. Kayıtsızlığı tabiatın kayıtsızlığıyla eşittir. Bu kayıtsızlık beni şaşırtıyor, kızdırıyor. Bu insafsız, sağlam yapılı, ama iyi kalbli adamın içinden neye inandığını, ne duyduğunu bilmek isterdim. Ahmak insanları saçmalıkları için mi seviyor? İstiraptan, çirkinliği için mi hoşlanıyor? Neşeli mi? Kederli mi? Bizi eğlendirirken kendisi de eğleniyor mu? İnsanı ne sanıyor? Hayat hakkında ne düşünüyor? Acaba matmazel Perle'in o sâf ıstırabı, miss Harriett'in gülünç ama öldürücü aşkı, ilk ekmek şarap âyinin hâtırasıyle Virville kilisesinde Rosa kızın döktüğü göz yaşları hakkında ne düşünüyor? Belki de kendi kendine her şeye rağmen hayat güzeldir, demiş olabilir. Hiç değilse

şurada burada hayata verilen şekilden pek memnun görünüyor. Belki de içi, hikâyelerini yazdığı kötü insanlarla, kötülük besleyenlerle dolu olduğuna göre kendi kendine dünya iyi yaratılmış, demiştir. Sonuç bakımından bu, bir hikâyeci için iyi bir felsefe olurdu. Oysa insan, tersini düşünmekte, M. de Mau-passant'ın için için kederli ve şefkatli bir acıma duyduğunu, gözümüz önüne son derece bir soğukkanlılıkla serdiği sefaletlere içten içe ağladını düşünmekte de serbesttir. O, bilirsiniz, köylüleri, Âdem lânetlemesinin yaratıp mahvettiği gibi, tasvir etmekte eşsizdir. Güzel bir hikâyesinde, köylülerden birini bize, baştan başa burun kesilmiş, yanakları görünmez olmuş, yuvarlak gözleri endişeli, vahşi, sabit bir hal almış, kabarık ve kızılıtlü eski bir şapka altında zavallı bir horoz kafası şeklinde gösterir. Sözü'n kısısı hep gördüğümüz ve yanımızda görmekle şaşırıp kaldığımız köylü bize, kendimizden ne kadar başka görünür. Aşağı yukarı bundan on beş yıl önce, bir yaz günü, François Coppet ile ikimiz mavi deve dikenlerinin kum içinde kuruduğu, yarı ıssız, vahşi hazin bir küçük Normandiye kumsalında dolaşıyorduk. Gezintimizin yarı yerinde bacakları iğri, çarpık çurpuk, üstü başı lime lime, bununla beraber ensesi çaylak gibi yoluk, gözleri kuş gibi yuvarlak, ama güçlü kuvvetli bir köylüye rastladık. Yürürken her adımda yüzünde kocaman ama gerçekte hiçbir şey ifade etmeyen bir buruşuk beliriyordu. Gülmekten kendimi alamadım, ama ne düşündüğünü anlamak için arkadaşşıma şöyle bir bakınca, yüzünde öyle bir acıma

ifadesi okudum ki pek az paylaşılan neşemden utandım.

Kendimi mazur göstermek için oldukça tatsız bir eda ile:

— Brasseur'e benziyor, dedim.

Şair:

— Evet, diye cevap verdi, Brasseur güldürür, ama bu adam insanı güldürecek kadar çirkin değil. Bunun için gülmüyorum.

Bu karşılaşma arkadaşımı âdeta rahatsız etmişti. Ayrıca bir şair olan M. de Maupassant, kafasının ve gözlerinin kendisine gösterdiği gibi sevinçleri, ıstırapları ve çaresi bulunmayan bir sefaletle cinayetleri içinde kapalı kalmış olan insanları böyle çirkin, böyle kötü, böyle alçak görmekle hiç ıstırap duymamış mıdır? Bilmem, ama sadece onun pratik bir adam olduğunu, kalabalığa alık alık bakmadığını, şifasız hastalıklara deva arıyan bir insan olmadığını biliyorum.

Felsefenin, yeryüzündeki insanların alinyazısı hakkında bildiğimiz bütün şeyleri fevkalâde bir şekilde özetleyen ve sütninelerin yavrulara söyledikleri şu pek hikmetli şarkı içinde tamamiyle yer aldığına inanacağım geliyor:

Mini, mini kuklalar
Neler neler yaparlar
Hafifçe üç dönüş
Sonra pır diye uçarlar.

BENJAMIN CONSTANT'NIN GÜNLÜĞÜ

Dün, doğruluğu ve titizliği için saygı beslediği mutedil cumhuriyet partisine sıkı sıkıya bağlı bir siyaset adamıyla görüşmek şerefini kazandım. Bana, bir babadan söz eder gibi saygı ve ululama ile Benjamin Constant'dan söz açtı. Onu dinlerken sanki bir bilgin'in, bir Solon'un, aşağı yukarı bir Likurgos'un sözünü ediyormuş gibi geliyordu. Böyle bir konuyu böyle bir konuşurla tartışmak bana düşmezdi. Esasen Anayasa hukukunda Benjamin Constant'ın yetkisi inkâr olunamaz. Resimle yazıyla, ağırbaşlılığıyla kendisini kabul ettiren bu sosyal fikirlerin kaynağını düşünürken, ayrıca 1829 Solon'unun zaaflarını gözlerimde canlandırırken içimden gülümsemekten kendimi alamadım.

Aslı Artois'lı bir aileden olup Lausanne'da doğmuş bulunan Benjamin Constant, damarlarında, savaşlarda derebiyi askerlerine mezarı okuyan papazların kanına Calvin'ci başkanların kanını karıştırıyordu. Yumuşak huylu, hastalıklı olan anası onu dünyaya getirirken ölmüştü. Alaycı, çekingen mizaçlı babası Constant'a hiçbir zaman bir güven telkin etmemişti. Ondört yaşına kadar onurunu geliştiren ama kalbini kurutan sert bir eğitim almıştı. İlk gençlik çağının iki yılını, başını döndüren başarılarla kendini bırakarak, bir Alman üniversitesinde geçirdi.

Orada müthiş saçmalıklar gördüğünü açıkça söyler. On altı yaşından on sekiz yaşına kadar Edimbourg'da okudu. Sonra Paris'e geldi.

On sekiz yaşında haris, kumarbaz ve âşık Constant, hayatını ağır ağır ve sefilcesine kemirecek olan üç alevi içinde besliyordu. Madame de Staël'i ilk defa 19 Eylül 1794 günü Coppet'de gördü. Bilindiği gibi bu karşılaşma onun kaderini tayin etmiş, bu ünlü kadının peşine takılması onu siyasete atmıştı. Birçok yazılarıyla kendini tanıttı ve 18 Brumaire'den⁽¹⁾ sonra Tribunat'ya⁽²⁾ çağrıldı, ama Tribune'de⁽³⁾ ve Madame de Staël'in salonunda yaptığı muhalefet az sonra tasfiye edilmesine ve sürülmesine sebep oldu. O zaman Veimar'a gitti. Orada grandüşes kendisini pek iyi karşıladı.

Herkesce bilinen bir hayatın sonucunu hatırlatmakla üzüntü duyuyorum. Benjamin Constant bilindiği gibi Almanya'da ikinci defa evlenmiş, birincisinden daha fırtınalı olan bu ikinci birleşme, kendisi için daha katlanılabilir bir hal almıştı. 1814 de Fransa'ya dönünce meşrutiyet idaresine katıldı. 19 Mart 1815 de yani Napoléon'un Élbé adasından dönüp artık Fontainebleau'ya yerleştiği sıralarda Benjamin Constant, biraz geç kalmış bir ilhamın etkisi altında,

(1) Fransız İhtilâli takviminin ikinci ayı (23 Ekim - 21 Kasım.

(2) Napoléon tarafından kurulmuş iki meclisten biri. Üye sayısı 100 kadar olup Séna tarafından tayin edilirdi.

(3) Tribunat meclisi üyelerinin oturdukları yer.

Débats gazetesinde sonu pek meşhur bir cümle ile biten ateşli bir makale yazdı: “Sefilce kaçıp bir iktidarın kucağından öbür iktidarın kucağına atılmıyacağım, alçaklığı safsata ile örtmiyeceğim ve utanılacak bir hayali affettirmek için kelimeleri kötüye kullanmıyacağım.” Daha oradan bir ay bile geçmemişti ki imparatorun devlet müşaviri olan Benjamin Constant ek anlaşmayı kaleme alıyordu. İkinci Restaurastion tarafından bir vatan haini olarak sürüldü. Fransa’ya ancak 1816 da dönebildi. 1819 da millet meclisine girdi, orada hayatının sonuna kadar meşrutiyet muhalefetine güzel konuşur başkanı olarak kaldı. Onu, kadir bilir çocuğu olan 1830 İhtilâli Danıştay başkanlığına davet etti. 8 Aralık 1930 da, ölünce, tabutunu büyük bir halk kitlesi taşıdı.

İşte hayatının belli başlı çizgileri. Bu çizgiler kopuktur, kırık döküktür. Hareketlerinin ayrıntıları içine nüfuz edilse, ruhuna girilebilse şaşırtıcı aykırılıklar, şiddetli korku uyandıran iç çatışmaları görülür. İnsan şunu söylemekten kendini alamaz: “Bu adamın içinde birçok adam yaşıyordu. Birbirine hem bağlı hem merhametsiz olan bu adamlar birbirini yemek zorunda kalmamış olsalardı, güzel ve büyük işler yaparlardı.”

Bu insanların biri, ek anlaşmayı kaleme alarak *1866 da Mercure’e* yazılarıyla katılmış, nazik anlarda, meclis kürsüsünden hürriyeti savunmuştur; bu adam insanlar hakkında, hiç de asîl bir sevgi ile doğmuş

değildi. Onlara hiçbir yakınlık duygusu ile bağlanmamıştı. İnsanları tanıyınca, horgördü.

“Başkalarını idare ediyorum, ama onları sevmiyorum. Bana biraz kin duymaları ve beni hiç sevmeleri bundan ileri geliyor. Başkaları beni hiçbir zaman kendimden daha fazla ilgilendirmez.” Sismon-di, hiç ciddi konuşmuyor, diye onu ayıplar. “Doğrudur, diyordu, bulunduğum durum içinde hâdiselerle, insinlarla, kandırmağa kalkışmayacak kadar, az ilgilendiririm. Sadece susmakla, eğlenmekle yetinirim. Tanrı'nın bana verdiği en güzel nitelik, kendi kendimle alay etmemdir.” Bu haller içinde hürriyetin iyilikleri hakkında hayallar kurmak ona güç geliyordu. İhtilâlin ilk günlerini iyi karşılamıştı; ama ne fazla ateşlilik gösterdi, ne de fazla ümide kapıldı. 1790 da şöyle yazıyordu: “İnsan oğlu budala doğmuş, ve hilekârlar tarafından idare edilmiştir. Bu kuraldır, ama hilekârlar ve sinsiler arasında oyumu Sartine'lere, Breteuil'lere değil de Mirabeau'lara, Barnave'lara veririm.”

Şüphesiz bu sözle liberal Tribunat üyesinin edası yoktur. Bu alın hâlâ donmuş bir haldedir. Bir kadının dudaklarından çıkan ateşli bir soluk altı yıl sonra bu alını ısıtacaktır. Benjamin Constant bütün ilhamlarını sevdiği kadınların dudakları üstünde tüketti. Kadınlar onun fikirlerini, söylevlerini, hareketlerini düzenlemişlerdir. Madame de Staël on yıl boyunca onun bilinci ve ışığı oldu. Sonra boşuna gözyaşları dökerek yapması ve inanması gereken şeyleri de madame Récamier'ye sormuştur.

Kadınların fikirlerini hiç almazdı, buna başvurmayacak kadar zekiydi. Amu bu kadınları sevdiği için onların istediği gibi, onlar adına düşünürdü. Yalnız başına bir karar veremezdi. Hiçbir insan bu kadar kararsız olmamıştır. Kafasının içinde pek çok, pek hararetli fikirler doğuruyordu. Fikirler bu kafa içinde, sağlam ve geniş dizilerin meydana getirdiği bir ordu halinde değil de daha ziyade eski çağ filozof ve şairlerinin arıları gibi ya da kümeleri ahenkle biteviye kapanıp açılan bale dansözleri gibi hafif birlikler halinde şekiller alıyordu. Onda hem gözlemci bir zekâ, hem de hayalci bir zekâ vardı. Düşünce ile herşey güç bir hal alır. Siyaset adamları atlar gibidir, göz siperlikleri bulunmadan doğru yürüyemezler. Benjamin Constant'ın felâketi, elinde böyle bir göz siperliği bulunmamasıdır. Bunu biliyor ve alnını göz siperliğine doğru uzatıyordu.

Kadınlar severdi, dedim. Bu bir dereceye kadar doğrudur. Elinden gelseydi, inanmada olduğu gibi sevmeye de kabiliyetsiz olmasaydı onları sevebilirdi. Hiç değilse kadınların hayata bir değer kazandırdığını, kötü olan dünyanın onlar olmadan büsbütün oturulmaz bir yer olacağını biliyordu. Hayatının dörtte üçünü dolduran bu duygu, kendisine pek büyük hatalar işletti. Bununla beraber parlak sayfalar da yazdırdı. Bugün bile hâtırasına karşı gelemedigimiz bir çeşit çekicilik sağlamaktadır. Benjamin Constant'ın, kadınları severken kendini sevdiğini söyleyemeyeceğim. Çünkü o, başkalarını beğenmediği gibi kendini de beğenmezdi. Ama onlarla can

sıkıntısını dağıtıyordu. Tutku aramak zoruyla az kalsın bir defasında bir kadına adam akıllı tutuluyordu. Aşkta ilk adımları başarılı oldu. On sekiz yaşında iken kırkbeşlik zekı bir kadını sevdi. Onun arkadaşı olarak kaldı. Eğer Madame de Staël isteseydi bir başka aşk münasebeti de aynı tatlılıkla sona erecekti. Oysa bu defa Benjamin artık sevmediği bir sırada sevimlik felâketine uğradı. Burada insanları menfaatleri dışında birleştiren aşk münasebetlerinde sık sık rastlanan bir fedakârlık görülmektedir. Çünkü kadın gösterdiği lûfa karşılık sonsuz bir minnet beklerken erkek onu elde etmekle amacına artık ulaşmıştır. Kadın, sanki erkek ilk önce kendi kendini aldatmadan sevebilecekmiş gibi, aldatıldığından şikâyet etmektedir. Coppet'nin misafiri, andını bozan bir insanın başına yağılabilecek en müthiş belâ fırtınalarına hedef oldu. Bu olay üzerine artık söylenecek bir şey kalmıyor. Biz sadece bu kadın öfkelerini, bu acıları, bu uzun, gaddarca bozuşmaları iyice biliyoruz. Zavallı kahramanımızın acı şikâyetlerini duyduk ve bu şikâyetlerin yumuşamış yankısını kendi biyografisi olan *Adolphe* romanında tekrar bulduk. *Adolphe* aldattığı ruhun ıstıraplı şaşkınlığına acıyor. Sevdiği için ıstırap çeken bu ruhta kutsal bir şey bulunduğunu anlıyor. İlk önceleri sadece can sıkıcı taşkınlıklar bulunduğu o ruhta canlı, yaralı bir kalbin asıl sıcaklığını duyuyor.

Otuz beş yaşına bastığı ve artık sevmediği sıralarda şöyle diyordu: “kalbim yeni yeni aşk münasebetlerine açılmıyacak kadar kocamıştır.” Ama on-

beş yıl sonra kendini tekrar genç hissediyor, fırtınalara doğru koşuyordu. Bu bakımdan öteki insanlara benzemişti. Kırk hattâ otuz beş yaşlarında kendini kocamış ve ihtiyar hisseden, devasız sandıkları tinsel bir yıpranma ile çöktüklerini bağıra bağıra söyliyken birçok insanların ben de görmüşümdür. On beş yirmi yıl sonra onları tükenmez gençlikleriyle övünürken bulmuştum. Benjamin Constant az kalsın büsbütün âşık olacaktı, demiştim. “Melek ve genç kız yüzü” ile bu yarı mucizeyi yaratan kadın madame Récamier idi. Sadece eldivenlerini çıkarmakla onu çılgına döndürdü:

Facie tenerisque lacertis

Devovet...(!)

Bu hareketi istemiyerek mi yapmıştı? Benjamin Constant buna inanmıyordu. Belki de yerden göğe kadar haklıydı.

Madame Récamier'ye ateşli mektuplar yazdı. Ona: “Sevmek, diyordu, ıstırap çekmektir, ama aynı zamanda yaşamaktır. Oysa ben uzun zamandan beri artık yaşamıyordum.” Madame Récamier için *Debats* gazetesinde 19 mart 1815 tarihli o ünlü makaleyi yazdı. Ama tanrısal Juliette en şiddetli aşkları en sakın dostluklar haline getirmesinin sırlarını biliyordu. Tıpkı ermiş Cécile gibi, ressam David'in onu bize yarı uzanmış bir vaziyette gösterdiği kanepeyi bir perhiz kürsüsü haline getirmesini yırtıcı arslanlar gibi

(1) Yumuşak kolları ve endamı ile mahvediyor.

içeriye aldığı insanları ürkek kuzular haline sokmasını biliyordu. Benjamin on ay süren bir kükremeden sonra kuzulaştı.

Son defa olarak hayatının korkunç gerçeğini aşk hayalleri altında saklamak için boşuna çabaladıktan sonra kalbi ölmüş bir halde, donmuş ihtiyarlığı içine gömüldü.

“İnsan, tutkular çağı geçince, mümkün olduğu kadar az bir ıstıraptan kurtulmaktan başka neyi arzulayabilir?” diyordu.

Bu adamı sertçe yargılayabiliriz, ama onda inkâr idilemiyen bir büyüklük vardır. Çok mutsuzdur. Bu ise basit bir ruhun hiç harçı değildir. Evet çok mutsuz oldu ve kendisi için de, başkaları için de müthiş ıstırap çekti. Sonra o, ister bir kadından, ister bir Tanrı'dan gelsin, acılarını seven gerçek âşıklardan değildi. Acılar dünyası üzerinde yetkin bir uygarlığın oldum olası hayal kırıklığı ve can sıkıntısı içinde yağurduğu en yorgun, en kaygılı bir ruhu altmış yıl sürekledi durdu. Ne insanlarla, ne de kendi kendine yaşabiliyordu. “Dünya, diyordu, gözlerimi ve kafamı yordu. Şu dünyada bu kadar uzun yaşamaktan bıktım, usandım. Her çeşit değer için bu boğucu hava!” “Yalnızlık, yalnızlık! Mutluluğumdan ziyade kabiliyetim için gerekli bir şey. Yalnız kalmaktan doğan sevincimi anlatamam.” diye haykırıyordu.

Ama ertesi gün, gururunun, kalbindeki kuruluğun, zekâsındaki inceliğin, kendisine eşine az rastlanır işkenceler hazırladığı o dünyaya tekrar atılıyordu.

Bir gün ruhunun derinliğindeki sırrı açıkça görerek “zaten ben hiçbir şeyden vazgeçmem” diye haykırdı. Ona her şey gerekti. Ama her şeyi eksikti. Sevinç, erdem, mutluluk, övünç, kanaat, sözün kisası her şey onun çorak parmaklarında kuruyordu. Bu yüzden garip taşkınlıklar gösteriyordu: “İnsanın değerliliğe feda edeceği hazzı, hazzına feda edeceği değerliliği olmaması ne acı.” Neler arzu etmemiştir. Bu kırık hayalli adam ne güzel hayaller kurmuştu. Aşkı da, zaferi de aynı zamanda çağırıyor. Dünyayı adıyla, düşüncesiyle doldurmak istiyor. Küçük bir Alman şehrinde, otuz yıldan beri tabiat araştırmalarını bir dolabın rafları üstüne dizmekle uğraşan ihtiyar bir rahiple karşılaşınca, birden bu iyi yürekli adamın mutluluğuna, sükûnuna, yumuşak başlılığına gıpta ediyor. Bütün sevinçleri, içi çekiyor, hem büyük adamların, hem kendi halinde adamların, hem de delilerin, bilgelerin seviçlerini. Goethe’nın *Faust*’u kendisine basit görünüyor. Çünkü Faust’un arzuları kendi arzuları yanında sadece sâf isteklerdi. Faust da onun yanında daha akla yakın görünüyordu. O, hiçbir şeye inanmıyor ve tanrısal aşkın dini bütün ruhlara doldurduğu zevkleri tatmağa çalışıyordu.

Bütün dinler aleyhinde bir kitap hazırlamayı tasarlarken, kuvvetli bir imanla, bütün dinler lehine bir kitap meydana getirdi. Bunu dük de Broglie’ye akçıkça itiraf ediyor. “İlk tezimi destekliyecek üç dört vakayı bir araya getirdim. Ama irademe boyun eğmediler, şimdi de ters yönde saldırdılar. Körükörü- ne boyun eğmeye ne güzel bir örnek!”

İnancı yoktu, bütün esrarlara, hattâ tövbe ile geçen heyecanlı ve mistik ihtiyarlık devrinde madam Krudener'in öğrettiklerine bile inanıyordu. 1815 de, kimi zaman diz çöküp dua durumunda, kimi zaman halı üstüne uzanıp mürakaba halinde madam Récamier için Tanrı'ya yalvararak bu kadının salonunda gecelerini geçirdiği oluyordu.

Hiçbir insan hayattan bu kadar çok şey istememiş. yine hiç bir insan, aldatıldığı için hayata bu kadar kin duymamıştır.

İnsanlığın o kararsızlık duygusu, içini ıstırapla doldurdu: "Her şey, diyor, bana iğreti imiş, elimden kaçmağa hazırlanıyormuş gibi geliyor, hayatın bende uyandırdığı, beni bırakmayan bir duygu, kaderin sarstığı bir çeşit dehşet duygusudur. Bugün yazıp yarının tarihini attığım bir hikâyeyi, bu bilinmez yarının bana neler getireceği hakkında içimde bir endişe duygusu uyanmadan, bitirdiğimi hiçbir zaman hatırlamıyorum." Otuz yedi yaşında iken ümitsizliğe düşmüştür: "bir anda yok olmaktan üzüntü duymayacağım. Hayattan beklediğim ne var ki?"

İstirabına karşı sevgisi yoktu, ama onunla gururlanıyordu. "Herkes gibi mutlu olsaydım kendimden iğrenirdim." Bu hayatta her şeyin bir alay konusu olması gerektiğini söylediği için son mutluluğu kumar olmuştu. Onu kötü sanıyorlardı, oysa kötü değildi. Kendisinde, başkasının duygusunu paylaşma, bir çeşit düşünceye dayanan acıma duyma kabiliyeti vardı. Dahası var: yaşadığı süre Jule Telma'ya karşı

kuvvetli bir dostluk gösterdi Kadın ölünce, onun hakkında, sonu ağırbaşlı ve hazine olan pek güzel sayfalar yazdı:

Julie'nin son oğlunun ölümü, kendi ölümlünün sebebi, açık, hızlı bir zayıflamanın ilk işareti oldu... Sık sık bozulan sağlığı, ümit kendisini desteklediği süre, tabiata karşı savaşır gibi görünüyordu. Ölmekte olan oğlu için esirgemediği bakım işleri sanki onu canlandırmıştı. Artık yapılacak bir şey kalmadığını görünce kuvvetleri tükendi. Paris'e hasta döndü. Daha döndüğü gün bütün doktorlar ondan ümitlerini kesmişlerdi. Hastalığı üç ay kadar sürdü... Son çocuğunun hastalığını dikkatle izlediği için kendine pek de yabancı gelmeyen belirtiler, durumu hakkında gözlerine âni bir ışık serpince yüzü bir bulutla örtüldü. Ama o, bu izlenimi koğuyor, bundan ancak, elbirliği ile uzaklaştırmak için dostça yardım istediği kimselere dolambaçlı bir şekilde söz ediyordu. Sonunda korkunç an geldi... Arada sırada gidişini değiştirir gibi olan hastalığa, zekâsı üstünde aynı baskıyı yapmıyordu. Ölümünden iki saat önce bütün hayatında kendisini uğraştıran konulardan ilgi ile söz ediyor, istibdadın baskısına uğradıkça insan soyunun düştüğü zillet hakkındaki derin ve kuvvetli fikirlerine, şu aşağılık hayat içinde pek sivrilmiş insanlar için iğneli alaylar karışıyordu. Ölüm, beden ıstırabının zaafa uğratamadığı birçok yetilerin işlemesine gelip son verdi. Hattâ can çekişmesinde bile Juliette bütündüşünme yetisini devam ettiriyordu. Artık konuşacak halde değildi bile: kendisine şimdi yapılmasını mümkün sandığı yardımları hareketleriyle gösteriyordu. Bir minnet belirtisi olarak elimi sıkı, öylece can verdi.(1)

İnsan ıstırabı, duygularının inceliğini, zekâsının sâflığını incitiyordu. Bu yüzden ıstırapa karşı boş, ama samimi bir kını vardı. Kendisine ve başkalarına göre mutsuz olan bu adam, yaptığı kötülüğü hiçbir

(1) Julie hakkında mektup, Adolphe romanının arkasında, baskı Lévy, s. 214

zaman istememişti. 1815 de Baron Gérando'nun karısına yazdığı ve henüz yayınlanmamış bir mektubunu okudum: “Hayatımın bir tuhaflığı da her zaman en duygusuz, en nezaketsiz bir adam sayılıp her türlü hesapta sıyrılmış, hattâ mevki, ün, şeref, zenginlik gibi bütün menfaatleri yıkan duygulara boyun eğişimdir.”

Muhakkak ki ne menfaate, ne de hesaba boyun eğmiştir. Kendi kendini idare edemiyordu. Bu da bir kusur sayılıyordu. Halk adamı olarak hiçbir zaman itibar görmeden ün kazanmış oldu. Arada sırada parlak görünen, ama daima ıstıraplı ve heyecanlı geçen hayatının sonlarına doğru Académie'de bir yer istedi, Académie bu isteği kabul etmedi, kabul etmeyişi daha da kötü bir hale sokmak için bu yeri bir budala olan, ama itibardan yoksun olmıyan M. Viennet'ye verdi. Böylece Constant sonuna kadar kaderine bağlı kaldı, hiç aralıksız kazanmağa çalıştığı güveni hiçbir şekilde telkin edememesi yüzünden ıstırap çekti. Öyle ya tutku kendinden kaçtıkça çılgınca tutku arayan, bir yandan insanları küçümserken bir yandan hürriyetlerini vermeye çalışan, sönen kalbini ve ruhunu parçalıyan keskin karşıtların kof parlaklığından başka bir şeyi bulunmayan böyle bir adama nasıl olur da güvenebilirdi?

Denildiği gibi belâgati de, soğuk ruhu gibi bir ölü soluğundan geçmiş olan bu büyük Tribune üyesinin bir portresini, uzun zaman çalışma odamda saklamıştım. Bu portre Restauration'un son yılların-

da, akrabamdan Strasbourg'lu bir ressam olan Gabriel Guérin tarafından yapılmış basit bir taslaktır. Bu taslak bundan beş yıl önce aile arasındaki bir mal paylaşması arasında bulunuyordu. Sonra ne olduğunu bilmiyorum. Ona acırım. Çizgileri birçok insanların çizgilerinden daha ince, daha ıstıraplı, daha alaycı olan bu solgun yüze karşı bir sevgi duymuştum. İfadesi ne basitti, ne de çok açıktı. Ama büsbütün tuhaftı. Şüphesiz Benjamin Constant'ın hayat ve ruhunu aksettirdiği için olacak bu çizgilerde, nasıl diyeyim, bir çeşit zariflik ve zavallılık, hem son derece soylu, hem son derece üzgün bir hal vardı.

Sıkıntıları özliyen⁽¹⁾ ve genel hayatta, tutkuların can sıkıntısı ile, hırs ve raslantı ile sürüklenerek inanmadan hürriyeti öğreten bu adamın portresi, düşünen bir insan için değersiz bir görünüm olamaz.

(1) Kendine öz olan bu özellik aynı zamanda devrinin de bir özelliğidir. "René'yi alıp götüren o arzı uyandırıcı felâketler çabuk ayağa kalkınız." diyen Chateaubriand'la karşılaştırınız.

GONCOURT'LARIN GÜNLÜĞÜ'NE DAİR⁽¹⁾

İnsanların kendilerinden söz etmeleri ayıp sayılır. Bununla beraber en iyi işledikleri konu budur. Kendileriyle ilgilenirler ve çoğu zaman bu ilgiye bizi de ortak ederler. Biliyorum, can sıkıcı içdökmeleri de vardır. Kendi hikâyelerini anlatırken usanç veren beceriksiz kimseler başkalarının hikâyelerini anlattırırken bizi büsbütün sıkırlar. Bir yazarın, kendinden söz ederken, fazla ilhamla dolması pek seyrek olur. Şairin güvercini:

Anlattığım yolculuk oyle sevindirir ki sizi
"Buraya geldim, dedim, başıma böyle bir iş geldi."
Orada sanırsınız sizde kendinizi.

demedi hakkı vardır.

Gerçi bunu bir dosta söylüyor, oysa gündelik defter tutanlar tanımadıkları insanlar için yazarlar, ama insanlar birbirlerini tanımadıkları zaman severler. Her okuyucu, şüphesiz, bir dosttur. Hiçbir hâtıra, itiraf, içdökme, hayat romanı yoktur ki ölümünden sonra yazarına bir sevgi sağlamasın. Marmontel, Bélisaire'den ya da İnce'lardan söz açtığı zaman bizi hiç ilgilendirmez de arıların vızıldadığı bahçede *Géorgique*'leri okuyan küçük Limoge'lu ile buluşturunca ilgilendirir. O zaman bizi heyecanlan-

(1) Birinci cilt 1851 - 1861

dırmasını, duygulandırmasını bilir; çünkü bu çocuk kendisidir; çünkü bu anılar balını yediği, soğuktan uyuştukları zaman halasının, avcunda bir damla şarapla canlandırıldığı anlardır. Canlı hâtıralarla heyecana gelen hayal gücü harekete gelir, renklenir, canlanır. Bu köy delikanlısının, lâtince öğrendiği sıralarda sağlıktan pırl pırl yanarak kolejden çıkar çıkmaz tiyatro kızlarının süslü odalarına girdiğini bize ne güzel tasvir eder. O zaman bize her şeyi gösterir, her şeyi hissettirir. Oysa çoğu zaman yazarların en soğuktur. Bir büyük dâhinin, bir Jean-Jacques Rousseau'nun, bir Chateaubriand'ın kendini tasvir etmekten hoşlanması ne demektir?

Ermiş Augustin'in itiraflarından hiç söz etmiyorum: büyük bilgin burada yetiri kadar itirafta bulunmaz. Bu kitap insan merakından fazla Tanrı sevgisini okşayan tinsel bir kitaptır. Augustin insanlara değil de Tanrı'ya itirafta bulunur. Günahlarından iğrenir, oysa sadece bu günahlar bize, kendi kusurlarını hâlâ sevenlerin güzel itiraflarını verirler. Augustin pişmanlık duyar, oysa pişmanlık duymak kadar bir itirafı berbat eden hiçbirşey yoktur. Meselâ, hoş iki cümle ile: "pişmanlığın, beşikteki en hafif gülücükte görüldüğünü" söyler. Hemen arkasından da: "ahlâksızlığın, kötülüğün memedeki çocuklar da bile bulunabileceğini" ispata çalışır. Kutsal adam bana insanı kötülüyor. Çocukluğunda bir gün, babasının bağındaki dalları yemiş dolu bir armut ağacını bir takım haylazlarla silkip, düşen yemişleri aşırıdıklarını anla-

tır. Böyle bir konudan, Jean-Jacques Rousseau *İtirafı*'nın⁽¹⁾ ilk sayfalarında görülen o büyüleyici tablolardan biri, hiç değilse eski Yunan hikâyecileri zevkinde sağlam bir hikâyeye meydana getirebilir mi? Hayır. "Ey Tanrı'm, uçurum dibinde merhametini dileyen sefil kalb böyle biri idi" diye bağıyor. Sanki birkaç kötü armut çalmak, bir yumurcak için uçurma yuvarlanmakmış gibi.

Aşklarını itiraf eder, ama utanarak yaptığı için itirafının hiç de inceliği yoktur. Sadece "bulaşıcı hastalıklardan", hırsının kokuşmuş derinliğinden yükselen cehennemî buhranlardan" söz eder. Onda her şey ne kadar ahlâki ise o kadar da tatsızdır. Meraklı insanlar için yazmıyor; Manes mezhebinden olanların aleyhinde yazıyor. Bu, beni iki kat kızdırıyor; çünkü ben meraklı bir insanım, biraz da Manes mezhebindenim. Augustin'in itirafları et kokusuyla ve dünya hayatına karşı tiksinnmelerle dolu olmasına rağmen kutsal adamın bütün öteki kitaplarından daha fazla onu yüzyıllar boyunca tanıتماğa sevdirmeye yardım etmiştir.

Ruhunda aynı zamanda birçok sefaletleri büyüklükleri saklıyan Rousseau'ya gelince, o, yarım yamalak bir itirafta bulunmuştur, diye yerilemez. Kendinin ve başkalarının kusurlarını harikulâde bir kolaylıkla ortaya döker. Gerçeği söylemekte hiçbir zaman

(1) Jean-Jacques Rousseau'nun *İtirafı*'ı Reşat Nuri Güntekin tarafından dilimize çevrilmektedir. Birinci cildi 1955 yılında Maarif Vekâletinin Dünya Edebiyatından Tercümeler serisi'nde yayımlanmıştır.

güçlük çekmez. Bilir ki gerçek, değersiz ve kaba da olsa sözünü güzel ve etkili bir hale getirecektir. Bu bakımdan onun sırları, ateş gibi herşeyi temizleyen dehanın sırlarıdır. Zavallı büyük Jean-Jacques! Dünyayı yerinden oynattı. Anneler çocuklarınızı emziriniz, dedi, genç kadınlar birer sütüne oldular ve ressamlar en güzel kadınları, çocuklarına meme verirken tasvir ettiler; insanlara; insanlar, iyi ve mutlu doğmuşlardır, onları mutsuz eden, kötü yapan toplumdur, tabita tekrar dönmekle mutluluğu tekrar bulacaklardır, dedi. O zaman kraliceler çoban kızı, nâzırlar filozof oldular. Kanun yapanlar insan haklarını ilân ettiler. Tabiatın iyi olan halk, üç gün içinde ceza evindeki mahpusları öldürdü. Ama Jean-Jacques, bu gün bile okuyucu buluyorsa, insanın hiçbir zaman tabiat ve toplum hakkında edinemediği en uğursuz yanlış fikirlere karışmış olan yeni bir merhamet ve aşk duygusu dünyaya büyüleyici bir belâgatle yaydığı için, şu güzel aşk romanları yazdığı ve şiirin yeni kaynaklarını fışkırttığı için bulmuyor, bize acınmaya değer hayatını tasvir ettiği için, haylaz, hırsız, nankör, aynı zamanda eşyanın güzelliği karşısında duygulu. tabiatın o kutsal aşkıyle dolu genç serseri olduğu zamanlardan tâ kaygılı ruhu çılgınlık içine gömüldüğü günlere kadar bu kederli dünyada başına gelenleri bize anlattığı için buluyor. Artık *Emile*'le *Nouvelle Heloïse*(¹) açılmıyor: *İtiraf*lar ise her zaman okunacaktır.

(1) Jean-Jacques Rousseau: *La Nouvelle Heloïse*, çeviren Hamdi Varoğlu, Maarif Vekâleti Yayınları 1943 - 1945.

Chateaubriand'ın da yalnız bir kitabı okunmaktadır. Kendisi anlattığı kitabı, yani *Mezar Ötesinden Hâtıralar*(²), *Natchez*'lerin René'sinden *Amélie*'nin kitabından, *Din Şehitlerini*'nin Eudore'udan tutunuzda tâ *Son İbni Sirac*'a(³) kadar bütün kitaplarında kendini tasvir eder. Dehasının o muhteşem yalnızlığı içinde, bu dünyada kendisinden ve kendisinin kadın kafilesinden başka kimseyi görmez. Bununla beraber alayın yumuşattığı bir gururla, parlak kelime oyunları ile oyalanan derin bir iç sıkıntısı ve bir kurumlu saflıkla, yapmacıkla demeyeyim, cinassız bir şekilde kendini tasvir ettiği kitabını, sözün kısası *Hâtıralar* ı- nı daha çok seviyoruz. Ölümünden sonra yayımlanan kitap Jean-Jacques için olduğu kadar onun için de uzun ve ömürlü bir kitap olmuştur.

Evet, bütün itirafları, bütüh hâtıraları seviyoruz. Hayır, yazarlar bize aşklarından, kinlerinden, sevinçlerinden, acılarından söz açarken canımızı sıkmazlar. Bunun birçok sebebi vardır. Bunlardan ikisini biliyorum; birinci sebep, günlük notların, bir günlüğün, bir hâtıra kitabının, zekâ eserlerine kendini kabul ettiren bütün itibari şeylerden, bütün modalardan sıyrılmasıdır. Ne kadar güzel olursa olsun bir roman, bir şiir, ifade edildiği edebiyat şekli eskiyince değerini kaybeder. Sanat eserleri uzun zaman rağbette kalamazlar.

(2) Türkçeye çeviren Yaşar Nabi Hayır, Maarif Vekâleti yayınlarından, 1946

(3) Türkçeye çeviren Nermin Samkur, Maarif Vekâleti yayınlarından, 1946

Çünkü yenilik daha ziyade verdikleri susler içindedir. O halde günlük hiçbir zaman sanat eseri değildir. Bir otobiyografi modaya hiçbir şey borçlu değildir. Orada sadece insanlık gerçeği aranır. Bu fikri, tarih vaklarına uygularsam daha iyi anlaşılacaktır. Tours'lu Grégoire kendi ruhunu, kendi dünyasını bir şekil içine girmiyen ama değeri olan bir yazıda tasvir etmişti. Bu eser hâlâ yaşıyor ve bizde bir etki bırakıyor. Çağdaşı olan Fortunat'ın mısraları bizim için yaşamıyor. Bu şiirlerin süsünü meydana getiren kaba lâtince ortadan kalkınca onlar da yok olmuşlardır.

İkinci sebep olarak herbirimizde birtakım anlarda en güzel uydurmaları reddettiren bir gerçek ihtiyacı bulunduğunu gözönünde tutulması gösterilebilir. Bu içgüdü derindir. Bizimle beraber doğmuştur. Torunum, kendisine *Eşek Postu*'nu anlattığım zaman prensesdeki yüzüğün gerçekten çörek içinde bulunup bulunmadığını, bütün bunların gerçek olup olmadığına, hâlâ perilerin yaşayıp yaşamadılarını sormaktan kendini alamadı.

Büyük adamların, hattâ sevdikleri birşeye ümit bağladıkları ve inandıkları, kalemlerinin ucuna ruhlarından bir şeyler bıraktıkları zaman küçük adamların ufak günlerini, metkuplarını bu kadar sevmemiz, işte bu iki ana sebepten ileri geldiğine inanıyorum. Zaten üstünde düşünülürse, insan zekâasının harika bir şey olduğu anlaşılır.

Şöyle böyle bir insanda takdir edilecek birçok şey vardır. Onda takdir ettiğimiz özelliklerin bizde bulunduğunu hesaba katmalıyız, bu da bize hoş gelir. Bir dram, bir destan yazacak bazı destanlarımın bile bile cesaretini kırardım da hatıralarını yazacak bir kimsenin, evet bir kimsenin, hattâ yalnız dua kitabındaki matbaa harflerini okumasını beceren, evimin, geceleri dua istemek üzere gelen bir takunyacının ruhu tarafından sık sık ziyaret edildiğinde ciddiyle inanana Britanya'lı kadın aşçımın bile cesaretini kırmazdım. İçinde şu zavallı, silik ruhlardan birinin, derinliği şiire kadar giden bir budalalıkla kendini açıklıyacağı ya da dünyayı anlatacağı bu kitap. ilgi uyandırıcı bir kitap olurdu.

Bu kitap bizi sarardı. Kafamızın üstünlüğüne rağmen, bizim zekâmızı bu sade zekâ ile birleştiren yakınlığı öğrenmek, onda bir atayı selâmlamak zorunda kalırdık. Çünkü hepimizin takunyacı ruhuna inanan bir büyükanası vardı. Bilgimiz ve felsefemiz sâf kalbi kadınların masallarından çıkmıştır. Ama bizim felsefemizden acaba ne çıkacaktır?

Kafası alaycı meraklarla dolu bir bilgın olan M. Lorédan Larchey, vaktiyle, silik ve basit insaların yazdığı hâtıralardan ibaret bir küçük derleme yayımlamıştı. Bir çavuşla bir ihtiyar kadının günlüğünü şöyle böyle hatırlarım. Aklımda sadece bunun pek meraka değer olduğu fikri kalmış. İnsanları hiç de incelediğimiz için gizli hâtıraları ve günlüklerini hiç okumayız. Bu çeşit gizli, kişisel eserlerin bu devirde

fazlasiyle yazıldığını, yayımlandığını söyleyen kimse-lerin kanısına hiçbir zaman katılmam.

Ne olduğunu söylemek hakkını elde etmek için olağanüstü bir varlık olmak gerektiğine inanmıyorum. Tersine sade insanların içdökmelerini dinlemenin hoş bir şey olduğuna inanıyorum.

Değerli insanların içdökmelerine gelince, onlarda özel bir incelik vardır, bu sebeple *Goncourt*'ların *Günlüğü*'nün beklenilmedik bir zamanda yayımlanmasına, kendi hesabıma pek sevindim.

2 Aralık 1851 de, yani ilk kitaplar satışa çıkarıldığı günde her iki kardeşin birlikte başladığı günlüğüne, küçük öldükten sonra, ağabeyi devam etti. yayımlamayı da düşünmüyordu. Geçen yıl yazlıkta iken bu kısa ve samimi notlara, bu birdenbire edinilen izlenimlere gerçekten ilgi duyan dostu Alphonse Daudet'ye birkaç defteri okumuştı. O da bu kısa ve samimi notlara, bu anlık izlenimlere gerçekten bayıldı. M. Goncourt'u, bu kitapları derhal halka sunması için sıkıştırdı. Yazar titiz olduğu için Daudet bu tatlı sert davranışında haklı idi. Bu *Günlük*'ün birinci bölümünü zaten biliyoruz, on yılı kucaklar, 1861 e kadar uzanır. Bana öyle geliyor ki, yayımlanması hiç de ciddi bir sakınca göstermiyordu. Orada ilk önce yalnız ölümlerden söz ediliyor. Otuz yıl önceki hâdiseler, ne yazık ki eski hâdiselerdir.

Bu ilk cildde görülen bütün yüzler, eski yüzlerdir. Gavarni, Gautier, Flaubert, Paul de Saint-Victor... Onlardan, kaçarken bize gölgelerini bırak-

mışlar gibi serbestçe söz edilebilir. Kimileri silinmiş, kimileri büyümüşlerdir. *Günlük*'de Gavarni, büyük rönesans sanatçılarıyla hemen hemen eşit bir hale getiriliyor. Ressam, filozof, matematikçi olarak söylediği bütün sözler az rastlanır, derin sözlerdir. O, düşünür, bu hali de, görmekle, duymakla yetinen bütün sanatçılar dünyası ortasında insanı şaşırtıyor.

Şunu da işaret edelim ki, düpedüz gizli olan bu *Günlük* tam mânasiyle bir edebiyat eseridir de. Eserde tek bir insan hissini uyandıran bu iki yazar kendilerini öylesine sanata bağışlamışlar, ona o derece kurban olmuşlar, uğruna öylesine kendilerini vermişler ki en gizli fikirleri bile edebiyata malolmuştur. Bir papaz atkısını nasıl omuzlarına alırsa onlar da aynı şekilde kalemi, kâğıdı ellerine alırlar. Hayatları devamlı gözlem ve ifade çalışmasından ibarettir. Her yerde, atölyelerindedir, daha ileri gideyim, manastırda, mihrapdadırlar.

Ancak uykunun ara verebildiği bu inatçı çalışmaya karşı insan bir saygı duyuyor, çünkü rüyalarına varıncayakadar her şeyi gözleyip kaydediyorlar. Günü gününe gördüklerini, işittiklerini yazı haline getirmekle beraber bir an olsun, boş bir meraka, densizliğe düşmemişlerdir. Sanat sanat içindir kuralı dışında ne bir şey görürler, ne bir şey işitirler. İki kafanın bu sürekli gerginliğine ikinci bir örnek kolay kolay bulunamaz, sanırım. Bu kafalardan biri kendini yitirdi. Bütün duyguları, bütün heyecanları, bütün fikirleri kitap haline geliyordu. Yazı yazmak için

yaşıyorlardı. Zamanları, kabiliyetleri için olduğu kadar yazma hevesleri için de elverişliydi. Eskiden rastgele yazı yazılıyordu. Rahip Prevost gibi birtakım insanlar çok yazı yazarak ama devamlı, aşırı bir sinir gücü harcamadan kalemleriyle yaşarlardı. Çoğu zaman yardım yurtları sayesinde edebiyatçılık mesleği pek tatlı bir meslek olmuştu.

On dokuzuncu yüzyılda bu gelenek değişti. O zaman edebiyatçılar, bütün hayatlarını edebiyat nesrine göre düzenlediler. Balzac, Gautier. Flaubert kendiliklerinden vaziyetler takındılar. Hareketlerine akıl sır ermez yabancılar gibi dünyayı dolaştılar. Goncourt'lar çok daha iyisini yaptılar. Dış hareketleriyle, içinde doğdukları toplumdan hiçbir zaman ayrılmadan kalabalığa karışarak. onlar gibi giyenerek tıpkı gizlice üyesi bulunduğu papaz teşkilâtının manastır kurallarını inceliyen dinibütün insanlar gibi sert yargılardan, çetin yoksunluklardan, zorlu ibadetlerden meydana gelmiş yapmacıksız, sade, ciddi bir özel hayat, kedilerine vergi bir hayat yaşadılar. Bu bakımdan *Goncourt*'ların *Günlük*'ü biricik belgedir. Bu edebiyat keşişliğinin, kitapları yazış ve anlayış bakımından ciddi sakıncaları bulunup bulunmadığını burada incelemek istemem. Ama 1851 den 1861 e kadar devam eden bu *Güllük*'ü okuyunca, sinir sisteminin aşırı kültürü ile, göz ve dimağın devamlı gerginliği ile, M. Edmond de Goncourt'da pek iyi tanınan "bu santaçı üslûbun" nasıl meydana geldiği, iki kardeşin eserindeki en belli başlı özellik olan

duyumların şu inceden inceye nasıl not edildiği daha iyi anlaşılır. Aynı bir hava içinde yaratılan fikirlerinde, üslûblarında açık havanın neşisi, güneşin olgunlaştırdığı şekillerin o tatlı sevinci yoktur. Ama bu, az rastlanır, saygı değer bir hâdisedir. İşte bir tanesi onu bulunca ölmüştür. *Güllük* bize bunun nasıl olduğunu açıklıyor.

BALZAC(1)

Bir gün Üniversite mahallesindeki bir kitapçıda eski kitapları karıştırıyordum. Dükkânın bir köşesinde halinden coşkun tabiatlı olduğu anlaşılan, uzun saçlı genç bir adam dikkatimi çekti. Adını bilmeme imkân olmamakla beraber bu adamı gözüm ısıırıyordu. Bir kitabın sayfalarını karıştırıyordu. Kendisi konuşacak birini bulamadan önce bakışı, gülümsemesi, alnının hareketli kırışıkları, samimi tavırları her şeyi konuşmağa başlıyordu. Onun bir geveze olduğunu sezmek için öyle fazla içgüdüye lüzum yoktu. Ya kaçmanın, ya da eline düşmenin gerektiğini anladım. Bununla beraber durdum. Sophokles'in, kimse kaderinden kaçınamaz, demede hakkı varmış. Hayatımda bunu uzun boylu tecrübe etmiştim. Ne kötü kaderlere karşı koyabilmişimdir, ne de iyilerine. Ama şüphesiz kötülerine daha sık rastlanır. Gerçeği söylemek gerekirse bu eski kitaplar meraklısı bana hiç de sevimsiz görünmemişti. Onda, fakirliğini hissetmiyen fakirlerin, boyuna hayal kuran tenbellerin o mutlu yüz ifadesi, o rahat hali vardı. Kirli olmaktan çok ihmâl edilmiş elbiseleri bana kütüphanelerin asıl

(1) Répertoire de la Comédie humaine de H. de Balzac, Yazanlar: Anatole Cerfberr ile Jules Christophe, Paul Bourget'nin bir önsözü ile, baskı Calmann Lévy. Histoire des oeuvres de M. H. Balzac. Yazan: Le Viconte de Spoelberch de Lovenjoul (Charles de Lovenjoul); 2. baskı, Calmann Lévy.

tozlarıyla ağarmış gibi geliyordu. Onları üstüne tasa duymadan, umursamadan geçirmişti. Yalnız kenarları tuhaf bir şekilde geniş, ipeği tarazlanmış şapkası bir zevki, bir iradeyi, belki de bir estetiği açığa vuruyordu. Sadece kafasıyla yaşıyan bu adam elbette yalnız kafasını giydirmekle ilgilencekti. Öteki giyecekler ona önemsiz görünüyordu. Ellerinin kirli olduğunu söylediğime üzülüyorum. Ama kütüphanecilerin şahı, Besançon'lu ihtayar Weiss'in buna benzer ihmaller gösterdiğini gelenekten biliyoruz. Elleri Lady Macbeth'in elleri gibiydi. Banyodan sora bile kapkara duruyordu. M. Weiss buna sebep olarak banyoda okuduğunu gösterirdi.

Elinde kitap tutan adam beni görür görmez, bana doğru ilerlerdi. Eski kitabın üstüne vurarak:

— Okuyun, dedi, bu kutsal kanundur, Tanrı kanunudur.

Elinde kutsal kitap vardı. İsrail Oğulları'nın Mısır'dan çıkışını anlatan XX. bölüm açık duruyor ve parmağı ile bana: “Hiçbir zaman heykel yapmayacaksınız” diyen dördüncü âyeti gösteriyordu.

— İnsanlık bu emre karşı gelmekle budalalığını gösterdiği için mahvolacaktır, diye ilâve etti.

Bir deliye rastladığımı anladım. Buna üzülmedim. Deliler zaman zaman insanı ilgilendirir. Başka insanlardan daha iyi düşündüklerini iddia etmem, ama başka türlü düşünürler. Bunun için onlara teşekkür etmek gerekir, bu adamı biraz kızdırmaktan da korkmadım.

Ona:

— Beni mazur görün, ben puta taparım, suretlere taparım, dedim.

— Ya ben, diye cevap verdi, onları delicesine severdim: bu yüzden neler çektim. Bunun için onlardan nefret ederim ve onları şeytan icadı sayarım. Léonardo'nun Joconde'u yüzünden deli olan ve günün birinde Louvre müzesinden çıkıp kendini Seine nehrine atan adamın gerçek hikâyesini okumadınız mı? Cnidus'lu Venüs'ün kendisine hayasız ve uğursuz bir aşk ilham eden genç Yunan'lı hakkında Samsat'lı Lukianus'un söylediği sözü hatırlamıyor musunuz? Louvre'daki hünsa heykeli mermerinin ziyaretçiler tarafından okşana okşana aşındığını, müze idaresenin bu gayrı tabii ve sevimli heykeli kordonla korumak zorunda kaldığını biliyor musunuz? Çarmıktaki İsa'ların, renkli Meryem anaların bütün Hıristiyan âlemi içinde en kaba puta tapma nesneler olduğuna dikkat etmediniz mi? Genel olarak heykellerin, tabloların duyuları sarstığını, zihni altüst ettiğini ve insanda gerçeğe karşı bir nefret ve tikslenme yarattığını, insanları ilk vahşet devrinden bin kere mutsuz yaptığını söylemek gerekir. Bunlar hem çirkin, hem dine aykırı eserlerdir.

İnsanları heyecana getiren etle kanın sarsıntılarında, resimle heykelin payı neticede pek önemsiz olduğunu, tersine sanatın, kendi âşıklarını, yalnız sakın hazlar tattıkları mutlu âlemler içinde, hayran bıraktığını çekine çekine söyledim.

Konuştuğum adam eski küçük kutsal kitabını kapattı. Bana cevap vermek tenezzülünde bulunmadan sözlerine devam etti:

— Yaveh'in İsrâîl'i korumak istediği boyalı ve yontma suretlerden bin defa uğursuz suretler vardır. Bunlar özellikle romancıların ve şairlerin tasavvur ettikleri ideal suretler, tipler, karakterlerdir; romanların kişileridir. O yüzler faal bir hayat yaşarlar. Bunlar ruhlardır. Kötülük yapmaktan hoşlanan yazarlar onları sadece bizi baştan çıkarmak ve mahvetmek için aramıza iblisler gibi saldıklarını söylemek doğru olur. İçimizde yaşadıklarına ve bize baskı yaptıklarına göre onlardan nasıl kaçınmalı? Goethe dünyaya Werther'i salıyor derhal intiharlar çoğalıyor. Ayrılığı gayrılığı olmadan bütün şairler, bütün romancılar dünyanın huzurunu kaçırıyorlar. Homeros'un *İlyas*'ı, E. Zola'nın *Germinal*'i aynı şekilde birçok cinayetlere sebep oldular. Jean-Jacques Rousseau'nun tabiata götürdüğü insanları *Emile* birer zorba, birer kaatil yaptı. Dickens gibi en safları bile büyük suçlulardır. Acıma duygumuzu etrafımızdaki canlılara yönetecek yerde, hayali kişiler üzerine çevirirler. Kimi romancı histeri hastalarını, kimi romancı yosmaları, bir üçüncüsü kumarbazları, kaatilleri yaratırlar. Ama hepsinin en iblisi, edebiyatın Lucifer'i olan Balzac'tır. Bugün gerçekleştirdiğimiz bütün bir cehennem dünyasını o hayal etmiştir. İnsanlar, onun çizdiği plânlara göre kıskançtırlar, açgözlüdürler, hoyrattırlar, küfürbazdırlar. Altın arama, şan ve

şerefe doğru atılma uğruna hem öldürücü, hem gülünç bir öfke ile birbirimize saldırırız. Balzac kötülüğün şahıdır, şimdi o, saltanat sürmektedir. Dünyanın ilk devirlerinden zamanımıza kadar insanlığa kötülük eden bütün heykeltıraşlar, bütün ressamlar, bütün şairler ve romancılar adına Balzac'a lânetler olsun!

Soluk almak için durdu.

— Ne yazık ki mösyö, dedim, söylediklerinizde gerçeğin payı yok değil. (Onu koltutlamayı uygun buldum.) Ama insanlar, kaba ve sefih olmak için hiç de sanat adamlarını beklemiş değillerdir. Homeros'u hiç okumamış olan Attilâ ile Cengiz-Han, İskender'den daha yıkıcı birer savaşçı oldular. Firikaya'lılarla Boschimanlar, ahlakça bozuldular, oysan ne okumasını, ne dere resim yapmasını biliyorlardı. Köylüler hiç de roman hâtıraları olmadan, ihtiyar ana babalarını öldürdüler. Hayat yarışması, Balzac'tan önce öldürücü idi. *Gérminal* yazılmadan önce grevler yapıldı. Güzel sanatlar size fazla kin ilham etmiş. Mösyö, siz sakın, taraf tutan bir ahlâkçı olmıyasınız?

Geniş şapkasını çıkardı, sonra bana:

— Ben ahlâkçı değilim mösyö, dedi, heykeltıraşım. şairim. romancıyım.

Gittikten sonra kitapçı

— Çok bilgili bir adamdır, mösyö, ama mutlu değil. Üstelik Balzac aklını başından almış, dedi.

O gündenberi kocaman şapkalı adamı görmedim. Ama bu konuşmanın hâtırası Calmann Lévy'nin bana gönderdiği *İnsanlık Komedi'si'nin Repertuvarı*'na göz atarken kafamda canlandı. Bu repertuvar, Anatole Cerfberr ile Jules Christophe gibi iki ateşli Balzac'çı tarafından titizlikle hazırlanmıştır.

Kitapta Balzac'ın kocaman eserinde tasavvur ettiği, yarattığı, çizdiği iki bin kişinin toplu biyografisi vardır.

Bu bir çeşit Vepereau'nun⁽¹⁾ sayfalarını karıştırırken Balzac'ın kudretine hayran oldum. Az kalsın ben de şapkalı adam gibi imansız diye haykıracaktım. Pek şaşırdım, ama takdir etmekten de kendimi alamadım. Bu bir âlem! Bir adamın bunca insanın oğullarını birbirine karıştırmadan izliyebilmesini bir türlü aklım almıyor. Kendimi olduğumdan fazla Balzac'çı göstermek istemem. Küçük kitaplara karşı gizli bir sevgim vardır. Onları tekrar tekrar ele alırım. Ama Balzac beni biraz korkutursa da, hattâ fikirlerini karışık, üslûbunu kaba bulsam da kudretini kabul etmek gerekir. O bir Tanrıdır. Zaman zaman kabalaşıyor, diye kendisine kusur bulursanız hayranları size şöyle cevap vereceklerdir: bir dünya yaratmak için pek güç beğenir olmya lüzum yoktur, güç beğenirler hiçbir zaman başarı göstermezler.

(1) Vapereau: 1819 - 1906 yılları arasında yaşamış olan bir Fransız edebiyatçısıdır. 1852 de Üniversiteyi bırakmış. 1858 de Dictionnaire Universel des Contemporaines'i ve 1859 da da yıllık bir dergi halinde Année Littéraire et Dramatique'i yayımlamıştır.

Bu büyük adamın özelliklerinden biri ayrıca dikkatimi çekmektedir. İyi durumda olduğu, hayalciliğe, uydurmacılığa düşmediği zaman devrindeki toplumun anlayışlı bir tarihçisidir. Onun bütün sırlarını açığa vurur. Bize eski rejimden yenisine geçişi herkesten iyi anlatır. Yeni toplum ağacımızın iki büyük dalını, yani millî zenginliğimizi elinde tutanlarla imparatorluk askerlerini gösteren odur. Balzac kuvvetli gözlemlerini değerlendirmek için hiçbir zaman dar ve sevimli bir çerçeveyi bulamadı; muhakkak olarak da aramadı. Oysa Jules Sandeau, Balzac'ın çok iyi anlamış olduğu devirden sahneler ve portreler verdiği zaman *Mademoiselle de la Seiglière*'i böyle bir çerçevede yaşatmıştır. Sandeau'nun Balzac'da hiçbir zaman bulunmayan bir zevki, bir ölçüsü vardı. Çerçevci olarak Sandeau, çok daha değerlidir. Ressam olarak iş tamamiyle tersinedir. Kabartma, ve derinlik bakımından Balzac kimse ile ölçüstürülemez. Hayat içgüdüsünü, gizli tutkular duygusunu ailenin menfaatlerini kavrayış onda herkesten fazla göze çarpar.

Balzac'ın romanları, dinlenebilir ki, içlerinde tarihsel kişiler ve hadiseler bulunmadığından tarihe daha fazla hizmet ederler: bunlar yani insanlarla hâdiseler, tarihten romana geçerken ister istemez değişirler, bozulurlar. İlhamı kuvvetli romancı, kahramanlarını tarihin küçümsediği tanınmış insanlardan seçer. Bunlar kimse değildir, fakat herkestir ve şair bunlardan ölümsüz tipler meydana getirir. Böylece

bir şiir, bir roman bize çoğu zaman tarihte genel kişiler örtüsü altında gizli olan halkı, milleti, ırkı gösterebilir. Balzac, sanatının kanunlarından pek kesin bir duyguya uyarak tarihteki insanları, kendi yarattıklarının çenberi içine sürüklemekten, onlara hayalî hareketler yaptırmaktan çekinmiştir. Böylece yüzyıla baskı yapan insan, yani Napoléon, bütün *İnsanlık Komedi*si'nde ancak şöyle uzaktan büsbütün ikinci derecede hâdiseler içinde altı defa görünür. (MM. Cerfberr ile Christophe'un kitabına, sayfa 47 ye bakınız.) Balzac iki bin hayalî kişinin arasına pek az sayıda gerçek kişiyi karıştırır. M. Cerfberr ile M. Christophe her iki çeşidi de ayırdetmeden gösteriyorlar. Bence gerçek isimleri bir yıldızla veya başka bir işaretle ayırsalardı daha iyi ederlerdi. Böyle bir ayırmanın, isimlerini gözümün önündeki şu kitaptan çıkardığımız Napoléon, XVIII. Louis, Madame de Staël, hattâ Madame Falcon, Hyde de Neuville ve Madame de Mirbel için pek de lüzumlu olmadığına ben de inanıyorum. Bu isimler gülünç bir yazar olduğu kadar, bir aşağılık yargıç olarak da tanınan Marchangy'yi de ilâve edecektim, ama César Birotteau'nun tekrar itibarını kazanmasını gösteren güzel sahneler de geçerse de repertuvar'da unutulduğunu gördüm.⁽¹⁾

(1) Aşağıdaki mektubu almıştım

Azız meslektaşımız efendim,

İnsanlık Komedi Repertuvarı'mıza ayırdığınız, bu bakımdan bizi son derece müteşekkir bıraktığınız o mükemmel

Buna karşılık Barchou de Penhoen'in gerçekten yaşadığını, kocaman eserler yazdığını belki de kendisinden başka kimse bilmez. Bu kılı kırk yaran eleştirmenin inceliğine bakarak benim de bir Balzac'çı olup olmadığımı artık siz yargılayınız. Ne diyeyim; bi an için M. Cerfberr ile M. Christophe'un Balzac'çılığına bir şeyler katmak hoşuna gidiyor. Repertuvarlarına hemen biraz da istatistik, ilâve etmelerini canı gönülden dilerim. İstatistik, Balzac'ın yarattığı topluma uygulanınca dikkati çekmekte geri kalmayacak olan yararlı bir ilimdir. Bu toplumdaki insanların sayısının iki bine vardığını söylemiştim. Bu rakam oranlamaya dayanır. Belki de gerçek rakamlar daha uygun olur. Kadınların, çocukların, erginlerin, erkeklerin, evlilerin sayısını bilmenin meraklı bir şey olacağını sanıyorum. Milliyetlerini de tanıtmak hoş

makalenizde belirttiğiniz gibi Balzac öyle bir âlem ki! En titiz bir okuyucu bile ayrıntıların enginliği içinde şaşırıyor, sersemliyor, aldanıyor. Bir delil ister misiniz?

İşte Biroteau'da Marchangy'nın bulunmamasından ötürü bize kusur bulmada hem haksınız, hem haksızsınız. Şüphesiz bu isim 1853 tarihli Houssiaux baskısında vardır. Oysa bütün sonraki baskılar onun yerine Granville'i geçirmişler. Biz de esas olarak son metinleri aldık. Bu yüzden aslında geçtiği halde sonradan Gazalis ile değiştirilen Victor Hugo'yu da ihmal etmek zorunda kaldık (Tılsımlı Deri. baskı Charpentier'e bak.)

Aziz meslektaşımız, en derin saygılarımızı lütfen kabul buyurunuz.

Anatole Cerfberr. — Jules Christophe.

giderdi. Ölüm oranı çizelgeleri de uygun düşerdi. Honoré de Balzac eserlerinin iyi anlaşılması için bir Fransa haritası, bir Paris plânı eklenmesi de önemsiz sayılamazdı. *İnsanlık Komedi*'nin coğrafyası istatistik kadar ilgi çekerdi.

M. Cerfberr ile M. Christophe bize bunları vermiyorlar, vermiyorlar ama çok daha yararlı bir şeyi, M. Paul Bourget'nin, birçok defa yaptığını bir defa daha yaparak fikir işlerinin zarf ve usta tarihçiliğiyle kendini gösterdiği, güzel bir önsözünü bize veriyorlar.

EDEBİYATTA DELİLER(1)

Londrayı gezen bir Fransız, bir gün büyük Charles Dickens'i görmeye gitmiş. Kabul edilmiş ve hayranlığı sebebiyle pek değerli bir insanın böyle bir kaç dakikasını aldığı için özür dilemiş.

— Şanınız ve uyandırdığınız genel sevgi, şüphesiz sizi sayısız rahatsızlıklarla üzmektedir. Kapınız her zaman sarılmış bir haldedir. Her gün prensleri, devlet adamlarını, bilginleri, yazarları, sanatçıları, hattâ delileri bile kabul etmek zorunda kalıyorsunuzdur, her halde.

Dickens hayatının son günleride sık sık yakalandığı sinir buhraniyle ayağa kalkarak:

— Evet, delileri, delileri, delileri. Yalnız onlar eğlendiriyorlar beni, diye bağırarak, sonra şaşırarak ziyaretçiyi yakasından tuttuğu gibi dışarıya atmış.

Şu uysal M. Dick'in masumluluğunu bize içli bir üzüntü ile tasvir eden Charles Dickens delileri her zaman sevmiştir. Herkes *David Copperfield*'i okuduğu için M. Dick'i tanır. Fransa'daki herkesi kasdediyorum. Çünkü en mükemmel İngiliz hikâyecisini ihmal etmek bugün İngiltere'de moda haline gelmiştir. Bir genç estetikçi birkaç gün önce *Dombey and Son*'un ancak tercümelerinden okunabildiğini bana

(1) L'Inconnu, yazar: Paul Hervieu Bir cilt. — Le Horla, yazar: Guy de Maupassant. Bir cilt.

itiraf etti. Byron'un da tatsız bir şair, bizim Ronsard'ımız gibi bir şey olduğunu söyledi. Ben buna inanmıyorum. Byron'un yüzyılın en büyük şairlerinden olduğuna inanıyorum. Dickens'in duyma yetisini her yazardan daha iyi kullandığına, inanıyorum. Romanlarının, onları ilham eden aşk ve merhamet kadar güzel olduklarına inanıyorum. *David Copperfield*'in bir yeni incil olduğuna inanıyorum. En sonra burada ayrıca üzerinde durduğum. M. Dick'in de iyi niyetli bir deli olduğuna inanıyorum. Çünkü kendisine kalan tek akıl kalbin aklıdır, o da hiçbir zaman yanıltmaz. Üstüne I. Charles'in ölümü ile ilgili bilmem hangi hayalleri yazıp uçurtmalar uçurtmasından ne çıkar. O, iyiliksever bir insandır, kimsenin kötülüğünü istemez. Bu, birçok akli başında insanların erişemedikleri bir olgunluktur. M. Dick için İngiltere'de doğmuş olmak bir mutluluktur. Orada brey hürriyeti Fransa'da daha üstündür. Orijinallik orada daha iyi karşılanır ve bizde olduğundan daha çok saygı görür. Hem delilik bir çeşit zihin orijinalliği değil de nedir? Delilikten söz ediyorum, yoksa bunamadan değil. Bunama düşünce yetisini kaybetmektir. Delilik ise bu yetilerin garip ve tuhaf bir şekilde kullanılışından başka birşey değildi.

Çocukluğumda, yirmi yaşındaki biricik oğlunun Righi dağında bir çığ altında öldüğünü öğrenince deliren bir ihtiyar adam tanımuştım. Deliliği yatak çarşafına sarınmaktı. Bunun dışında tamamiyle akıllı uslu bir adamdı. Mahallenin bütün küçük yaramazla-

rı vahşice çılgınlık atarak arkasına takılırlardı. Onda bir çocuk tatlılığıyla bir dev gücü birleştiği için hiçbir kötülük yapmadan onları bir hayli korkutur yanına yaklaştırmazdı. Bu haliyle mükemmel bir polis örneği idi. Bir dost evine girdiği zaman ilk işi kendini gülünç eden o iri damalı garip paltosunu çıkarmak olurdu. Mümkün olduğu kadar bir insan vücudunu örtüyormuş sanısını uyandıracak bir şekilde onu güzelce bir koltuk üstüne yerleştirdi. İçine bel kemiği gibi bastonunu sokar, sonra bu bastonun sapına kenarlarını aşağıya indirdiği şapkasını, parmakları arasında hayalî bir manzara alan o büyük fötr şapkasını geçirirdi. Bu işi bitirince uyuyan ihtiyar bir dostu seyreder gibi perişan halini bir zaman seyreder, bir karnaval elbisesi içinde sanki önünde uyuyan kendi deliliği imiş gibi birdenbire dünyanın en akıllı insanı olurdu. Üstünde XVI. Louis devrinde bir ceket adı verilen elbiseye oldukça benzer pek derli toplu bir çeşit kollu siyah yelek kalıyordu. Kaç defa onu zevkle seyretmiş, dinlemişimdir. Her konu üzerinde büyük bir muhakeme ve anlayış ile konuşurdu. Dünyayı ve insanları tanıtan bütün bilgilerle beslenmiş bir bilgindi. Kafasında zengin bir yolculuk kütüphanesi vardı. *Médus*'ün batışını, yahut denizcilerin Okyanus'da başlarından geçeni anlatmakta eşsizdi.

Yetkin bir hümaist olduğunu unutursam affedilmez bir kusur işlemiş olurum. Çünkü düpedüz iyiliksever göstererek bana bilgilerimi epey ilerleten

birçok lâtince ve yunanca ders vermişti. İyilik etme çabası her rastlayışta kendini gösteriyordu. Bir astronomi bilginin ona verdiği karışık hesapları çözdüğünü, bir ihtiyar hizmetçiye yardım olsun diye, odun parçaladığını görmüştüm. Hâfızası yerinde idi, onu altüst eden hâdise dışında hayatının bütün hâdiselerini hatırlıyordu. Oğlunun ölümü hâfızasından büsbütün silinmiş gibiydi, hiç değilse bu müthiş felâketin oluşunu aklına getirdiği sanısını uyandırabilecek tek kelime söylediği işitilmemişti. Hémen hemen neşeli, değişmez bir mizacı vardı ve kafasını tatlı, samimi, iç açıcı hayallerle dinlendiriyordu. Gençlerin arkadaşlığını arıyordu. Onlarla sık sık görüşmesi kafasına pek belirgin eğitsel bir cerbeze kazandırmıştı. Rollin'in o mükemmel *Traité des études*'nü okuyalıdanberi hep onu düşünürüm. Şunu söylemeleyim ki, genç arkadaşlarının fikrine hiçbir zaman kapılmazdı. Hiçbir şeyin değiştiremeyeceği inatçı bir akışla kendi fikrini izlerdi. Ama sık sık konuşma fırsatını bulduğum gerçekten üstün insanlarda buna benzer bir hal dikkatimi çekmişti. Yirmi yıl, kış yaz, yatak çarşafına sarındıktan sonra bir gün artık gülünç olmıyan küçük damalı bir ceketle göründü. Elbisesi gibi hali de değişmişti. Ama bu değişikliğin mutlu bir değişme olması için çok şeylere ihtiyaç vardı. Zavallı adam, kederli, sessiz, az konuşur olmuştu. Ağzından dökülen, hemen hemen anlaşılmaz birkaç lâkırdı korkusunu ve endişesini açığa vuruyordu. Her zaman kıpkırmızı olan yüzünü geniş mor halkalar kaplamıya başladı. Dudakları siyah sarkıktı. Bütün yiyecekleri

reddediyordu. Bir gün oğlunun kayboluşundan söz etti. Ertesi sabah onu odasında asılmış olarak buldular. Bu ihtiyar adamın hâtırası, bende bütün ona benzeyenler için gerçek bir sevgi uyandırır. Ama onların sayıca az olduğunu sanıyorum. Deliler de bir bakıma öbür insanlar gibidir. İyiileri tek tüktür. İnsan, birçok tımarhaneleri dolaşır da yatak çarşafı örtünen ikinci bir ihtiyarı veya başka bir M. Dick'i yine de bulmayabilir. M. Paul Hervieu de tıpkı Dickens gibi yalnız delilerin ilgi uyandırıcı oldukları düşüncesinden uzaklaşmış değildir. Bize *Inconnu*'de korkunç bir delilik hikâyesi anlatır. Sonunda bunun sadece bir rüya olduğu anlaşılır; ama rüyaların hem en fazla korku vereni, hem de en mantığa uygun olanıdır. Bu bir delinin rüyasıdır. Bir deliyi kusursuz olarak bir kâbusa sürüklemek ancak böyle olur. İşte M. Paul Hervieu, binde bir rastlanır bir kabiliyetle bunu göstermiştir. Kafası tersine işleyen bir Descartes'cı gibi bize deliliğin sebeplerini anlatmıştır. Usta bir saatçinin son derece kötü bir saati muayene ederken göstermesi gereken titizlikle düşünme makinesini, bir biri ardına sıralanan bozukluklarını izleyerek incelemiştir. Kitabı pek ilgi çekici ve tamamiyle kendine göre bir eserdir. İnsanlarda iki etki uyandırır; önce korkutur, sonra da düşündürür. Bu korku — sizi ondan esirgerim — hiç de sebepsiz değildir. Benı sarsan ürpertiye size aktarabilmem için M. Paul Hervieu'nün bu yoldaki bütün kabiliyetini edinip onun gibi kullanmam gerekirdi. Kitabın ilham ettiği derin düşüncelere gelince, bunlar pek çoktur.

Hiç olmazsa bin tanesını olsun söyleyivereyim. Felsefe yapmak ne güzel bir şey. Yazı yazarken bir akasya o ince, çiçekli dallarını pencereden sallıyor. Antoloji-deki şairin bir beytini tekrarlıyorum: “bu güzel ağaç altında oturalım gel, gölgesinde konuşmak ne tatlıdır kim bilir.” Bir güzel ağaç ve sakın düşünceler... Dünyada bundan daha güzel ne vardır? Bir meltemin yavaş yavaş oynatığı akasyam, çiçeklerinin kokulu karını masamın üstüne kadar getiriyor. Bu hoş etki altında pek zararı dokunmıyan delilere karşı gerçek bir sevgiyi kendime yasak etmek elimden gelmez. Bu yolda hiçbir şey yapmamak, ister deli ister akıllı olsun, insanlar için büsbütün yasak edilmiştir. Dünyada zarar vermeden yamaşanın çaresi yoktur. Delilerden hiçbir zaman nefret etmemeliyiz. Onlar da bizim benzerlerimiz değil midir? Hiç de deli değilim diye kim güvenebilir? Az önce Littré ile Robin *Sözlüğü*’nde deliliğin tarifini aradım. Ama bulamadım. Daha doğrusu orada okuduğum tarif hemen hemen mânasız bir şeydi. Bunun üzerinde biraz durdum; çünkü delilik vücutta hiçbir yara bere ile nitelendirmedikçe tarf edilemez halde kalır. Bir insana bizim gibi düşünmediği zaman deli, diyoruz, hepsi bu kadar. Felsefe bakımından delilerin fikri, bizim fikirlerimiz kadar haklıdır. Dış âlemi edindikleri izlenimlere göre tasavvur ederler. Akıllı geçinen bizlerin yaptığı bundan başka nedir ki. Dünya onlara, bize aksettiğinden başka türlü akseder. Bizim edindiğimiz hayalin doğru olduğunu onların edindiği haya-

lin yanlış olduğunu söyleriz. Gerçekte hiçbir şey salt olarak doğru olamaz, hiçbir şey salt olarak yanlış olamaz. Onları kendi kendilerine göre doğrudur, bizimkiler bize göre doğrudur. Şu masalı dinleyiniz: bir gün bir bahçede düz bir ayna konveks bir ayna ile karşılaşır, ona:

— Tabiatı kendi yapınıza göre göstermenizi pek münasebetsizce bir hareket buluyorum. Bütün sıksa bacaklı, ufacık kafalı insanları koca karınlı, bütün doğru çizgileri eğri göstermeniz için deli olmalısınız, demiş.

Konveks ayna öfke ile cevap vermiş:

— Tabiatın biçimini bozan sizsiniz. Yassı vücudunuz onları bu hale soktuğu, dışınızdaki her şey içinizdeki gibi düz olduğu için ağaçları dümdüz sanıyorsunuz. Ağaçların gövdeleri eğridir. İşte gerçek budur. Siz yalancı bir aynadan başka bir şey değilsiniz.

Öteki karşılık vermiş:

— Ben kimseyi aldatmıyorum, konveks kardeş. İnsanların, eşyaların karikatörünü yapan sizsiniz.

Oradan bir geometri bilgini geçerken kavgada kızıışmaya başlamış. Hikâyenin anlattığına göre bu bilgin büyük d'Alambert'miş.

Aynalara demiş ki:

— Her ikiniz de hem haklısınız, hem haksızsınız. Her biriniz eşyaları optik kanunlara göre düşünüyorsunuz. Aldığınız şekillerin her biri geometriye göre

doğrudur, her ikisi de kusursuzdur. Bir konkav ayna çok başka bir üçüncü hayal verir. O da kusursuzdur. Tabiatın kendisine gelince, hiç bir şey gerçek şeklini tanımaz. Hattâ kendisini aksettiren aynadaki şekilden başka bir şekil olmaması ihtimali de vardır. Sayın aynalar şunu biliniz ki eşyaların akislerini aynı şekilde almadığınız için deli sayılmazsınız.

İşte bence güzel bir masal, bu hikâyeyi, duyguları ve tutkuları kendiliğinden hissedilecek derecede ayrı insanları hücrelere kapatan akıl hastalıkları uzmanlarına armağan ediyorum. Aşırılıkta, aşkta, sanki cimrilikte, bencillikte olduğu kadar akıl yokmuş gibi tutumsuz adamı, sevdalı kadını akıldan yoksun sanıyorlar.

Onlar başkalarının işitmediğini işitince, başkalarının görmediğini görünce bir insanı deli sayarlar. Bununla beraber Sokrates de Tanrısından fikir danıştı, Jeanne d'Arc da sesler duyardı. Zaten hepimiz garip fikirli hepimiz hayal görücü kişiler değil miyiz? Dış âlemin ne olduğunu biliyor muyuz? Bütün hayatımızda duygu sinirlerimizle ışık ve ses titreşimlerinden başka bir şey kavrayabiliyor muyuz? Gerçi sanrılarımız genel ve göreneğe dayanan düzen içinde devamlı, alışılmış bir haldedirler. Delilerin algıları az rastlanır. Ayrık ve farklı algılardır. Başlıca bu halleriyle tanınırlar.

Hikâyeciler şahı M. Maupassant'nın *Horla*'da bize tanıttığı da bir delidir. Uykusun bozan ve gece masası üstündeki sütünü içen bir cadı, zavallı adamı

sık sık ziyaret etmektedir. Bu yüzden hem çaresizlik içindedir, hem öfkeli. Bu da sebepsiz değildir. Çünkü kendini görünmez bir düşmana kaptırdığını hissetmek kadar korkunç bir şey olamaz.

Ama hemen düşüncemi söylüyeyim mi? Bir deliye göre bu adamda biraz incelik noksanı vardır. Onun yerinde olsam, cadının istediği gibi sütü içmesine müsaade eder, kendi kendime de şöyle derdim: “bak, işler yolunda gidiyor. Bu kalevi sıvıyı yutmakla bu hayvan saydamsız bir elemanı sindirmek ve görünür bir hal alacaktır. Beklerken, saydam kalamıyacağı için görünmez halini devam ettiremez. Böylece onu görmesem de vücudunda içtiği sütü olsun görürüm.” Hoşunuza giderse sütle yetinmezdim, tepeden tırnağa kadar kırmızıya boyamak için ona gök boyası yuttururdum.

Bundan başka suyu da sütü de içmediklerine göre görünmezler pekâlâ var olabilirler. Hem rica ederim neden olmasın? Onların varlıklarını farzetmekte ne gibi bir saçmalık vardır? Bunu biraz düşündük mü bu zıt faraziye aklımızı altüst eder. Çünkü, hayat, bütün şekilleriyle duygularımıza çarpardı ve biz varlıkların bütün derecelerini kucaklayacak bir şekilde yaratılsaydı bu büyük bir talih eseri olurdu. Hayat, sıcaklığın pek özel şartları içinde belirince bize görünür. Görünmesi imkânsız gaz halindeki çevrelerde hayat varsa — ki hiç de imkânsız değildir — onu anıyamayız. Ama bu onu inkâr etmek için de bir sebep olamaz. Gaz halinde bulunan

maddede katı halinden daha az enerjili değildir. Evren içinde, her sistemin merkezinde, babaların, kralların vazifelerini gördükleri anlaşılan güneşler neden sonsuz sessizlik içinde kalsınlar? Neden o geniş vücutlarında ısıyı ve ışığı taşıdıkları gibi hayatı ve zekâyı taşımasınlar? Neden dünyanın hava tabakasında da, gezegenlerin hava tabakasında da insanlar yerleşmiş olmasınlar? Yiyeceklerini üst hava tabakasından sağlıyan tamamiyle yarı saydam, pek hafif varlıklar tasavvur edilemez mi?

Deniz çocuklarının, kara çocuklarının var olduğu gibi hava çocuklarının da var olmasına hiçbir şey engel değildir.

KAYNAKLAR TARİHÇİSİ M. ERNEST RENAN

Mösyö Renan, bize gelecek hafta, üç cilt tutacak bir *İsrail Tarihi*'nin birinci cildini verecektir. Bu eser *Hıristiyanlığın Kaynakları* tarihine bir çeşit giriş olacaktır. Yayımladığı zaman mösyö Renan geniş teşebbüsünü tamamlamış, bunca milletleri besliyecek olan, bugün bile İslâmlık ve Buddha'cılıkla birlikte ruhlar hükümdarlığını paylaşan dinin derin kaynaklarını araştırmış olacaktır.

Bizi her yandansaran, içimize sokulan büyük fikirlerin kararlık başlangıçları nasıl anlaşılırsa anlaşılsın, böyle yüksek bir ideal nasıl hazırlanırsa hazırlansın mösyö Ernest Renan'ın, kafasım bu çeşit araştırmalara doğru yönetmekle kabiliyetlerinin niteliği ve genişliği hakkında yanılmamış olduğu anlaşılacaktır. Konu, zekânın hem pek az rastlanan, hem de birbirine zıt özelliklerine muhtaçtı. Burada daima uyanık bir eleştirme duygusu, inananların bütün hilelerini ve hilelerinden de daha kuvvetli olan sâflıklarını hiçe sayabilecek bir bilimsel şüphecelik gerekdi Aynı zamanda canlı bir Tanrı duygusu, objektif bir dindarlık gibi insan ruhu ihtiyaçlarının gizli bir içgüdüsü de gerekti. Oysa bu çift özellik Mösyö Renan'da olağan üstü bir zenginlikle birleşiyor. O, inananların her çeşit ibadetine yabancı kalmakla beraber, din duygusunun en yüksek katına

ulaşmıştır. Halk inançlarının bütün inceliklerini, inanmadığı halde, kavramakta son derece yetkilidir. Sözlerimi iyice anlatmak için diyeceğim ki iman ona hiçbir zaman sahip olmamış, o imana sahip olmuştur. Eseri için mutlu bir kabiliyetle yaratılmıştı. Ayrıca ciddi olarak da hazırlanmıştı. Sanatçı doğdu, ama bilgin oldu. gençliğini hareketli bir alışmaya verdi. Yirmi yıl boyunca geceli gündüzlü araştırdı ve öyle bir çaba alışkanlığı elde etti ki, olgunluk çağında büyük eserlerini gözlemci bir dahinin iç rahatlığı ile tamamlayabildi. Bugün ona her şey kolay geliyor, her şeyi kolay yapıyor. Ayrıca sanatçıdır da; bir üslûbu, yani fikrinin sonsuz ince farkları vardır.

Mösyö Renan Hristiyanlığın kaynaklarını yazmak için yaratılmışsa da, elverişli bir anda geldiğini de söylemek gerekir. İş hazırlanmış, fikirler emrinde bulunuyordu. Merak, şüphe ile beraber doğmuştu. On sekizinci yüzyıl felsefesi zekâları serbest bırakmış ve Protestan ilâhiyatı içine bile girmişti. Uzun zaman kutsal sayılan metinler Fransa'da büyük bir tenkidle, Almanya'da büyük bir bilgi ile incelenmişti. Mösyö Renan, tarihinin malzemesini hazır buldu. Cevher ortada idi. Renansanatçı ve şair olarak ona şekil verdi, ruh verdi.

Fikirlerin ve duyguların yeniliğine inanmak genel olarak ihtiyatsızlıktır. Artık çoktanberi her şey söylenmiş ve hissedilmiştir, çoğu zaman bulunduğumuza, inandığımız şeyi tekrar buluruz. Bununla beraber, bu zamanın zekâlarında galiba yeni bir yeti, geçmişî anlamak, uzak kaynaklara kadar geriye gitmek yetkisi var.

Şüphesiz her zaman insan birtakım hâtıraları saklamış, birtakım gelenekleri tesbit etmiştir. Uzun zamandan beri elinde yazılı yıllıklar bulunmaktadır. Kendisini hayvanlardan, elbise giyme alışkanlığı kadar, belki de daha fazla ayıran şey de budur. O muhakkak "bababalarımız bunu veya şunu yapıyorlardı," diyordu, ama onlarla kendisi arasında bulunan farklar gözüne çarpmıyordu. Bugünün görünümü en uzak geçmişe bile bile mal ediliyor. Zamanın hayat tarzlarına getirdiği derin çeşitliklere hiç aldırış etmiyordu. Dünyanın çocukluğunu olgunluk çağı çizileri altında tasavvur ediyordu. Bu eğinin eski çağ tarihçilerinde özellikle Latium'un kaba saba çobanlarını Augustos'un çağdaşları gibi konuşturan Tite Live'de göze çarpar. Aynı eğinin, Fransa kırallarının zanbakla süslü tacını ve haksever elini eski çağ Juda kırallarına veren bütün orta çağ güzel sanatlarında daha fazla dikkatli çeker. Descartes'la insan zekâsı bir uçurumu açmıştı. Bununla beraber, içinde soyat insan bilgisinin yetkin bir hal aldığı on yedinci yüzyıl tragodyası, hele Racine'de gelenek ve göreneklerin çağlar boyunca değişmezliğini hayal eder. On sekizinci yüzyıl, kaynaklarla fazla ilgilendiği halde, Turgot'nun yüziyle Solon'u, II. Catherine'in şahane mantosu içinde Semiramis'i canlandırmıştır. Öyle görünüyor ki, geçmişin gerçek tasviri bize yüzyılımızın büyük tarih okulu tarafından gösterilmiştir. Öyle görünüyor ki kaynaklarının anlamı, yeni bir anlam, hiç değilse insanda yeni çözölen bir anlam kazanmıştır. İçinde bir hayal payı bulunsa bile ben bu anlama

inaniyorum. Bizden sonra gelecek kuşaklar belki de bizim pek modası geçmiş, pek gülünç bir eski çağ görüşümüz olduğunu söyleyeceklerdir. Bununla beraber insanlığın ölçüştürülmeli tarihinden birkaç bölüm yarattığımıza hiç şüphe yoktur. Etnografiya, arkeoloji, filoloji gibi yeni bilimler, tarihe çok yardımda bulundular. En eski insan bugün bize gerçek olması pekâlâ mümkün olan hiç değilse gerçeğe yaklaşan bir yüzle, bir özellikle görünüyor. İşte, kaynakların bu anlamı, kaybolan geçmiş hakkındaki bu kehanet, bu çocukça ve yeni insanlığın tanınması, işte bütün bunlar mösyö Renan'da en yüksek derecesine varmış bulunuyor. Tarih güneşinin aydınlatamadığı ilkel sahneleri gösteren, masalla karışık olan eserinin bütün bölümlerinde bunu göstermiştir. Sabahın alaca karanlığı içinde boğulup kalan şeyi özel bir zekâ inceliği ile yetkin bir kavrayışla meydana çıkarmıştır.

Mösyö Renan, nasıl ad verilirse verilsin, bu sanatı, bu Tanrı vergisini, yazdığı İsrail tarihinde, çocuk masallarıyla kır şiirlerinin içinden tam bir yabancı yüzüyle çıkıveren eski çağ tarihinde kullanmıştır. Doğu gezilerinden, sanatçı zekâsına yeniden şekil ve anlam veren savaş ve kır sahneleri için hep gerçeğe uygun temeller getirmiştir. Bugün kitabından söz açmak yakışık almaz. Ben sadece tarihçinin esaslı özelliklerini, en başta da artık sizce bilinen bir bölümde, yani Saül ve David bölümünde gösterdiği özellikleri işaret etmekle yetiniyorum. Burada mösyö

Renand'ın çizdiği en eski İsrail kiralının portresini vermekten kendimi alamıyorum. Bu. ileri sürdüğüm fikirler için bir dayanak olma bakımından kusursuz bir örnektir.

“O (Saül), hep doğduğu kasabada, Saül'ün Gibe'a'sı adını verdiği Benjamin'in Gibe'a'sında oturdu. Orada ailesiyle birlikte şatafat ve görkemden uzak, savaş olmadığı zaman tarlalarını ekerek, bundan başka hiçbir şeye karışmadan, soydan kişi bir köylünün basit hayatını sürerdi. Evi epey genişti. Her ay başında bütün subayların belli yerleri olan ziyafetler verilir, kurbanlar kesilirdi. Kırılın koltuğu duvara dayalıydı. Emirlerini yaptırmak için yeni zaman Doğu'sundaki çavuşlara benzer racım "postacı"ları vardı. Bundan başka saraya benzer bir tarafı yoktu. Abner gibi az çok akrabası olan seçkin adamlar ona yoldaşlık ediyordu. Bu, monarşilerin temelinde bir köşe taşı olarak bulunan asker ve köylü asaletidir ’

Gelenegin soydankişi, karanlık Saül'ünden uzak bulunuyoruz. Bu çobanlar kiralı nede kolay anlaşılır, aydınlık bir insan oluvermiş! Mösyö renan'ın Davud'u daha da ilgi çekicidir. Genç haydudun zarafeti, aç gözlü başkanın hilesi, sâf gadarlığı, vahşi şiiri içinde ne kadar canlı görünüyor. Bu ince ve kuvvetli sayfaları okurken meraklı bir insan için böyle bir zamanda yaşamının, M. Ernest Renan'ın kukuleteli küçük Davud'unu, on üçüncü yüzyıl heykelciliğinin ak sakallı, ağır tacı ile peygamber İyrasını parmakları arasında tutarken gösterdiği o görkemli Davut ile

ölçüştürebileceği bir zamanda yaşamamanın hoş olacağını hayalimden geçiriyorum.

Evet, geniş bir eleştirmenin, harikulâde bir şekilde size her şeyi bir bütün olarak, hem goncayı gerçeğin öç suyu dolu, hem de çiçeği masalla açmış gösterdiğine göre, bilimde de, şiire de hakkını veren böyle bir zamanda yaşamak ne meraka değer, ne tatlı olurdu, diyordum kendi kendime.

GEORGE SAND

ve

SANATTA İDEALİZM(1)

M. Caro'nun apansız ölümü ile aramızda bıraktığı boşluğun büyüklüğünü ancak bugün anlıyoruz. Tam sağlık içinde, zekâsının en iyi çalıştığı bir zamanda sıyrılıp gitti. Ölümünden bir gün sonra — bizi affetsinler — ilk şaşkınlığımız içinde sanki geri gelecekmiş gibi ondan söz ediyorduk. Bir gün önceki teklifsizce halerimiz üstümüzdeydi. Bu kaybın yerine konulamıyacağını henüz hissetmiyorduk. Bu duygu bize sonradan geldi. Artık M. Caro'nun aramızdaki eksikliğini, bu eksikliğin, uzun zaman, devam edeceğini duyuyorduk. Şöyle söyleniyorduk: “Şimdi yeni sistemleri, doktrinleri, onun gibi ışıldıyan bir açıklıkla kim ortaya koyacak? Bu işten anlamıyanlara kim bilgiverecek? Dinsizlerin o tatlı önderi kim olacak? Felsefenin o asıl inceliklerini hangi dudaklardan dinliyeceğiz? Sevimli bir bilginden daha hoş, daha az raslanır bir şey yoktur. Zarif bir şekilde öğretmek tanrısal bir şeydir. Bu da onunla beraber gitti. İşte böyle söylenirken ölümünden sonra yayımlanan bir kitabı üzüntülerimizi tazeledi. Ölümünden birkaç gün önce M. Caro *Büyük Fransız Yazarları Serisi için*

(1) George Sand, yazar: E. Caro, Collection des grands écrivains'de, Baskı, Hachette.

George Sand hakkında bir incelemeyi tamamlıyordu. Bu eseri bilindiği gibi edebiyatımızın belli başlı yazarlarının hayatı, eserleri, etkisi hakkındaki incelemelerden meydana gelmektedir. Her cilt bir monografiyi içine alır. M. Garo'nun yazdığı *George Sand* hakkındaki inceleme yeni çıktı. Bu cilt tarih sırası bakımından serinin dördüncü cildidir. Bu kitaptan önce M. Jules Simon'un *Victor Cousin'i*, Gaston Boissier'nin *Madame de Sévigné'si*, Albert Sorel'in *Montesquieu'sü* çıkmıştır.

M. Léon Say'ın yazdığı *Turgot* ile M. Ferdinand Brunetière'in yazdığı *Voltaire*, basılmaktadır. Bildirildiğine göre bunları, M. Gaston Paris'nin *Villon'u*, Guillaume Guizot'nun *d'Aubigné'si*, M. Cherbuliez'nin *Rousseau'su*, Eugène Melchior de Vogüé'nin *Jeseph de Maistre'i*, M. de Pomairols'ün *Lamartine'i*, M. Jules Lemaître'in *Musset'si*, M. Taine'in *Sainte-Beuve'ü*, M. Paul Bourget'nin *Balzac'ı*, M. G. Monod'un *Guizot'su*, M. Brunetière'in *Boileau'su* takip edecek. Bunları söylemem şikâyet maksadiyle değil, tersine, saydığım, isimlerden de anlaşılıyor ki, bu edebiyata değin teşebbüsün başındakiler zevkleriyle, eserleriyle ya da zekâlarının özellikleriyle, ele alacakları işe hazırlanmış eleştirmecileri seçmeğe dikkat etmişlerdir.

Bu yöneticiler M. Carol'dan *George Sand* hakkında bir inceleme eseri istemişlerse sebepsiz değildir. Spritualist filozof, madam Sand'ın hâtırasına gençliğinin ilham perisi olarak bağlı kalmıştı. *India-*

na yazarının sadece adı, ona tatlı hülyalarla, ateşli tartışmalarla geçen günleri özetliyordu. Bize “bu ad, diyordu, öyle cömert tutkular, öyle karışık eğilimleri, öyle atak fikirleri, öyle derin acıları, şüphenin ince azabına karışan öyle insan üstü emelleri temsil ediyordu ki...” Hâtıralarını tazelemekle tekrar onun çekiciliğine kapılıyor. Kitabı da madam Sand’ın büyük dehasına karşı duyulan bir saygı eseridir. Gerçi *Tanrı Fikri* yazarı, aile ve cemiyet hakkında *Lélia* yazarı gibi düşünmüyordu, ama madam Sand’da düşünce- nin önemi azdır, tersine olarak onda duygu her şeydir. Ama insan onun gibi düşünmeden ona hayran kalabilir, yeter ki onun gibi hissetsin. Bu hayran olunacak kadının ruhu, kitaplarına kendiliğinden sinmiştir.

. . . Tabii kaynaklardan o gürül gürül akan
O pek sâf, pek güzel sular gibi

Kendisine ne düşündüğünü sormayınız. *Fikri* derin derin düşünmeyi gerektirir, ama oderin düşünmez ki. Kendi yerinde dostlarının düşünmesini ister. Onların fikirlerini olduğu gibi alır. Onları anlamak değil de, tekrarlamak daha hoşuna gider. Dünyada tek işi tabiat duygusunu, tutku hayallerini eşsiz bir parlaklıkla ifade etmektir.

Tabiat, o öyle gördüğü için güzeldir. Tabiat görüldüğü gibidir: Kendiliğinden ne güzeldir, ne de çirkin. Göğün güzelliğini yaratan yalnız insan gözüdür. Eşyaya onları severek güzellik veririz. İdealin bütün esrarı aşktadır. M. Caro bu münasebetle

kıtabında, ruhu kır çiçekleriyle ahenk halinde bulunan bu büyük ve sâf tabiat âşkının sevimli bir tarafını bize hatırlatıyor. George Sand diyor ki: Elimi yüzüme götürerek birkaç saat önce yapraklarına dokunduğum bir adaçayının kokusunu içime çektim. Bu bitki benden fersahlarca ötedeki dağlarda şimdi çiçek açıverdi. Ona saygı duymuş, sadece lâtif kokusundan başka bir şey alıp götürmemiştim. Bu kokuyu bırakmasına sebep ne? Kendisini etrafa yayan bitkiye hiçbir şey kaybettirmeden bir dostun eline sinen ve onu büyüleyip sevdiği çiçeğin güzelliğini uzun zaman kendisine hatırlatmak için peşi sıra giden bu koku ne değerli şeydir! Ruhun kokusu hâtıradır.”

George Sand tabiatla devamlı bir kaynaşma halinde idi ve kendi içinde bilinmeyen Tanrı’yı duymadan bir tutam adaçayını koklayamazdı. Büyük sanat ve hakikat kelimeleriyle kendimizi aldatmıyalım. Güzelliğin sırrını küçük çocuklar bile anlayacak durumdadırlar. Alçakgönüllü insanlar zaman zaman onu yüksek insanlardan daha çabuk sezerler. Sevmek, güzelleştirmektir, güzelleştirmek, sevmektir.

Natüralist sanat, idealist sanattan daha gerçek değildir. M. Zola insan ve tabiatı madam Sand’ın gördüğünden daha doğru olarak görmez. Görmek için onun da madam Sand gibi, sadece gözeri vardır. Zola’nın eşyalardan edindiği izlenim sadece birey izlenimleridir. Bize taibatın, kendisine gelip nasıl çarptığını söyler; ne fazla, ne eksik; ama evrenin ne olduğunu, var olup olmadığını bilmez. Natüralistler

de, idealistler de görünüşlerin oyuncağıdırlar: her ikisi de mağaradaki hayaletten başka bir şey görmeye mahkûmdurlar. Buna Bacon “sonsuz bilgisizliğimizin prensibi” adını verir, insan ölmek özelliği, dünya ortasında bir kaya içindeymişiz gibi kendi içimize kapalı ve yalnız hayaletlerle başbaşa bulunmamız bizi bu bilgisizliğe mahkûm etmiştir. Tabiatın bizde bıraktığı bütün izlerde objektif gerçek pek az olduğuna, eşyadan edindiğimiz bütün hayaller eşyanın kendisine değil de, sadece ruh hallerimize karşılık olduğuna göre, ne diye daha çok zarafet, güzellik, aşk şekillerini aramıyalım ve tatmıyalım? Hayal, hayal için olduğuna göre neden bunların en sevimlilerini seçmiyelim? Eski Yunanlıların yaptığı şey bu idi. Onlar güzelliğe taparlardı, çirkinlik ise onlara dinsizce bir şey gibi görünürdü. Bunula beraber, ne eşyaların gerçekliği, ne de tabiatın güzelliği hakkında hiç de boş bir hayale kapılmıyorlardı. Böylece Helen’ler tam vaktinde hayalden uzak ve ıstıraplı bir felsefe meydana getirdiler.

Bu sabah Victor Brochard’ın Yunan septikleri hakkındaki güzel bir kitabını karıştırıyordum. Orada bilimsel şüpheciliğin en eski Yunan felsefe okullarında, bir sürü hüznüleri ve acılarıyla baskı yaptığını gördüm. Zeki Yunan dünyası çocukluk çağından beri inanma imkânsızlığının ıstırapını çekmiştir. Dini, yalnız imansızlığının eğlencesi idi. Belki de bu yüzden bu din insanlığa yakışır ve iyiliksever olarak kaldı. Bu küçük ve sevimli millet hiç olmazsa inanma

imkânsızlığına sevmek imkânsızlığını katarak, ıstı-
rabını çoğaltmadı. Gerçek kendisinden kaçarken güzel-
liğin peşine düşmek akıllılığını gösterdi. Güzel de
gerçek gibi onu aldatmadı.

Çünkü güzel bize bağlıdır. O, sevdiğimiz her
şeyin duyumlu şeklidir. İdealist romancılarla realist
romancılar arasında mesele yanlış ortaya atılmıştır.
Sanki ideal, kavrayabileceğimiz tek gerçek değilmiş
gibi onun karşısına gerçeği dikerler. Gerçekte, idea-
listler hayatı güzelleştirmeğe çalışırlarken, natüralist-
ler onu bize iğrenç göstermek isterler. Hani ne kadar
da hakları vardır ya! Yaptıkları ne kadar da yetkin bir
şeydi! İnsanlarda hayatı ve varlıkları süslemek için
arasız bir istek, sürekli bir ihtiyaç vardır. Madam
Sand pek güzel söylemiş. “insan zekâsı, tabii bir
kanunla temaşa konusunu güzelleştirmekten ve yük-
seltmekten geri kalmaz.” Hayatı güzelleştirmek için
neler icat etmişizdir? Görkemli aşk ve savaş elbiseleri
yaptık, sevinçlerimizin, acılarımızın şarkılarını söyle-
dik. Uygarlıkların olanca çabası, hayatı güzelleştirme
sonucuna varır. Naturalizm tamamiyle insanlığa aykırı-
dır. Çünkü bütün insanlığın eserini bozmak ister.
Süsleri söker, tülleri yırtar; kendini kurlaştırarak
zafer kazanan vücudu horgörür, bizi ilk vahşete,
mağaraların, göl sitelerinin hayvanlığına sürükler.

Burada belki bir çöküntünün verdiği haz vardır.
Ama aşırı bir inatla ondan zevk almak tehlikeli
olurdu; natüralizm insanı tedavi edilmez bir kabalığa,
hayata inceliklerini, sihrini veren her şeyi yıkmaya

götürür. Madam Sand idealin büyük bir işçisidir. İşte onu bunun için severim, sayarım. Bana M. Caro'nun kitabına halkın büyük bir rağbet gösterdiğini, Odéon galerileri altında çabucak satıldığını söylediler. Ne güzel! Eğer bu başarı, sanatta idealin geri gelişine bir işaretse bizi son derecede memnun etmelidir.

Bana George Sand'ın bugün pek unutulmuş romanlarının tekrar okuyucu da bulacağını söylediler. Bunu temenni ederim. Yalnız pek ölçülü, pek sükûnet bulmuş olanlarının değil, en ateşli olanlarının, ilk zamanlarda yazılanların, yani *Lélia* ve *Jacques*'in da okunmasını isterdim. Şüphesiz, insan orada tutku haklarının pek cüretli bir dâvasını bulacaktır. İhtiyar Chateaubriand'nın dediği gibi bunlarda hayatın akla uygun olmasına karşı bir tecavüz vardır. Ama *René* yazarı da dünyaya ateşli sözler saçmamış mıydı? Hem tutkunun haklarını ne diye inkâr etmeli? Tutku, toplumdan payını istemez. O, payını, isteğin şiddeti ve masumluğun sessizliği içinde toplumdan alır. Hiçbir şey onu durduramaz, onda kaçınılmaz bir kader duygusu vardır. O, nasıl korkutulabilirdi? Sıkıntı ve endişe, zevklerinin kaynağıdır. Dinler bile ona karşı bir şey yapamadı. Hattâ ona sadece bir haz daha katmışlardır: Vicdan azabının hazzını! Yalnız bu, tek başına onun zaferi, mutluluğu, cezasıdır. Kendisini yücelten veya yasak eden kitaplarla alay eder.

Tutkuları yüceltme: bunu büyük romancılardan çok önce büyük şairler yaptılar. Phédre, Didon,

Françoise de Rimini, Juliette, Ériphyle, Velléda, Lélia'dan ve Jacques'ın Fernande'ından önce gelmişlerdir. Şüphesiz bu alevleri kımıldatmak tehlikeli olabilir. Nerede tehlike yok ki? Kim günlük işini bitirip, "ben bugün kimseye zarar vermedim" diyebilir? Ama bu duygular, insan tabiatının iyi taraflarına dokunur. Onlara etki yapmak, en ıstıraplı, en doku-naklı sevinçler içinde insanı yüceltmektir. Kötülüğü tasvir eden roman, tutku canlardıran romandan çok daha uğursuzdur. Neden? Çünkü kötülük tutkunun daha kolay telkin edilebilir. Çünkü yavaş yavaş, sinsi sinsi sokulur. Çünkü kötülük en nihayet çoğunluğun kolaylıkla elde edebileceği bir şeydir, Madam Sand hiçbir zaman kötülüğü konu olarak alan roman yazmamıştır.

Madam Sand her zaman insanlar için en büyük meselenin aşk olduğuna iyice inanmıştır. Yarı yarıya haklıydı. Açlık ve aşk dünyanın iki eksenidir. İnsanlık, tamamiyle aşk ve açlık üzerinde döner. Balzac'ın insanda özellikle gördüğü şey açlıktır, yani kendini koruma, çoğalma duygusu, cimrilik, tamah, maddî hırslar, yoksulluklar, aç kalmalar, hazımsızlıklar, insandaki maddî tarafın zorunluluklarıdır. Büyük bir açıklıkla pençenin, çenenin ve midenin vazifelerini, yırtıcı insanın bütün alışkanlıklarını gösterdi. George Sand bize sadece âşıkları göstermekle daha az büyüklük göstermiş değildir. Arvède Barine'in aldığı bir cümlesinde Carlyle diyor ki: "bütün aşk meselesinin öyle sefil bir değersizliği vardır ki bir kahramanlık

devrinde hiç kimse onu düşünmek zahmetine katlanmamıştır.” İhtiyar Carlyle aşktan çok uzaklaşmıştır. Bununla beraber bütün tabiatın, varlıkları birbirinin kollarına atmaktan, iki sonsuz hiçliğin arasında onlara geçici bir öpücüğün sarhoşluğunu tattırmaktan başka bir amacı yokmuş gibi görünüyor.

ÖNSÖZ

Bu cilt aşağı yukarı iki yıldan beri Le Temps'da yayımladığım makaleleri bir araya toplamaktadır. Okur yazar halk bu konuşmaların ilk serisini bana şeref veren, beni duygulandıran bir teveccühle karşılamıştı. Bunu ne kadar az hakettiğimi bilmiyor değilim. Ama her halde kusurlarım samimiyetime bağışlanmış olmalı. En alçak gönüllü kimseleri bile, çeken bir vasıta vardır: tabiilik. İnsanın içi dışı bir oldumu hemen hemen sevimli bir hal alır. Kendimi olduğum gibi verdiğim için bilinmeyen dostların takdirini kazandım. Becerebildiğim bir şey vârsa o da kusurlarımı gizlemeye hiç yeltenmemiş olmamdır. Bu hareket, herkes gibi benim de işime yaradı.

Arada sırada karşıtlığa düştüğüm de gözden kaçmamıştır. Daha geçenlerde seçkin bir fikir adamı olan mösyö Georges Renard, kendini gizledikçe zarifleşen bir hoşgörölülükle bu karşıtların birtakımını bulup çıkardı. Bir gün "M. Leconte de Lisle, evrenin varlığından şüphe eder de bir kafiye'nin iyi düşürülmüş olmasından şüphe etmez" demiştim. Mösyö Georges Renard, Leconte de Lisle'de gösterdiğim bu karşıta benim de her adımda düştüğümü ve felsefe şüpheliğini ilân ettikten sonra, bilgenin o yüce huzurundan, mutlu iç sükûnundan bir an önce sıyrılıp hemen sevinçle acı, aşkla kin ülkelerine atıldığını göstermede güçlük çekmemişti. Sonunda kusurlarımı bağışlıyordu. İyi de etti sanırım. Zavallı insanlara,

fikirleriyle duygularını her zaman uzlaştırmamaları için imkân vermeli. Her birimizin iki veya üç felsefi görüş taşımamasını bile hoş görmeliyiz, çünkü bir doktrin ortaya atmış değilsek bir tek felsefi görüşün doğru olduğuna inanmak için hiçbir sebep yoktur. Bu tek taraflılık ancak bir ihtiracıda mazur görülebilir. Geniş bir ülkede nasıl en değişik iklimler yer alırsa engin bir kafa içinde de birçok karşıtlar toplanabilir. Doğrusu, her türlü mantıksızlıktan sıyrılmış kafalar beni ürkütür; bunları yanılmaz diye tasavvur edemeyince her zaman aldanmış olmalarından korkarım, oysa mantıkla öğrenmiyen bir insan gerçeği kaybetse bile ona tekrar kavuşabilir. Mantıkçılar tarafını tutarak bana denilecek ki, insanların tam âhenge erişecekleri o mutlu günde Fourier'e göre nasıl kuyruk ucunda bir göz veya pençe bulunursa her muhakeme sonunda da bir gerçek bulunur. Ama bu üstünlük ancak kendilerini eğlendiren yanılmalarla başkalarını da eğlendiren dalgalı, karmakarışık zekâlara vergidir. Odusseus gibi güzel yolculuk etmiş olana ne mutlu! Yol çiçekli ise nereye götürdüğünü sormayın. Size bu öğüdü, üstün bilgeliğin buyruğu altında bayağı bir bilgeliği hoş görerek veriyorum. Her amaç insana gizlidir. Ben yolumu, bilinmezin coğrafyasını bildiklerini iddia eden papazlara, bilginlere, büyücülere veya filozoflara sordum. Hiç biri bana kesin olarak doğru yolu gösteremedi. Bunun içindir ki seçtiğim yol, karaağaçların, pek gönül açıcı bir gök altında birbirine geçerek yükseldiği yoldur. Beni bu yola götüren güzel duygusudur. Hem bundan daha iyi bir kılavuz bulduğunu kim güvenle söyleyebilir?

Her fırsatta hâtıralarımı, izlenimlerimi hikâye haline sokmak gibi masum merakım da, karşıtlarım gibi, hoş görüldü. Sanırım bu hoş görürlük yersiz değildi. Üstün bir insan, ancak karıştığı büyük hâdiseler dolayısıyla kendinden söz açmalıdır. Yoksa ölçsüz görünür, bu yüzden de hoşla gitmez. Hiç değilse bize benzer olarak kendini göstermiye razı olursa o başka. Doğrusu, bu da daima imkânsız bir şey değildir. Çünkü büyük insanlarda öbür insanlarla ortak pek çok şey vardır, ama bu özdengeçme bazı dâhilere pek pahalıya mal olur. Kendi başlarından geçenleri birbirine anlatmaları kendilerini tasvir etmeleri şöyle böyle insanlara ne kadar uygun düşer! Onların portreleri herkesin portreleridir. Kafaları içinden geçen maceralarda herkes kendi felsefe ve ahlâk maceralarını bulur. Onların iç dökmelerine karşı duyulan ilgi de bundan ileri gelir. Bu insanlar kendilerinden söz açarken sanki herkesten söz açmış gibidirler. Yakınlık duygusundan, üstünlükten nasipsiz olanların boş bir imtiyazıdır. Onları dinlediğimiz zaman, itirafları sanki kendi içimizden fışkırır gibi olur. Onların vicdan murakabaları kendilerine olduğu kadar bize de yararlıdır. İtirafları, bütün bir topluluğun işine yarayacak bir itiraf el kitabı meydana getirir. Bu çeşit el kitapları, günahı, iki yüzlüce bir takım yumuşatmalara, hele insanı ümitsizliğe götüren o korkunç şişirmelere hiçbir zaman yer vermeden aksettirdikleri için, ahlâklı kişiliğin daha iyi gelişmesine yardım ederler. Konuşmalarımda da arada bir, azıcık kendimden söz açmam bu düşüncelerin bana güven verdikleri içindir.

Bundan önceki ciltde olduğu gibi bu ciltde de yeni edebiyatın derinleştirilmiş bir incelemesini bulamayacaksınız. Kabahat şüphesiz ne symbolist şiirini, ne de dekadın nesrini bir türlü anlamamış olan bana aittir. Genç edebiyat okulu öyle kolayca anlaşılır bir nesne olmadığı için bu kusurum belki bağışlanır. Bu edebiyat mistik bir edebiyattır. Dini bütün insanlarca bir türlü anlaşılınmaması mistisizm'in bir alın yazısıdır. Symbolistler, duyuların özel bir hali içinde yazıyorlar. Onlarla kaynaşmamız için bizim de buna benzer bir hal içinde bulunmamız gerekir. Şaka etmiyorum: kitapları, meselâ Swedenborg'unkiler gibi Allan Kardec'in kitapları da bir çeşit kendinden geçme halinin nimetleridir. Onlar bizim görmediğimizi görürler. Bu yolda daha basit bir açıklama yoluna da gidildi, bunlar bir alaydır, sâflarla eğleniyorlar denildi. Ama iyice düşünülürse anlaşılır ki, ne kadar küçük olursa olsun, bir din veya edebiyat hareketinin gerçek nedenleri hilekârlık, sahtekârlık olamaz. Hayır, bu adamlar alaycı değildirler. Belki kendilerini vecde kaptırmışlardır. Birkaçı buhrana kapılınca bütün halka sayıklamaya başladı. Çükü bazı sinir halleri kadar bulaşıcı hiçbir şey yoktur. Yeni sanatın olağanüstü etkilerinden şüpheye düşmek şöyle dursun bu etkileri diyakos Paris'in mezarı üstünde görülen mucizeler kadar gerçek sayarım. Eminim ki Traité du verbe'in genç yazarı her sesli harfe karşılık bir tınlama göstererek: "A siyah, E beyaz, I kırmızı, U yeşil, O mavi." derken çok ciddi olduğuna inanıyorum. Böyle bir

yargı karşısında bıyık altından gülmek veya alay etmek biraz hafiflik olur. Denemenin yazarı A'nın siyah, O'nun mavi olduğunu söylediğine göre kendisinin bunu hissettiğini, gördüğünü, onca seslerin de; tıpkı cisimler gibi, renkleri bulunduğunu neye kabul etmemeli? İnsan, bunun tek olay olmadığını ve fizyoloji bilginlerince birçok hastalarda renkli işitme-ye benzer bir kabiliyet tesbit edildiğini bilirse bundan şüphe etmiye yer kalmaz. Bu çeşit sinir hastalığına renkli işitme adı verilir. M. Maurice Spronck'un *Progrès médical*'den olarak Edebiyatta sanat adamları adlı eserinin otuz üçüncü sayfasında andığı parçada bunun bilimsel bir tasvirini buluruz. "Renkli işitme, yalnız bir tanesinin uyanmasıyla iki çeşitli duyunun aynı zamanda harekete geçmesi, başka bir deyişle, insan veya çalgı sesinin böyle bir renk özelliği olan kimselerde kendine göre değişmez bir renge çevrilmesi hâdisesidir. Böylece bazı kimseler kulaklarına çarpan her gürültüyü, her sesi, yeşil, kırmızı, sarı v.s. gibi bir renge bağlayabilirler." (J. Baratoux, *le Progrès médical*, 10 Aralık 1887 ve sonraki sayılar.) Renkli işitme, sanat ve şiir kabiliyeti bulunan kafalarda veni bir estetik duyu meydana getiriyor, işte genç çığrın şiir anlayışı da buna cevap vermektedir.

Şayet bu çığrı meydana getirmiş olan sinir hastalığı yaygın bir hal alırsa bütün gelecek, senbolizmindir. Yazık ki M. Gbil, O'nun mavi olduğunu, M. Rimbaud ise O'nun kırmızı olduğunu ileri sürmektedir. Bu cana yakın hastalar Stéphane Mallarmé'nin şefkatli bakışları önünde birbirleriyle çekişip durmaktadırlar.

Yeni sanat müritlerinin hastalıklarını sevmelerini hattâ bununla övünmelerini anlarım, şayet onlar pek az insana nasip olan bu çeşit sinir hastalığı sayesinde duyuları incelememiş olanları biraz horgörürlerse, kendi hesabına ses çıkarmam. Hasta olduklarından ötürü onları ayıplamak her halde zevksizlik olur. Tabiat felsefesinin en yüksek katlarına çıkarak, M. Jules Soury ile beraber: "Sağlık da, hastalık da boş çevherlerdir." demek hoş şeylerdir. Felsefelerimiz istedikleri kadar geniş olsun, tabiatta onlardan başka nice nice şeyler olduğunu, şairin sevimli Horatius'u ile birlikte biz de öğrenelim ve bilgeliğin en yüksek ucu küçümseme olduğuna inanmaktan sakınelim.

Bu ciltte memleketimizin çağdaş edebiyatına genel bir bakış da bulunmıyacaktır. İnsanın, içinde yaşadığı şeyler hakkında genel bir fikir edinmesi kolay değildir. Bunlarla aramızda hava ve mesafe yoktur. Sona ereni kavrayabilirsek de başlıyanı iyi seçemeyiz. En hoşgörür kafaların kedi çağlarını sert bir şekilde yargılamaları da yine bu yüzdendir. İnsanlar, dünyanın kendileri ile birlikte biteceğine inanmak eğilimini taşırlar. Hüzünle ifade ettikleri budüşünce yaşadığımız günlerin akıp gitmesi karşısında onları için için avutur. Böyle boş bir hayalden uzak bulunduğumdan ötrü gönlüm rahattır. Güzellik şekilleri tükendiğine inanmıyor, yenilerini bekliyorum. Her gün koca Siémon'un ilâhisini söylemiyorsam bu, hiç şüphesiz bende peygamberlik vergisi bulunmayışındandır.

Belki büsbütün yanlıştır ama kimsenin başeser meydana getiremeyeceğini hep düşünmüşümdür. Bu, kim olursa olsun insanın gücü üstünde bir emektir. Ama ölümlerin en mutluları, Mazarin'in dediği gibi, kibar bir adam olan, zamanın yardımıyla ara sıra başeser katına ulaşan eserler veriyorlar. Dünya sergisi⁽¹⁾'ne ve onun pek çok vatandaşlarıma ilham ettiği tehlikeli saçmalıklarına rağmen, bu memlekette hâlâ geçmiş yüzyıllardaki yazarlara eşit, hattâ bir çeşit kavrama gücü bakımından üstün insanlar bulunması, bana iç rahatlığı vermektedir. Meselâ, M. Paul Bourget'den M. Jules Lemaître'den daha zeki insanlar gelip geçmiş olacağını bir türlü hayal edemiyorum. Burada yalnız en gençleri anmak nezakete daha uygun düşer sanıyorum.

Bu konuşmaların özüne gelince, bunu kolay kolay tarif edemeyeceğim. Bu özün eleştirmeye, estetiğe kayan yönü olmadığını söyleyenler oldu. Bana da biraz öyle geliyor. İnsan elden geldiği kadar bir şeyi istemiye istemiye yapmamalıdır. Romanların, şiirlerin hazırlanışındaki teknik koşullar, doğrusunu söylüyeyim, beni pek az ilgilendirmiştir. Zaten bu koşullar, sadece yazarların onurunu ilgilendirir. Her yazar, meslek sırlarını kendinden başka kimsenin bilmediğini sanır. Ama başeserler yaratanlar, ne yaptıklarını fark etmezler. Onların iyilikçi halleri pek masumca bir haldir. İstedikleri kadar bana eleştiricilerin masum

(1) Burada söz konusu olan Dünya sergisi, 1900 yılında Paris'de açılan Milletlerarası sergidir.

olmamaları gerektiğini sövlesinler, boştur. Şiir ve sanat yüceliklerinin bende uyandırdığı o sırlı izlenimi, bir Tanrı bağışı gibi, saklamıya çalışacağım. Aldatılmış olmak kimi zaman iyi bir roldür. Hayat bize öğretiyor ki, insa ancak bir şeyin bilgisiz olma bahasına mutluluğa erişebilir. Edebiyat konuşmaları derlenmesinin ilk sayfasında belki yadırganacak bir itirafta bulunacağım. Genel olarak bütün kitaplarda, en güzellerinde bile, içindekilerin değeri, okuyanların kattıkları değer yanında pek uma pek sönük kalır. Bence, en çok düşündüren, türlü şeyleri zihninde canlandıran kitaplar, en iyi kitaplardır.

Usta elinden çıkmış eserlerin en büyük iyiliği birçok şeyler ilham etmesidir: hikmetli sohbetler, ağır, içli dışlı konuşmalar, biteviye kopup bağlanan halkalar gibi, dalgalı hayaller, uzun uzun dalışlar, bir şeyi tüketmeden her şeye bağlanan belli belirsiz, zayıf bir merak, değerli bir şeyin hâtırası, saçma titizlikleri unutuş, heyecanla kendimize dönüş. Bunları, bu nefis kitapları, bu hayat kitaplarını okuduğumuz zaman içimize sindiririz. Eleştirici şu fikri iyice kavramalıdır: bir kitabın ne kadar okuyucusu varsa o kadar değişik nüshaları var demektir. Bir şiir de, tıpkı bir görünüm gib onu seyreden bütün gözlerde, onu tasavvur eden bütün kafalarda başka başka şekiller alır. Birkaç yıl oluyor, yaz aylarını Hohwald'ın çamları altında geçiriyordum. Uzun gezintilerimde gölgenin daha tatlılaştığı, görünümün daha genişlediği, tabiatın daha çekici bir hal aldığı her noktada oturacak bir sıra

görmek beni şaşırtıyor, hayran bırakıyordu. Bu kır sıraları ayrı ayrı adlar taşıyordu. Bunlar o adları koyanların duygularını belirtiyordu. Biri dostluğun buluşma yeri, ötekisi Sophie'nin istirahati, bir üçüncüsünde Cherlotte'un rüyası adını taşıyordu.

Dostlarına, gelen gençlere, "istirahat", "buluşma yerleri" hazırlamış olan şu cana yakın Alsace'lılar, ruh ülkelerinde yaşamış ve orada uzun uzun gezip tozmuş insanların ne çeşit bir iyilik yapabileceklerini bana öğretiler. Kendi hesabıma kutsal ormanlardaki ilham perilerinin pınarları yanına kır sıraları koya koya yol almıya karar verdim. Gönülsüz, merhametli orman perisinin bu işi bana pek uygun düşünüyor. Bu, ne doktrin ister, ne de sistem; eşyanın güzelliği karşısında tatlı bir hayretten başka bir şey istemez. Varsın köyün akıllısı, ölçü memuru yolları ölçsün, kilometre taşlarını koysun, "istirahat"lara , "rüya"lara gösterilecek iyilik yolundaki işler beni oyalamıya yeter. Eleştiricinin görevi, benim zevklerime uygun olarak alınır, benim güçlerimle ölçülürse, güzel yerlere, sevgi ile sıra koymak ve Anyté de Tégée gibi. şöyle söylemektedir:

"— Kim olursan ol, gel gel de şu güzel defne ağacının gölgesinde otur, ve ölümsüz Tanrıları kut-sa."

GUSTAVE FLAUBERT⁽¹⁾

1873 yılında, sonbahar günlerinden bir pazardı Heycanlı heycanlı onu görmeye gittim. O zamanlar Marillo sokağında oturduğu bir küçük dairenin kapısını çalarken kalbim adetâ duruyordu, kapıyı kendisi açtı. Hayatımda hiç böyle bir şey görmemiştim. Boyu uzun, omuzları genişti; irikıyım, alımlı, görkemli bir insandı. Sırtına giydiğı tam bir korsan elbisesi olan kestane rengi yağmurluk içinde kendini öyle rahat hissediyordu ki! Bir eteklik kadar geniş pantolonu topuklarına kadar iniyordu. Başının tepesi açık, ama ensesindeki uzun saçlariyle, kırışık alniyle, parlak gözleriyle, kırmızı yanaklariyle, ağarmış ve sarkık bıyıklariyle, kanı damarlarında dolaşmakla beraber hiç de sâf olmıyan şu ihtiyar İskandinavya'lı reisler hakkında okuduğumuz bütün şeyleri canlandırıyor-du.

Şampanya'lı bir baba ile, kökü eski bir aileden gelen Aşağı - Normandiya'lı bir anadan doğmuş olan Gustave Flaubert daha çok kadın tarafına çekmiş bir oğul, yani anasının oğlu idi. Tamamiyle Normandiya'lı görünüyordu, ama Fransız tahtına bağlı bir bey, Rolf'un kapı yoldaşlarının soyu bozuk, yumuşak huylu oğlu, burjuva veya basit bir insan, kâhya veya çiftçi, müthiş aç gözlü ve kurnaz, ne evet ne de *vere*

(1) Mektuplar'ı münasebetiyle. Baskı, Charpentier.

diyen o toprak Normandiya'lısı değil de dâha çok savaş eri, kuğular yolundan gelen ihtiyar Danimarka'lı, ne tahta döşeli bir tavan altında uyuyan, ne de bir aile ocağı başında bira dolu boynuzu boşaltan, papazların kanını, kiliseden çalınma altınları seven, atını saraylardaki küçük kiliseler içine bağliyan kayıkçı ve şair, sarhoş, öfkeli, kuzeyin belirsiz tanrılarıyla dolmuş yüksek ruhlu, talanda bile değişmez cömertliğini sürdüren o denizlerin Normandiya'lısına benziyordu. Hali de bunu inkâr etmiyordu. Hayalen öyle idi.

Sanat adamı, başkan olarak o güzel elini bana uzattı. Birkaç güzel söz söyledi. O andan itibaren hayranlık beslediğim insanı sevme hazzını tattım. Gustave Flaubert çok iyi bir insandı. Onda olağanüstü coşkunluk ve kendine ısındırma yeteneği vardı. Daima öfkeli oluşu da bundandı. Hiç arasız küfür eden bu adam her vesile ile işi kavgaya döküyordu. Pek beğendiği Don Quichotte'dan farkı yoktu. Eğer Don Quichotte doğruluktan daha az hoşlanıp güzelliğe karşı daha az bir sevgi, zaafa karşı daha az merhamet duysaydı ne katırcının kafasını dağıtır, ne de masum koyunları mızıraktan geçirirdi. İkisi de mert insanlardı. İkisi de, boy ölçüşmekten daha çok alay edilmesi kolay olan kahramanca bir gururla, hayatı rüyaya çevirdiler. Flaubert'in evine girişimden daha beş dakika geçmemişti ki Şark halıları ile kaplı salonunda boğazlanan yirmi burjuvanın kanı seller gibi akıyordu. Enine boyuna dolaşırken sâf kalbli dev, Rouen şehri belediye üyelerinin kafalarını ökçe-

le-i, altında eziyordu. İki eliyle M. Saint-Marc Girardin'in barsaklarını deşiyordu. Galiba yağmurla ıslanmış bir arazide istihkâm erlerinin ölümüne sebep olmaktan suçlu M. Thiers'in titreşen uzuvlarını dört duvara çiviliyordu. Sonra öfkeden coşkunluğa geçerek M. Leconte de Lisle'in birkaç gün önce Odéon'da oynattığı Aiskylos'dan mülhem *Les Erinnyes* dramının baş tarafını yayvan, boğuk, biteviye bir sesle ezberden okumaya başladı. Doğrusu bu mısralar pek güzeldi. Flaubert de onları övmekte pek haklı idi. Ama hayranlığını aktörlere kadar vardırdı. Bu drama *Klytaimnestra* rolünü oynayan Madam Marie Laurent'den taşkın ve fevkalâde bir samimiyetle bahsetti. Ondan bahsederken âdeta vahşi bir hayvanı okşuyor gibiydi. Sıra Agamemnon'u oynayan aktöre gelince Flaubert coştı. Mütevazi memurluğunda ihtiyarlamış, yorgun argın, romatizmadan yıpranmış, kötürüm olmuş bulunan bu aktör, tragedya ile içli dışlı olmuştu. Bu tinsel ve sefaletler oyununda da fazlasiyle kendini hissettiriyordu. Zavallı adamın sahnede güçlkle kımıldanabildiği günler olmuştu. İhtiyarlığına doğru tiyatrodaki localara hizmet eden bir kızla evlenmişti. Kolis arasından, küçük sıralardan uzaklaşıp köyde onunla beraber hemen dinlenmeye çekilmeyi tasarlıyordu. Adı galiba Laute'dı, uysal bir adamdı. Yeryüzünde iyi niyetli insanlara adanmış olan huzurdan başka bir isteği yoktu. Ama bizim iyi kalbli Flaubert'imiz bunu böyle anlamıyordu. Bu sâf Laute'un yeni ve şahane bir başarıya ermesini istiyordu.

— O ne muazzam adamdır, diye haykırıyordu. O bir barbar başkandı, o bir Argos hanedanındandır, eskidir, tarihten öncedir, masallık, Homeros vari, rapsodiciler soyundan, destanlık bir adamdır. Onda kutsal bir hareketsizlik vardır. Kımıldamaz... O ne büyüklük! O ne tanrısallık! Bakireler tarafından giydirilen Dédale heykelini andırır. Samothraki adasında bulunmuş olan Agamemnon ile Talthybios'u, Epeus'u yanlarında adlariyle birlikte gösteren, tamamiyle Asyaya değin, eski Yunan üslûbundaki yarım kabartmayı Louvre müzesinde görmediniz mi? Agamemnon'un orada keçinin ayakları dibinde X şeklindeki bir taht üstünde oturduğu görülür. Asur biçimi sakalı sivri, saçları kıvrıktır. Talthybios da öyledir. Bunlar korkunç insanlardır. Onlar balığı andırırlar, pek eski gibi dururlar. Sanki Laute bu taştan doğmuş, denilebilir. Aman Yarabbi ne görkem!

Flaubert böylelikle ateşliliğini püskürüyordu. Bir ispanyol soydankişi, zırh olarak sırtına bir yılan derisi geçiren, rivayete göre Samson'un Gaza şehri dışına götürdüğü bir kapıyı da kalkan olarak kullanan o üç Arabistan'ın başkanı Brandabarbanan de Boliche'i nasıl basit bir koyunun varlığında görüp tanırса tıpkı onun gibi Flaubert de Aiskylos'un, Homeros'un bütün şiirinin bu sâf Laute'da tecessüm etmiş görüyordu. Her ikisinin de aldandıkları kanısındayım. Ama böyle aldanmak için basit bir insan olmak gerekmez.

Bu çeşit hayallere kapılan budalalara hiçbir zaman rastlamazsınız. Flaubert bana Agamemnon zamanında ve Troia savaşı sırasında yaşamadığına samimi olarak üzülyormuş gibi geldi. Genel olarak Barbar devirler gibi, bu kahramanlık devrinin de büyük değerini anlattıktan sonra yaşadığımız devir aleyhinde atıp tuttu. Onu bayağı buluyordu. Burada felsefesi bana hatalı gibi göründü. Çünkü nihayet her devir, o devri yaşıyan insanlara bayağı gelir. İnsan, doğduğu devirde geri kaldığı hâdiselerden meydana gelen bayağılık izleniminden kaçınamaz. Hayatın gidişi her zaman biteviyelik gösterir, insanlar her zaman birbirlerinden sıkılırlar. Hayatları bizimkinden daha basit olan barbarlar da bizden daha fazla sıkılıyorlardı. Kendilerini avundurmak için çapulculuk ediyorlar, adam öldürüyorlardı. Oysa zamanımızda bizi biraz olsun oyalıyan kulüplerimiz, yemeklerimiz, kitaplarımız, gazetelerimiz, tiyatrolarımız var. Eğlencelerimiz onlarınkinden daha çeşitlidir. Flaubert, eski insanların üzerimizde uyandırdıkları acaiplik izleniminden kendilerinin de haz duyduklarına inanmış görünüyor. Bu biraz sâfça fakat tabii bir duygu yanılmasıdır. Zaten Flaubert'in görüldüğü kadar talihsiz olduğunu sanmıyorum. Olsa olsa kendine göre bir türlü kötümserdi, yani tabiat ve insan hâdiselerinin bir kısmına karşı heyecanla dolu olan bir kötümser. Shakespeare ve Doğu onu vecde getiriyor. Acımak şöyle dursun, onu mutlu bir adam ilân ederim. Bu dünyadaki hâdiselerden büyük payını almıştır. Hayranlık duymasını bilmiştir.

Güzel kitaplarını yazarken edebiyata değin ideali-
ni gerçekleştirmek için duyduğu mutluluktan söz
etmiyorum, çünkü bu halde başarı sevincinin, emeğin
zahmetleriyle, iç sıkıntılılarıyla eşit olup olmadığına
bir karar vermek elimden gelmez. Ben en sâf hazzı,
Madame Bovary'nin son satırını yazdığı zaman Flau-
bert'in mi, yoksa M. Guy de Maupasant'in sözünü
ettiği, bir sürahi içine sabırla yaptığı iki direkli
geminin son teçhizatını yerleştirdiği zaman o denizci-
nin mi duyduğunu bilmek bir mesele olurdu. Kendi
hesabıma bu dünyada eserleriyle mesut olmuş iki
insan tanırım: birisi bir madalya kataloğu meydana
getiren bir albay, ötekisi şişe mantarlarından Madele-
ine kilisesinin küçük bir modelini yapan bir odacı.
İnsan, başeserleri zevki için değil de, daha ziyade
amansız bir kaderin etkisiyle yaratır. Havva'nın
lâneti Ademi de, kendisi gibi çarpmıştır. Erkek de
sancı içinde doğurur. Ama meydana getirmek neka-
dar acı ise, hayranlık da o kadar zevklidir. Flaubert
bu zevki bol bol tattı, onu yudum yudum içti.
Alabildiğine hayranlık duyuyordu. Coşkunluğu da
hıçkırıklarla küfürlerle, homurtularla, diş gıcırtilariy-
le dolu idi.

Marillo sokağının o küçük Türk salonunda tıpkı
on dört yıl önce gördüğüm gibi Flaubert'imi, ilk cildi
henüz yayımlanan *mektupla*'rında tekrar buluyorum:
Kaba ama iyi kalbli, coşkun ama çalışkan, orta halli
bir nazariyeci ama mükemmel bir işçi, üstelik çok
namuslu bir insan olarak.

Bütün bu özellikleri hiç de yetkin bir aşk meydana getiremez. Genellikle mektupların en soğukları, aşk mektupları olduğuna çok şaşmamalı. Bu mektupların. güzel konuşan bir filozofa uzun ve ateşli bir aşk ilham etmiş olan bir kadın şaire yazıldığı söylenir. Bu kadın kumral, güzel ve konuşkanmış. Flaubert, yirmi üç yaşında iken bu ilham perisi tarafından seçildiği zaman çalışma zevkini, azap korkusunu artık tatmıştı. Buna bir de bu adamın en küçük yalanı bile hiçbir zaman beceremediğini hesaba katınca iyi mektup yazma sıkıntısı hakkında bir yargıya varabiliriz. Bununla beraber ilk önceleri güzel mektuplar yazdı. Bunun üstüne öyle düştü ki, işi saçma sözlere kadar vardırdı. 27 Ağustos 1846 da şöyle yazıyordu:

Alışkanlığımı uyarak dünyayı ve içimi kesin bir şekilde ikiye böldüm: bir yanda değişik, çok renkli, ahenkli, geniş bir şekilde arzuladığım ve zevkle tamaşasından başka hiçbir şey kabul etmediğim dış eleman; öte yanda daha kesif bir hale gelsin diye bir araya toplayarak içine zekânın açık penceresinden Tanrı'nın sâf ışıklarını, sağnak halinde saldıgım iç eleman.

Bu tavır onun için tabîî değildi. Bu yüzden çabuk usandı ve mektuplarını daha açık ama daha sert, hattâ biraz da kaba bir üslûpla kaleme aldı. Az rastlanan şefkat anları içinde, sevgilisinden hemen hemen tam bir köpek gibi bahseder. Ona “güzel gözlerin güzel burnun”der. İlham perisi daha ahenkli ifadeler ilham ettiği için iftihar duymuştu.

14 Aralık tarihli mektubunu güzel bir kötümserlik örneği olarak kaydediyorum. Flaubert mektubunda şöyle diyor:

Dün çibanım yüzünden yanağıma küçük bir ameliyat yapıldı. Yüzüm sargılarla sarılı, oldukça tuhaf. Doğuşumuzdan önce başlayan ve ölümümüzde bizi tekrar bulacak olan bütün çürümeler, bütün iltihaplar sanki yetmiyormuş gibi hayatımız boyunca birbiri ardından nöbetleşe gelen, bizi kaplıyan çürümelerle, kokuşmalarla karşı karşıyayız. İnsan bugün bir dişini, yarın bir saçını kaybediyor, bir yara açılıyor, bir çiban oluyor. Size pehlivan yakıları yapıyorlar, fitiller yerleştiriyorlar. Siz, bir de bunlara ayaktaki nasırları, tabii pis kokuları, her cinsten, her çeşniden salgıları da katın. Yalnız bunlar insan kişiliği hakkında pek sınırlendiren bir tablo meydana getirir. Demek ki insan bütün bunları seviyor. Sonra insan kendi kendini sever. Meselâ ben kendimi aynada kahkaha atmadan seyretmek için cesaret buluyorum. Acaba bir çift eski kunduranın böyle görünüşünde çok derin bir keder, bir acı, bir hüznün yok mudur? Nereye olduğunu bilmeden yürümek için içinde attığınız büyük adımları çiğnediğimiz bütün otları, topladığımız bütün çamurları düşündükçe yarı aralık patlak derinin size şöyle diyen bir hali vardır: “hey ahmak herif, bundan sonra başkalarını, yani parlak gıcır gıcır olanlarını al. Birçok kundura yüzleri içinde terleyip birçok otları kirlettiğin zaman onlar da senin ve benim gibi bir hale düşeceklerdir.”

İnsan hiç olmazsa onu yavan söz söylemekle itham edemez. Biraz aşağıda “katı kalbli” olduğunu itiraf eder. Doğrusu bazı incelikleri iyi kavrayamaz. Buna karşılık garip bir sâflığı vardır. Madam X’e ruhunun sözde iffeti hakkında teminat verir. Yazarlık taslıyan bir kadına etki yapacak güzel bir itiraf. Bununla beraber hiç onurlu değildir ve aşkın inceliğini anlamadığını itiraf eder. Bunun için de onu övmelidir, bu, onun samimi tarafıdır. İnsanın her zaman sevmek vadinde bulunması istenir. O ise hiçbir zaman bir şey vadetmez. Ayrıca pek namuslu bir insandır.

Gerçekte onun tek bir tutkusu vardır: edebiyat. Eğer bir gün dikilebilirse heykelinin altına Auguste Barbier'nin Michel - Ange'a söylediği şu mısra konmalıdır:

Sanat bütün aşkındı ve bütün hayatını aldı.

Dokuz yaşında iken (4 Şubat 1831) küçük arkadaşı Ernest Chevalier'ye şöyle yazıyordu:

Kafamdaki şu romanları yazacağım. La Belle Andalouse, Le Bal masqué Cardenio, Dorothée, La Mauresque, Le Curieux impertinent, Le Mari prudent.

Daha o zaman istidatının sırrını keşfetmişti. Bütün hayatı boyunca çağrıldığı yolda yürüdü. Bir öküz gibi çalıştı. Sabrı, cesareti, iyi niyeti, doğruluğu örnek gibi sonsuz olarak kalacaktır. Mektupları içtenliğe, çabalarındaki direnmeğe tanıktır. 1847 de şöyle yazıyordu:

Ne kadar ileri gidersem en basit hâdiseleri yazmakta okadar güçlüklerle karşılaşıyorum. En iyi olduklarına karar verdiğim şeylerin boşluğunu gittikçe daha iyi görür gibi oluyorum. Bereket versin ki, üstadlara karşı duyduğum hayranlık gitgide artıyor. Bu ezici ölçüştürme beni umutsuzluğa düşürmek şöyle dursun, tersine zaptolunmaz hayalimi perdahlıyor.

Kafasına tabiatı bakımdan ağır ve karışık gelen şeyi güzellik şevkiyle, inatçı bir çalışma ile inceliyen, güzel eserlerini ağır ağır alın teriyle meydana getiren, bütün hayatını edebiyata metotlu bir şekilde feda eden bu fazla inançlı adamı takdir etmeliyiz, saygı ile anmalıyız.

ELEŞTİRİCİ ve ROMANCI M. GUY DE MAUPASSANT⁽¹⁾

M. Guy de Maupassant bugün bize, aynı ciltte, otuz sayfalık bir estetikle yeni bir roman veriyor. Romanın büyük bir değer taşıdığını söylersem bana kimse şaşmaz. Estetiğe gelince, gerçekte olduklarından daha basit ruh hâdiselerini araştırmıya tabii eğinimi olan kararlı pratik bir zekâdan beklenebilecek bir estetikdir. İnsan bu yazıda iyi fikirler ve en iyi duygularla beraber saltık yerine izafiye almanın sâf bir eğinimini seziyor. M. de Maupassant, arslanların konuşmaları mümkün olduğu takdirde yapacakları cesaret teorisi gibi, romanın nazariyesini yapıyor. Doğru anladımса teori şuna dayanıyor: iyi roman yazmanın değişik şekilleri bulunmasına karşılık onları değerlendirmenin ancak bir yolu vardır. Yaratan insan hürdür, yargılayan insan ise esirdir. M. Guy de Maupassant bu iki fikrin gerçeğine nüfuz etmiş bulunduğunu gösteriyor. Ona göre orijinal bir eser yaratmak için hiçbir kural yoktur ama onu yargılamak için birtakım kurallar vardır. Hem bu kurallar karardır, zorunludur, eleştirici, diyor, yargısını an-

(1) **Pierre et Jean.** Baskı, Ollendorff.

Not: A. France'in bu yazısında eleştirdiği eser dilimize Bedia Köseihal tarafından çevrilmiş ve 1947 yılında Maarif Vekâletinin çıkardığı **Dünya Edebiyatından Tercümeler Serisi**'nde yayımlanmıştır.

cak çabanın mahiyetine göre vermelidir.” eleştirici “şimdiye kadar yazılmış romanlara en az benzien tarafları aramalıdır.” Onda hiçbir “okul fikri” bulunmamalıdır. “Eğitimlerle uğraşmamalıdır.” Bununla beraber eleştirici “en karşıt eğitimleri, en aykırı mizaçları anlamalı, birbirinden ayırt etmeli, açıklamalıdır.” yapmalıdır, etmelidir, peki ama hangi şeyleri yapmamalıdır acaba?... Size bir esirdir diyorum. O, Epiktetos gibi sabırlı stoacı bir esir olabilir. Ama hiçbir zaman edebiyat cumhuriyetinin bir hür vatandaşı olamayacaktır. Yumuşak başlı ve iyi kalbli olursa, fakir ve sakat yaşamış ama ölümsüz Tanrı’ların sevgisini kazanmış olan Epiktetos’un kaderine ulaşacağını söylersem yine fazla haksızlık etmiş olurum, çünkü bu bilge, gölgeliği içinde, hazinelerin en değerlisi olan iç hürriyetini saklıyordu. İşte M. de Maupassant’ın eleştiricilerin elinden bunu alıyor. Hattâ onlardan “duygu” yu bile kaldırıyor. Eleştirici her şeyi bilecektir ama ona herhangi bir şeyi duyması kesin olarak yasak edilmiştir. Vazife fikri kimi zaman korkunç bir hal alır. Kendisiyle beraber sürüklediği güçlüklerle, karanlıklarla, karşıtlarla bizi hiç aralıksız rahatsız eder. Bunu pek çeşitli bahanelerle denedim. Ama M. Maupassant’nın emirlerini dinlerken ahlâk kanununun bütün şiddetini tatmış bulunuyorum.

Hiçbir vazife bana bu kadar güç, bu kadar karanlık, bu kadar karşıt görünmedi. Gerçekten bir yazarın çabaşını, bu çabanın neye yöneldiğini göz önünde bulundurmadan, ölçmek kadar sıkıcı ne vardır? Oirijinallik temsilcileriyle gelenek temsilcileri

arasında eşit bir denge kurarak yeni fikirleri nasıl benimsemeli? Sanatçıların eğitimlerini bilmiyeceksiniz hem de onları birbirinden ayıracaksınız. Nasıl olur bu? Siz, ancak duyguyu meydana koyan eserleri yalnız sâf akılla yargılayacaksınız. Bu ne biçim bir uğraşıdır? Ama onu benden istiyen sevdiğim ve hayranı olduğum bir üstattır. Gerçekte bu kadarının fazla olduğunu, eleştirici yaratılıştâ bir insandan bu kadarı istenmemesi gerektiğini hissediyorum. Kendimi hem ezilmiş hem de — nasıl diyeyim — fazla heyecanlanmış buluyorum. Evet, Tanrı'nın, kendisine hayır işlerini, tövbe için kiliseye verilmesi gereken gelirleri, her insanın kurban kesme işini emrettiği hristiyan gibi madem ki benden bu kadar şey isteniyor, demek ki ben bir şeyim, diye bağıracağım geliyor. Beni alçaltan el aynı zamanda yükseltiyor da. Bu yolda bir üstada, bir bilgin'e inansam da gerçeğin tohumları ruhuma atılmış bulunuyor. Kalbim sadelik ve içtenlikle dolunca edebiyatta iyiyi kötüyü ayırt edeceğim, iyi bir eleştirici olacağım. Ama bu gururun içimde kabarmasıyla sönmesi bir oluyor. M. de Maupassant beni destekliyor. Çaresi bulunmayan zaafımı da, arkadaşlarımdan zaafını da biliyorum. Bir sanat eserini incelemek için, onların da benim de, elimizde akıl ve duygudan, yani dünyada pek kesin olmayan aletlerden başka hiçbir şey bulunmuyor. Bu yüzden hiçbir zaman belli sonuçlar elde edemiyoruz ve eleştirmelerimiz, bilimin yalın görkeminde ulaşamaz. Her zaman kararsızlık içinde çalkanır durur. Kanunları belli, yargıları kesin olamaz. Gerçekten eni konu

uzak olduğundan yararı da zararı da azdır. Bununla beraber az duygu ve meraklı ruhları bir an eğlendirmek de biraz yararlı olmak demektir. Eleştirme mademki mâsumdur bırakalım hür kalsın. Bence, orijinal denen eserlere hiç çekinmeden verip de eleştirmeden çalımli çalımli esirgediğiniz imtiyazlar biraz da onun hakkıdır. Orijinal eserler gibi o da hayal gücünün çocuğu değil mi? Kendine göre o da sanat eseri değil midir? Tabiatım gereği hâdiselerden pek ayrı ve her akşam Tevrat sahibi ile beraber kendi kendime: “İnsana her eserin getirdiği yemiş nedir?” diye sormaya hazır bir adam olduğumdan böyle salt ilgisizlikle onun sözünü ediyorum. Zaten tam mânâsıyla bir eleştirme de yapmıyorum. İnsafli olmanın bir sebebi de budur. Belki de bu çeşit eleştirmecilerin hâlâ en iyilerindenim.

Görüyorsunuz, eleştirmeyi ortaya attığı fikirlerin doğruluğu üzerinde en ufak bir hayale kapılmadan, gerçekten aydın çağların en açık ayırıcı belirtisi sayarım. Onu bilgili, hoşgörür, uygar bir toplumun şerefli bir işareti sayarım. Edebiyatın mevsim sonu kocamış ağacını süslüyen asîl dallardan biri sayarım.

Şimdi M. Guy de Maupassant, koyduğu kaidele-re uymayan, yeni romanı *Pierre ile Jean*’ın pek dikkate değer bir eser olduğunu, sağlam bir kaabiliyeti açığa vurduğunu söylememe müsaade eder mi acaba? Bu tam bir natüralist roman değildir. Yazar bunu iyi biliyor. Yaptığı şeyin mahiyetini anlamıştır. Bu defa — hem de ilk defa yapılmayan — bir farazi-

ye ile hareket etmiştir. Kendi kendine şöyle diyor: Filân hâdise filân şart içinde doğsaydı nasıl olurdu? *Pierre ile Jean* romanında hareket noktası olarak kullanılan hâdise öyle garip, hiç değilse öyle az rastlanır birhâdisedir ki, gözlem, neticelerini göstermede hemen hemen âciz kalır. Bu sonuçları meydana çıkarmak için muhakemeye başvurmak, tümünden gelim usulünü kullanmak gerekir. Şeytan gibi büyük bir mantıkçı olan M. Guy de Maupassant da bunu yapıyor. Hayal ettiği şudur: Alelâde bir kuyumcu dükkânının sahibi, sâf kalpli kocasından bir çocuğu olan Monmartre sokağının duygun kuyumcusu güzel madam Roland hayatında, üzüntüye varacak kadar bir boşluk duyuyordu. Tesadüfen bir yabancı adam, bir müşteri mağzaya girince onu sevmeye başlar. Sevgisini nezaketle anlatır. Bu, Maréchal adında bir devlet memurudur. Madam Roland, kendisi gibi çekingen, şefkatli bir ruh olduğunu sezerek adamı sever ve kendini ona verir. Çok geçmeden yine oğlan olan ikinci bir çocuk olur: kuyumcu kendini ikinci çocuğun babası sanmaktadır, ama kadın çocuğun daha mutlu bir etkiyle doğduğunu pekalâ bilir. Kadınla sevgilisi arasında derin bir münasebet vardır. Bağları derindir, tatlıdır, gizlidir. Bu bağ ancak, tüccarın işlerini tasviye ederek, ihtiyarlık çağına gelmiş karısını, artık büyümüş olan çocuklarını Havre'a götürdüğü zaman kopmuştur. Orada madam Roland, durulmuş; huzur içinde, hiç acı tarafı olmayan gizli hatıralarıyla yaşar; çünkü, derler ya, acılık ancak aşkına karşı işlyenen günahlarla ilgilidir. Kırk sekiz

yaşında, anneliğine ve burjuva şerefine hiç ziyan vermeden hayatını güzelleştirmiş olan bu bağdan dolayı sevinç duyabiliyordu. Ama işe bakınki, birdenbire Maréchal'in öldüğü, Roland'ın oğullarından birine yani ikincisine bütün mirasını bıraktığı öğreniliyor.

Hikâyecinin ele aldığı faraziye diyebileceğim durum böyle bir durumdur. Garip olduğunu söylemekte haklı değil miyim? Maréchal sağlığında iki küçük Roland'a aynı sevgiyi göstermişti. Şüphesiz, kalbinin derinliğinde ikisini aynı derecede sevemezdi. Oğlunu tercih etmesinden daha tabii bir şey olamaz. Ama tercihin tedbirsizlik olacağını biliyordu. Bu tercihin ölümünden sonra ve resmî bir senetle birden bire meydana çıkınca, daha da ihtiyatsızca bir hareket olduğunu nasıl anlamazdı? Annelerinin şerefini şüpheli göstermeden bu çocuklardan ikincisini koruyamayacağını nasıl olurda farketmezdi. Hem en tabii nezaket kaidesi, ona, kendisini seven kadından dünyaya geldiği düşüncesiyle her iki kardeşe de farksız muamele etmeyi ilham etmemiş miydi?

Ne olursa olsun, M. Maréchal'in vasiyetnamesi bir vakiadır. Bu vakiya hiç de gerçeğe aykırı değildir. Kabul edilebilir, edilmelidir de. Bu vakıanın sonuçları nelerdir? Roman, ilk satırından son satırına kadar, bu meseleye cevap vermek için yazılmıştır. Âşıkının pek mânalı mirası, çok basit bir adam olan ihtiyar kocayı hiç de düşündürmüyor. Sâf Roland balık avı ile kuyumculuk dışında dünyada olup bitenleri hiçbir zaman ne düşünmüş ne de anlamıştır. İlk anda bunu

pek tabii olarak, Tanrı'nın hikmeti ile karışladı. Hilekâr bir kadın olmıyan madam Roland, seviştikleri sırada, yalan söylemeden onu aldatabiliyordu. Bu yönden korkacak bir şey yoktu. Küçük oğlu, Jean da kendi yararına olan vasiyetnameyi pek tabii karşılar. O, kendi halinde, uysal bir çocuktur. Zaten insan, kendisini tercih ettikleri zaman sebebini sorarak tasalanmaz. Ama Ağabeyi Pierre kendisine fayda sağlamıyan bir durumu kolayca kabul edemiyor. Bu, ona ilkin biraz garip görünüyor. Dışarda duyduğu ilk söz üzerine de durumu şüpheli sayıyor. Pierre oldukça namuslu, ama haşin, kederli, kıskanç bir adam olarak tasvir edilmektedir. Gerçekten bâhtsız bir ruh hali vardır. İçine bir kere şüphe düştü mü artık onun için rahat huzur yoktur. Dağıtmak istedikçe şüpheleri çoğalıyor. Tam bir soruşturma yapıyor. Belirtileri derliyor, delilleri birbirine bağlıyor, taparcasına sevdiği annesini üzüyor, korkutuyor, eziyor, ihanete uğrayan sevgisinin, kaybettiği imanının ümitsizliği içinde bu anneye her vesile ile hareketten geri durmuyordu. Kendisini şaşırtan ve saklanması gereken bu sırrı zina mahsulü kardeşine duyuruyor. Hareketi canavarca, gaddarca bir harekettir. Ama tabiatın mantığına uygundur. Mademki annesini yargılamak gibi affedilmez bir haksızlık etmiştir, hiç değilse onu affedebilirdi. İhtiyar Roland'ın ne değerinde bir adam olduğunu, düpedüz budala olduğunu biliyordu, diyenler var. Evet ama babasını horgörmeğe alışık olmadığına göre hiç değilse annesinin mahkûmiyet

kararını kendiliğinden vermemesi gerekirdi. Şu var ki gençtir, acı çekmektedir. Merhametsiz olması için bu iki sebep gösterilebilir. Peki ama netice ne olmuş? diyeceksiniz. Netice yok. Zaten böyle bir durumun düğümü çözülemez ki.

Gerçek şu ki M. Guy de Maupassant bu nankör konuyu tam mânasiyle benimsediği ustalığın güveni içinde işlemiştir. Kuvvet harcamadan dinç kalıyor. Sanatın kemaline ulaşmıştır. Direnmem, benim işim kitapları incelemek değildir. İyi niyetli okuyucuya iyice meraka düşürdüğüm zaman işim tamamlanmış olur. Ama M. Guy de Maupassant'ın, uzun zaman cezasız kalmış saadetine insafsızca kefaretime katlanan zavallı kadının halini tasvir etme tarzı bütün övmelere lâyıktır. Kasada oturan bu şefkatli ruhun, biraz bayağı ama sevimsiz olmıyan yüzünü kısa, sağlam bir çizgi ile belirtmiştir. Şöyle böyle bir hayat içinde büyük bir duygu tezaadını, içinde alay bulunmayan bir incelikle ifade etmiştir. M. Guy de Maupassant'm diline gelince, daha güzel bir övme sözü bilmediğim için, bu dilin gerçek bir fransızca olduğunu söylemekle yetineceğim.

MÉRİMÉE(1)

M. Haussonville, *Collanba* yazarı hakkında bir biyografi incelmeseni yayımlarken, ne fikirlerini, ne de duygularını paylaştığı insanlara karşı bile insaflı davranmayı bildiğini bir defa daha isabet etti. Herkes bilir ki, M. Haussonville'in doğruluk kaygusundan daha büyük bir kaygusu yoktur. Dini inancı, siyasal kanıları, edebiyat zevkleri onu Mérimée'den ayırıyordu. Bununla beraber görünüşteki soğukluğu ile kendisini şaşırtırken bir çeşit gizli iyi yüreklilikle gönlünü kazanan bir zekâyâ yakınlık duymaktan kendini alamadı.

M. Haussonville, hiç saygısız olmıyan bir eda ile, Mérimée'de hayatın temasiyle örselendiği için tecrübelerine azıcık acı bir sinizm şekli veren taşkınlıkları, bazı kanaatları, içinde incittikleri insanların o kabaca namuskârlığı ile farkedilmeyen incelikleri sıkı sıkıya gizleyen mizaçlardan birini" keşfetmeyi bildi. Şunu söylemek gerekiyor ki bu inceleme içinde M. Haussonville'in yayımladığı basılmamış mektuplar bize Panizzi ve iki tanınmamış kadınla olan mektuplarının tereddüde meydan bırakmadığı bir Mérimée'yi belirtiyor. Şöyle böyle yirmiye varan bu mektuplardan bir

(1) Prosper Mérimée, étude biographique et littéraire: yazarın comte d'Haussonville, Fransız Akademisi üyesi, Baskı. Calmann Lévy.

kısmı tam bir zekâ ve zerafet örneği olan bir İngiliz bayanına, hâtıralarından bir derleme kitap bırakan, M. William Snior'un üvey kızı mistress Senior'a bir kısmı da taşıdığı isimle ve ordumuzda ulaştığı yüksek rütbe ile iki defa meşhur olan bir askerin kızı"na yazılmıştır. Mérimée, her ikisine karşı tabîi, güvenli, ve muhabbetli davranıyor. Kadınlara karşı, bile bile, güven gösterdiği herkesce bilinir. Erkekler arasında büsbütün hayali saydığı dostluk ona bir kadınla erkek arasında hiç de imkânsız görünmüyordu. Ancak bunun güç olduğunu, hattâ "işe şeytan karışacağı için pek güç" olduğunu takdir ediyordu. Ama en sonra iki kadın dostu bulunmasından ötürü övünüyordu.

Yaşının yardımıyla, pek hoş tinsel bir dostlukla kadınları sevmiştii. Böyle bir alış veriş, tutku düşkünlerinin son sevincidir. İlâhiyatçılar ne derlerse desinler, ruhların da vücut gibi cinsiyetleri vardır. Mérimée bunu biliyordu. Her zaman kadın zevkini, kadın duygusunu tatmıştı. Onun kusuru üstüdü Stendhal'i örnek tutarak, arada sırada sistemli bir ahlâksızlığa kendini kaptırmasıydı. Stendhal ile Mérimée, namuslu insanın en lüzumlu vazifeleri arasına düpedüz bazı küstahlıkları, bazı sataşmaları da katıyorlardı. Hiç olmazsa bizi serbest bırakmalarını, arada sırada saygılı kalmamıza müsaade etmelerini isterdim. Hoş olan vazifeler hiç yoktur, hoş olmıyan vazifeler de kimi zaman ötekilerden daha üzücü olur. Ama bu sertlik, sadece bir yüz buruşturmasından ibaretti.

Mérimée yarasını gizliyordu. Yüreği yufka idi, ancak başkalarının tutkularından sözeder kendi ıstırabını da ortaya koyuyordu. Bir gün mistress Senior'a şöyle yazmıştı:

İnsanın İspanya'da bir göğüs hastalığına yakalanacağına inanmam da Pyrenée'lerin kuzeyinde duyguları yok olmuş, anlaşıl-maz bir ruhun ta derinlerinden hastalanacağına inanırım. Not defterimde yürekler /acısı hastalık vakaları arasında birbirini seven ve sekiz gün ara ile ölen iki insanın hastalığı bulunmaktadır. Sizi fazla hayrete düşürecek nokta bunların karı-koca olmaması, daha doğrusu başka bir kadınla evli bir koca ile başka bir erkekle evli bir kadın olmasıdır. Durumlarına rağmen sevişmelerinde yakışksız bir taraf vardı. Bunun da cezasını fazlasıyla görmüşlerdi. Böyle büyük suçlar için kurulmuş olan adını açıklayamıyacağım bir yerde yanmalarını umalım.

Bu alayın altında ateşli bir yakınlığın bulunduğu-nu hissetmiyor musunuz? Mérimée her zaman tutku-ların meşruluğuna samimi olarak inanmıştı. Tutkula-rın sadece gerçek ve kuvvetli olmasını istiyordu. Bu kanaati ona arada bir iffet ve evlenme hakkında, özdeyişler ilham ediyordu; namuslu kadınlar öteki kadınlar kadar kolay baştan çıkmadıkları için bu özdeyişler az namuslu hareket ettiği takdirde mistress Senior'u baştan çıkarabilirdi.

Sadece toplum içinde bir anlaşmadan başka bir şey olmıyan evlenmeyi dini bir sır haline getirmeyi hayal ederler.

Saygısızca görünen bir söz. Ama felsefe şüpheli-liğinde her şeye cevaz vardır. Berthelot'nun dediği gibi artık tartışmada yasak bölge kalmamıştır. Geçen gün bu devrin en büyük filozofundan buna benzer bir iddiayı, evlenme geçici bir şekildir, şüphesiz beş altı

yıl sonra başka bir şekil bulunabilir iddiasını iſitmemiſ miydim? M rim e ſu sözü de söylüyordu:

İffet en mühim erdem olarak kaleme alamam. o, her ſeyden üstün tutulacak kadar fazla bir değer taſımaz.

Bu defa kıymetli dostunu incitmek zevkine kapıldığ göze çarpıyordu. Bu  eſit bir hır ınlığa pek ağır bir cevap vermek gerekmezdi. Sadece kadınlardaki iffete erkeklerin bu kadar değer verdiklerini söylemekle yetinebilirdi. Gerçekten her Avrupa'lı erkek kendi hesabına ancak bir kadının, bilemedin iki veya    kadının iffetine ehemmiyet verir, ayrıca kendi zararına olarak kadınların iffetli kalmaları onu m t-hiſ   kelendirir, Ama bu hal, kanaati meydana getirmek için k fidir

M rie  bu kaba ve sert edasiyle konuſurken son derece ıstırap çekiyordu. "Baſıma felâket geleli bir türlü  alıſamıyorum" diyordu.

Bundan baſka ſ yle söylüyordu:

Yazdığım zaman bir amacım vardı, ſimdi yok artık. Eğer yazsaydım, kendim için yazardım, her zamankinden fazla da sıkılırdım. Vaktiyle bir ſiſe içine hapsolunmuſ bir   n kraliçesini (dünyanın en güzel sultanı olduğunu da sakın unutmayın) elde ettiğine inanan bir deli varmıſ. Onu elde ettiği için pek bahtiyarmıſ. ſiſe ve içindeki kendisinden ſik yet etmesin diye birçok hareketler yapıyormuſ. Bir gün ſiſeyi kırmıſ ve   n prensesini bir daha bulamadığı için deli iken hayvan oluvermiſ.

Bu tatlı budala, kendinden baſka kimse olamazdı. Sihirli ſiſeyi nasıl kaybettiiğini, baſka bir gün, madam Senior'a, tam bir kayıtsızlıkla macerayı "dostlarından biri" ne malederek anlatmıſtı. M.

Haussonville, bir notla bu gizli içdokuşun doğrulunu, temin ediyor.

Artık hiç kimsenin tahmin edemediği uzun, pek uzun bir zamandan beri tam mânasiyle sevişen iki insan tasavvur ediniz. Güzel bir sabah kadın, kendine mutluluk veren on yıldır başka birinin mutluluğunu bozan insanı hayalinden geçiriyor: Ayrıalım, sizi her zamân severim, ama artık görmek istemiyorum, diyor. Bilmem ama hayatının bütün mutluluğunu, kendisinden böyle birden bire alınan bir şey üzerine kuran bir insanın çekeceği ıstırapı tasavvur edebilir misiniz?

İşte kuvvetli adam budur! Vefayı, şefkati hiçe sayan adam! İçine hayatının bahtıyarlığını kattığı tatlı, uzun, ciddi bir bağ ile on yıldır sevmektedir. Bu duygusuz ve sinik maske kimsenin hiçbir zaman göremeyeceği böyle ciddi ve şefkatli bir yüz gizliyordu.

Doğuştan gururlu, sıkılğan olan Mérimée erkenden kendi içine kapandı. Daha ilk gençliğinde, içinden hayatı geçirdiği o alaycı ve duygusuz davranışını takındı. *Etrüks vazosu*'ndaki Saint-Claire ta kendisidir:

“Saint-Claire, şefkatli bir gönüle doğmuştu, ama bütün hayat boyunca süren izlenimlerin kolayca edinildiği bir yaşta pek göze çarpan duyarlı, arkadaşlarının alaylarını üstüne çekmiştir. Mağrur ve haristi; kanaatine, tıpkı çocuklar gibi sıkı sıkıya bağlı idi. O zamandan itibaren, kendinde haysiyet kırıcı bir zaaf olarak gördüğü şeyin bütün dış görünüşlerini yok etmiye çalıştı. Onda muvaffak oldu ama zafer kendisine pahalıya mal oldu.”

Mérimée yirmisinde ne ise kırkında da, madam bu Parquet'ye şu satırları yazarken de o idi.

Dostlarım bana sık sık yaradılıştaki iyi olan yönleri belirtmede büyük bir titizlik göstermediğimi söylerler. Birkaç insanın kanını bir yana, hiç birine aldırış ettiğim yok.

Bu davranış madam Senior'u aldatmadı, dostuna hiç şüphesiz iyi bir insan olduğuna yazdı. Mérimée de bu noktada onunla aynı fikirde idi.

Beni a good - naturel man⁽¹⁾ sanmanız hoşuma gitti. Bunun doğru olduğunu sanıyorum. Hiçbir zaman kötü bir insan olmadım. Ama ihtiyarladıkça kötülük etmekten çekinmiye çabaladım. Bu da, sanıldığından çok daha güç.

Sonra insanın kaçınmadığı bir karşıtta, olduğu gibi görüldüğünden, iyi özelliklerini gizlemediğinden hayıflanarak kamu oyunca kötü yargılanmasından, haksız yere mahkûm edilmesinden sızlanıyordu. Et-rafında gururunun, çekingenliğinin, üstünlüğünün yarattığı tinsel yalnızlığı yalnız açık yürekliliğine veriyordu.

Edindiğim tecrübe ile hayatıma yeniden başlasaydım, iki yüzlü olmayı, herkese yaltaklanmayı kabul ederdim. Şimdi mum, dibine ışık vermiyor. Öte yandan bir maske altına gizlenerek insanları memnun etmekte, maskesi düşünce çirkin olacağını düşünmekte hazin bir yön var.

En şiddetli en sürekli üzüntüsü, bir yavrusu, büyütecek bir kızı olmayışydı. 1855 de madam Senior'a şöyle yazıyordu:

Evlenmek için çok ihtiyarım, ama eğitmek çok elverişli bir küçük kız bulmak isterdim. Sık sık bir çingeneden bir kız çocuğu

(1) İyi tabiatlı bir insan

almayı düşündüm. Çünkü vereceğim eğitim kötü bir yön alırsa, edindiğim bu küçük yarattığı belki de fazla betbaht etmezdim. Bunun hakkında ne düşünürsünüz? Üstelik bu küçük kızı nasıl bulmalı? İşin kötü tarafı şu ki çingeneler fazla esmer olur yele gibi de saçları vardır. Neden sizin bana verebileceğiniz altın saçlı bir küçük kızınız yok.

Bir müddet sonra aynı üzüntü:

Hayat beni bunaltıyor, ne olacağını bilmiyorum. Sanırım, artık dünyada bir dostum kalmadı. Sevdığım bütün insanları kaybettim. Ya öldüler veya değiştiler. Yolunu bulsaydım, bir kız çocuğunu evlât edinirdim, fakat bu dünya hele bu öfke öyle kararsız ki böyle bir lükse kapılıma cesaret edemiyorum

Yıllar geçiyor bu üzüntü de devam ediyor. Yalnızlığından şikâyet etmektedir. Bir dostluğu devam ettirmenin imkânsızlığı, içi sızlayarak, anlıyor, “bir küçük kızı olması” isteğini bir daha açığa vuruyor.

Ama, diyordu, bir kaç yıl sonra bu küçük canavarın, başına sapka takmış bir köpekle sevişmesi ve beni olduğum yerde bırakması ihtimali çoktur.

Bununla beraber bu hülya, ihtiyarlığına kadar onun peşini bırakmadı. 1867 de, kendisini çok geçmeden ölüdercek olan göğüs hastalığına yakalandığı Canne’da Prévost-Paradol’un bir tanesi on üç yaşında, gerçekten hoş bir kız olan üç çocuğunu gördü. O zaman çocuğu olmaması yüzünden duyduğu üzüntü, artık yarı yarıya donmuş kalbini oynattı. Yıllardan beri mektuplaştığı bir kadına Mérimée şöyle yazıyordu:

Bir kızım olup onu büyütmesini ne kadar isterdim. Çocuk eğitimi hakkında ve hele bu genç kızların eğitimi hakkında birçok

fikirlerim var. Yazık ki uygulanmadan kalacak olan kabiliyetlerime inanıyorum.

Zaten uzun zamandan beri hayatından bıkmıştı. Mistress Senior'un önliyemediği *blu devils*'(1) e kapılıyordu. M. Houssonville bu karasevdanın sebebini araştırmıştır. Bunu "hâtırası tatlı olmakdan çok acı olan fazla çalışmayı kendisini vermesinden ve kötü kullanılmış bir hayatın o karışık içgüdüsünde bulunduğunu sanmaktadır.

Bana gelince. *Mérimée*'de bu çeşit tinsel duygu bulunduğundan şüphe etmekteyim. Neden pişman olacakmış? O, erdem olarak insan güçlerinden, vazife olarak tutkulardan başka bir şey tanımadı ki. Kederi, daha ziyade evreni sadece bir sürü anlaşılmaz hayallerden ibaret sayan, kendince hayatında ölümün de bir anlamı olmadığına göre ikisinden de aynıderece ürken bir şüphecinin kederi değil miydi? Sonra bir fikir ataklığının o kaçınılmaz cezası olan kafa ve gönül acısını duymamış mıydı? Yine Marguerite d'Anguoulême'in pek yerinde olarak "doğuştan iyi her yaratığın ortak can sıkıntısı" diye adlandırdığı şeyi tortusuna varıncayakadar tatmamış mıydı?

(1) Karasevda.

EDEBİYAT DIŞI(1)

M. Georges Ohnet'in yeni romanının başlığı tek bir kelime içinde birçok anlamı bir raya toplamaktadır. Bu başlık bütün bir felsefedir. *İrade*, işte kafaya ve gönüle hitap eden bir söz. *İrade, Georges Ohnet'nin eseri!* İnsan hiçbir zaman şüpheyeye düşmemiş bir prensip adamını nasıl da hissediyor. *İrade, George Ohnet'nin eseri, yetmiş üçüncü baskısı!* İrade kudretine ne güzel bir örnek! Locke iradenin hür olduğuna inanmazdı. Ama onun *İnsan idraki üzerine deneme*'si sabahtan öğleye kadar geçen zaman boyunca yetmiş üçüncü baskıya ulaşamadı. Böylece Locke, şanla şerefle matedilmiş oluyor. M. Georges Ohnet yetmiş üçüncü baskının yapılmasını istediğine buna da kavuştuğuna göre artık irade hiç de hayal olamaz. Doğrusu, bu başlığı ne kadar tekrar ettimse o kadar fazla ilgi duydum. Bunun Georges Ohnet'nin kaleminden çıkmış en güzel sayfa olduğuna şüphe yok, üslûp yalın ve sağlamdır, düşünce açık ve derindir. *İrade, Georges Ohnet'nin eseri ve yetmiş üçüncü baskı*, ne mükemmel düşünülmüş ne güzel yazılmış bir eser.

İtiraf edeyim ki bu kitabın arkası bana bayağı geldi. *Serge Panine* yazarının bu yeni eseri, felsefe bakımından, tenkide uğrayıp birçok itirazlara

(1) Volonté (İrade), yazar Georges Ohnet; baskı Ollendorff.

yol açabilir. İrade meselesi, insanlığın bütün düşünen kısmını henüz tatmin edecek şekilde çözülmüş değildir. İradenin hiçbir rolü olmadığını söyleyen metafizikçiler vardır. Bense bütün evren hâdiselerini sonsuz ve uğursuz bir iradenin sonucu saymıya, her yerde onu görmiyē daha çok eğilim duyarım.

Kitabın kapağı üstündeki iki sözlükle Locke'u adam akıllı çürüten M. Georges Ohnet, kitabın devamınca aynı başarıyı sağlayamamıştır. Bize irade-den neyi kastettiğini söylemeyi ihmal etmiştir. Bu bir hatadır. Hayvanların da iradesi olduğuna inanıp inanmadığını bize söylememiştir. Ben onları da bizim gibi bir iradesi olduğu kanısındayım. İradeleri olmasaydı makine haline gelmeleri gerekirdi. Zaten irade, kelimenin kaba anlamıyla, insanın hareket edip etmemesini tayin eden bir iç gücü değil de nedir? Hareket ettiklerine göre hayvanların da iradesi var demektir. Bir gün sofrada M. Darlu'nun yanında oturuyordum. Bu değerli felsefe profesöründen bitkilere biraz irade bağışlamasını rica ettim. M. Darlu kesin olarak fikrimi reddetti; meşenin yetişip geliştiğine göre büyümeyi istediğini, eğer istemeseydi kimsenin onu zarlamıyacağını, büyük bir saygı ile anlattım. M. Darlu buna bir türlü yanaşmadı. O akşam pek perişan bir halde çekilip gittim. M. Georges Ohnet beni kararsızlıktan kurtaramadı. Ortada delil yokken iradenin hür olduğunu kabul etmek hoşuma gitmemiştir. M. Georges Ohnet, onun her şeye hâkim olduğunu söylemekle ileri gidiyordu.

Bu, çok uzağa gitmek, Locke'un kaybettiği üstünlüğu geri vermek, demektir. Çünkü neticede, M. Ohnet gibi, eserlerinin yetmiş üç baskıya kadar yükselmesini boşuna istemiyecektim. Bu da elimden gelmezdi. Filozof olarak M. Georges Ohnet beni tatmin etmiyor.

Bu haliyle onu zayıf buluyorum. Onun değeri başka bir görüşle ölçmek istemezdim. Berthe'in iplik eğirdiği zamanlardan güzel bir şarkıyı hemen söylemek isteğiyle ölüyorum. Ama nihayet M. Georges Ohnet roman yazdığına göre onu bir romancı olarak incelemek insaflı ve lüzumlu bir hareket olur. Bunun için elimde olan bütün tedbirlere baş vuracağım. Uysal ve hoşgörür bir ruhum vardır. Beni okuyanlar tenkidlerimin takdirle dolu olduğunu, en yumuşak bir şekil içinde en geniş bir fikri ifade ederek hoş bir vazife gördüğümü bilirler. Böylece M. Ohnet'yi roman yazarı olarak yargılayacağıma göre ruh huzuru, vicdan rahatlığı ile söyleyeyim ki, o, sanat bakımından en kötünün epi altında bulunmaktadır.

Geçen kış M. Georges Ohnet'ye tanıtılmak şerefini kazanmış, kendisine yaklaştı olan bütün insanlar gibi ben de onun pek zarif bir insan olduğuna inanmıştım. Pek hoş bir hali vardır. Çok ilgi toplayan bir şekilde konuşuyordu. Bende bir yakınlık duygusu uyandırmıştı. Kendisine saygı değer bir eda veren çizgilerini hatırlar ve ona değer veririm. Ama onun kitapları kadar hoşuma gitmiyen kitap yoktur. Dünyada onun fikirlerinden daha can sıkıcı, üslûbundan daha tatsız hiçbir şey bilmiyorum.

Şimdiye kadar bir yazar olarak onunla pek az ilgilendiğimi itiraf etmeliyim. İçine her şeyi tıktığı romanlarını iyi bulmuyordum. Onlar hakkında gizil bir güvensizlik duyuyorum. Benim için yazılmadıklarını hissediyor ve beni bunlara düşman eden bir içgüdü taşıyordum. Kendime güvenim olsaydı, M. Ohnet'nin bir satırını bile okumadan öldürdüm. Bu üzücü ve tehlikeli denmeye kalkışmazdım. Hayatta bana çirkin görünen şeylerden kaçınmakta pek büyük titizlik gösteririm. Beni inciten, yaralayan, bana azap veren şeyler karşısında yaşamıya zorlansaydım, korkarım, pek kötü bir insan olurdu. Bunun için *İrade'yi okumaya karar vermiştim. Ama talih onu başka bir şekilde karşıma çıkardı.*

İrade'yi okudum. İlk önce pek müteessir oldum. Bu kitabın bir sayfası bir satırı, bir kelimesi, bir hecesi yok ki beni incitmesin, yaralamasın, kederlendirmesin. Bunun içindir ki bütün ilham perileri ile beraber ağlamak isteğine kapıldım. Henüz böyle kötü bir kitap okumamıştım, bu hal bile bana kitabı dikkate değer gösterdi. Nihayet bir nevi hayranlık duydum. M. Ohnet titizliği ile, biteviyeliği ile can sıkıcıdır, ahenklidir, bir çeşit yetkinlik fikri de verir. Dehası bundadır Gücü, erdemi, büyüğü olduğunu söylerken çok ileri gitmiş olmuyorum: dokunduğu her şey birdenbire acınacak derecede bayağılaşıyor, gülünç şekilde de yapmacık oluveriyor. Tabiatın ve insanlığın mucizeleri, göğün şatafatı, kadınların güzelliği, sanatın hazineleri ve ruhun tatlı sırları, kısaca-

şı hayatta kutsal ve güzel denen ne varsa, düşüncesinden geçerken mide bulandıran bir bayalığa bürünüyor. Alın işte gördüklerini, alın işte duyduklarını. Üstelik yaşamısını da seviyor. Anlaşılmaz bir şey bu. Beni en çok hayerete düşüren bir şey varsa o da, yaşadığı ve şüphesiz hareket ettiği çevrede o arkası gelmiyen karikatürlerinin tatsızlığıdır.

Can sıkıcı olduğunu söylemiştim, dalkavukluk etmişim. Onun şöyle böyle bir adam olduğu gerçektir. Yazar olarak o tam bir *snob'dur*. İngilizlerin *snobizm* dedikleri bu çeşit gözkaşıtırcı ahmaklığı daha ileriye vardırdı. Bu dünyanın kıtalarında, adalarında kaynaşan milyonlarca *snob*'n ideali olması da bundandır. Onun bütün hayat görüşleri, *snobizm*'in basit, güzel, sâf insanlara belâ olsun diye yarattığı en büyük düşünürün görüşleridir. *İrade*'de yazdığı gibi bize: “zarif bir şekilde koşan iki atının verdiği hafif süratle Boissy-d'Anglas sokağından aşağı inen bir victorya arabasını” gösterdiği zaman, bizi peşi sıra “üstüne muhteşem bir halı serilmiş taş basamaklı bir merdiven” den yukarı çıkardığı zaman, yine bizi “içinde kadınların baş döndürücü kokusuyle çiçeklerin hoş kokusundan meydana gelen sarhoş edici bir havayı” teneffüs ettiğimiz “elektrik ışığıyla peri sarayları gibi aydınlatılmış bir konağın salonu”na soktuğu zaman lükse olan kaba sevgisiyle elbette birinci derecede bir *snob'dur*.

Yüzbaşı Buridan: “Bunlar yüksek, pek yüksek kadınlar!” diye haykırırken insan merhametle gülüm-

ser, bu güçlü kuvvetli, sâf, yarı aç öğrenciye prenseslerin ilham ettikleri hayranlığa pek aldırılmaz. Buridan kendi sâflığını, basitliğini gösteriyor. Ama M. Ohnet, kendi dük, baron hanımlarını bizimle tanıştıtırken insana büyük bir iç üzüntüsü veren bir takım hareketler yapıyor. Şu bayağı cümleyi öfke duymadan okuyamıyorum: “Hélène bu harikulâde kumaşa dokunmaktan gizli bir zevk alıyordu. Aristokrat yaratılışı ince şeylere karşı duyduğu bu zevkten belli oluyordu.” Bunu haykırmak boş ve yanlış. Güzel kumaşları sevmek neye aristokrasi gereği olsun. Aristokrasinin yaptığı, daha doğrusu yapmış olduğu şey verasettir, uzun bir idare alışkanlığıdır. Hoş temaslardan zevk almamıya gelince bu, soydan kişi bir kadının olduğu kadar bir burjuva kadının da zevki olabilir. Ama hiçbir zaman anlaşılamıyacağımızı bildiğimiz zaman tartışma boşunadır. Artık tenkid etmiyelim sadece gösterelim.

Zarif şeylere karşı duyduğu zevkiyle aristokrat yaratılışını ortaya koyan bu Hélène, *İrade*’nin kahramanıdır.

O, yüce bir varlıktır. İki erkek tarafından sevilmektedir. Bunlardan birisi “korkunç derecede güzel” dir, Hélène iyi yürekli bir ötekini tercih eder.

Thauziat:

— Haydi samimi olunuz, diyerek sözünü kesti. (Clément Thauziat korkunç derecede güzel olan adamdır) onu sevdiğinizi önünde itiraf etmiye cesaret edemiyorsunuz değil mi?

Bu meydan okuyuş karışısında matmazel de Graville (fakirdir fakat asil soydandır) içinde bir isyan duydu.

Sonra bakışıyla Thauziat'ya meydan okuyarak:

— Size söylememi istiyorsunuz değil mi? Öyle ise peki, dediğiniz olsun. Evet onu seviyorum

Clement acı acı haykırdı:

— Bunun için ne yaptı o?

— Zavıftır, müdafaa edilmeye ihtiyacı var.

— Onun alçak ve ahlâksız olduğunu söyleyiniz.

— Peki ben onun cesareti ve ahlâkı olacağım.

— Sizi kendisinden üstün görurse size kın bağlar.

— İyilik uğruna her şeyi yaptıktan sonra hiç şikâyet etmeden ıstırap çekeceğimi.

— Boyle fedakârlık etmenize musaade edecek mıyım sanıyorsunuz?

— Ne hakla karışacaksınız? (sayfa: 213)

Bu açık ve telaşlı söylenen konuşma snoblara göre tam Corneille'e yaraşır bir konuşmadır. Ne ise devam edelim: Hélène'in büyük bir gururla karşı koyduğu bu M. Clément Thauziat da en kibar aristokratlardandır. “Elbisesi içinde kendisine seçkinliğin dikkate değer edasını veren özentili bir yumuşaklık göze çarpardı.” (sayfa 11) “On beşinci yüzyılda yaman bir ücretli asker olurdu..... v.s.” (sayfa 12) “Kendisiyle birlikte bulunan kadın da büyük, mutlu, özlenecek bir talihe erecektir.” (sayfa 201) “Sıkıca kucaklaması sıcak ve ürpertiricidir.” (sayfa 187) “Solgun ve esmerdir (aynı sayfa) “Şeytanca bir güzellekle göz kamaştırıyordu.” (sayfa 362) Korkunç ama erkekçe bir düelloda kalbine bir kurşun yiyerek ölür. Ölümünden sonra o korkunç

derecedeki güzelliğini devam ettirir. “Hayatta iken olduğu gibi zarif, dürüst olarak toprağa düşmüştü.” (sayfa 416). M. Ohnet bu kadar “özellik”i olan bu kahramanın yanı başında Lady Diana adında taş yürekli güzel, vefasız bir genç İngiliz kadını canlandırmaktan hoşlanıyor. “Sarı saçları altın bir başlık gibi parlıyordu.” (sayfa 92) “Çelik gibi sert ve parlak mavi gözlerinin parıltısına karşı konamazdı.” (sayfa 343) “Biniş elbisesi içinde kalıp gibi duran, yumuşak, ince endamı, şehvet verici bir şekilde kıvrılıyordu.” (sayfa 257) Lady Diana’nın, taban tabana zıt mizacta Emilie Lereboulley adında nükteci ama sevegen, alaycı ama mert, ufak tefek kanbur bir rakibi vardır. “Tabiatın pek talihsiz yarattığı bu kızda, vücudunun zavallı eksikliğini ruhunun parlak yüksekliğinde dengede bulundurmak isteyen bir hal vardı.” (sayfa 11) Şimdi beni yese düşüren, beni iğrendiren şeyi anlıyor musunuz? Her şeyin, hattâ natüralistlerdeki su katılmamış kabalığın, hattâ dekadandaki dolambaçlı anlaşılmazlığın, kısacası her şeyin şu acınacak yavanlığa tercih edilebileceğini hissetmiyor musunuz?

Bu kötü derlemelerin, yüz binlerce okuyucu bulduğunu biliyorum. *İrade* birçok insanlara zevk verecektir. Bu düşünmiye değer bir meseledir. Marifetli insanlar, nasıl bir garip sırla samimi nefretin ve ahlâk bozucu hazzın bir karmasıyla demin bir bir saydığım nefret verici fakirliğin masum dimağlarda romanımsı ve etkili bir şiir haline geldiklerini kendi kendilerini sormakta gecikmeyeceklerdir.

Hiç şüpheniz olmasın, bunu, güzel bulacak, bu yüzden ağılayacak kadınlar, güzel kadınlar olacaktır. Ben de onları ayıplıyacak değılim, tersine, saflıkları, basitlikleri için öveceğim. Zekâ fukaralarının da bir ideali olması gerekir. Berber dükkânlarının vitrinlerinde teşhir edilen balmumundan yüzlerin kolej öğrencilerini şiirli hülyalar ilham ettikleri bir gerçek değıl midir? Kısacası, Berber dükkânlarındaki balmumundan yapılmış başları plâstik düzen içide ne ise M. Georges Ohnet'nin romanları da edebiyat düzeni içinde tamamiyle odur.

ŞÜPHECİLİK HAKKINDA(1)

Yazı yazmadan mutlu yıllar yaşamıştım. Hâlâ sonsuz tatlı hâtırasını taşıdığım, yalnızlık içinde geçirdiğim ve derin düşüncelere daldığım bir hayat sürüyordum. O günlerde hiçbir şey okumadığım için çok şey öğreniyordum. Doğrusu aranırsa fikirle ve ahlâkla ilgili buluşlar, insanın kafasında gezinti sırasında gelir. Buna karşılık, insanın bir lâboratuvarında veya bir çalışma odasında elde ettiği buluşlar genellikle pek önemsiz şeylerdir. Sonra şuna da dikkat etmelidir ki, meslekten olan bilginler ötekı insanların çoğundan daha bilgisizdirler. Hatırlıyorum, bir sabah, Hayvanat Bahçesinin dolambaçlı yollarında, benden ekmek istemek için bodur ağaçlar arasında başlarını uzatan koyunların ve geyiklerin ortasında gelişigüzel dolaşıyordum. Hayvanlarla dolu bu ihtiyar bahçenin aşağı yukarı o eski taş basması resimlerde görülen dünya cennetine benzediğini düşünüyordum. Birdenbire elinde dua kitabı olduğu halde, sâf bir ruhun o erkek çevikliği ile yürüyen l'abbé L***nin bana doğru geldiğini gördüm. L'abbé L*** gerçekten mübarek bir adamdır; bilgindir de; kalbi barışçıldır ama kafası hiç arasız kavga eder. Bir papaz gururu ile veli sadeliğinin nasıl birleşebildiğini anlamak için bu rahibi tanımak gerekir. Kilisede yaptığı

(1) Les Sceptiqu es Grees (Yunan septikleri) yazar: M. Victor Brochard, bir cilt.

dinsel törenlerde her gün bunu ispat ediyordu. Kırmızı kenarlı, dana derisi cildli bütün tanrılığı ahlâk, metafizik kitaplarının sayfalarında bulunabilecek her şeyi okumuştı. Sayfa kenarlarını notla ve tütünle doldurduğu kitapları sayısızdır. Seine nehri kenarlarında ve umumî bahçelerdeki konuşmalarında, eski bir öğretmen belâgati gösteriyordu. Bununla beraber psikoposlukça bir hayli kötü tanınıyordu. Amirleri ahlâkının temizliğini takdir ediyorlarsa da zekâsının üstünlüğünden korkuyorlardı. Belki de büsbütün haksız değillerdi. O gün L'abbé L*** benim şöyle konuştu:

“Jean le Diacre rivayet eder ki, veli Gregoire, imparator Trajan'ın azaba çarpıldığı düşüncesiyle ağladığı zaman, kendinden niyaz edilmeye cesaret edilmiyeni ihsan etmekten hoşlanan Tanrı, Traja'nın ruhunu sonsuz cehennem azaplarından korumuş. Bu ruh cehennemde kalmış ama o zamandan beri hiçbir acı duymamış. Dante'nin eski çağ bilgelerini gördüğü solgun çayırlarda Narva'nın evlâtlığını başı boş gezip tozduğunu hayalde canlandırmak mümkündür. Bu kahramanların ve bilgelerin bakışlarında bir ağırlık bir ciddilik vardı. Tatlı bir sesle konuşuyorlardı. Floransalı şair, bunların Anaksaoras, Thales, Empedokles, Heraklitos, Zénon olduklarını fark etmişti. Sırf kutsal konuları bilmiyerek yaşadıkları için suçlu olan bu ruhlar arasında nasıl olmuş da Pyrrhon'u görmemişti? Bütün eski Yunan filozoflarının en akıllısı Pyrrhon'du O, yalnız hıristiyanlığın kutsadığı

erdemleri göstermekle yetinmemiş, yalnız fakirliğin âşıkı, her şeye boyun eğen sabırlı, alçak gönüllü olarak kalmamış, üstelik bütün o dinsiz eskiçağ aleminin en gerçek doktrinini, hristiyan ilâhiyatı ile tıpatıp uyan biricik doktrini öğretmişti. Pyrrhon pagancılığın karanlıkları içinde doğduğu için ışısız kaldığını anladı. Hele onu kararsızlık içinde bocalamasından dolayı açıkça övmek gerekir. Eğer insan için bugün hristiyan olmamak bir mutsuzluksa Pyrrhon'cu olmak bir hikmettir. Ne diyeyim? İmanı doğrudan doğruya ilgilendirmiyen şeylerde Hristiyan filozof da bir Pyrrhon'cudur: tereddütler içinde kalmıştır. Vahya dayanmıyan her şey şüphenin konusudur. Hattâ hristiyan dininin şüpheciliğe yeni ip uçları verip vermediğini ve mucizeler gibi kerametlere inanmanın tabiatı daha anlaşılmaz, aklı daha kararsız bir hale getirip getirmediğini bilmek belli başlı bir meseledir.

Rahip bır yaban atının inı önünde bır an durdu. Elleriyle göksünü döverek:

“Fikrimce, diye ilâve etti, görünür âlemi bana gösteren bu görünmez âlemdir. İnsanın gerçekliğine, sırf Tanrı'nın varlığına inandığım için inanıyorum. Sırf Tanrı bana söylediği içindir ki, var olduğumu biliyorum. Yarağan bana: *Locutus est partibus nostris, Abraham et semini ejus in saecula*(¹) dedi. Ben de şöyle cevap verdim: “Benimle mademki konuştunuz

(1) Bizim atalarımıza, İbrahim'e ve onun yüzyıllar boyunca gelecek olan çocuklarına hitap ederek konuştu

o halde ben varım " Vahiy dışında özdeksel ve tinsel her şey şüphe konusudur. Bu yüzden hiçbir şey ilgi çekici değildir. Yalnız din beni ışıklı elleriyle yükselterek Pyrrhon'culuğun sessizliği içinden koparıp alıyor. Tanrı sevgisi olmadan hiçbir sevgi olmaz. İmkânsızlığa ve saçmaya inanmasaydım hiçbir şeye inanmazdım. İşte bunun içindir ki, Pyrrhon'u dinsizlerin en bilgisi sayarım.

Rahip L*** böyle konuştu.

Üstümde derin bir izlenim yaratan sözleri harfi harfine aklımda. Bir papazın ağzından buna benzer lâkırdıları hiç duymamıştım. O zamandan beri de hiç işitmedim. Kilise rahip L*** gibi, aşırı bir mantıkla ileri atılan savunucularından şüphe ettiğini söylerken aldanmamış olduğunu sanıyorum. O, zaman zaman şeytanın hâfızada tutulmaya değer şu sözünü hatırlatıyor: "Peki ben de bir mantıkçıyım." Bana gelince, yaban atının önünde rahip L***'yi dinlerken o zamana kadar inanılır gibi görünen birçok şeyden şüphe etmiye başladım.

Ne yazık! Küçük la Brie köyünün papazı olarak ölen rahip L***şimdi on üçüncü yüzyıldan kalma ince yapılı bir kilisenin gölgesinde, bakımsız ama çiçekli bir mezarlıkta dinleniyor. Kemiklerini örten taş, kuvvetli bir imanın belirtisi olan şu yazıtı taşıyor: *Speravit anima mea*(¹) Bu kelimeleri okurken Bizans'lı nukteci bir Yunan'lının Pyrrhon için yazdığı konuşma şeklindeki şu söylevi düşündüm:

(1) Ruhum böyle ümit etti.

Öldünüz mü Pyrrhon? — Bilmem.

Sonra bir nokta hariç, filozofla papazın aynı fikirde olduklarını düşünmeye başladım. Bütün bu hâtıralar. Victor Brochard'ın *Yunan Septikleri* hakkındaki o mükemmel kitabında Pyrrhon'a ayırdığı sayfaları okurken aklımdan geçiverdi. Bu kitaptan daha ilgi çekici bir şey olamaz. Bu marifetli Yunanlılar sayısız felsefe sistemleri yarattılar. Mektepler, parlak ama boş tartışmalarla vakit geçirmektedirler. Kafalar çarpıştı ve gürültü patırtı içinde birbirine girdi. İşte o zaman şüphecilik doğdu. Bu felsefe büyük İskender'in ölümünden bir gün sonra, güzelliğin ve gerçeğin bu klâsik toprağını korkunç cinayetlerle kirleten askerlerit içki ve eğlenceleri arasında meydana geldi.

Hypereides ile Demoshenes öldüler. Phocion baldıran zehrini içti.

Artık ne insanlardan ne Tanrı'dan beklenecek bir şey vardı. Olan eskiçağ hürriyetine ve erdemlerine oldu. Şu bir gerçektir ki, bir milletin siyasal durumu, kesin olarak halkının özel hayalini tayin etmez. Genel felâketler ortasında hayat, kimi zaman pekâla katlanılabilir bir hal alır. Ama Cassandra ve Demetrius devirleri gerçekten iğrençti. Zaten zaman zaman zorbadan en tatlısı bile Helen ruhuna tiksinti verdiğini hatırlatmak gerekir

Pyrrhon İlia bölgesinde bulunan Elis kasabasındandı; önce ressam sonra şair olan bu adam, kuvvetli bir hayalgücüyle, her şeyden heyecan duyan bir ruhla

doğmuştu. Zamanla huyunu büsbütün değiştirdi. Eski Yunan'da o devirde bir çeşitlik keşişlik olan felsefeyi benimseyip öğretmen Anaksarhos'la büyük İskender seferine katıldı. Hindistan'da, höcrelerinde çıplak yeşayan ve eski Yunanlı'ların *gymnosophiste*(') diye ad verdikleri rahipleri gördüler. Bunların dünyayı ve boş görüntüleri küçümsemeleri, yokluğu ve unutmaya olan can atışları, hareketsiz ve yalnız yaşayışları, tatlı ve alçakgönüllü bir kötümserliğin bütün özellikleri genç Pyrrhon'un gözünden kaçmamıştı. Elis'li filozofun doktrinindeki bazı özellikleri Hind kaynağından gelmektedir.

Büyük İskender'in ölümünden sonra Pyrrhon memleketine döndü. Orada Peneus'ün şirin kıyılarındaki, akşam üstü su perilerin toplu halde gelip dans ettiklerini bu çiçekli vadide bi keşiş hayatı yaşadı. Hayatını yazan tarihçi onun sofuca bir ömür sürdüğünü söyler. Ebe olan kızkardeşi Philisita ile birlekte evi çekip çevirirdi. O, kümes hayvanlarını, süt domuzlarını şehir pazarını satmıya götürür. evi süpürür oda takımlarını temizlerdi.

İşte bu bilgenin öğrencilerine verdiği örnek. Böylece hayatı, onun özdengeçmek ve kayıtsızlık doktrinine tanıklık ediyordu. Bütün hâdiselerin aynı şekilde kararsız ve tartışabilir olduğunu öğretiyordu. Hiçbir şey, diyordu, anlaşılır değildir. Duyularımıza da, aklımıza da güvenmemeliyiz Her şeyden şüphe etmek, her şeye kayıtsız kalmak gerekir, İnce

(1.) Çıplak filozof.

eleyip sık dokumuyordu... M. Brochard, doktrininin, özellikle bir ahlâk doktrinini, bir hayat kuralı olduğunu söyler.

Pyrrhon'a göre insan, iyilik ve kötülük hakkında bir kanı sahibi olmadığı zaman bütün felâket nedelelerini ortadan kaldırabilir. Çoğu zaman insanlar, hataları yüzünden kendilerini mutsuz kılarlar. İyi sandıkları şeyden yoksun oldukları da ona sahip oldukları halde kaybetmekten korktukları yahut da kötü saydıkları şeylere katlandıkları için ıstırap çekerler. Bu çeşit her inanışı yok ediniz bütün acıları ortadan kalkar.

Democritus için olduğu gibi Pyrrho için de yüce iyilik ancak neşede, korkunun yokluğunda, huzurdadır. M Brochard şöyle diyor: "İnsan felâketin etkisini imkân olduğu kadar hafifletmek için kendi içine kapanmalıdır; ancak gönüllü insanlar gibi herhangi bir aşırı iddiada bulunmamalı, basit ve alçak gönüllü bir şekilde yaşamalı ve hiç kimsenin önliye-miceği acılardan payını almalıdır. İşte şüphecinin ülküsü budur."

Pyrrhon yaşamının ölmekten, ölmenin de yaşamaktan daha önemli olmadığını ileri sürüyordu.

Ona:

— Öyle ise niçin ölmüyorsunuz? diye sordular. Şöyle cevap vermişti:

— İşte bunun için ölmüyorum, çünkü hayat da ölüm de birbirinden ayrı şeyler değildir.

Geminin büyük bir batma tehlikesi geçirdiği bir anda fırtına karşısında istifini bozmayan tek adam o oldu. Öteki yolcuların korkuya, yeise kapıldıklarını görünce, sekin bir tavırla orada her zamanki gibi karnını doyuran domuza bakmalarını rica etti. Onlara:

— Bir bilgenin duygusuzluğu nasıl olmalıdır, işte görün, dedi.

Güzel bir şey. Domuz bilge idi. Ama onun bu meziyeti pek az değer taşır. Heyecanla düşündüğü zaman insanın duygusuz kalması güçtür. Bir domuzun rahatlığı insanların birçoğu için cesaret kırıcı örnektir. Sırası gelmişken, Lamattrie'nin öğrencilerinden birinin bir gün güzel mistress Elliott'a söylediklerini tekrarlamama müsaade buyurun. Versailles vatanseverleri mistress Elliott'u, aristokrat olduğu için zindana atmışlardı. Hapishane gardiyanı genç İskoçya'lı kadını, oda arkadaşı olarak, dinsizlik ve maddecilik üstünde fazla inat eden Ville-d'Averly'li ihtiyar bir doktorun yanına koydu.

Adam ağlıyordu. göz yaşları yanaklarını örten tozlara karışıyordu. Zavallı filozofun yüzü baştan başa kirlenmişti.

Madam Elliott bir sünger aldı, avutucu sözler söyliyerek arkadaşının yüzün yıkadı. Ona:

— Mösyö, dedi, ikimizin ölmesi mümkündür. Ama ben neşeli iken sizin kederli olmanızın sebebi nedir? Hayatı kaybederken benden çok bir şey mi kaybediyorsunuz?

Adam:

— Madam, diye cevap verdi. siz gençsiniz zenginisiniz, sağlığı yerinde ve güzelsiniz. Hayatınızı kaybederken çok şey kaybediyorsunuz. Ama derin düşünme kabiliyetiniz olmadığı için ne gibi bir şey kaybettiğinizi bilmiyorsunuz. Bense fakirim, ihtiyarım. Hayatımın ortadan kalkması bana çok bir şey kaybettirmez. Ama ben bir fizikciyim, bir filozofum. Varlık hakkında bir fikrim var, sizde bu yok. Kaybettiğim şeyi kesin olarak biliyorum. İşte madam, siz neşeli iken benim kederli oluşum bundan ileri geliyor.

Ville-d'Averly'lı doktor, Pyrrhon'dan çok daha az bilgili, ama ondan sonra daha acıklı bir durumdaydı. Göz yaşları da gerçekte biraz fazla budalaca idi ama Elis'li bilgenin duygusundan daha insana yakışırdı. İnsan bu duyarsızlıktan harikulâde bir örnek çıkarabilir. Pyrrhon'un, öğretmeni Anaksarhos'un hendeğe düştüğünü görünce, elini uzatmaya tenezzül etmeden yürüdüğünü rivayet ederler. Öğretmen öğrencisinin bu kayıtsızlığını görünce şikâyet etmemiş, tersine onu övmüştü. Bu hâdise ile ilgilenen Bayle, "Trappe idaresinde daha çok şaşılacak ne yapılabilir-di"? diye ilâve ediyor.

M. Brochard, Pyrrhon'u bir eski Yunan keşisi diye adlandırmakla isabet etmiştir. Gerçekte çöl rahiplerinin hayatları içinde insanları her türlü insanlıktan sıyırmak için bu türlü çabalar harcıyan örnekler görülür.

Pyrrhon'un Elis'de sürdüğü kutsal hayat, manastırda onu yetiştiren hemşerilerinin üstünde büyük saygı uyandırıyordu. Cumhuriyet Tanrı'larına saygı duyan bir insan olarak titizlikle ve namuskârlıkla büyük rahip görevlerini tamamladı. Bu saygıyı gösterirken felsefesinden hiçbir şey feda etmiyordu. Çünkü şüphecilik, geleneklere uyulması, ahlâk vazifelerinin yerine getirilmesi gerektiğini hiçbir zaman inkâr etmemiştir. Gassandi'miz de öyle değil miydi? Tanrı'ya inanmadan ilâhiyat okutabilmişti, ayrıca pek namuslu bir insandı.

Hamiş. — Niyetim okuyucuya M. Brochard'ın kitabı hakkında bir fikir vermek değildi, olamazdı da. Bu kitap Tinsel Bilimler Akademisi tarafından övülmüştür. 1885 yılında yazdığı raporunda bu kitap için tam bir övgü yer almaktadır. Benim konuşmam ona sadece şöyle bir dokunuyor. Görüşlerin orijinalliğini tenkidin sağlamlığına bağlayan bu eserin büyü meziyetlerini bilmezlikten gelmek istemedim. Carneades ile Pyrrhon orada yeni bir ışık altında gösterilmiştir. *Revue des Deux Mondes*'da yayımladığım küçük romanda, M. Brochar'ın kitabını okumamış olsaydım yazmama hiçbir zaman hiç bir zaman imkân olmıyan on sayfalık bir yazı vardı. Öğrendiği zaman M. Brochard'a hiçbir menfaat sağlamıyor ama benim için yapılması vazife olan bir itirafır bu.

M. JULES LEMAITRE(1)

Mösyö Jules Lemaître tiyatro makalelerini *Tiyatro izlenimleri* başlığı altında yayımlamış bulunuyor. İnsan bu kitapta kalbden gelen sâf bir şeyi, kafadan gelen garipliğin o anlaşılmaz görgüsünü tadıyor. İşin bu tarafı çok iyidir. Kalbin sâf olması, kafanın ise olmaması hayırlıdır. Hep sâf kalan melekler muhakkak çok kötü bir edebiyat meydana getirirlerdi. Hem filozofça alâyetme kabiliyetinde bir melek tasavvur edilemez.

M. Jules Lemaître, insanla ilgili şeyler karşısında her zaman ciddiliğini devam ettiremez. Ama kimi zaman ciddilikten uzaklaşmaya heves ettiği görülüyor, öyle boş bir hayalgücü var ki. Bütün derecelere erişmiş olan bu okumuş adam, doktorluk takkesini seve seve atıyor ve bir öğrenci muzipliğiyle eğlendiği de oluyor. O zaman en saygı değer perukaları olta ile avlıyan bir Fantasio'dur. Böyle bir yaramazlığın bunca bilgilerle ve şiir kabiliyetiyle bir arada bulunmasını görmek heyecanlı, zevkli bir şey; pek seyrek gördüğümüz bir *tiyarto* gibi ondan hoşlanıyoruz. Ukalâlık daha ziyade nüfuslu insanların alışkanlığı olduğuna göre, değerli bir insanlık tabii olanı hayasızlığa kadar vardırması, bizi hayrete düşürdü. Bu noktada nasıl kendini unutup kabiliyetini gösteriveri-

(1) Jules Lemaître. *Impressions de théâtre*, Baskı Lecène in - 18

yor, o ne sadelik, o ne felsefe! Ama M. Lemaître'de belki daha da sevimli bir şey varsa, o da merhametsizce, zalimce muzipliği sırasında birdenbire kendisini kaplıyan kederdir. Böylece bir anda şefkatle yumuşayıverir. Çünkü mizaçlarını meydana getirecek olan bir Puck'un ruhu gibi bu hareketli, akıcı, hafif ve sevimli ruhta her şey vardır, karasevda bile.

M. Jules Lemaître'de hiç arası şüphe etmek gibi hayırlı bir kötülük taşıyan çok uyanık, çok ince bir zekâ vardır. Bu özellik onda düşünce haline çevrilmiştir. Düşünce korkunç bir şeydir. İnsanların tabii olarak ondan korkmalarına şaşmamalıdır. Şeytanı bile isyana götürmüştür. Bununla beraber şeytan Tanrı'nın oğlu idi. Düşünce evreni parçalıyan bir asittir. Eğer bütün insanlar hep birden düşünmeye başlasaydılar dünyanın yaşaması birden bire dururdu. Ama bu felâkette korkulacak bir taraf yok. Düşünce hâdiselerin en kötüsüdür. İyi olanı da vardır. Gerçi her şeyi yok ettiği söylenirse de her şeyi yarattığı da hakkı olarak söylenebilir. Evreni ancak onunla kavrarız. Düşünce bize evrenin kavranamaz olduğunu ispat ettiği zaman sadece üfürdüğü sabun köpüğü balonunu patlatmıştır.

M. Jules Lemaître'in pazartesi günleri şeytanca bir incelikle uğraştığı konu işte budur. Her şeyi söylüyor, ama hiçbir şey söylenmemiş gibi olsun istiyor. Hastalığı fazla anlamasıdır. Bugünkünü yarısı oranında zeki olsaydı kim bilir nasıl bir mevki elde ederdi? Ama, fikirlerin ters tarafını görüyor. Böyle

yüksek bir zekâ kendini hiçbir zaman affetmez; önce uzlaşmaz gibi görüneni uzlaştırır. Hareketli ve sevimli ruhunda Hegel'in o zengin felsefesini, içgüdü olarak taşımaktadır. Düşman fikirlerle karşılaşınca hepsini birlikte kucaklayarak onları tekrar bağdaştırır. Sonra bu fikirleri gezmiye gönderir. Bu gerçekten bilgeliktir. Bilgelik ise bağlanmaz. Edebiyatta olduğu gibi siyasette de, dostlarımızda en fazla değer verdiğimiz şey kafalarının tek taraflılığı görüşlerinin darlığıdır. İnsan taraf tuttu mu ilk önce onu peşin hükümlerini paylaşması gerekir. M. Jules Lemaître hiçbir taraftan değildir. Salt hür bir zekâsı vardır. Onu, dünyayı derin derin seyreden geçerek bir filozof sayarım. Kendisinde bir tiyatro merakı uyanmışsa muhakkak orada bir çeşit küçük âlem gördüğü içindir. Doğrusu tiyatro, minyatür halinde bir dünyadır. Komedi, aynı bir düşüncesinin sırrı içinde meydana gelmiş bir sıra hayaller değil de nedir? O halde bu tarif hem tiyatro piyesine, hem de görünür âleme pek uygundur. Hayaller dikkatimizi çekerler. Onları bir araya getiren düşünceyi bilmiyoruz: o bize gösterilmelidir. Bu da Tanrı veya M. Alexandre Dumas ölçüsünde olduğuna göre, filozofun veya tiyatro tenkidçisinin vazifesidir.

M. Jules Lemaître dram yazılarında tiyatro ile uğraşır ve Francisque Sarcy bu yüzden onu öve öve bitirmez. Ama Jules Lemaître, bu pek çeşitli ve daima yeni olan araştırmaları içinde bambaşka bir şeyle, daha doğrusu ancak tek bir şeyle yani insan

ruhu ile uğraşır. O. her şeyi insan ruhuna bağlar. Felsefe duygusunu altın bir iplik gibi bağlayan bu günü güne yazılmış sayfalarındaki iyiliği buradan gelir.

M. Jules Lemaître'in bir doktrini yoktur ama bir ahlâk felsefesi vardır. Bu felsefe hem acı, hem tatlıdır hem hoşgörür hem amansızdır. Ama herşeyin üstünde iyidir de. İğnesini hissettiren ama balını veren bir arı bilgeliği. Şuna eminim ki. kin duymadan sevebilseydi, M. Jules Lemaître hiçbir zaman kin duymayacaktı. Ama o, hayatın sevincini kedere düşürecek çirkinliği affetmiyen bir zevk düşkünüdür. İnsanları sever ve mutlu olmalarını ister. Genellikle ahlâk kitaplarında sayılmayan daha birçok erdemlerin bulunduğu inanır. Kimsenin kötülüğünü istemeyen, kendilerine has bir imanları olmadığı için dinibütünlerle münasebet kuran hoşgörür, iyi niyetli insanlardır. Bu insanlara şüpheciler denilir. Bir şeye inanmazlar. Bu, onları hiçbir şeyi inkâr etmemeye zorlar. Onlar da başkaları gibi evren serabını duygu yanılmalarına uğrarlar, görünüşlerin oyuncağıdırlar. Kimi zaman boş şekiller onlara son derece acı verir. Hayatın hiçliğini boşuna meydana çıkarıyoruz. Kimi zaman bir çiçek içimizi doldurmaya yetecektir Böylece Jules Lemaître kimi zaman şehvet, kimi zaman ibadet adamı olarak sahne oyunları oynar ve tiyatrodaki, bir hayalin hayalini tadar. Sizi temin ederim, tamamiyle tatlı bir şekilde içimizi aksettiren o nefis izlenimleri bize verir.

Benimle her konuşmasında tiyatroyu son derece sevdirdi. Meilhac'dan yalnız başına nasıl zevk alacağımı bilemiyorum, bana onu tattırdı. Gyp'in diyaloklarındaki mistik ve tabiat anlamı anlamama yardım etti. Corneille'in Molière'in zekâsını anlamam için de bana çok hizmeti dokundu, çünkü klâsik kültür bakımından onu kimse geçemez. Nihayet oldukça tanıdığım halde Racine'deki dehanın yeni yönlerini bana gösterdi.

Hiçte böbürlenmeden bunu bir meziyet sayıyorum. Ama Jules Lemaître, galerisinde en iyi gösterdiği şey kendisidir. Kendini çeşitli maskeler altında gösteriyor. Bunun için onu ayıplamak şöyle dursun, tebrik ederim. Sözün kısası tenkid, ancak onu yapan insanla değer kazanır, üstelik en kişisel olanı en çok ilgi çeker.

Tenkid, felsefe ve tarih, gibi, uyanık ve meraklı zekâlara uygun gelen bir çeşit romandır. Her roman aslında birotobiyografidir. İyi bir tenkidçi, şahaserler ortasında kendi ruhunun maceralarını anlatan bir tenkidçidir.

Önce de söylemek cesaretini gösterdiğimi sanıyorum: objektif sanat olmadığı gibi objektif tenkid de yoktur. O halde eserlerine kendilerinden başka bir şey katmakla övünen bütün insanlar en hilekâr bir felsefe ile aldanmışlardır. Gerçek şudur ki, insan benliğinden dışarı çıkamaz. Bu bizim en büyük zavallılıklarımızdan biridir. Bir an için toprağı ve gözü bir sineğin petek gözü ile görmek veya tabiatı

bir orangotanın kaba ve basit dimağıyle anlamak için neler vermezdik. Ama bu bizim için imkânsızdır. Trierias gibi, bir erkek olduğumuz halde, kadın olarak yaratıldığımızı hatırlamıyoruz. Çıkamaması yadığımız bu zından gibi benliğimizin içine kapatılmıştır. Bana öyle geliyor ki, en iyisi şu müthiş hali hoş karşılamak, kendimizi susturma gücünü bulamadığımız zaman kendimizden söz açtığımızı itiraf etmektedir.

Tarih sırası bakımından tenkid, edebiyat türlerinin sonuncusudur, belki de eninde sonunda hepsini yutacaktır. Hâtıraları zengin, gelenekleri de uzun olan bir topluma son derece uygun düşer. Ayrıca meraklı, bilgili eğitimi üstün bir insanlığa pek yaraşır. Gelişmesi için bütün öteki edebiyat şekillerinin muhtaç olduğu kültürden daha fazla kültür ister. Tenkidi yaratanlar Montaigne, Saint-Evremond, Bayle, Montesquieu'dür Aynı zamanda kaynağını hem tarihten, hem felsefeden alır. Gelişmesi için ona salt bir düşünce hürriyeti devri gerekmiştir. Tanrıbilimin yerini aldı. Eğer evrensil bir doktor, on dokuzuncu yüzyılın Aquinos'lu veli Thomas'ı aranırsa akla Sainte Beuve değil de kim gelir?

ANTOLOJİ(1)

Biz de zarif Méléagre'in sesini taklid ederek: "sevgili ilham perisi bu şiir çelengini kim ördü?" diye sorardık ilham perisi: "onu meydana getiren Alphonse Lemerre ile arkadaşdır." diye cevap verirdi.

Çağdaş kafiyelerin bu zengin şiir derlemesini yalnız Choiseul pasajındaki editör meydana getirebilirdi. Bize birkaç çiçeğini sunduğu bitkilerin çoğunu *Facet spere*(2) baş sözünü kullanan bahçıvanın yetiştirdiğini kim bilmez. Bu, Parnasse'ın demetlerini hiç hatırlatmıyor mu? Ey en duygulu şairlerin inci çiçeği, ey o oymacıların, o düşüncelerini dışa vermiyenlerin garip ortancası, işte bakın sizin yirmi yıl oluyor ki açıldığınızı görüyorum.

On Dokuzuncu Yüzyıl Şairleri Antolojisi. André Chénier gibi, bir on sekizinci yüzyıl şairiyle açılıyor. M. André Lemoyne, seçme parçalarda, başa koyduğu kısa notların, ilkinde, Yunan'lı bir kadından doğan şairin, hiç görmediği bir çağın eserlerine ayrılmış olan bir derlemede niçin başta geldiğini bir takım sebeplerle açıklamaya çalışıyor. İlk sebep zaman yönündendir. M. André Lemoyne, André

(1.) Anthologie des poètes français du dix-neuvième siècle Basan ve yayan Alphonse Lemerre, 3 cild in-80 — Poéssies d'André Chénier, Bida'nın onbeş tablosu ile, Basan ve yayan Charpentier.

(2.) Yap ve ümit et.

Chénier'in eserleri, ölümünden sonra ortaya çıkmış ve bizim yüzyılımızda yayımlanmıştır, diyor Gerçekten Latouche ilk baskısını 1819 da yaptı. Bu sebep kâfi görülebilir. Yalnız aynı prensibe göre hareket edilirse Parny'in, Ducis'in l'abbé Dellile'in şövalye Boufflers, v.s. nin 1801 yılından sonra yayımlanan bazı şiirleri yeni derlemeye girmemelimiydi diye sorulacaktır. Meselâ hiç değilse *Pitié*'inin bir parçası küçük XVII. Louis'in hapisshanedeyi geçirdiği günlerle ilgili parçası alınabilirdi. İnsan bu parçayı okurken, ilgi çekiciliği bir yana, genç Vctor-Maria Hugo'nun ilk şiirlerini yazarken faydalandığı kaynaklardan birini bulmuş olur. Ama bu noktada fazla durmuyorum. Esrarlı bir şeyin ihmal edilmemesi de yetiştir. M. Lemoyne'nin ikinci sebebi estetik yönündendir. Bunun üstünde de durmaya değer. Bakın bütün kuvvetiyle ne diyor: "André Chénier, Fransız şiirinin gerçek yenileyicisidir." İlk önce M. Lemoyne'a hak vermek gerekir. Bu özdeyişi, yalnız o söylemiş değildir: Şairler arsında da söylenir, durur. İnsan düşünüp taşınınca, temeli pek kuvvetli olmıyan böyle bir fikrin, tenkid ve edebiyat tarihi ile pek ilgileri bulunmıyan sanat adamları içinde itibar kazanması şaşılacak şeydir. Gerçek olan şu ki, André Chénier, öncü olmak şöyle dursun, can çekişen sanatın son izidir.

(1.) Le Temple: Paris'tedir. İhtilâl zamanında meşhur şahsiyetlerin hapsedildiği mâbet.

On Sekizinci yüzyılın zevki, ideali, düşüncesi onunla sona ermiştir. O, XVI. Louis üslûbunu ve ansiklopedi anlayışını hülâsa eder. O, bir dünyanın sonudur, İşte nefis ve mükemmel oluşunun sebebi.

Şüphesiz şiirine diyecek yok. Söylemesi gerekeni söylemiştir. Bir sanatı bitirir ama bir başkasına asla başlamaz. Bir devreyi kapatır. Hiçbir şey ekmemiştir, hiçbir şey biçmemiştir. Onun için l'abbé Barthélemy, adlı pullu markizlere eski Yunan'ı sevdirdi. Opera kızlarında, saçlarını bir yün kurdele ile bağlayarak Lais ile Phryné'yi taklid etme hırsını uyandırdı. Onun için madam Pompadour halyet odalarının tavanlarını korent eski Yunan tapınaklarına benzetmesini, iskemle arkalığını *lyre* şeklinde olmasını, şömineler üstünde, içinde cenaze külleri duran vazoların yükselmesini istedi. Onun için M. de Cylus elinde bir taşçı kalemi ve kerpetenler, sırtında bir ceket gömleği açık yorgunluk ve sevinçten kıpkırmızı, eski çağ tunçlarını, Yunan mermerlerini ve Etrüsk olduğunu sandığı vazoları meydana çıkarıyordu. Onun için, M. Choiseul-Gouffier, Olimpia hipodromunda kazıları yaptırdı. Onun için, ressam David, Léonidas'la Sokrates'in ölümü tablolarını yaptı. Onun için, mimar Ledoux Paris kapılarını ellerinde mahkeme timsalini taşıyan meleklerle kaplı saçak, bahçelerinde yapma harebeler, boş mezarlar, dostluk altarı yükselttiler. Onun için l'abbé Raynal *Amerika Vahşilerin Felsefe Tarihi*'ni heyecanla yazdı. Onun için Cook ve Bougainville, zerafet icabı, tabiata âşık

olan pek medenileşmiş bir topluluğa, basit mi basit sarı insanları, çiçekle süslü genç kızları tanıttılar. Onun için, içli kadınlar, ingiliz bahçesi içinde, Pamela'yı, Clarisse'i Julie'yi hayal ediyorlardı. Onun için, büyük asîlzadeler, İngiliz dostu, insansever fakat ahlâksız oldular. Onun için, Buffon, d'Alembert ve Diderot, Ansiklopediciler düşünüyor, gözlüyor, çalışıyorlardı. Yine onun için, Voltaire hoşgörölülüğü, Rousseau tabiatı, d'Holbach dinsizliği, Mirabeau hürriyeti göklere çıkardı. Zamanında ne varsa hepsini oldu: Yeni zaman Yunan'lısı, öğretmen, ansiklopedici, aşk hastası, hayalci, içli, duygulu, hoşgörür, dinsiz, feuillant tarikatından rahip. Tabiatı İngiliz bahçelerinde gördü. Eski çağ zevki gerçekte ancak XVI. Louis zevki idi. Ben bu zevki övüyorum, ayrıca ona hayranlık da duyuyorum. XVI. Louis zevki olmasaydı, taklid olurdu. On sekizinci yüzyılı seviyor, anlıyor, kucaklıyor.

Yüzyılımızın hiçbir şeyini bulup çıkarmaz, sezmez. Yenileyici imiş! Kimse ondan daha az yenileyici olmamıştır. O, geleceğin hazırladığı her şeye yabancıdır. Çiçeklenecek hiçbir şeyde onun tohumu yoktur. Suard'ın Morellet'nin tam bir çağdaşdır. Ne spritüalizmi, René'nin hüznünü, ne Obermann'ın üzüntüsünü, ne Corinne'in o romanımsı ateşliliğini kavrayabilmiştir. O madam da Staë ile Benjamin Constant'i Almanya'ya doğru sürükliyen metafizik merakları da, edebiyat kaygılarını da önceden sezeemedi. Londra'da, Shakespeare'in oynandığını görmüştü. Yine de Voltaire'in, Letourneur ve Ducis'nin

yazılarından daha az şey anlamıştı. Damarlarında hızla akan ateş, Werther'i parçalayıp yutan o ince alev değildir. Yeni zamanların o sonsuz sıkıntısını o büyük dalgasını benliğinde taşımaz. İhtilâl çocuklarını heyecana getirecek olan şu aşk ve zafer çılgınlıklarına hiç kapılmadı. Yeni zaman zihniyetinin iştihakları onda asla görülmez. Lemierre'den, Millevoye'den Fontanes'dan Chênvedollé'den, renk, ahenk ve duygu bakımından bizi onun mısralarından daha çok içten saran mısralar kolayca tekrarlanabilir. O, şairlerin en az romantiğidir Lamartine, tenkid ve inceleme yazıları az olmasına rağmen, bunu ço iyi hissetmişti. O, içgüdü kesinliği ile bu genç Terreur kurbanında, şu düşman iğrenç, on sekizinci yüzyılın bir adamını bir cinayet aletini farketmiştir. *Özel Edebiyat Dersi*'nde düpedüz haksızca ifade edilen bir nefretin derin ve gizli sebebi hiç şüphesiz buradan gelmektedir. Gerçekten cellâtlardan kurtulan André Chénies'nin Consulat idaresi altında yaşamasını tasavvur edin. Suard ve Morellet topluluğuna sık sık gitmediği muhakkak. Dostlarının ihtiraslarına, peşin hükümlerine sıkı sıkıya bağlanarak filozof kümesine katılmış olsa gerektir. Her halde Siyasette Concordat'ya, edebiyatta *Génie de Christianisme*'e uyan ruh haleti güçlkle anlaşılmıştır. Onu, *Hermés*'ini yayımlarken didaktik içinde çalışırken, *Atala*'yı hâzin ve yavan bir vâiz gibi görürken, Goth'ların mimarisine budalaca hayran olan yeni barbarlarla aley ederken ve taassubun geri gelmesine acınırken, görmüyor musunuz? O zaman gençliğin sevdiği her şey, yeni

doğan sanatın göklere çıkardığı her şey, çanların sesi, katedraller, mezarlıklar, savaşlar, *Te Deum*'lar ona dehşet vermişti. O zaman muhayyileleri gıcıklayan bütün bu şeylerden onda ancak alışabildiği Ossian ve Malvenia'dan başka bir şey görümiyorum. Geri kalan her şey için o, pek şaşkın, pek yabancı, pek betbaht bir kafadır.

Fakat *Parnasse*'li dostlarımın en ünlülerinden birinin, M. Catulle Menldé'in veya Armand Silvestre'in geldiğini göiür gibi oluyorum. Beni ceketimin yeniden çekliğini hissediyor, bana söylediği şu sözleri işitiyorum:

— Şairden söz ederken, bana dinlerken, felsefeden, halk törelerinden ve zevklerden, duygulardan, bahsediyorsunuz. Bunun şiir neresinde? André Chénier de çağdaşlarının fikirlerini taşırmış, hattâ şöyle böyle kendi fikirleri de varmış, bundan pek bir şey çıkmaz. Bu, mühim değildir. Mühim olan salt şekildir, duraktır, vezindir, mısraların gerçek kıvrılışıdır. Bazı duraklar bakımından Chénier yeni zaman şairidir; öncüdür, üstattır.

Kendi hesabıma, güzel kurulmuş mısralara son derece değer veririm. Sanatsız şiir olmadığı gibi, işçilik olmadan da sanat olmayacağına inanıyorum. Fakat Chénier'nin hattâ mısralarımın şekli bakımından. on sekizinci yüzyılın sâf bir klâsîği olduğu kanaatindeyim. Şüphesiz kendisinin olan zarif bir edası var. Hem sağlam, hem kıvrak nazmında cüretli ve sevimli bir âhenk bulunur. O, zamanın yalnız

nazımcılarının değil, şairlerinin de birincisidir. Fakat sanatı onlarınkinden esaslı olarak farklı değildir, ulantıları⁽¹⁾, durakları daha önce kullanılmamış değildir. Bunların bazı örneklerini hiç okumayan Bertin'de, bilhassa Delille'in *Georgique*'lerinde, yine okumayan ama nefis bir şair olan Parny'de bulmak mümkündür.

Bununla beraber, gerçekte eskileri sömürdüğü halde, Chénier'nin yeni kaynaklar fikri, şairlerce incelenmeden kabul edilmiştir. Ölümü ile bizi üzen André'nin editörü, bilgili ve nazik M. Becqde Fouquières bu konuda onlar gibi düşünüyordu. André Chénier şiirlerinin yeni baskısı, baskı ve sanat anıtı olan Bida'nın on beş resmiyle süslü. o göz kamaştırıcı muhteşem bir baskısı, Charpentier kütüphanesinde henüz yayımlanmış bulunuyordu. Bu güzel *in-quarto* içinde yayıcıların en mükemmelinin yeni bir önsözü bulunmaktadır. Orada şu cümleyi buldum: "Çağdaş şiirimiz az bir dikkatle incelenirse, üstünde işlemekten geri kalmıyan André Chénier'nin sanatındaki o derin tesiri görüpte şaşmamak mümkün değildir." Görülüyor ki, M. Becq de Fouriéses şairinin eserleriyle yeni mektep üstünde yaptığı tesiri açıkça kabul ediyor. Fakat bunu isbat etmiye gelince, bocalamaktan geri kalmıyor. Bu tesirin Victor Hugo'da da. Musset'de de hattâ daha az olmak üzere Lamartine'de de gösterilemeyeceğini pekâlâ hissediyor. Bu tesiri

(1.) Bir dizide anlam tamamlanmadığı zaman onu tamamlayacak kelimelerin ikinci diziye bırakılması.

Alfred ve Vigny'nin *Poèmes Atiques*'inde aramakla büyük bir beceriklilik göstermişti. Gerçi ilk bakışta bu derlemenin *Symetba ve la Dryade* gibi üç dört parçası, André'nin mersiyelerinden ve çoban türkülerinden çıkmış sanılsa da, *Symetba*'nın 1817 de, *la Dryade*'in 1815 de yani birisi Chénier'nin eserlerinin ilk baskısından iki yıl, ötekisi ise dört yıl önce yazıldığı bir gerçektir. M. Becq de Fouquières André Chénier'nin yeni zaman şiiri üzerindeki tesirini en sonra M. Leconte de Lisle'in *Poèmes Antiques*'inde ve M. José-Maria de Heredia'nın sonelerinde bulmakla hülâsa ediyor. Kendi hesabıma M. Heredia'nın İspanya-Latin karışığı ilham perisiyle Fanny'nin âşkının davet ettiği Luciennes su perileri arasında hiçbir benzerlik bulamıyorum. Leconte de Lisle'e gelince, ilk şiirlerinden çoğu, eski çağa göre araştırmalar olduğu bilinmektedir. O, suyu kaynaklardan içti. O, şekilleri, hayalleri Homeros'da, Hesiodos'de, Théokritosda arıyordu. André Chénier de değil.

Daha umumi söyleyeyim André Chénier'nin tesiri bu yüzyıl şairlerinin hiç birinde hissedilmez. Yeni antolojiyi çıkaranlar düpedüz hayale kapılarak, tıpkı bir yeni zaman binasının kapısına konmuş XVI. Louis tarzı bir kemer gibi, derlemenin başına *Aveugle'ü*, *La jeune Captive*'i koymuşlardır.

Üstelik ilâhi André daha az ölmez şerefler hissetmiş değildir. Akla ve tarihe dayanan bir tenkidin korkulacak bir tarafı yoktur. Bilâkis ne kadar incelenirse o kadar takdir görür. Kendi devrine

götürölünce, muhitine yerleştirilince, hakikî çerçevesine konunca, artık sadece küçük tabloların, sözde Yunan ve Roma heykelciklerinin zarif işçisi, Pompei hâtıralarının pek neşeli toprak heykeltraşı, bir çeşit balmumu ressamı olarak görünmiyecektir. O, faziletli, ateşli bir ruhtur, kendisine bir yüzyılın ruhu esen erkek bir dehadır. Hem de nasıl bir yüzyıl, en canlı, en sevimli, en büyük bir yüzyıl! O halde, André'mizin hayatın ta içinde. hâdiseler ortasında, olduğu gibi görelim. Kudretli ideallerini ve asıl hayallerini paylaşarak, halk arasına 1789 kahramanları içine karıştığını görelim. Geniş alınlı, düşünce ve hayal dolu, atlet boyunlu, ufak tefek, sarı benizli, gözleri ateşli, partiler kavgasına atılan, kalbini ve dehasını hürriyete bağışlayan bu adama bir bakın. Bu odur işte; mert André'dir. Bir siyaset adamının bilgeliği ile bir kahramanın sâflığı kendinde birleşir. Eğer fazilet kendisiyle beraber aldanırsa, o da aldanmaya razıdır. Yalnız usta bir sanat adamı değil, iyi bir vatandaştır. Bir insandır; büyük bir insandır. Cesaretli, hatip, sadık, kuvvetli bir bilge, cinayetler ortasında sâf, korku nedir bilmediği için şiddete yabancı olan bu adamın,

Ey fazilet. Ölürsem ağla

데미ye hakkı vardır.

Hayatı kısadır, fakat doludur. Hayır, kanunsuz hareket edenlerin rastgele biçtikleri kaygısız bir şarkıcı değildir o. Zaten André Chénier cesaretiyle hürriyet aşkıyla, kanlara saygısıyla cellatlara hazır bir

vaziyette idi. Ölümü gerçekten değer taşır. Siyasi şehit olmaya lâıyktı. Kendisine, kefareti yerine geçen bir anıt borçlu olduğumuz bir büyük kurbandır o.

ANTOLOJİ

Bu sabah puslu bir güneş çayırların çiğlerini içiyor, tepeler üstündeki asma dallarını yaldızlıyor. İnce ışıkları artık olgunlaşmış üzümlere işliyor. Hafif bir hava ufukta titreşiyor. Pencere kenarına çektiğim çalışma masamın başına oturmuş, biraz eğilerek amelelerin buğday döğdüğü harmanı seyrediyorum. Zahmet çekiyorlar, fakat güneşin tatlı ışığı onları yıkıyor, içlerine nüfuz ediyor. Dögene koşulmuş iki, gürbüz, ağır sabırlı at, başlarını yem torbası içine sokmuşlar, durmadan dönüyorlar. Çarkları gıcırdatıyor. Koşumları şaklatıyorlar. Bir çocuk onları harekete getirmek, terlerine üşüşen sinekleri koğmak için kırbağını oynatıyor. Gironde Piyréne'lerinden gelme mavi bere giymiş olan şu adamlar, harmanın esmer renkli örtüsü üstünde yalın ayak dolaşan geniş hasır şapkalı kadınların, bir koğan gibi uğuldayan dögene ezmek için tutam tutam verdikleri ağır ekin demetlerini sırtlarında taşıyorlardı. Manivelalı bir harman savurma makinesi içine dökülen buğday taneleri, hafif kabuk kırıntılarını rüzgârın esintisine bırakırken sıska fakat kuvvetli bir oğlan tırmağının ucuyla başları kırılmış ezilmiş samanı atıyor. Hayvanlarla insanlar kır ruhunun o inadcı ağırlığı ile hep birlikte hareket ediyorlar. Fakat demetlerin arasında, anbarın gölgesinde ancak açık iri gözleri, kirlenmiş yanakları görünen küçük çocuklar saman arabasının içinde

gölüyorlar. Şu solgun bakışlı, yayvan ağızlı, kaba vücutlu, esmer tenli erkeklerle kadınların yine de bir güzelliği vardır. Köy elbiselerinin rahatlığı vücutlarının bütün hareketlerini tam bir kesinlikle meydana koymaktadır. Bilinmeyen zamanlardan beri atalar-
dan öğrenilen bu hareketlerde gösterişli bir sadelik bulunur. Hiçbir seçkin düşüncenin izini taşımayan yüzleri, sadece tarla ruhunu aksettiriyor. İnsan, onları, ekdikleri ve saygılı bir ağırlıkla çiğnedikleri buğday gibi, sapan izinden dünyaya gelmiş sanır. Onların, âhenkten gelen derin güzellikleri var. Tarla-
ların o sıvışmayan tozlariyle kaplı, kavruk tenleri, ışık içinde bilinmez bir kızılık, bir ateşlilik, bir zenginlik kazanır. Ekinlerin altın rengi onları kaplar, tıpkı şu eski çağdaki Cérés zaferinin hâlâ tarlalarımıza ve anbarlarımıza serptiği toz gibi sarı bir toz etraflarında dalgalanır.

İşte bakın kitapları, kalem ve kâğıdı bırakarak, bu buğday hârmancılarını, mükemmel bir eserin işçilerini gıpta ile seyrediyorum. Onların gayreti yanından benimki nedir ki? Onların önünde kendimi öyle küçük, öyle basit hissediyorum ki. Yaptıkları lüzumlu bir şeydir. Ya biz, havai söz hokkabazları, faydasız fülüt çalgıcılar, faydalı olmak şöyle dursun, mâsum diyebileceğimiz bir şey yapmakla övünebilir miyiz? Doğru sapan izleri çizen insanla öküze ne mutlu! Geri kalan her şey safsatadır, hiç değilse sıkıntı, kaygı veren kararsızlıktır. Pencereyden seyrettiğim ameleler bu gün üç yüz demet buğday

döğecekler, sonra da işlerinin iyiliğinden şüphe etmeden yorgun ve memnun uyuyacaklardır. Tam ve muntazam bir çalışmayı sona erdirmenin sevinci gibi var mı? Fakat ben, bu akşam yazdığım on sayfalık yazımla günümü doldurup doldurmadığımı, uykumu hak edip etmediğimi bilebilir miyim? Anbarıma iyi taneler taşıyıp taşımadığımı bilebilir miyim? Sözlerimin, hayatı devam ettiren ekmeğin ta kendisi olup olmadığını bilebilir miyim? İyi söyleyip söylemediğimi bilebilir miyim? Gayretimiz ne olursa olsun hiç olmazsa onu sade gönülle, iyi niyetle, yerine getirmeyi öğrenelim. İşte iki yıldır seçkin bir halkla fikir olayları üzerinde konuşuyorum. Önünde düşüncemin sâflığına asla gölge düşürmediğime onu şahit diye gösterebilirim. Beni çoğu zaman kararsız, fakat samimi gördüler. Ben doğruyu söylüyordum. Böyle insanlarla hiç olmazsa konuşmak hakkını muhafaza ettim. Zaten bundan başka hiçbir meziyetim yoktur. Tam mânasiyle aldatmak için tek bir kelimesini bile bilmediğim bir belâgat ister. Dilin yapmacıklarını bilmem, yalnız düşüncelerimi ifade etmek için konuşmasını bilirim.

Bu yamaç üstünde, yakıcı toprak hizasında çubukları kıvrılan bağlar arasında benim tenbel tenkidciliğimi harekete getirecek yeni hiçbir kitap gelmedi. *On Dokuzuncu Yüzyıl Şairleri Anatolojisi'nı tekrar açıyorum. 1820 de Lamartine, Méditations'nunu yayımlayıp yeni bir şiir kaynağını fışkırtırken Restorasyon'un başı boş ordusundan, esir, fakat fakir*

göçmen çocuklarının körü körüne kralcılığına da, Chérbonneris mensuplarının cânice şiddet hareketlerine de yabancı olan bir genç subay, yeni bir duygu ile, kendisi için zarif ve sâf küçük şiirler yazarak kışladaki bol vakitlerini dolduruyordu. Bunlar şiirin parçalanmış ve küçümşenen geleneklerini dindarca bir saygı ile çok geçmeden derleneceği eski Fransa'nın heyecanlı hâtıraları, yeni bir ruhla canlanmış, hayat bulmuş eski çağ sahneleriydi. Romantizmin gizli kaynağında, grurumuza rağmen yine Millavoy'u hâlâ o Millavoy'u bulacaktır. Çünkü o, millî efsanelerimizin henüz belirsiz olan bütün bu yüzlerini, ateşli su perileriyle birlikte, terennüm ediyordu. Fakat o zamanı geçmiş bir ilham perisinin paçavralarından sıyrılmış, çok daha geniş, çok daha sâf Millavoy'du. Daha doğrusu artık Millavoy değildi de Alfred de Vigny idi. *Poèmes*'i 1822 de yayımlandı. Lamartine'den daha az verimli, daha az ilhamlı olan bu adama sanat hayatının ilk günlerinden beri, dil sağlamlığı, nazım bilgisi bakımından *Méditations* şairlerinden üstündür. Sonraları düşüncenin o ışıklı cüretini, zamanında her şairden daha yüksek bir kata yüceltti. Oldukça uzun hayatın yalnız iki şiir derlemesi görülür. Birincisi bir gençlik kitabı, ikincisi ölümünden sonra bulunan bir kitaptır. Bu çalışkan varlığın şu iki kitap arasındaki mesafesini tiyatro, roman gibi eserler doldurur. Bunlardan en az bir tanesi yani *Askerliğin Kulluğu ve Büyüklüğü* tam bir şaheserdir. Alfred ve Vigny yol gösterici oldu. Kendisinden beş yaş küçük olan Victor Hugo'nun ilk eserlerinden önce,

daha da üstün bir şekilde sesli, dolgun mısra örneğini verdi. Fakat âhenkli düşüncesi, billur gibi, ağır ağır ışık prizmalarını şekillendiriyordu. Bütün hayatında, pek az sayıdaki mısralarını damla damla akıttı.

Pek seyrek yetişen, pek parlak zekâlı bir şairin çağdaşlarına pek az teşir etmesi acaba bundan mı ileri geliyor? Şüphesiz çok uzun zaman susuşu kendisini halka unutturdu. Şöhreti diri tutmak için durmadan beslemek gerekir. Bunu işçilerin en yiğiti olan Victor Hugo yaptı da Alfred ve Vigny yapamadı. Fakat ayrı duruşu bile onu edebi şöhretten ayıran bir engel değil miydi? İçine çekildiği söylenen bu fildişi kule, kabiliyetinin ta kendisi, yüksek ve yalnızlık sever ruhu değil de nedir? Alfred de Vigny erkenden yalnızlık duygusuna kapıldı. O, şairi, Turisina üstünde yeni bir Musa gibi, anlıyordu. Sakin, küçümser kaldı. Onda Lamartine'in Hugo'nun sevinci yoktur. Kalabalığa karışmıyordu, halk duygusuna yakınlık göstererek yaşamıştı. Meclis belâgatiyle, vatansever coşkununla, hürriyet ateşliliğiyle karışarak İhtilâlden çıkmış olan romantizm, esasında, on sekizinci yüzyıl anlayışına karşı şiddetli ve kör bir tepki idi. O dinî bir mermi idi. 1820 den 1930'a kadar gelen lirik şairler pek sâf ve orijinal bir hristiyanlığın bütün ilâhilerini terennüm ettiler. Alfred ve Vigny ahenge kötü taraftan katılıyordu. Onda yeni hristiyanlık duygusu yoktu. hattâ o bir spritüalist bile değildi. Hayatının sonuna doğru bir çeşit stoacı dinsizliğe meylediyordu. İsa'yı Zeytin dağında kan ter içinde, gökteki babasını

boşuna çağırırken gösteren o güzel sembolik şiirini herkes bilir. Bulutlar sağırdır, şairse haykırıyor:

Tanrı kitabının kutsal bahçesinde
İnsan oğlunun söylediği gerçekse
Yaratıkların bağışına kör, sağır kalıp ta
Bizi ham bir dünya gibi atmışsa Tanrı
Belki yokluğu küçümser elbet
Tanrı'nın sonsuz susuşuna da
Soğuk bir susuşla cevap verir

Yeni antolojide *Alın Yazıları*'nın bu kederli mısralarına rastlanmaz. Fakat onun yerine M. André Lemoyne adlı bir şairin dediği gibi “bütün çağlarda en güzel aşk şiirlerinden bir olan” şu *Çobanın Evi* şiiri bulunur. Bu şiir, sessiz acıklı belâgatiyle kederli ve dokunaklı bir felsefenin de ifadesidir:

.....
Gel kırık kalbime koy o sâf elini
Sakın tabiatla başbaşa bırakma beni
Çünkü onu, korkmıyacak kadar tanırım
Diyor ki bana:

Kayıtsız dönerim işitmeden, görmeden
Karıncalar yanında insanları
Farketmem evlerini kemiklerinden
Taşadığım milletlerin bilemem adlarını
Bir ana dediler bana, bense bir mezarım
Kısımla kurbanları gibi ölülerinizi alırım
Hayranlıklar beklemez sizden baharım.
Sizden önce güzeldim, hep hoş kokulu
Bırakırdım rüzgâra saçlarımı sereserpe

İzlerdim göklerde alışığım yolu
Sallanan Tanrı'ların düz ekseni üzerinde
Her şeyi çeken boşluğu atlayıp sizden sonra

Yalnız rahat gideceğim o tertemiz ıssızlığa
Yaracağım havayı anımla, o haşmetli bağrıyla.

Bu felsefi kederin romantizmde benzeri yoktur. Hiç işidilmemiş bir eda taşımaktadır. Çünkü Lamartine'in *Ümitsizlik*'i ile karıştırılmamalıdır. Lamartine o zaman Tanrı'ya küfrediyordu. Küfür ancak iman sahibi için mümkündür. Zaten *Méditations* da *Ümitsizlik* şiiri Cenabı Hakkın mükemmel bir savunmasından sonra gelmektedir. Victor Hugo'ya gelince, o ilâhici çocuk olarak doğdu ve öldü. Her hâdisede etrafındaki fikirler değiştikçe o da fikirlerini değiştiriyordu. Bu devamlı değişme içinde yalnız deizmi sabit kaldı. Seksen yaşına kadar inanışlarında en ufak bir kırışık olmadı. Tanrı'ya inanışı küçük bir çocuğun inanışı idi. Bir akşam misafirlerinden biri evde Tanrı'yı inkâr edince ağlamaya başladı.

1820 romantizme ahlâki ve dini bir romantizm di, 1830 romantizmi orijinal oldu. Birincisi bir duygu, ikincisi bir zevkti. Hem de nasıl bir zevk! Şövalyeler, içoğlanları, kibarzâdeler, şatosunun penceresine dirseğini dayamış mahzun, solgun şato sahibinin karısı, kadın erkek çapkınlar, asılmış insanlar, cehennem meyhanecileri, pek çok sayıda lokantacılar, hasılı kırmızı yeşil bir Bengale ateşi arasında gölgesinde görülen bütün bir orta çağ, Alman baladlarındaki nişanlılar, iskandinav perileri, çılgınlar, cinler, hayaletler, iskeletler, ölü kafaları, Victor Hugo'nun Baladları, Boulanger taslaklarının Neuteuil taşbasmalarının bize plâstik bir şekilde tasvir ettikleri bu çocukça zevkin en mükemmel ebedi şahididirler.

Bana klavuzluk eden Antoloji, öfke uyandıran bu masum modanın izini özene bezene muhafaza etmektedir. İçinde, tam bir romantik gibi, Aloisius Bertrad diye imza atan Lois Bertrand'ın "ballad"ında renkler, şekiller de bulunur.

İhtiyarlık çağında
Koltuk değneğiyle gezen
Adı şanlı beylerin
Kızı olan Dijon . . .
Şahinler Külrengi
Külrengi kulede
Deldi harmanını
Otuz kurşunla

Atlı yağma eder
Sandıklardaki şeyleri
Kafes ardında rahibeler
Sana kırdırır sazını

Size bu, ortacağa ait gibi gelmiyor mu? Fakat bu zevkin şaheseri, muhakkak *Madam Putiphar*'in prologudur.

İlk atlı genç, çevik, taze
Şık bir zırh giymiş çelikten
Pırl pırl yeşil saç ağı içinde
Buzul gibi çam dallarında görülen
Bakışı sevdalı, kumral güzel başını
Örter bir başlık saçaklarla bezeli
Sorgucu sarar, sallar onu
Tahterevanların ipek örtüsü gibi

.....
İkinci atlı kutsal bir sanduka gibi
Azametle kurulmuş bir katırın üstüne

Hayvan mesut bir gotik antikacı gibi
 Çünkü kemikli sırtına köşeli sargı ile
 Eski püskü bir çul atılmış özene bezene
 Bir eski taburenin örtüsü çul
 Yahut beyaz kısırağın
 Üstünde, İsabeau, Raviere'den gelir
 İri yarı semiz, tık nefes

Bu iki süvari Cluny otelinin orta çağdan kalma şeylerle döşenip bir müze haline geldiği zamanı pek güzel belirtiyor... Fakat asıl üçüncü süvari, affedin, bu “salis süvari” tam bir ideal olarak ortaya konuyor. Rica ederim bu üçüncü süvariye femaşa buyurun:

Üçüncü süvari bir taştan sanki
 Komandora, benzer, korkunç, anlaşılmaz
 Bir kuzeyli, kirpiksiz bir cin ki
 Tın tın öter içi gözsüz, alınsız
 Bir silâh çarpınca boş bir mezar gibi
 Sol elinde bir turpan, demirinden
 Kanlar akar. Sonra demir bir kapan
 Terkide asılı bayatlamış, göz kırpar bir ölü

İşte iyi kalbli Pétrus'un koşusunu içinde duyduğu ölüm süvarisi! Pek sakın bir hayat sürdükleri halde gece sevgililerinin kafa tası içinde punç içtiklerini burjuvalara inandıran şu yalnızlığı sever aydın gençlerin rüyası! Bu devirde bir Fransa'lı-Genç sinirli bir gülüşle “ben cehennemliğim” diye haykırmadan memur bulunduğu daireye gitmezdi.

Victor Hugo'da en parlak ifadesini bulan bu ikinci romantik hareketin içinde her şey gülünçtür denemez. Büyük bir ihtirasla, daha büyük bir bilgisizlikle eskiliğin ve acaipliğin içine dalan Fransa'lı

Gençler sadece iki yoldan yürümüyorlardı. Madem de staël'in keşfettiği bu şiir Almanyası fatihleri oradan baladları, liedleri, ve Thulé kralının o kıymetli kupasını beraberinde getiriyorlardı. Böylece aslında akla uyan, inceleyici Fransız edebiyatına, Cermen nesilleri şiirinde ruhları sonsuz derecede sarsan o mutlu dalgadan bir şeyler taşıyorlardı. Bir yandan zaten garip bir fikir besledikleri orta çağı incelerken büyük Augustin Thierry'yi örnek tutarak, vatanın eski zaman hâtıralarını uyandırıyorlar ve içinde bir millî şiirin ykanıp tazelendiği gerçek ilham kaynaklarını meydana çıkarıyorlardı. Pek az filozof oldukları için fazla bir şey anlamıyorlardı. Fakat içgüdüleri vardı. Onlar sanatkârdılar.

Bu devrin en güzel şiirlerinden biri olan *Roland* şiiri Pyréné'li Napol gibi tanımiyan bir imza taşır. Bu, 1809 da Arise vadisine yakın l'Ariège bölgesinde Mas-d'Azil de doğmuş, az sonra Saint-Germain-en-Laye de papaz olarak ölen M. Napoléon Peyrat'nm takma adıdır. Manzum bir mektup içinde mersiye olan bu *Roland* şiiri romantizmin pırlantasıdır. Tamamı Lemerre antolojisinde 259-263 sayfalarında bulunmaktadır. Ancak birkaç kıtasını anacağım. Çoğu zaman güzel bir sanat eserinin bir parçası, bütününün parlaklığını meydana çıkaracağı fikrine dayanarak peşin tahlillere ve açıklamalara gitmeden vereceğim:

Devirdi tarlalarımıza İspanya kayalarını Arabistan
Bülbülleri daha az artık baharın

Yazın daha az başakları çavdarın
 Al aldı atlar rüzgâr uçururdu
 Gümüş yelelerini, ince bacaklarında kılını
 Tüyleri gibi kartalların.
 Şu imansız magribi melûn Araplar
 Kuyularımızdan su içerler ve yerlerdi üzümlerimizi
 İncirlerimizi, narlarımızı
 Kara gözlü bakireleri vâdilerde kovalarlardı
 Onlara, mehtapta aşktan söz açarlardı akşamları
 Söylerlerdi aşk şarkıları
 Onlar için iri kara gözleri, onlar için iri esmer [göğüsleri
 Onlar için uzun öpücükleri, hoş kokulu dudakları,
 onlar için yuvarlak uzun yanakları
 “İblis oğlu” diye haykırdı ağlayınca
 Onları terekiye atıp tepeler üstünde
 Sıçratırlardı kısıraklarını

Daha sonra Victor Hugo'nun *Aymerillot*'sunda tekrarladığı bir tablo:

Ruhlarla dolardı hava, taze bir bulut gibi her yerde
 Gülerek her akşam iyi yürekli Roland'ımız
 Giderdi yıkanmaya şelalelerde.

Talihin ne garip oyunu. Pyrénéli Napol 1830 şairlerini en bilinmiyenydi. Pek erkenden sönen bu silik arkadaş, yine zamanındaki sanatın en güzel, en mükemmel, usta bir eserini bırakmıştır.

Romantizm hayalleriyle kâğıdımı karalarken güneş iniyor, erguvan renkli ufka doğru kayıyor.

İşte akşam oldu. Artık harman makinesinin bir teviye homurtusu duyulmuyor. Yorgun işçilerin penceremin altından geçtiklerini görüyorum. Muntazam

yürüyüşleri, ellerinin devamlı çalışmasıyle elde ettikleri, gönül huzurunu meydana koyuyor. Üç yüz demet buğdayı samanından ayırdılar. Ekmeklerini kazandılar. Acaba ben de onlar gibi günümü hak etmiş olduğumu söyleyebilir miyim?

M. ZOLA'NIN SÂFLIĞI(1)

İlk önce birçok gazetelerle yayımlanan yarı resmi bir nottan öğreniyoruz. M. Emile Zola'nın yeni romanı tertemizdir ve bütün kadınların hattâ genç kızların eline verilmek niyetiyle yazılmıştır. Bu romanın müstesna, öbürlerinden ayrı temizliği övülüyordu. Notta bu defa, deniliyordu, bu defa "romancı tam bir ülkü ile şiirin daha sevimli, daha tesirli olduğu yere bir kanat çırpmasıyla uçmak istemiştir. Bizi aldatmıyordu da. M. Emile Zola manevi bir hamleyi, bir kanat çırpmasını da, tesirli güzelliği de özlemiş. Fakat eğer zarif, tesirli, şiirli olmak için bunları istemek kâfi gelseydi hiç şüphe yok ki, M. Zola, şimdiki haliyle, romancıların en tesirli, en sevimlisi, en şiirlisi, en kanatlısı, en göklere yükseleni olurdu.

Gerçi yeni mesleğinden dolayı onu göklere çıkarmasını biz bilirdik. O, sâfiyetle birleşiyor ve böylece bizi faziletli örnek vermiş oluyor. Bu mistik birleşmeyi fazla gürültü ve şaşaa ile kutlamasına sadece üzülebiliriz.

Acaba bunu gazetelerde ilân etmemek tevazunu gösteremez miydi? Aziz Yusuf'un zanbağı, onun ellerinde reklâm aleti olmalı mıydı? Şüphe yok, kendini gizlemek istiyordu, ama muaffak olamadı.

(1.) Hulya, Emile, Zola, Türkçeye çeviren: Hamdi Varoğlu. Maarif Vekâletinden: 1949. Dünya Edebiyatından Tercüme-ler Serisi.

Gerçekten şöhret ara sıra üzücü oluyor, M. Emile Zola, sabah bir yumurta akşam da yüz yumurta yumurtladığını söyleyen şu masaldaki kocanın haline düşmüştür. *Hulya*'nın yazarı gölgesine çirkinliklerimizi bırakarak göklere yükselmek istediğini gizlice söylemiş. Ertesi gün de bütün Paris'liler kanatların çıktığını öğrendiler. Bu kanatları tasvir ediyorlar, ölçüyorlardı. Bu kanatlar beyazmış, tıpkı güvercin kanatları gibi imiş. Mucizeler diye haykırıyorlardı. Umumiyetle şefkati kıt olan gazeteciler içe dokunan harika karşısında şaşırıp kaldılar. "Bakın diyorlardı, uzun zaman gübrede yuvarlanan bu kafa mavi göklerde nasıl süzülüyor." Bundan böyle *Hulya*'nın yazarı, azize Chaterine de Sienne'in, azize Thérèse'in, veli Loâis de Gonzague'ın sâflığına bürünüyor. Ona edebiyat salonlarının, Fransız Akademisi'nin kapılarını ardına kadar açmak gerekir. Çünkü Tanrı sosyete adamlarına örnek olsun diye onu yaratmıştır.

Zevk bu ya, ben daha az şamatalı bir sâflığı tercih ederdim. Bununla beraber itiraf edeyim ki, M. Zola'nın sâflığı bana fazla övülmeye değer görünüyor. Bu kendisine pek pahalıya malolmuş; bütün kabiliyetini harcamış. İnsan *Hulya*'nın üç yüz sayfasında bu kabiliyetin başka bir izine rastlayamaz. Bu karışık hikâyenin o yaman kadın kahramanı önünde Moquette'in üstün olduğuna kendimi inandırmaya çalıştım. Hem mutlaka birinden birini seçmek gerekirse, kanatlı Zola'dan daha çok dört ayaklı Zola'yı

tercih ederim. Görüyorsunuz ya, tabiiliğin taklid edilmez bir büyüğü vardır. Şayet o, insanın kendisinde yoksa zevk vermez. M. Zola kabiliyetini zorlamadıkça mükemmeldir. Çamaşırcı kadınları, tenekeçileri tasvir etmekte eşsizdir. Usulca size söyleyeyim: *L'Assommoir* bana zevk vermişti. Caupau'nun düğününü, kaz ziyafetini, Nana'nın birinci ekmek-şarap âyininin büyük bir zevkle tam on defa okumuşumdur. Bunlar, hayranlık uyandıran renk, hareket, hayat tablolarıdır. Fakat bir insanın her şeyi tasvire gücü yetmez. En usta bir sanatkâr bile ancak modelleriyle kendisi arasında müşterek olan şeyi anlayabilir, yakalayabilir, ifade edebilir. Daha doğrusu, o, kendisinden başka bir şeyi tasvir edemez. Gerçekten Shakespaere gibi bazıları kâinatı canlandırmışlardır. Çünkü onların evrensel bir ruhları vardır. M. Zola'yı küçümse miyorum ama onda hiç de böyle bir ruh yok. Ruhunun geniş olmasına gelince, orada çinko tezgâhları, tamir edilecek demirleri fazlasiyle yer tutmuştur. Gördüğünü kopya ettiği zaman iyi bir ressamdır. Kusuru, her şeyi resmetmek istemesindedir. Ölçüsüz bir atılganlık içinde yoruluyor, perişan oluyor. Ona hataya düştüğünü, hayale kapıldığını zaten söylemişlerdi. Boşuna ekmek! Kendisini yanılmaz sanıyor. Uzun zamandan beri modelini incelemekten vazgeçti. Kötü alınmış birkaç nota dayanarak tablolarını hayal gücü ile yaratıyor. Dünya hakkında bilgisizliği harikulâdedir. Felsefesi olmadığı için her an mânasızlığa, garabete düşüyor. Bu natüralist mektebin şefi her an tabiatı horgörüyor.

Bu defa tam bir yanılmaya düşmüştür. *Hulya'*-dan daha mantıksız bir roman tasavvur edilemez. Bu hikâye, kiliseye arkasını dayamış, babadan kalma eksi bir evde basit bir dindarlık içinde yaşayan kilise eşye satıcıları tarafından, büyük kilisenin gölgesinde büyütülmüş kimsesiz bir kız çocuğunun hikâyesidir. Çocuğun adı Angélique'dir. Karlı bir sabah, iyi kalbli kilise eşyası satıcıları onu Saint-Agnés'in sundurması altında bulmuşlardır.

Kız dindar bir nakışçı olur ve ihtiyar usta nakışçıların sırlarını öğrenir. Bir genç cam işçisi ona bir gün, renkli camlardaki Sainte-Agnés kadar güzel görünür. Beklediği adamı yani hûlyasını derhal tanır, sever ve sevilir. Daha önceden onun bir şehzade olduğunu bilir. Hulyası onu asla aldatmamıştır. Gerçekten bu camcı piskopozun oğlu VII. Félicien de Hautecoeur'dür. Félicien ile Angélique birbiriyle nişanlanırlar. Fakat piskopos hazretleri bu işe razı olmaz. İyi kalbli kilise eşyası satıcıları kendilerini korkutan bir aşkı kırmak için Félicien'e, Angélique'-in artık kendini sevmediğini, Angélique'e de Félicien'in asıl bir kızla evlendiğini söylerler. Angélique bu yüzden ölmek üzeredir. Piskopos hazretleri son dini töreni yapmak üzere kendisi gelir. Sonra kızı dudaklarından öper ve ailesinin remzi olan şu sözleri söyler: "Eğer Tanrı razı ise ben de razıyım". O zaman Angélique yatağından doğrulur, Félicien'i kolları arısan alır. Tekrar hayata kavuşur. Büyük kilisede Hautecoeur antikalarının genç mirascısı ile evlenir.

Törenden sonra kız, dudaklarını Félicien'in dudaklarına dokundurunca bu öpücükle ölür. Yazar diyor. son töreni yapmış olan psikopos hazretleri de "İlâhî hiçlik'e döner.

M. Zola bu küçük hikâyeyi derin bir düşünce ile sona erdiriyor: her şey sadece bir rüyadır. Onun hayatında tek felsefî düşünce bu olsa gerek. Aksini söylemek istemiyorum. Ben de gerçekten ezeli hayalin bize ninniler söylediğine, bizi kucakladığına ve hayatın sadece bir rüya olduğuna inanırım. Fakat *Pot-Bouille* yazarını Maïa'nın gülümsemesini endişe ile incelerken görünüşler Okyanusunda taramalar yaparken tasavvur etmede güçlük çekiyorum. Onu Porphyre gibi metafiziğin sessiz âlemlerini kutlarken gözümde canlandırıyorum. Her şey sadece hulyadır, derken büyük bir rüya olan kitabından başka bir şey düşünmemiş olmasından korkuyorum.

Kitapta bol bol Sainte-Agnès'le yaldızlı masadan bahsediyor. Angélique, Sainte-Agnès'in cümle kapsı altında bulunmuştur. Angélique, ölümünden önce piskopos hazretlerinin serpuşuna, sırtında saçlarının meydana getirdiği bir sırma elbise bulunan Sainte-Agnés'in tasvirini işlemiştir. Sainte-Agnès'e karşı büyük bir bağlılığım vardır. Bu bâkirenin masalı bana öyle bir zevk verir ki, isterseniz Varagine'in yazdığı gibi onu size ezberden anlatırım:

"Pek uslu akıllı bir bâkire olan Agnès on üç yaşında iken çok ıstırap çekti, hayatı da böyle oldu. Sadece yaşadığı yıllar gözönünde tutulursa henüz

çocuk sayılırdı, fakat ihtiyatı, kafası bakımından olgunluk çağına ermişti. Yüzü güzel, içi daha da güzel olan bu kızı mektepten dönerken Roma valisinin oğlu severdi ve karısı olmaya razı olursa kendisine sayısız elmaslar mücevherler vereceğini vadetti. Agn s ona şöyle cevap verdi: "Ey   l m   obanı, ey günah oltası, ey ihanet gıdası,   ekil yanımdan,    nk  sevdiğim başka biri var." ve o zaman sevgilisini, ilâhi kocasını   vmeye ba ladı. Hikâyenin geri kalan kısmının, hele v linin onu nasıl   ırıp  ıplak soyduğunu, saçlarının mucize olarak nasıl uzandığını ve ona sırma bir elbise olduğunu, biraz rica etseniz size anlatırdım. Ho  bir hikâye, zaten   ehit bâkire hikâyeleri on     nc  yüzyıldaki   ekilleriyle, değerli m cevherlerdir, bunların hem   a aasını, hem de sâflığını birden tatmak gerekir. Bunlar   ocuk a fakat harikulâde bir kuyumculuk   aheserleridir. S f kalbli halkın uzun zaman gözlerini kama tırmı , on altıncı yüzyıla kadar fakirlerin   iri olmuştur. Ama M. Emile Zola bu günün dininde ondan en küçük bir hâtıra kaldığına inanıyorsa   ok aldanıyor. İl hiyatcılara    pheli görülen bu gotik masalları   imdi ancak arkeologlar biliyor. M. Zola, Ang lique'ini Jeanne d'Arc zamanındaki köylü kadınların kafalarının hulya ve ne e ile dolduran bu küçük    r   lemi içinde ya atmakla garip bir tarih yanlı ı yapmıştır. Gerçekten kahramanının hıristiyanlık peri masalını eski bir on altıncı yüzyıl kitabında kendiliğinden bulduğunu farzediyor. Fakat bu, hiç de gerçeğe uygun değildir.

Gerçekte Angélique gibi ibadet buhurdan kokusu içinde büyüyen bir genç kızın öğrendiği şey hiç de böyle parlak masal değildir. Olsa olsa günlük âyin ve ilmi hal kitabıdır. Günah çıkartır, ekmek şarap âyinine katılır. Bütün hayatı budur. M. Emile Zola'nın bütün âdetleri unutmasına akıl ermiyor. Sofuca bir çocukluğun, mistik bir gençliğin bu hikâyesinde ne bir tek sabah veya akşam duası var, ne bir günah itirafı var, ne bir ekmek-şarap âyini var, ne de bir kalın sesle okunan bir ilâhi var.

Onun kitabı, üstünde ne derin düşünmeğe, ne de netice çıkarmıya imkân veren bir peri masalıdır. Bu masal çok uzundur, çok ağdalı yazılmıştır. Daha çok sevdiğim ve size anlatacağım başka bir hikâye biliyorum. Bir defa o da aynı hikâyedir, onun da adı hulyadır. Bu hikâye pek sâf, doğuştan pek sevimli bir şairin, Gabriel Vicaire'in hikâyesidir. Evet, aynı hikâye, şu farkla ki, hulya kuran bir genç kız değil, bir genç erkektir. Görülen hayal de Saint-Georges tarikatından bir piskoposun oğlu değil, fakat elinde örekesi olan bir kral kızıdır:

Kimi gordüğümü soruyorsunuz rüyada
Sevinçliyim, gerçekten bir kiral kızı o,
Benden başka arkadaş istemiyor,
Haydi gidelim, asil kalb, ay yükseliyor.

Salınan fistan beyaz satenden
Tarağı gümüş elmas kakmalı
Çayırılar üstünden ay yükseliyor
Haydi gidelim, asil kalb sevgilinin ben.

Bir büyük sırma manto omuzlarından
Benim ceketimse eski kalın bezden
Asil kalb Bois-Gentil'e gidelim
Ay kavaklar üstünde yükseliyor.

Kuşla oynayan bir çocuk gibi,
Beyaz ellerinde hayatımı tutuyor.
Ay dallar arasında yükseliyor.
Asil kalb, işini al da gidelim

Tann'ya şükür, iş iyi anlaşıldı
Hoşnut olmak için aşktan güzel bir şey yok.
Sevgilim öyle güzel ki onu öyle seviyorum ki,
Asil kalb, haydi gidelim ay doğdu.

İşte kanat çırpması, işte göklere yükselme, işte
şiir, işte gerçek hulya! M. Zola'nın hulyasına gelince
o acaip, aynı zamanda çok da tatsız. Tatsız bir şeyin
bu kadar ağır oluşunu bile takdir ediyorum.

M. OCTAVE FEUILLET JULIETTE'İN BOŞANMASI(1)

Henüz taze ve aslâ bırakamayacağı bir mateme gömülmüş olan Octave Feuillet'in bu eseri, editörü tarafından zorla elinden alınmış küçük bir cilttir.

Üç perde, dört tablolu bir komedi olan *Juliette'in Boşanması*, *Revue des Deux Mondes*'da yayımlandığı zaman çok beğenildi. Acaba sahnede de böyle bir başarı göserecek miydi? Mükemmel hâkimler kararlarını evet, diye verdiler. Onlar bu işleri benden çok daha iyi bilirler. Fakat koltuk içinde tiyatrodan hususi bir zevk duyan ben, büyük bir sıkıntı ile hazır bulunduğum temsilden memnun kaldım. Oldukça sevimli bir Juliette'i seyrettiğim için övünebilirim, biraz sıska ama, bu hali de gençliğine uygun düşünüyor: o, yirmi ikisinde var yok. Juliette boşanmak istiyor. Hani bu, sebepsiz de değil. M. d'Épinoy kendisiyle evlendiyse, onu sevimli olduğu için değil de, güzel prenses de Chagres ile daha rahat sevişmek için evlenmiştir. Prens şüphelenmiye başlamıştı. O, daha önce Floransa'da şu miskin Borgo-Forte'yi öldürdüğü gibi, pekâla M. d'Épinoy'ı da öldürecek bir adamdı. M. d'Épinoy, prensin şüphelerini gidermek için evlendi. O evlenince prens artık şüphe etmezdi,

(1.) Juliette'in Boşanması — Charrybde et Scylta, — le Curé de Bouron. Baski Calmann Lévy, 1 cilt. in-18.

prenses de M. d'Énoy'la rahat rahat sevişebilirdi. Fakat insan her şeyi kestiremez. Prenses, M. d'Épinoy'ın, karısını sevebileceğini tahmin edememişti. Juliette, kocasının madam de Chagres ile münasebetini anladığı ve bu oyalama hareketi yapılmadığı takdirde Borgo-Forte gibi M. d'Épinoy'ı muhakkak öldürebilecek olan bu müthiş prensin dikkatini şaşırtmak için kendisiyle evlenildiğini, ölümü prensesi tehlikeye düşüreceği için bu bakımdan M. d'Épinoy'ın hassas davrandığını öğrendiği zaman bu hal meydana gelmiş veya gelmek üzere idi. Darbe serttir. Zavallı kadıncağız kocasını bütün kalbiyle sevmektedir. Fakat cesaretlidir: Kararını vermiştir: boşanacaktır. Bu işte Juliette öyle kararlıdır ki... Ama Octave Feuillet sizi ümide düşürür, hayır, boşanmayacaktır. Yine her şey düzelecektir. O, seviyor, affediyor. Aşkın sonsuz rahmet hazineleri vardır. Hem sonra Roger, aslında görüldüğü kadar kötü değildir. Kötü olmaktan ziyade zayıftır. İki kadın arasında kalmıştır. İçinden başarı ile sıyrılması güç bir durum var. İlham ettikleri iki aşk arasında, aynı şekilde kalan Pyrrhus, Bejazet, Hyppolite gibi Racine'deki bütün âşıklara bir baktım: durumları pek naziktir, hattâ ara sıra biraz da gülünç de olurlar. Çetin anlar geçirirler. M. d'Épinoy, Hyppolite'den daha az masum ve Pyrrhus'dan daha az affa lâyıktır. Fakat artık sonunda prenses de Chagres'ı sevmez, affeden Juliette'i sever. Burada bir konuşma yoktur. Çünkü geçen gün bana pek sevimli bir ihtiyarın söylediği gibi âşık olanlar daima aynı duruma düşer-

ler. Fakat böyle bir konuşma da olsaydı ben Octave Feuillet'yi kabahatli bulmazdım. *M. de Camors* yazarı tasvir etmekte üstünlük gösterdiği bu gönül hatalarını kefaretle veya pişmanlıkla süslemekten hoşlanıyor; hattâ bu noktada biraz fazlaca bir şiir yapmacığı ve ahlâki bir düzén sezilse bile bundan şikâyet edecek değilim. Bilâkis densizce maceraların, hayatları efsaneleşmiş sofuların hikâyeleri gibi, iyiliğin kesin zaferiyle sona ermesi çok hoşuma gidiyor.

Elbette kullanılan son kefaretle kurtuluş fikri basit bir felsefi fikir değildir. Octave Feuillet'nin mesut çözüşleri de, ahlâki sonuçları da sembolik bakımdan, kusursuzdur. *Juliette'in Boşanması* sadece zarif bir taslaktır, ama insan orada bir usta eli bulunuyor. Bugün aynı ciltte basılan *Charybde, Scylla*'dan söz açmıyorum. Bu dört sahnelik atasözlerden ibaret eserde kız liselerimizle genç kızlara verilen yüksek öğretim hakkında nükteli bir hiciv vardır. Mesele ilgi çekicidir, bir gün ona da döneceğiz.

Bundan sonra mutlaka söyleyeceğim, haykıra haykıra söylemek istediğim bir şey varsa da M. Octave Feuillet'nin meydana getirdiği o mükemmel sanatına duyduğum hayranlıktır. Onlarda şekil mükemmeldir. Hepsi birer Praksiteles heykelidir. Onların içine fikir, hayatın, ahenkli bir vücut içine yayılışı gibi yayılmıştır. Onlarda nisbet, ölçü vardır. Bu da bütün övgülere değer.

Daha sonraları daha iyileri yapılmak istenmiş, fakat çirkin şeyler yaratılmıştır. Kabalığa düşülmüştür. İnsani olması gerekirdi, denilmiştir. Fakat, rica ederim, ölçüden ahenkten daha insani ne vardır ki? Gerçekten insani olmak, fikirleri toplamaktır, bağlamaktır, çıkarmaktır, devam ettirmektir. Gerçekte insani olmak, sadece sembol olan şekiller altında fikirleri düzenlemektir, ruhlara nüfuz etmek, hâdiselerin özünü yakalamaktır.

Octave Feuillet'in, zarif ölçüsü ve ihtirashî idealizmi içinde, uzvi hayatın işleyişini, mânasını kavramadan belirsiz bir şekilde önümüze seren natüralistlerden daha insani oluşu bundandır. İdeal bütün bir insan demektir. *Juliette'in Boşanması* bana Octave Feuillet'nin mükemmel kabiliyetini saygı ile anma fırsatını verdi.

Üstadın eserinde beni derinden derine saran şey bu güzel muvazene, hikmetli plân, her tarafta aleyhinde öyle çok öyle çirkin suikastlar yapılan Fransız dehasını bulduğum o mutlu düzendir.

Kendimi, ışıklı, düzenli kabiliyetlere karşı minnet dolu, sofuca bağlılık hissediyorum. Bu kabiliyetlerin eserleri, içlerinden şu yüce erdemi taşırlar: ölçü.

Bu sabah, kendimi, öğretimin eski diyarı olan Sainte-Géneviève tepesinde buldum, Saint-Etienne du-Mont kilisesinin zarif oymalarını, renk renk boş camlarını görmek isteği içimde uyanınca derin düşünen kafaları geçmişten bahseden hâdiselere doğru götüren o karşı konmaz meyle kapılmıştım, daha açık

bir sebep göstermek gerekirse, şu sırada hayatını yazmak şerefini kazandığım Jean Racine'in kitabesini tekrar okumak isteği beni dürtmüştü. Boileau'nun latince kaleme aldığı bu kitabe, Port-Royal-des-Champs kilisesiyle beraber yıkılmıştı. Uğradığı hoyratlığın izlerini hâlâ taşıyor, taş yirmi parça olmuş, şairin adı iyice ezilmiştir. Bugün bize budalaca görünen bir hoyratlık! Şunu iyi bilelim ki, şiddet hareketlerimiz, bunları işlemek zavallılığını göstermişsek, iki yüzyıl sonra da merhametle karşılanacaktır. Bu kitabenin hayranlık uyandıran bir sadeliği vardır. İnsan son cümleyi heyecan duymadan okuyamaz. Boileau arkadaşının bütün ünvanlarına, insanların dikkatine ve takdirine arzettikten sonra hıristiyanlığa yakışır bir felsefe karışan o tesirli sözlerini şöyle bitiriyor: "Ey din duygusuyla bu kutsal eve gelen adam, kim olursan ol, hayatın ne kadar değersiz görüldüğünü bu adama itiraf et. Böyle büyük bir adamın hâtırasını övgülerle değil dualarla anmalı, *Tanti viri memoriam precibus potius quam elogiis prosequere*,"⁽¹⁾ Pascal, Racine adları, Jean Goujon'un yaptığı sevimli meleklerin kanatları altına kazılı olan bu eski kâgir evden dışarı çıkıp da fırtına ve yağmur altında canlılar dünyasına girince, yine şu zamanın hâdiselerini, günün fikirlerini, yeni kitapları, editörün bana bir nüshasını gönderdiği *Juliette'in Boşanması*'ni düşünmiye koyuldum. Yine Zihnim,

(1.) Öyle büyük bir adamın hâtırasını övgülerle değil, dualarla anmalı.

kitaptan yazara kayarak, ancak meyvaları nefis kitaplarla belli olan pek gizli, pek saklı, örnek alınacak hayatı gözlerimde canlandırdım. Octave Feuillet'yi fişicıların, içinde yakında toplanacak üzümlerin şarabı bulunacak olan fişlar yuvarladıkları duyulan, arkalarında kara buğday kokusu bırakan iri arıların uçtuğu şu yokuşlu sokaklarda, kara taşlarla oya gibi işlenmiş eski kilisenin gölgesinde, Saint-Lô'nun şu küçük kayalığı üzerinde mesut, sessiz olarak tasavvur ediyordum. Onu söğütlerin yıkandığı ırmağa doğru giden tozlu yoldan inerken ve orada muhayyilesinin en çok beğendiği bu cüretli, kötü ahlâklı, güzel fakat birden keder veren yüzlerden bazılarını tahayyül ederken hâlâ görüyordum.

Ünlü eserlerin bu kederli yazarı iyice saklanmış, orada yaşıyor, kendi aile hayatında, romanları gibi, ince şuurlu bir eser yaratıyor. Şarkıları Fransa'yı sevdireyor, diye İngiliz'lerin öldükükleri şu sâf kalbli Basselin'in matem günlerinde hâtırasına şarkılar söylenen Vire kıyılarını asla bırakmak istemezdi. Sainte-Croix'nın iki eski sivri kulesinin de, karanlık, aksak, yamrı yumru, kusurlu yapılmış fakat taze yeşillikli tertemiz su ile çevrilen ve tatlı bir gökle yıkanan, bütün Normand şehirlerine olduğu gibi sevimli bir çirkinliği bulunan kasabasını da bırakmak istemezdi. Paris'e ancak çocuklarının terbiyesi için üzüle üzüle geliyor. Fakat vefalı, nazik bir el bütün aile ve gençlik hâtıralarını yeni evine sofuca taşıdı. Kopan ne bir bağ var, dağılan ne bir iplik. Geçmiş günler

orada hâlâ bütünüyle duruyor. Acaba şair romancıyı hayat işleri ile uğraşarak dinlendiği Versailles'daki yalnızlığı içinde takip edebilecek miyim? Bir yıl bile olmadı, iki varlığın daima taşıyacağı gaddarca bir mateme büründü. Octave Feuillet bir oğlunu kaybettiği gün herkesce ne kadar sevildiğini öğrenebilirdi. Saygı ve yakınlık duygusu belirtileri, evinin her köşesinden dolup taşıyordu. Burada kalbimin samimiyeti içinde yazdıklarımı okumayacağını ümit ederim. Yaraları, ancak sarmak için açmalı. Benim şaşkın sözlerim de ise yazık ki hiçbir teselli, bir deva hası yok.

Saint-Étienne-du-Mont'dan yağmur ve rüzgârın döğdüğü Panthéon meydanına çıkarken kafamda bu fikirleri evirip çeviriyor ve biraz önce okuduğum güzel lâtince kitabeyi hatırlayarak Boileau'nun ünlü dostunun hâtırası için söylediği sözleri *Julia de Trécoeur* yazarına tatbik ediyordum. İnsan hayatı böylesine övgüler haketmiş böylesine hayırlı, böylesine verimli de olsa yine bu türlü çileler çeker, gaddarca silleler yer, öyle ki büyük bir hayranlık duyduğumuz adama acımak gerektir; *memoriam precibus potius quam elogiis prosequere.*

ÖNSÖZ

Çok sevdiğim M. Ferdinand Brunetière bana müthiş çanyor(¹). Tenkidin kanunlarını bile bilmediğimi, ruh hâdiselerini yargılayacak ölçüm bulunmadığını iç güdülerimin keyfine uyarak tezatlar arasında bocaladığımı, kendi benliğimden dışarı çıkamadığımı, bir karanlık zindanda gibi sübjektifliğimin içine kapanmış olduğumu söyliyerek beni ayıplıyor. Böyle sataşdığı için sızlanmak şöyle dursun, karşımdakinin değeri ile, içinde fazla hoşgörülük bulunan bir tenkidçinin ciddiyeti ile, M. Brunetière'e göre memleketimizin fikir geleceğini daha az değerle yürümiyeceği için dâva haline sokulan menfaatlerin büyüklüğü ile ve nihayet suç ortaklarımın yani benimle beraber sübjektif ve şahsi tenkid suçluları olarak gençliğin ahlâkını bozanlar, diye ilân edilen M. Jules Lemaître'le Paul Desjardins'in gösterilmesiyle, her şey şeysiyle övündüğüm bu şerefli tartışmadan memnurluk duyuyorum. M. Jules Lemaître'nin ruhuna, hareketli zekâsına, kanadlı şiirine, sevimli berraklığına eski fakat daima yeni kalan bir zevkle bağlıyım. M. Desjardins, duyarlığının titreşen parlak ışıklarıyla beni ilgilendirir. Bilgi âleminin en aşağı mertebesinde bulunsaydı, dâvayı onlarınkinden iyice ayırmada

- (1.) Revue des Deux Mondeus'un 1 Ocak 1891 tarihli sayısında 210. sayfadan 234. sayfaya kadar devam eden M. Ferdinand Brunetière'in "Şahsi fikirlerin katılmadığı tenkid" adlı yazısına bakınız

titizlik gösterirdim. Fakat gerçek beni, suçlarımın onların suçları, haksızlıklarımın onların haksızlıkları olarak görmediğimi ilân etmiye zorluyor. M. Jules Lemaître harikulâde bir kolaylıkla ikiye bölünüyor. Lehte ve aleyhte olanı görüyor. Kendini sırasıyle en aykırı görüşlerin yerine koyuyor. Nöbet nöbet usta bir kafanın inceliklerini, sade bir kalbin iyi niyetlerini taşıyor. Kendisiyle karşılıklı konuşuyor ve pek çeşitli kişileri birbiri ardınca konuşturuyor. Anlama melekesini fazla işletmiştir. Hem hümanisttir. hem modern-dir. Geleneklere saygı duyar, yenilikleri de sever. Onda inançlara bağlılıkla beraber hür bir kafa vardır. İyice incelenirse, alaya kadar varan hoşgörür tenkidi, bir hayli objektiftir. Her şeyi söyleyip de “ne bileyim ben?” diye ilâve ederse, bu filozofca bir incelik değil de nedir? Takındığı tavırda M. Brunetière’i gücendiren ne vardır, bir türlü anlıyamıyorum, belki de kır tanrısının bir çeşit endişeli neşesi.

M. Paul Desjardins’e gelince, onda kusur olarak gösterilecek şey hiç te aşırı hafif bir neşe değildir. Kendisine tenkidçiden ziyade bir havari yüzlü verdiğini söylemekte onu gücendirdiğini sanmıyorum. O, üstün bir kafadır. Fakat daha ziyade bir peygamber-dir. Serttir. yazı yazarları hiç sevmez. Ona göre edebiyat Apocalypse’in hayvanıdır. Güzel kurulmuş bir cümle ona umumi bir tehlike gibi görünür. O, bana Meryem Ana’nın aslâ güzel olmadığını, hayale sığar bir şey değil ya, güzel olmadan arzu edileceğini söyleyen şu asık suratlı Tertullianus’u düşündürüyor. M. Paul Desjardins’e göre üslûp, bir hastalıktır.

Bununla beraber, M. Paul Desjardins'in bir üslûbu vardır. İnsan ruhunun bir tezatlar uçurumu olması öyle bir gerçektir ki. O mizahta bir adama edebiyat gibi kutsal olmıyan ve havai olan konular hakkındaki kanaati sorulmamalıdır. O, hiç tenkid etmez; kin duymadan afaroz eder. Kederli, hüzünlü bir eda ile acı lânetler yağdırır durur. Talihin ne garip bir cilvesidir ki, konferanslarında, makalelerinde Mukaddes Kitaptaki incir ağacı olduğumu ilân ettiği anda bile, bana yöneldiği şikâyetlerin bir kısmını kendisi de yüklenmiş bulunuyor. İkimizi suçlandıran insana korku ve ürperişler içinde; judica me, et discerne causam meam de gente non sancta(1). diye haykırma-ya mecbur olmuyor mu?

O halde kendimi tek başıma savunmam daha doğru olur. Bunu yapmaya gayret edeceğim, ama rahibimin bilginliğini de saygı ile anmadan değil. M. Brunetière cesaret bakımından az rastlanan kavgacı bir tenkidcidir. O, kalem münakaşasında Napoléonun mektebindedir; hücumu geçmeden kendimi şanlı savunmayacağını, hücumu beklemenin zaten yarı yenilme olduğunu bilen büyük yüzbaşılardandır. İşte benim şâf denizimin kıyısına, küçük korumun içine gelmiş bana saldırıyor. Bu, çetin bir saldırgandır. Şaşırtıcı hareketleri, hileleri bir yana, tırnaklariyle dişleriyle saldırıyor. Münakaşada çeşitli metotları olduğunu, istidlâl yetmediği yerde sezişi de hor

(1.) Benim hakkımda hüküm ver. Benim dâvamı dinsizlerinkinden ayrı tut.

görmediğini hissediyorum. Keyfine dokunmuyorum. Fakat o, hırçın, battâ biraz da kavgacı bir adam. Bu, yiğit insanların bir kusurudur. Onu bu haliyle pek severim.

Çoşkunluğu ve hızı azalmış Achilleus hoş gitmiyordu.

diyen Nicolas, onun da benim de üstadımız değil mi?

Mutlaka M. Brunetière ile çarpışmam gerekirse pek elverişsiz bir durumda bulunacağım. Pek belli ve göze çarpan eşitsizliklere dokunmayacağım. Sadece bambaşka özellekle olan bir tanesine işaret edeceğim. O da şudur: kendisi benim tenkidimi tatsız bulurken ben onun tenkidini mükemmel buluyorum. Böylece kendimi, demin söylediğim gibi bütün tâbiyecilerce kötü sayılan savunma durumuna sokmuş oluyorum. M. Brunetière'in sağlam tenkid yapılarına pek büyük değer veririm. Malzemelerinin sağlamlığına, plânının büyüklüğüne bayılıyorum. Bu kabiliyetli konferans üstadının Rönesastan Zamanımıza Kadar Tenkidin Gelişmesi Hakkında, Öğretmen Okulunda okuttuğu derslerini yeni okudum. Fikirlerin bu dersler içinde pek metotlu bir şekilde yürütüldüğünü, isabetli ve kendini kabul ettiren, yeni bir düzen içine sokulduğunu yüksek sesle söylemekten hiç de çekinecek değilim, Fikirlerinin ağır fakat güvenli yürüyüşü, bana bir şehre saldırırken kalkanlarıyla örtünmüş, birbirlerine sıkı sıkı yanaşmış bir halde ilerleyen şu meşhur eski Roma askerlerini manevrasını hatırlatıyor. Buna kalkan kaplumbağası(') yapmak denirdi. Bu müthiş bir

şeydi. Fikirler ordusunun nereye gittiğini görünce, belki de hayranlığıma biraz şaşkınlık karışıyor.

M. Brunetièrè edebî tenkide, tekâmül nazariyelerini tatbik etmeyi hedef tutuyor. Aslında böyle bir teşebbüs ilgi çekici ve övgüye lâyık da olsa, bilimi ahlâkın emrine vermek, tabiat bilimleri üstüne kurulmuş her doktrinin gücünü azaltmak için Revuedes Deux Mondes tenkidcisinin son zamanlarda harcadığı gayret unutulmuş değildir.

Bu Çömez münasebetiyle olmuştu ve M. Brunetièrè'in o zaman psikoloji ve sosyolojinin bir alanına değişimcilik nazariyelerini sokmaya kalkışan kimseleri azarlayıp azarlamadığını herkes bilmektedir. Değişmez ahlâk adına Darwin'ci fikirleri reddediyordu. Kesin olarak: "bu fikirler, tehlikeli olduklarına göre yanlış olsa gerek," diyordu. Şimdi de, yeni tenkidi tekâmül faraziyesi üstüne kuruyor. "Plânımızı diyor, M. Taine'in Geoffroy'dan Saint Hilaire'den Cuvier'den gördüğü yardımı, Darwin'le Haecbel'den görmekten başka bir şey değildir." M. Sixte gibi, canilerin sorumsuzluğunu, ahlâk konusunda mutlak kayıtsızlığı öğretmeninin başka bir şey olduğunu bildiğim gibi, hayvan ve bitki cinslerinin tekâmülüne hâkim olan kanunlar edebiyat nevilerine tatbik etmenin başka bir şey olduğunu da pekâlâ bilirim. M. Brunetièrè'in kendini yalanladığını, kendisiyle tezade düştüğünü

- (1.) Roma askerleri bir kaleye hücum ederken, karşı tarafın attıkları oklardan korunmak için bir araya toplanıp kalkanlarıyla siper yaparlardı.

aslâ söylemiyorum. Büyük bir takip fikriyle bilinmezsin, umulmazın içine istiyerek koyduğu kendi karakterinin bir tarafını, tabiatının bir çizgisini işaret ediyorum. Bir gün, onun aykırı düşünceli olduğu söylendi. İyi muhakeme yürütmedeki şöhreti sağlam bir şekilde yerleşmiş olduğuna göre, bunun ters anlamda söylendiği anlaşılıyor. Fakat düşünüşte, gerçekten kendine göre biraz aykırı düşünceli olduğu görüldü. İspat etmede fevkalâde ustadır. Daima ispat etmesi lâzımdır. ve arada sırada olağanüstü, hattâ şaşırtıcı fikirleri kuvvetle desteklemekten hoşlanır.

Talihin ne insafsız bir cilvesidir ki, duygularımla bu kadar az uyuşan bir tenkidciyi sevebiliyor, takdir edebiliyorum! M. Brunetière için, kötü olan sübjektif tenkid, iyi olan bir objektif tenkid olmak üzere, sadece iki çeşit tenkid vardır. Ona göre M. Jules Lemaître, M. Paul Desjardins ve ben sübjektif hastalığına tutulmuş bulunuyoruz; bu da hastaların en kötüsüdür. Çünkü, insan sübjektiflikten hayale, şehvete, zevkpe-restliğe düşer. Yine onlardan alınan zevkle insan eserleri yargılanır; bu da iğrenç bir şeydir. Çünkü ondan zevk olmak için bir sebep olup olmadığını bilmeden önce bir fikir eserinden zevk almamalıdır. Çünkü insan düşünen bir hayvan olduğuna göre, ilk önce muhakeme etmesi lâzımdır. Çünkü bir sebep olması lüzumludur da, zevk arama lüzumlu değildir. Çünkü yanılmayan diyalektik vasıtasıyla öğrenmiye çalışmak, insana vergidir; çünkü, insan daima bir muhakeme sonunda, tıpkı bir saç örgüsünün ucunu-

daki düğüm gibi, ortaya bir gerçek koymalıdır. Çünkü, bu olmadan muhakeme bir şey meydana getiremez, halbuki getirmesi gerekir. En sonra on yıllarca süren bir sistem kuracak şekilde birçok muhakemeler bir bütün olarak birbirine bağlanır. Biricik iyi tenkidin objektif tenkid olması bundandır.

M. Ferdinand Brunetiére ötekini aldatıcı ve yanıltıcı sayıyor. Bu yolda çeşitli sebepler de ileri sürüyor. Fakat ben, ilk önce suçlu sayılan metni tekrar ortaya atmak zorundayım. Edebiyat Hayatı'nın bir yerinde şu satırlar okunur:

Objektif sanat olmadığı gibi, objektif tenkid de yoktur. Eserlerine kendilerinden başka bir şey katmakla övünen bütün insanlar en yanıltıcı bir felsefe ile aldanmışlardır. Gerçek şudur ki, insan benliğinden aslâ dışarı çıkamaz. Bu bizim en büyük zıvalılıklarımızdan biridir. Bir an için toprağı ve göğü bir sineğin petek gözüyle görmek veya taiatı orangotanın kaba basit dimağıyla anlamak için neler vermezdik? Fakat bu bizim için imkânsızdır. Daima bir hapisanede gibi benliğimiz içine kapanmışızdır. Bana öyle geliyor ki, en iyisi bu müthiş hali boş karşılamak, kendimizi susturma gücünü bulamadığımız zaman kendimizden söz açtığımızı itiraf etmektir⁽¹⁾.

M. Brunetiére bu satırları aldıktan sonra derhal: "hiçbir şeye güvenilmez, hükmü kadar büyük bir güvenle kabul edilecek hüküm olamaz." diyor. Belki kendisine hâdisleri ancak üzerimizde uyandırdığı intibala tanımuya mahkûm olduğumuzu söylemekte hiçbir yenilik olmadığı gibi hiçbir tezat da yoktur, cevabını verebilirdim. Gözlemin bunu göze çarpar

gibi bir şekilde ispat ettiği bir gerçektir; öyle ki, herkes ona temas eder. Bu, tabiat felsefesinin harcıâlem bir gerçeğidir. Onun için buna pek aldırmış etmemeli, bele bu noktada doktrinci bir pyrrhonculuk da görmemeli-dir. İtiraf edeyim ki, mutlak şüphecilik tarafına bir defa daha göz gezdirdim. Fakat asla içine giremedim. Üstüne konan her şeyi yutan bu temel üstüne ayağımı basmaya korktum. Korkunç bir kısırlığı olan şu iki kelimeden çekindim: "şüphe ediyorum." Bu iki sözün öyle bir kuvveti var ki, onları bir defa söylemeye alışan ağız edebî olarak mühürlenir, bir daha da açılmaz. İnsan şüphe ediyorsa susmalıdır; çünkü insanın arzu edip söyleyebildiği bir söz, onu tasvip etmesi demektir. Mademki kendimde susma, vazgeçme cesaretini bulamıyordum, inanmak istedim, inandım. Hiç olmazsa hâdiselerin izâfililiğine, fenomenlerin zincirine inandım.

Gerçekte hakikatlarda görüntüler, hepsi aynı şeydir. Bu dünyada sevmek ve ıztırap çekmek için hayaller yetişir. Onların objektifliğini ispat etmeye lüzum yokur. Hayat nasıl kavranırsa kavransın, isterse bir rüyanın ruyası sayılsın yine yaşanır, Bilimleri, sanatları, ahlâk kaidelerini empresyonist tenkidi. hattâ objektif tenkidı kurmak için gerekli olan her şey, işte budur. M. Brunetiére, bir sihirbaz olan M. Josephin Péladan'nın bize son zamanlarda şaşılacak macerasını anlattığı Nuremberg'li şu ihtiyar profesörü örnek alarak, insanın istediği zaman, benliğini terketmesine, kendi dışına çıkmasına inanıyor. estetikle fazla uğraşan bu profesör, geceleyin, uyuyan güzelle-

rin bacaklarını Praxiteles Venüsü'nün bacaklariyle mukayese etmek üzere kendi görünür vücudumdan ayrılıp ruhanî vücuduna girmiş. M. Brunetière: "Bir yalan varsa, diyor, mevcut olması gereken bir yalan varsa, o da hayatı bilâkis, sadece ona bağliyerek kendi benliğimizden dışarı çıkmayacağımıza inanmak ve onu öğretmektir. Sebep de elbette bir hayli kuvvetli görünecektir; eğer mesele böyle anlaşılırsa başka türlü ne cemiyet, ne dil, ne edebiyat, ne sanat kalırdı," diye direniyor, sonra şöyle ilâve ediyor:

"Biz insanız; bilhassa başkalarında kendimizi aramak, kendimizi tekrar bulmak, kendimizi tekrar tanımak için benliğimizin dışına çıkabilmè kudretimizle insanız."

Dışa çıkma, bu fazla bir iddiadır. Bir mağara içindeyiz ve mağaranın hayaletlerini görüyoruz. hayat bunsuz pek acı olurdu. Onun ancak içine kapatıldığı-mız duvarların iç satırları üstünde dolaşan o gölgelerle, bize benzeyen geçerken tanımaya ve arasına sevmiye çabaladığımız o gölgelerle bir sihri, bir değeri vardır.

Gerçekte dünyanın, ancak keyiflerine göre biçimini bozan ve boyayan duygularımız içinden geçirerek, görüyoruz. Buna M. Brunetière de itiraz etmiyor, tersine olarak objektif tenkidini kurmak için bilginin bu şartlarına dayanıyor. Duyguların insanlara aşağı yukarı tabiatınkilere benzeyen izlenimleri getirdiğini, öyle ki birisi için yuvarlak olan şeyin ötekisi için dört köşe olamacağını, zihin fonksiyonlarının aynı şekilde,

hiç olmazsa bütün kafalarda aynı derecede işlediğini (ortak duygunun kökü de budur) gözönünde tutarak tenkidini umumi kabulün üstüne oturtuyor. Fakat tenkidinin oraya iyi oturmadığını fark etmiyor değildir. Çünkü toplulukları meydana getirmek ve devam ettirmek için kâfi gelen bu kabul, bir şairin ötekine üstünlüğünü kabul etmek söz konusu olunca artık kâfi gelmez. İnsanlar, hayatları için lüzumlu olan şeyi bir büyük şehrin çarsısında ve pazarında, bulmaları bakımından birbirine oldukça benzerler, bunda şüphe edilcek bir taraf yoktur, fakat aynı şehirdeki iki insanın Vergi, lius'un filân şiirini aynı şekilde duyması kadar imkânsız bir şey yoktur.

Matematik bilimlerinde hepimizin kabul ettiği bir çeşit üstün gerçek vardır, bununla beraber, bu gerçek hiç de belirli bir gerçek değildir. Fakat fizikçiler gözleme dayanan bilimlerde, şahsi denklem adı verdikleri şeylerle hesap yapmaya mecbur olmuşlardır. Bir hâdise iki gözlemci tarafından aynı şekilde hiçbir zaman mutlak olarak kavranmamıştır.

M. Brunetière, şahsi denklemin, edebiyat ve güzel sanatların sihirli aletlerinden başka hiçbir yerde böyle keyfi bir rol oynadığını gizleyemez.

Orada hiçbir zaman ne umumi kabul bulunur, ne de birleşmiş kanaat. Bunu teslim ediyor, hiç olmazsa teslim etmekle işe başlıyor: "kendilerini yeteri kadar uzaktan, yeteri kadar yüksekte görmediğimiz çağdaşlarımız hakkında bir şey söylememenin uygun olduğunu kabul edelim, ama insanlar üç dört yüzyıl-

dan beri bir Corneille, bir Shakespeare, bir Cervantes veya bir Rabelais, bir Rephaël, bir Michel Ange hakkında ne hükümler, hem de ne değişik hükümler vermemişlerdir! Yine hiçbir garip ve abe fikir yoktur ki, bir filozofa dayanmasın; yine bir dâhiye yöneltilen rezilce ve zararlı bir fikir yoktur ki bir tenkidçinin nam ve hesabına mazur görülmemiş olsun.” Sonra büyük adamlardan eşitlerine karşı doğru bir hüküm beklenemeyeceğini ispat etmek için bize Rabelais’yi horgören Ronsard’ı yine açıktan açığa Boursault’u Racine’e tercih eden Corneille’i gösteriyor. Bize La Fontaine’i küçümseyen Lamartine’i de göstermeliydi. Bize hayatının son günlerinde bir sevgi duyduğu Boileau bir yana, bütün klâsik yazarlarımız hakkında çok kötü hükümler veren Victor Hugo’yu da gösterebilirdi.

Hâsılı M. Brunetière edebiyat cumhuriyetinde birbirine zıt birçok kanaatların bulunduğu inaniyor. Sonunda lüzumsuz yere, fikrini değiştiriyor, bize güvenle: “Bu alanda fikirlerin pek çeşitli, ayrıntıların pek derin olması gerçeğe aykırıdır” diye ilân ediyor. Bazı yazarların kusurlarına rağmen yaşadıklarını, başkalarının ise yaşamadıklarını kabul eden bütün okur-yazarlara hak vermek için lüzumsuz yere M. Jules Lemaitre’in fikrine dayanıyor. Meselâ trajedi nevinde Voltaire yaşadığı halde Campistron yaşamıyor, L’abbé Leblanc da, M. de Joury de öyle. Bu birinci noktada fikrinin kabul edilmesini istiyor. Her

iki listenin kaleme alınması söz konusu olsa da, onun fikri kabul edilemez, çünkü bundan bir şey anlaşılmaz.

Bağlandığı ikinci nokta da dil fakültelerinde, belâgat üniversitelerinde düpedüz zekâyâ bağlı dereceler, mertebeler bulunmasıdır. Şu diplomaların başarıyı, iyi nizamı şaşmadan sağlamada fayda olacağı düşünülüyor. Ne yazık ki bu diplomalar insanlardaki zıt fikirlerin tesiriyel değerlerinden çok kaybederler. M. Brunetière'in her yerde tanındığını sandığı bu doktora, lisans diplomaları bunları kabul edenlerden başkası için hiçbir değer taşımazlar.

Sırf nazari olarak, bilimden doğup onun kesinliğine ortak olan bir tenkid tasavvur edilebilir. Komik güçlerle gök mekanikı üzerinde edindiğimiz fikir, belki de M. Maurice Barrès'in ahlâkı ve M. Jean Moréas'ın nazım sanatı hakkındaki duygumuza bağlıdır. Kâinatla her şey birbirine zincirlenmiştir. Fakat gerçekte halkalar birbirine öyle karışmıştır ki, bir mantıkçı olmasına rağmen şeytan bile, onları çözemez. Hem sonra şunu kabul etmek uygun olsa gerek: Petit-jean'ın aksine olarak bir insanın en az bildiği şey kendi başlangıcıdır. Prensipler bizi, her şeyde hele fikir eserlerini tanımada yanıltırlar. Ne denilirse denilsin, tenkidin bir müspet bilim kuvveti elde edeceği gün bugünden kestirilemez, hattâ bu anın aslâ gelmeyeceğine de akla yakın olarak inanılabilir. Bununla beraber, eski çağın büyük filozofları dünya sistemlerini bir şiir sanatı ile süslüyorlardı ve bilgece hareket

ediyorlardı. Büsbütün susmaktansa güzel fikirlerden, güzel şekillerden belirsizce bahsetmek iyidir. Dünyada pek az nesne, bilime mutlak olarak bağlıdır. hattâ bilim bu nesneleri, devam ettiremez. Şüphesiz şiir de, şair de aslâ bu nesnelerden değildir. Bize en fazla tesir eden, ne güzel, ne çekiçi gibi görünen şeyler bizim için tamamıyla belirsiz ve kısmen esrarlı olanlarıdır. Güzellik, fazilet deha, kendi sırlarını ebedî olarak saklıyacaktırlar. Ne Clëopatra'nın sihri, ne Saint François d'Assise'in letafeti, ne de Racine'nin şiiri bir formül içine sokulabilir. Bu konular bilimden doğmuşsa, bu bilim sanatla karışık, sezgiye dayanan endişeli, aslâ tamamlanmış bir bilimdir. Bu bilim, daha doğrusu, bu sanat yaşar: bu, felsefedir, ahlâktır, tarihtir, tenkidir. basılı insanlığın güzel romanıdır.

Her şiir, her sanat eseri her zaman münakaşa konusu olmuştur. Belki de bu güzel şeylerin en büyük çekiciliği böyle şüpheli kalmasıdır. Çünkü her şey insan boşuna inkâr etse de, her şey şüphelidir. M. Brunetière bu evrensel ve uğursuz kararsızlığı asla kabul etmek istemiyordu. Bu kararsızlık, daima sınıflamak ve yargılamak isteyen mazbut ve metotlu kafasına fazla aykırı görünüyor. Mademki iyi bir yargılayıcıdır. varsın yargılansın, mademki savaştan bir tenkidçinin varsın kaplumbağanın o korku veren nizamı içinde sıkışmış delillerini ileri sürsün!

Fakat mâsun bir zekânın kendisinde de pek bulunmayan bir şiddet ve taassupla sanat hâdiselerine karışmasını, bu alanda daha az akıllı, daha da az muhakemeli olmasını, teklifsiz konuşma edasının ve

gezinti sırasındaki hafif yürüyüşü tenkidde de muhafaza etmesini, dilediği yerde durmasını, bazen de içi dökmesini, daima doğru, samimî, iyi yürekli olmak şartıyla kendi zevkleri, hayalleri, hattâ hevesi peşinde koşmasını, her şeyi bilmesini, herşeyi açıklayamamasını, fikirlerin, duyguların önüne geçilmeyen çeşitliliğine inanmamasını, sevmesi gereken şeyden isteyerek bol bol söz açmasını bağışlıyamaz mı?

NIÇİN KEDERLİYİZ?(¹)

Pierre Loti bize, Japonya'da geçirdiği son haftaların günlüğünü verdi. Bunlar nefis fakat son derece hüzünlü sayfalardır. İster kutsal bir şehir olan Kioto'yu ve yüzyıllar görmüş devlerin oturduğu tapınakları tasvir etsin, ister Avrupalı kadınlar kılığına giren ve kadrillerimizi oynayan Yeddo'nun o güzel topluluğunu göstere sin veya imparatoriçe Harou-Ko'yu garip ve ruhbanî letafeti içinde hatırlatsın, Loti gönüllerinizde buruk bir lezzet, acı bir koku bırakarak bir sis gibi sizi kaplıyan belirsiz, ince içe işleyen bir keder yarar. Kederli oluşu ve bize de keder vermesi nereden geliyor? Acaba kendisine yaşamanın acısını böyle hissettiren nedir? Bakarak geçtiği bu halk yığının serdiği renklerin, şekillerin o sonu gelmez biteviyeliği mi? Acaba bu çekik gözlü güzel hayvancıkların, uzun iğneli saç tuvaletleriyle, kemerlerindeki büyük düğmelerle tamamiyle birbirini andıran şu *Mousme*'lerin(¹) hiç arası z gülüşü mü? Acaba bu sarı ırkın, ruhlarımızda nedense dehşet uyandıran Japon ruhunun o anlaşılmaz korkusu mudur? Acaba binlerce insan arasında kendisini yalnız hissettiği veya gördüğü şeyleri arkada bırakacağı, bütün bu şeylerin sona ereceği için mi kederlidir? Şüphesiz bütün

(1.) Pierre Loti: *Japoneries d'automne* 1 cilt — Guy de Maupassant: *La Main gauche*.

(1.) Japon kı zı.

bunlar onu üzüyor, harap ediyor. İnsan olan fakat yine de kendine benzemiyen varlıkları görünce endişeleniyor. Derin mânası kendisine daima gizli kalacak olan bu garip işaretler ortasında onu boş fakat amansız bir iç sıkıntısı yakalıyor.

“Sekiz bayrak” tapınağında, on sekiz yüzyıl önce savaşı kiralıçe Gziné-you-Koyo’nun giydiği o üstü kuş serpmeli elbiseyi dalgın dalgın seyrederken, bu yakalanması imkânsız gölgenin kahramanca sihrini yakalamak arzusuyla ıstırap çekiyor; bu harika hayaleti kucaklayamadığı için kendini zavallı hissediyor. Şüphesiz bunlar pek de sık sık rastlanmayan ıstıraplardır, fakat onları yaşıyor, *Mousme*’ler de, genç Japon kadınları da kendisine asla avundurmamıştır.

Hep biliyoruz, madam Chrysanthème’den, ona verdiği hûlyaları istemişti. Zaten bir beyazın yarı kadın yarı çin vazosuna benziyen bu hayvancılara gönül maceraları kalbe bir rahatlık, bir hafiflik veremez. Bunlar, dine aykırı ilâhlardır. İnsan oğullarının kızlariyle birleşen melekelerin cinayeti, bunlarla korkusuzca işlenemez. Beyaz ırkın sarı ırka duyduğu soğukluk o kadar tabiidir ki, onu yenmek için hemen hemen canavarca davranmak gerekir. Bununla beraber böyle bir yakınlık duygusuna ihtiyacımız da vardır, kendimizi onlara bağlamaya, aralarında kök sağlamaya öylesine hazırlıkla ki, bir yerimizi koparmadan hiçbir şey bırakamayız, dönmek üzere yapılan her hareket de bizde acı bir lezzet bırakmaktadır. Bu duygu şuursuz, âni olduğu için

bunu en iyi tadan la Loti olmuştur. Sürekli intıbalara pek elverişli olmayan hareketli ruhu, küçük ürpermelerle daima heyecan halindedir. Hüznünün bir sebebi kısa, çatışan heyecanların sonsuzluğudur. Ayrılığın kederini, yalnız şu kelimeler içinde bulunan o engin kederi nasıl bir incelikle duyuyor ve ifade ediyor: “Artık bunu bir daha asla görmeyeceğim!”

Karanlık ve soğuk bir gecede gemisi iskeleye bağlanınca ne yapacağını bilmeden yolda, küçük bir köyde bir saat kadar kalmaya mecbur kalmış. Bir patikanın sonunda bir küçük ev görecekt içeri giriyor; kendisine piriniç ve sigara ikram eden, pek misafirseven güzel bir *mousmé* tarafından kabul ediliyor. Bakın neler düşünüyor:

Yemeğim öyle berbat ki... Mangalın içindeki kötü kömürler tütüp duruyor, etrafa sıcaklık da vermiyor. Parmaklarım öyle uyuşmuş ki, artık çubuklarımı kullanmasını beceremiyorum. Etrafımızda, ince kâğıt duvarların gerisinde, pek karanlık, pek dondurucu olduğunu hissettiğim bu sessiz, uykuya dalmış şu köyün hüznü var. Ama uzun kirpikli kedi gözlerini kıpırtıran, zaten kendiliğinden kalkık burnunu daha fazla yukarıya kaldıran gülümseyişleriyle, XV. Louis devri kontesi eğilişleriyle bana hizmet eden *mousmé* orcacıkda duruyor, onu seyretmek öyle hoş ki... Güzel olduğu için mi, pek genç hele fevkalâde körpe ve sıhhatli olduğu için mi, bakışında, ne bileyim, bakışımı çeken bir şey bulunduğu için mi, her ne hal ise, sefil kulübesinin üstüne birden bire bir sihir serpilivermişti: orada hemen istiyerek gecikiyordum. Artık kendimi ne yalnız, ne de vatandan uzak hissediyordum. Bir saat sonra unutulacak olan fakat aşk, şevkat, muhabbet dediğimiz şeylere, büyük ve asil olduğuna inanmak için gayret sarfetmek istediğimiz bu şeylere yazık ki pek çok benziyen bir rahavet üstüme çöküyor.

Sonra bir saatlik üzüntüyü alıp götürüyor. Nasıl olurdu aşırı bir hüzne kapılmaz? Derenin nefis inceliği yanında içten bir şey duymuyor. Dünyanın

bütün şehvetleri, bütün ızdırapları, tıpkı bir racanın önündeki çingeneler gibi, onun önünde dans ettiği sırada ruhu boş, kederli hercai, avare duruyor. Oraya hiçbir şey girmemiştir. Bu hal, okuyucuları altüst edecek sayfaları yazmak için mükemmeldir. Chateaubriand'a o ezeli sıkıntı olmasaydı, *Rene*'yi yazmazdı.

Pierre Loti *Japoneries d'automne*'u verdiği bir sırada M. Guy de Maupassant da *La Maine gauche* başlığı altında bir büyük hikâyeler derlemesini yayımladı. Bu başlık kendisini de açıklıyor. Bu hikâyeler renk ve eda bakımından çok çeşitlidir. Hepsi de aynı değerde olsa gerek. Fakat hepsi de üstadın damgasını taşımaktadır. Ifadede fazla kısalık ve sağlamlık; M. de Maupassant kabiliyetinin birinci özelliği olan kudretli bir yalınlık.

Bir hamlede okunan bu derlemede bir kederli intıba uyandırıyor. *Loti'nin Evlenmesi* yazarı gibi hâdiselerdeki hüznü anlatmıyor. Güçlerimizin, e.nel-lerimizin ve gerçeğin nisbetsizliğini bilmezlikten geliyor. O kaygusuzdur; bununla beraber neşeli değildir. Verdiği keder sade, kaba açık bir kederdir. Bize insandaki hayvanlığın çirkinliğini, hoyratlığını, kabalığını vahşi hilesini gösteriyor; bu da içimize dokunuyor. Şahısları umumiyetle az zeki, oldukça bayağı, son derecede gerçektir. Kadınları içgüdü ile hareket eder. Sâfça kötülük ederler, pek güvenilemeyen bir halleri var; bu yüzden de korkunçturlar. Yaptıklarını, et ve kanın o anlaşılmaz telkinlerine boyun eğerek sâf bir içgüdü ile yaparlar. Madam Haggan gibi zarif Parisli kadınlar (*Buluşma yeri*)

yahut Allouma gibi vahşi mahlûklar (*Derlemenin birinci hikâyesi*) tabiatın oyuncadırlar, kendilerini sürükliyen kuvveti kendileri de bilmezler. Niçin Allouma güneyli bir çobanla kaçıyor? Çünkü ılık keşişleme rüzgârı esiyordu.

Bu kadarı yetişir! Bir esinti! O ve onun gibiler, en inceleri, en anlaşılmaazları neden böyle hareket ettiklerini çoğu zaman bilirler mi? Rüzgârla dönen bir fırıldaktan farkları yoktur. Farkedilmez bil meltem, fırıldağın demir, bakır, saç tahta okunu nasıl döndürürse, kavranılmaz bir tesir elle tutulmaz bir intıba, şehirlerde, kırlarda, kasabalarda, çöllerde olsun, kadınların o değişen kalplerini heyecanlandırır, onları bazı kararlar vermeye zorlar.

Sonunda, düşünup taşınınca neye şöyle değilde böyle davran dıklarını sezebilirler; ama o anda bunu bilmezler, çünkü ani duyarlılıklarının oyuncacı, hâdiselerin, muhitlerin, heyecanların, tesadüflerin, ellerini ve ruhlarını titreten bütün temasların budala ca esiridirler. (62. sayfa)

M. de Maupassant'ın şahıslardan birinin duygusu işte böyledir, M. de Maupassant'ın duygusu da böyle olduğu açıkca görülüyor. Bu, yeni bir şey değildir, kadınların zaafını babalarımız da biliyorlardı. Fakat bunu manzum masallarında yazıyorlardı. Onları bu kadar güldüren şey yüzünden ahvah ettiğimize göre. ortada iyiden iyiye değişen bir şey olsa gerek.

Biz kendimizi üzmemekte daha becerikli, daha marifetli, ıstırap duymakta daha üstünüzdür. Şehvet duygularımızı süslüyerek, acılarımızı daha mükemmel hale soktuk. M. de Maupassant neden manzum masal yazmıyor da acı hikâyeler yazıyor? İşte sebebi,

Sefaletlerimizden bir tanesini tamamiyle ortaya koyduk diye böbürlenmiyelim. Papazın mihraba çıkarken: “Ey ruhum neden kederlisin. Neden beni üzüp duruyorsun” diye mırıldanışından epeyce zaman geçmiştir. Yüzü örtülü bir kadın yüksek sosyetenin doğuşundan beri yola düşmüştür. Onun adı Karasevda’dır. Bununla beraber haksızlık etmiyelim. Elbette ruhun matemine bir şey kattık ve manevi hastalığın evrensel hazinesi kendi hissemizi taşıdık.

Taş basma eski mukaddes kitabımdan, uslu akıllı, yumuşak başlı çocukluğumda, akşamleyin, aile sofrasında, bitmez tükenmez bir tatlılıkla yanan lâmbanın altında hayran hayran seyrettiğim dünya cennetinden daha önce bahsetmişim⁽¹⁾. Bu cennet bir Hollanda manzarası idi, orada tepeler üstünde deniz rüzgârının eğip bükdüğü meşe ağaçları vardı. Takdire değer bir şekilde bataklığı kurutulan çayır- lar, içi oyuk söğük dizileri ile bölünmüştü. Bilim ağacı yosunlu bir elma ağacıydı.

Bütün bunlar bana zevk veriyordu. Ama Tanrı’nın şu iyi kalbli Felemenkli Havva’ya güzel bilgiler veren bu ağacın yemişlerini neden yasak ettiğini bir türlü anlıyamıyordum. Şimdi sebebini biliyorum, eski mukaddes kitabımdaki Tanrının haklı olduğuna da aşağı yukarı inanıyorum. Bahçe meraklısı bu iyi kalbli ihtiyar şüphesiz kendi kendine: “Bilim saadet getirmez, insanlar fazla tarih, coğrafya öğrenirlerse yese düşerler.” diyordu. Hiç de aldanmıyordu. Fakat

(1.) Edebiyat Hayatı, cilt II, sayfa 319 a bakınız.

hâlâ yaşıyorsa bu ileri görüşlülüğü dolayısıyla kendi kendine tebrik etmiş olsa gerektir. Biz bilim ağacının yemişlerini yedik, ağzımızda da bir kül lezzeti kaldı. Dünyayı keşfettik, siyah, sarı, kırmızı ırklarla karıştık; İnsanlığın tahminlerimizden çok daha çeşitli olduğunu korku ile anladık. Ruhları bizden ziyade hayvanların ruhuna benzeyen yabancı kardeşlerle yüzyüze geldik. Sonra da “İklimlere göre yüzü, ruhu, Tanrıları değişen bu insanlık da ne imiş ki” diye düşündük. Dünyayı ancak bizi besliyen tarlalarımız kadar sandığımız zaman o bize büyük görünüyordu. Kâinat içindeki yerini öğrenince onu küçük bulduk. Onun ancak çamurdan bir damla olduğunu öğrendik. Bu da bizi küçük düşürdü. İşi, hayat ve zekâ şekillerinin eskiden şüphe götürmez tarzda inandıklarımızdan daha fazla sayıda olduğuna, bütün gezegenlerde, bütün dünyalarda düşünen varlıklar bulunduğuna inanmaya kadar vardırıdık. Zekânın zavallı denecek kadar küçük olduğunu anladık. Hayat, aslında ne kısadır nede uzun. Hayatı ortalama süresi ile ölçen basit insalar, teselli olarak, beyaz saçlı ölmektense yeteri kadar yaşamak daha iyidir, derler. Bize gelince biz ne yaptık? Dünyanın en eski yaşını hattâ güneşin yaşını öğrenmek istedik. Bugün insan hayatını, jeoloji devirleri ile, kozmik çağlarla ölçüyoruz, bu ölçüye hayat, bize gülünç derecede kısa görünüyor. Zaman ve mekân okyanusunda boğularak hiçbir şey olmadığımızı gördük, bu da bizi pek fazla üzdü. Gururumuzdan hiçbir şey söylemek istemedi, fakat benimiz sarardı. En büyük felâket de (şüphesiz benim eski

mukaddes kitabımdaki beyaz sakallı ihtiyar bahçevan bunu önceden tahmin etmişti) sâf bilgisizlikle beraber imanın uçup gitmesidir. Artık ümidimiz yok, babalarımızı avunduran şeylere artık inanmıyoruz. Bize en çok acı veren de bu. Çünkü cehenneme bile inanmak tatlıdır.

Nihayet maddî hayat şartlarının eskisinden daha çetin bir hale gelmesi hepsinin üstüne tuz biber ekti. Yeni cemiyet bütün ümitlere yol açarken bütün kudretleri gıcıklıyor. Hayat için boğuşma her zaman-kinden daha merhametsizdir. İman ve ümitle beraber Tanrı sevgisini de kaybettik. Provasında bir gök yüzü bakiresinin tasviri bulunan üç yelkenli gibi dünya Okyanusunda zavallı ruhları taşıyan o üç fazilet, aynı fırtınanın içinde kaybolup gitti. Bize yeni bir imanı, yeni bir ümidi, yeni bir Tanrı sevgisini kim getirecek?

CHARLES BAUDELAIRE(1)

Nüfuzu, düşüncede dürüstlüğe dayandığı için kuvvetli olan bir tenkidçi gerçekten aşırı bir sertlikle Baudelaire'i yeniden ele alıp incelendi. M. Brunetiè-re *Acı çiçekleri* yazarından ancak bir deli, bir sapık hüviyeti görmüştü. Buna, alışık olduğumuz bir samimiyetle söylemişti. O gün de yanılarak ilham perilerini incitmiş oluyorduk, çünkü Baudelaire şairdir. Ben de biliyorum onun, iğrenç merakları vardır; kötü anlarında ihtiyar bir şebek gibi yüzünü buruşturur. Kişiliğinde bugün oldukça gülünç görünen bir çeşit şeytanca züppeliği sık sık tekrarlıyordu. Gücendirmek için neşesini, nefret verici görünmek için gururunu ortaya koydu. Bu acınacak bir haldir ve hayranlarıyla dostlarının yarattığı efsane, kötü zevkin çizgileriyle doludur.

Bir gün kendi halinde bir memura şöyle diyordu:

— Hiç çocuk beyni yediniz mi? Ondan yiyin. Taze ceviz içlerine benzer, mükemmel bir şey.

Bir başka sefer de taşrahıların sık sık uğradıkları bir lokantanın umumi salonunda yüksek sesle, şu sözlerle bir hikâyeye başlamıştı:

— Zavallı babamı öldürdükten sonra...

(1.) *Oeuvres complètes de Charles Baudelaire*: Lemerre yayını (Petite bibliothèque littéraire)

Bu hikâyeciklerin belki de düpedüz hakikat olmadığını, sadece Baudelaire'ci bir ruh ve bize yeni bir imanı, yeni bir ümidi, yeni bir Tanrı sevgisini kim getirecek?

Pek hıristiyan bir şair olduğunu ilâve edeceğim. Şöhreti birçok sızlanmalara konu oldu. Şiirlerinde yeni yeni ahlâksızlıklar ve garip bir ruh bozukluğu bulundu. Onu övmek, zamanını övmek demektir. Gerçekten mağaralar ve mamotlar devrinde beni artık kötülüklerden meydana çıkarılmayı kalma-mıştı. İnsanın içindeki hayvan, fazla muhayyile gücü sarfetmeden, her şeyi hayal etti. Yakından bakılırsa o bir kötülük şairi değildir. O, bir günah şairidir; bu da apayrı bir şeydir. Ahlâkı, ilâhiyatçıların ahlâkından pek farklı değildir. En güzel şiirleri, kilisenin eski nesirlerinden. dua kitabı ilâhilerinden ilham almış görünür.

Bir papaz rüyalarının şekilleri önünde çekici bir dehşet duyar. Bir papaz gibi her sabah:

*Cedant tenebrae lumini
Et nox diurno sideri
Ut culpa quam nox intulit
Lucis labescat munere⁽¹⁾*

diye haykırır.

(1.) Karanlık ışığa

Gece de güneşe yer versin

Ta ki gecenin getirdiği günah

Işığın Lûtfü ile silinsin.

Tenın kirliliği derinden derine içine işlemiştir. İlk günah doktrininin son şûr ifadesini *Acı Çiçekler'*inde bulduğunu söylemekten çekinmiyeceğim. Baudelaire, duygular kargaşılığını, vicdan meselelerini halle çalışan bir ilâhiyatçının kılı kırk yaran ciddiye-tiyle ve bir doktor vakalariyle, ele alır. Ona göre önemli olan günahlardır; en küçük bir günahda bile kocaman bir şey vardır. Geceleyin şüpheli sokağın karanlığında rastlanan en zavallı bir mahlûk, onun kafasında, korkunç bir azamet kazanır. Yedi ifrit, günahların içindedir ve bütün mistik gök yüzü, ruhu tehlikede olan blu günahkârı seyreder. Kendi kendine, en rezil öpücüklerin bütün sonsuzluk içinde şapırdıyacağını söyler; bu bir saatlik tesadüflere, on sekiz yüzyıllık şeytanlıkları karıştırır.

O halde hıristiyan olduğunu söylemekle fazla haksızlık etmiş olmuyorum. Ama Barbey d'Aurévilly gibi Baudelaire'in çok kötü hıristiyan olduğunu ilâve etmek de yerinde olur. O, günahı sever, kendi kendini kaybetme zevkini tatmaktan pek hoşlanır. Lânetli olduğunu bilir ve bu yüzden ilâhi bilgeliğe, kendisini bağışlatacak bir saygı gösterir, fakat onda lânetlenmenin şaşkınlığı vardır ve kadınlara saygı duyduğu ilgi sadece ruhunu adam akıllı ifsad etmek için onca lüzumludur. Hiçbir zaman âşık olmamıştır. Sefalet tam mânasiyle dinsizce bir şey olmasaydı, sefahat düşkünü bir adam da olmazdı. Sefahatın de şekilden ziyade şeytani olduğu özüne bağlanır. Onların aracılığı ile Tanrı'ya sataşp melekleri ağlatmak ümidine kapılsaydı kadınları pekâlâ rahat bırakırdı.

Bu duygular şüphesiz bir hayli fâsit duygulardır ve onların Baudelaire'i, gecenin ateşli hayallerinden samimi olarak korkan şu ihtiyar papazlardan ayırdığını biliyorum. Baudelaire'i böyle ahlâksız yapan gururdur. Azameti içinde yaptığı her şeyin, hattâ şu küçük ayıpların, bile itibar görmesini istiyordu. Bu yüzden göğü ve cehennemi ilgilendirmek maksadiyle günahları bulunması da onu memnun ediyordu. Zaten hiçbir zaman yarım imanlı olmaktan ileri geçemedi. Yalnız ruhu tam mânasiyle hıristiyandır. Kalb ve zekâsı boş duruyordu. Hikâye ederler ki, arkadaşlarından bir deniz subayı Afrika'dan getirdiği bir vahşi Tanrısını, bir zavallı zenci tarafından bir tahta parçası içine oyulmuş küçük bir canavar başını göstermiş.

Denizci:

— Ne çirkinl şey, demiş

Sonra onu küçümsiyerek fırlatıp atmış.

Baudelaire endişe ile:

— Dikkat edin, sakın o gerçek Tanrı olmasın! Onun hayatta söylediği en derin söz budur. Bilhassa Kutsala sövme zevki için bilinmez Tanrılara inanıyordu.

Şu noktayı da söyliyeyim, Baudelaire'nin yukarıda tarifine kalkıştığım bu ruh halinden tam mânasiyle açık kavrama vardığını tahmin etmiyorum. Fakat bana öyle geliyor ki, onun eserinden inanılmayacak çocukluklar, gülünç yapmacık ortasında bu halin gerçekten samimi bir şahidi bulunabilir.

İçinde Baudelaire'nin düşüncesi bulunan — tabir yerinde ise — bu hıristiyan halinin neticelerinden biri de kendisinde ölümle aşkın devamlı beraberliğidir.

Fakat bu bakımdan da kötü bir hıristiyandır. Vâizin bize tenden nefret etme duygusunu vermek için topladığı bütün bu fesat tasvirleri bu kan emen hortlak için iştah açıcı, lezzet verici bir şey oluyor. Cesetlerin kokusunu şehvet gıcıklayan hoş bir koku gibi teneffüs ediyor. İşin ne kötü tarafı da ancak o zaman bir şâir, büyük bir şair oluyor. *Binbir gece*'nin en garip masallarından biri bize, güneş kadar güzel fakat pirinç yeme tarzından başka görünüşte acaip tarafı olmayan bir kadını gösterir, ağzına her defasında tek bir tane götürür. Bakışının ateşi, ağzının tazeliği, sözle anlatılmaz hazlar verir. Fakat geceleyin, cesetlerin etlerini parçalayıp yutmak için mezarlıklarda dolaşır. İşte Baudelaire'nin şiiri budur. Bu şiirin güzel olması can sıkabilir, fakat şiir güzeldir.

Sanatçıya, hayrete düşürme merakını, garip ve tuhaf araştırmayı, birer birer yenen pirinç tanelerini ilham eden bütün şeyleri kaldıran, geride şu *Binbir Gece*'nin kadını gibi güzel, fakat endişe uyandıran bir yüz kalır.

Meselâ bütün çağdaş şiirde şehvet verici yorgunluğun tam bir tablosu olan şu kıtadan daha güzel ne vardır?

Mahmur gözlerinden ağır ağır süzülen yaşlar
 O kırılgın, uyuşuk hali, üzgün şehveti.
 Lüzumsuz silahlar gibi düşmüş bitkin kolları,
 Hepsi körpe güzelliğini artırıyor, süslüyor.

Şairin “lanetli kadınlar” üstüne fırlattığı ve
 Alfred ve Vigny de bile bulunmayan şu merhamet
 dolu lânetten daha muhteşem ne vardır?

İnin, inin acınacak kurbanlar.
 Ezeli cehennem yoluna inin
 En derin uçuruma gömülen, bütün cinayetleri
 Orada gokten inmeyen bir rüzgâr kamçılar.
 Bir fırtına ile karmakarışık uğuldar
 O çılgın gölgeleri! Zevklerimizin sonuna erişin
 Kudurganlığınızı asla dindiremezsiniz
 Cezanız yine doğar zevklerinizden.

.....

Canlı avare mahkûm insanlardan uzak
 Çöllerde koşun kurtlar gibi.
 Ey taşkın ruhlar yuğurun kaderinizi
 Sonra içinizdeki sonsuzluğu bırakın

Şairin kabahatlerini hiç de hafifletmeye çabala-
 mış değilim. Oldukça bozuk, oldukça ahlâka aykırı
 olduğunu sandığım şeyleri gösterdim. Eserinde asla
 kirlenmemiş birçok kısımlar bulunduğunu ilâve et-
 mek de doğru olur.

Baudelaire, ilk gençliğinde, Hint denizlerini aştı,
 Maurice’i, Madagascarı, sonra Parney’i, Elénore’dan
 başka kimsenin görmediği ve M. Léon Dierx’in bize
 güzel manzaralarını verdiği şu Bourbon adasını ziya-
 ret etti. İşte Baudelaire’in şiirinde gençliğinin büyü-
 sünde, tatlı parıltıları içinde, gördüğü bu ışıltı ülkele-
 rinin sihirli hâtırası vardır.

Meselâ bir Malarya'lı kadına şiirinde nefis mısralar bulunur:

.....

Tann'nun seni yarattığı mavi, sıcak ülkelerde
Efendinin çubuğunu yakmaktır işin
Serin, hoş kokulu su şişelerini bulmaktır işin
Başı boş sinekleri yatağından koğmaktır işin
Sonra sabahleyin çınarlar hışırdarken
Pazara gidip muz ananans satmaktır işin
Her gün istediğin yere götürür çıplak ayakların
[seni

Pek hafif, eski bilinmeyen havaları hafifçe
[mırıldanırsın

Sonra erguvan mantosuyla akşam inince
Bir hasır üstüne bırakırsın yavaşca vücudunu
Orada, dalgalı rüyaların çalı kuşlarıyla doludur
Ve her zaman senin gibi çiçeklidir zariftir

.....

Buradaki bir Fatou-Gaye, Loti'den önce yabancı ülkelerdeki güzelliklerin o garip lezzeti görülmüyor mu?

Hepsi bu kadar değil. Plâstik sanatlar sevgisi, büyük ressamlara sayısı Baudelaire'e zengin, pek sâf şiirler ilham etti. En sonra şair, eserinin en karışık, en şüpheli yerinde basit varlıkların çalışmalarını övmek için mağrur ifadeler buldu. Çalışan Paris'in ruhunu tattı, kenar mahallenin şiirini tattı, küçüklerin büyüklüğünü anladı ve bir sarhoş eskicide bile nasıl bir asalet bulunduğunu gösterdi:

Rüzgâr alevini oynatır, şişesini sallar
Gece lâmbasının kızıl ışığında sık sık
Çamurlu, dolaşık yollu, eski bir kenar mahallede
Fırtına içinde kaynaşır durur insanlık.

Başını sallayarak gelir bir eskici
Çarpar, dayanır bir şair gibi duvarlara
Hafiyelere aldırış etmez, onlarda kendisi gibi
Açar yüreğini parlak tasarlara

Yeminler eder, yüksek kanunlar çıkarır
Kötüleri yere serer, düşkünleri kaldırır
Asılı bir çardak gibi gök kubbe altında
Kendi faziletiyle mestolur. gözleri kamaşır

Evet aile sıkıntısı hırpalanmış onları
Çalışmaktan bezdirmiş, ihtiyarlık yıpratmış
Bir yığın virane altında iki büküm sıkışmışlar
Koca Paris'in karışıklığını kusarlar.

Bıyıkları, eski yapraklar gibi sarkmış
Şarap fıçası kokusuyle eve gelirler
Savaşlarda aklaşmış arkadaşlar peşinde
Bandıralar, zafer taklarını çiçekler
Dikilir önlerine parlak bir büyü
Sonra baş döndürücü, ışıklı sofrasında
Borazanların, güneşin, çığlıkların, trampetin
Aşkla sarhoş olanlara, zaferini sunarlar.

Büyük ve haşmetli bir şiir değil mi? Bayağı hakikatın içinden daha güzel bir şiir çıkarılabilir mi? Bu arada Baudelaire nazımının ne kadar gelenekçi ve klâsik, ne kadar dolgun olduğuna bir dikkat edin. Kendi hesabıma bu şairi, bugün edebiyatı mahveden bütün hastalıkların sebebi olarak görmeye asla kalkışmıyacağım. Baudelaire'de eserinin büyük bir kısmını biçimsizleştiren büyük fikir kötülükleri, ahlâk

bozuklukları vardı. Ben de kabul ediyorum, Baudelaire'ci ruh, iğrençtir. Fakat *Acı Çiçekler* mısraların kanatları üstünde ışıklı bir hayal yakalayan bütün insanlar için çekici bir güzelliكتedir, öyle de kalacaktır. Bu adam iğrençtir, kabul ediyorum, fakat bir şairdir, bu sebepten tanrısaldı.

RABELAIS(1)

Tesadüf bu ya, hem düşünmeye, görmeye duymaya, hayal kurmaya kabiliyeti, hem de zevk sahibi, zeki bir bilginle muhteşem ve eski bir anıtı gezdiğiniz oldu mu bilmem? Meselâ her şeyin boş olduğunu bilerek arkeoloji ile şiir söyleyen, şiirle arkeolojiyi canlandıran M. Anatole de Montaiglon ile Coucy şatosunun o büyük harabeleri içinde dolaştınız mı? Chartres katedralindeki bir heykeli veya Phidias'ın bir atı etrafında bilgince ve teklifsizce konuşmalara dalan M. Cherbuliez'nin arkadaşlarını dinlediniz mi? Eğer bu asil sevinçler size bahşedildiyse Rabelais'in etrafında tam mânasiyle bir gezinti, bilgince, hayırlı, güzel bir gezinti olan M. Paul Stapfer'in yeni kitabını okurken içinde onlardan bir gölge bulacaksınız. Rabelais'nin eseri büyük bir kilisedir, klâsik öğretim, hür düşünce ve hoşgörölüğün kutsal himayesi altında, fakat olukları da, devleri de, orta çağ tasvircilerinin gözdesi olan acaip sahneleri de eksik olmayan parlak üslûplu büyük bir kilisedir. İnsan, küçüklü büyüklü çan kulelerinin kabarıklığı, deli, akıllı, insan, hayvan ve papaz yüzlerini karmakarışık bir halde barındıran bu sivri kulelerin karışıklığı içinde kaybolma tehlikesiyle karşılaşır.

(1) Rabelais, sa personns, son génie, son oeuvre, yazan paul Stapfer, Bordeaux edebiyat fakültesi profesörü, 1 cilt.

Üstelik karışıklığı son haddine vardırmak için bu Gotik tarzdaki kilise, Saint-Eustache gibi, Rönesansın o hoş üslûbu içinde birtakım kabartma başlarla, sedeflerle, heykelciklerle süslenmiştir. Elbette insan kaybolma tehlikesiyle karşılaşır. Gerçekte pek az insan orada böyle dolaşmıştır. Fakat herkes, Paul Stapfer gibi bir kılavuzla bin bir eğlenceli dolaşmadan sonra her zaman yolunu bulur.

M. Paul Stapfer, Rabelais'sini iyi tanıyor. Bu kadarı yetmez. Onu seviyor da. Bu, önemli bir noktadır. Onun sakın bir sevgisi olmadığını da ilave ediniz. Sevgili kilisesinin tertipsiz ve plânsız yapıldığını, kemerlerinin altına pek ışık sızmadığını bilir, fakat onu olduğu gibi sever, bunda da yerden göğe kadar haklıdır. Dante'in "benim güzel Saint-Jean'ım" diye içini çektiği gibi o da "benim sevimli Rabelais'im" diye haykırır.

M. Paul Stapfer'in, şair ve mükemmel latinceci M. Frédéric Plesssi'nin yanında edebiyat okuttuğu aynı şehirde, şu neşeli ve zengin Bordeaux'da geçen yıl Saint-Saurin kilisesindeki cenaze mahzenini ziyaret ediyordum. Benimle beraber dolaşan mukaddes eşya muhafızı, bu mahzenin, köhneliği içinde ne kadar heyecan verici olduğunu, yabani halinin ne kadar gönüle hitap ettiğini baha gösterdi. "Mösyö, diye ilâve etti, büyük felâket onu tehdit etmektedir: ona fazla gelir bağlandı. Süsleyecekler.

Bu mukaddes eşya muhafızı Rabelais'in parlak resimlerle, hayali tasvirlerle süslenmesin asla istemi-

yen M. Paul Stapfer okulundadır. Şüphesiz yazarını fazla incelemiş olan M. Paul Stapfer onu güçlükle okumuş olanların bütün keşfettikleri şeyleri onda bulamıyor. Meselâ Rabelais'in Fransız İhtilâlini haber verdiğimi hiçbir zaman farketmemiştir. Kitabının teferruatına dalıp tenkidinin tenkidini yapmıyacağım. Gerçeği söylemek gerekirse Rabelais'ye ondan çok daha az kapılırsam bir üzüntü duyarım. Çok şükür! Ben de bir başkası kadar her şeyi Pantagruel'leştirdim. Rahip Jean benim için bilinmedik bir yüz değildir, ona mesut anlar borçluyum. Fakat M. Stapfer onunla iki yıl içli dışlı yaşadı. Her şeyi öylesine Rabelais'leştiren bir Rabelais'ci ile tartışmam saygısızlık olur.

Bununla beraber Rabelais'de onu fazla ilgilendiren şeyin benim hiç de gözüme çarpmamış olduğunu itiraf ederim. Yazarı her şeyden önce ona pek neşeli görünüyordu. Onu çağdaş yazarlar gibi ele alıyor, bu noktada asla aldanmış değildir. Fakat *pantagruel*'in münasebetsilikleri beni on dördüncü yüzyıl şamatacılarının münasebetsizliklerinden daha fazla güldürmediğini itiraf ederim. Şüphesiz haksızım: fakat bunu böyle söylemek daha iyi olur. Tam mânasiyle samimi olarak söyliyeyim: Meudon papazında beni kızdıran şey, onun bu derecede keşiş ve kilise adamı olarak kalmasıdır; şakaları pek masumdur; şehveti horgörürler; bu onların en büyük haksızlığıdır.

Ahlâka gelince onu tenzih ederim; kitapları namuslu bir adamın eserleridir. M. Stapfer'le beraber, onlarda insanlığın, iyilikseverliğin, iyiliğin büyük

bir esintisini bulurum. Evet Rabelais'yi iyi kalbli idi. Tabii: "Delikten bakan ahlâksızları, softaları, salyan-gozları, maymunları, iki yüzlüleri, tatlı edalarla adam aldatmaya çıkan, içinden pazarlıklı insanları ve elale-mi kafese koymak için surat değiştiren bu çeşitten mahlûkları"(') horgörüyordu.

"Böylelerinden kaçın, benim kadar siz de onlar-dan nefret edin, onlara lânet edin" diyordu.

Taassup ve şiddet, neşeli, hür ve geniş mizacına aykırı idi. Hâlâ mükemmel oluşu bұradan gelir. Kralın hemşiresi şu iyi kalbli Margueritte de Navarre gibi din kurbanları tarafından kalmaya çalışırken asla cellatlar tarafına geçmedi. Montaigne ile beraber, bir fikir için ölmenin, ihtimallerinin değeri fazla yükselt-mek demek olduğunu önceden takdir ederek, işi ateşte yakılmaya kadar vardırırmaktan, kanaatlerinde sebat etti. Bu yüzden onu ayıplamak şöyle dursun, bilâkis daha fazla öveceğim. Din şehitlerini, hiç şüphe etmesini bilmiyerek inatlarının mazaretini kendi basitliklerinde taşıyan insanlara bırakmak ge-rekir. Bir fikir için kendini yaktırmakta bir çeşit küstahlık vardır. M Jules Lemaître'in Sérénus'u ile birlikte insanların, pek çok aranıldığı halde buluna-mıyan ve sonunda şüpheli kalan bazı şeylerden pek emin olması hoş karşılamalıyız. Din şehitleri alay

(1.) Sayın Prof. Bedrettin Tuncel Anatole France'ın kitabına aldığı Rablais'nin cümlelerini Türkçeye çevirmek lütfunda bulunmuştur.

nedir bilmezler, bu da affedilmez bir hatadır. Çünkü şakasız dünya tıpkı kuşsuz bir ormana benzer. Şaka düşüncenin neşesi, bilgeliğin sevincidir. Size daha ne söyleyeyim? Herhangi taassubun kurbanlarını itham edeceğim; kendileriyle cellâtları arasında tabii bir akrabalık bulunduğunda şüpheliyim; daha kuvvetli olunca onların da seve seve cellât olabileceğini tasavvur ediyorum. Şüphesiz haksızım. Bununla beraber tarih bana hak veriyor. Bana Çalvin'i, kendisine hazırladıkları ve kendisinin tutuşturduğu odun yığınları arasında gösteriyor. Henry Èstienne'nin Sorbonne cellâtlarının elinden, Rabelais'nin bütün işkencelere müstahak olduğunu onlara haber vererek, güçlkle kurtulduğunu gösteriyor.

Peki neden Rabelais “tuzak kuran şeytanlara” teslim edilmişti. Alevler arasında gösterebileceği hiçbir imani yoktur. O, katolik olmadığı gibi protestan da değildi. Cenova'da veya Paris'te yakılsaydı feci bir yanlışlıkla yakılmış olurdu. Esasen —M. Stapfer de çok güzel söylemiş — Rabelais ne bir ilâhiyatçı idi, ne de bir filozoftu. Sonraları kendisinde bulunan o güzel fikirlerden hiçbir ile tanınmıyor. Onda bilimin yüce gayreti vardı. Kendi isteğiyle, tıbbı, botaniği, kozmografyayı, Yunanca ve İbraniceyi öğrendiğine göre kendisini tatmin ediyor, Tanrıyı övüyor; tuzak kuran şeytanlar dışında kimseyi kin beslemiyordu. O zamanlar, öğrenme ateşi en asil ruhları tutuşturuyordu. Manastırların tozları arasından çıkarılan eski çağ edebiyat hazineleri bilgili yayıcılar tarafından resimleyip Venedik, Bâle, Lyon matbaacı-

larının baskıyariyle çoğaltılarak tekrar ortaya koydu. Rabelis de birkaç Yunan el yazmasını yayımladı. Çağdaşları gibi o da bütün çağdaş eserlere, hiç ayırt etmeden, hayranlık besliyordu. Kafası, Vergilius, Luleyanus, Théophrastes, Dioskorides gibi eski çağın, bütün yüksek ve düşük değerlerinin istif edildiği bir anbardı. Fakat o en başka hekim, almanaklar yapan gezginci bir hekimdi. *Gargantua ile Pantagruel* onun hayatında, Cervantes'in hayatında Don Quichotte'un tuttuğu yerden fazla yer tutmamıştı. Sâf Rabelais'de, farkına varmadan şaheserini yarattı. Umumiyetle şaheserler yaratma tarzı da budur. Bu işte yalnız tam bir dehaya lüzum vardır, önceden düşünüp taşınmaya hiç te lüzum yoktur. Bugün bir edebiyat vardır, edebiyat gelenekleri vardır; yaşamak için yazmadığımız zamanlar yazmak için yaşıyoruz. Çok zahmete katlıyoruz, iyi yapalım diye çırpınırken güzel, tabiatıyla, elimizden kaçıp gidiyor. Bununla beraber bir şaheser yaratmanın en büyük başarı ihtimali, (itiraf ederim ki küçüktür) hiç hazırlık yapmamak, edebiyat gururuna kapılmamak, kendisi ve ilham perileri için yazmaktır. Rabelais sâfça dünyanın en büyük eserlerinden birini yarattı.

Bu eser ile çok oyalandı. Hiçbir plânı. hiçbir fikri yoktu. Niyeti ilk önce sâf kadınlarla uşakları eğlendiren bir halk masalı vermektir. Bunda hiçbir başarı gösteremedi. Ayaktakımı için hazırladığı şey seçkin kafalara büyük bir ziyafet oldu. İnsan bilgeliğinin ahengini bozan işte budur; zaten bu ahenk her zaman bozulmuştur.

Rabelais, farkına varmadan devrinin mucizesi oldu. Bu incelik, kalabalık, bilgiçlik yüzyılı içinde eşsiz denilecek kadar mükemmel, kaba, bilgiç oldu. Dehası, onda kusur arayanların kafasını karıştırır. Onda her türlü kusur bulunduğu için insan tek bir kusuru olduğunda bile haklı olarak, şüpheye düşer. Hem akıllıdır, hem delidir; hem tabiidir, hem yapmacıklıdır; hem zevk sahibidir, hem bayağılıdır; durmadan ipin ucunu kaçıır, karıştırır, tezatlara düşer. Fakat her şeyi gösterir ve her şeyi sevindirir. Üslûbu, çoğu zaman tuhaf sapıklıklara düşmekle beraber, harikadır. Onda önce üstün bir yazar, kelimeleri seçip bir araya getirme sanatını daha ileriye götüren biri gelmemiştir. Adeta gezinir gibi, eğlence kabilinden yazı yazardı. Kelimeleri sever, onlara tapardı. Onların nasıl sıralandığını görmek fevkalâde bir şeydir. O, durmayı bilmez, duramaz. Bu devleri tanıdan adama her şeyde ölçüsüzdür. Son derece sıkıcı isimleri, sıfatları vardır. Meselâ börekçiler, çobanlarla kavga edince şu isimlerle çağırırlar: “Bayağı pasaklı, sefiş, boklu, edepsiz, hayasız, serseri, içinden pazarlıklı, aç gözlü, gebeş, kovalak, maskara, sultanî tembel, hödük, hırt, budala, geçmişî kınalı, çağanoz, kuş beyinli, hırpani...(1)” ve daha buna benzer başka kötü sıfatlar... Hepsini de yazmıyorum. Bazan çingirak sesine koşan bir katır gibi onu eğlendiren, harekte getiren kelimelerin sesidir. Çocukca seci oyunlarından hoşlanır.

(1) 237. sayfadaki nota bakınız.

Ana dilini konuşmakta iyi bir işçi dili doğduğu memleketin lezzatını taşıyan bir insan olduğu halde, belki de gizli gizli hayranlık duyarken alay ettiği limoge'lu öğrenci gibi birdenbire Fransızca olarak Yunanca ve Lâtince konuşmaya başlar; çünkü alay ettiği kimseye değer vermek, bu büyük alaycının özelliklerinden biridir. M. de Régier ve Jean Moréas gibi simbolistlerimiz bile, bilmem ama, bu kadar nadir kelimeler uyduramamışlardır. İyi kalpli Rabelais bunların içine güzel, ferah, bir şekilsizlik koyuyor ki, bununla kendisi ile birlikte eğlenmemek insanın elinden gelmez. Bu mesut anlarında çok parlak, çok zarif bir üslûbu vardır. III. Kitabından biraz da rasgele alınan ve yeni istilâ edilmiş milletlere karşı takip edilecek siyasetle ilgili olan şu cümleden daha boş cümle olur mu?

“... Onları yeni doğmuş çocuk gibi emzirmeli, beşikte sallamalı, eğlendirmeli; yeni dikilmiş fidan gibi desteklemeli, emniyete almalı, fırtınalardan, çeşitli tehlikelerden, kötülüklerden korumalı; uzun ağır bir hastalıklardan kurtulup da nekahat devresine giren bir insan gibi üzerine titremeli korumalı, kendilerini toparlamalarına yardım etmeli...”⁽¹⁾

Cümle sade değil mi? Bu, kısa eteklikli Perrette'dir. Karısı Badbec'in ölümüne ağlayan Garyantua'nın ağlama ve sızlanmalarından daha coşkunun bir şey olamaz. Çünkü Rabealis tabiat gibidir. Çünkü ölüm onun engin neşesini bozmaz.

(1.) 237. sayfadaki nota bakınız

“... Karıcığım öldü. Allah affetsin beni. Göz yaşlarını diriltmez onu; ama hiç değilse cennete gitti; bizim için de dua ediyordur Allaha; saadet içindedir; artık bu dünyada başımıza gelen felâketlerden, çektiğimiz sıkıntılardan kurtuldu. Günün birinde biz de bu dünyadan göçüp gideceğiz; Allah geride kalanlara ömür versin. Elden ne gelir? Ben de başka bir kadın bulur, başımın çaresine bakarım.....(1)

Sözü bitirmek üzere rahip Tuppecu'nun hayatına son veren hikâyeyi dinlemek ister misiniz? Hikâye sanatı ondan ileri gidemeyecektir.

“Fena halde ürken kısırak, sağa sola çifte sallayarak zarta atarak, tozu dumana katarak dört nala koşmaya başladı; öyle ki, bütün kuvvetleriyle eğer yapıştığı halde, Tappecu'yu üzerinden fırlattı. Ama zahmaları iptendi: sağ ayağında sandal biçimindeki pabucu üzenkiye öyle dolandı ki bir türlü ayağını kurtaramadı, boyuna çifte savuran, korkusundan çiltlere, çalılıklara hendeklere sapan hayvan onu kışını üstünde yerlerde sürükledi, öylesine ki, kafasını tuz buz etti, beyni dışarı fırlatı, kolları koptu, biri şurda biri burda kaldı; ayak diye bir şey kalmadı; bağırsakları ip gibi yollara serildi, öyle ki, kısırak manastıra vardıkta adamcağızdan zahmaya takılan sağ ayağıyla pabucundan başka ortada bir şey kalmamıştı (IV, 13)” 2

Ne da anlatmış ya; Mübalâası korkuyu bile yok eden bu öldürme sahnesi üzerine nasıl büyük bir neş'e yayılmış. O halde M. Stapfer ile beraber, bilgili ve zarif Rabelais'yi sevelim. Papazca şakalarını mazur görelim. Onun umumiyetle iyi kalbli, iyiliksever olduğunu söyleyelim.

(1.) ve 2. 237 sayfadaki nota bakınız

BARBEY D'AURÉVILLY

Barbey d'Aurévilly hakkında tam bir fikir edinmek için epey güçlük çektim. Onu daima görmüştüm. O, benim için altında çenber çevirdiğim léna köprüsü heykelleri gibi, Trocadéro'nun yabani, çiçekli yamaçları üstünde henüz sığır kuyrukları, yoncalar, guğuklar toplandığı zamanlardan kalma bir çocukluk hâtırasıdır. Bu heykeller hakkında ayrıca bir fikrim yoktu; taştan atların dizginini tutan insanlar olduğunu hayal meyal görüyordum. Çirkin miydiler, güzel mi, bunu da bilmiyordum; fakat beni tatlı tatlı yıkayan gök ışığı gibi, sevinçle teneffüs ettiğim temiz havanın esintileri gibi, ıssız rıhtımların ağaçları, Seine nehrinin neşeli suları, hasılı bütün dünya gibi sihirli okuduklarını hissediyordum. Oh! Bunu iyice duyuyordum; fakat sihrin içimde olduğunu, sonsuz kâinatı neşeli bir ışıkla dolduran varlığın şu küçücük ben olduğumu farkedemiyordum. Dokuz yaşında iken intıbaların sübjektifliği bende tamamiyle uzaklaştığını size söylemeliydim. Etrafımdakilerin iyiliğini, zahmet çekmeden tadıyordum. Yer yüzü cenneti masalı bir gerçektir ve milletlerin şuuruna derin girmiş olmasına da hiç hayret etmiyordum. Bizim de Adem'in macerasına yeniden başlamamız, yer yüzü cenneti içinde gözlerimizi açmamız, çocukluğumuzu bir taze Aden (cennet) letafeti içinde geçirmemiz pekâlâ mümkündür. Bu mübarek saatlerde kuşların

ötüştüğü güneşli küçük sokaklarda, taş yığınları üstünde biten deve dikenlerini görmüştüm, size gerçekten söyleyeyim ki, bu cenneti, Kutsal kitaplardaki dört ırmak arasında değil de Chaillot tepeleri ile Seine kıyıları üstüne kurulmuştu. İnanın bana, aradaki fark hiç de önemli değildir. Küçük şehirlerin cenneti, insanların yonttukları taşlarla doludur, ama bu yüzden daha az esrara, daha az zevke gömülmüş değildir.

M. d'Aurévilly ile ilk karşılaşmalarım bu cennet çağına rastlar. Onu biraz tanıyan büyük annem, insanı çok hayrete düşüren bu adamı, gezintilerimiz sırasında bana acaip bir tip olarak gösterirdi. Koyu kırmızı kenarlıklı kadife şapkasını kulaklarına kadar indirmiş, vücuduna yapışık pantolonunun sırma şeridine kırıbacını vurarak yürüyen bu mōsyō bana hiç bir fikir ilham etmiyordu; çünkü tabîî meylim, hâdiselerin sebebini hiç araştırmamaktı. Bakıyordum, hiç bir düşünce bakışımın berraklığını bulandırmıyordu. Yalnız kolayca tanılabilen kimselerden biri olması hoşuma gidiyordu. Gerçekten M. d'Aurévilly bu çeşit insanlardandır. İç güdümle ona bir çeşit dostluk duyuyordum. Onu, iki değnekle tahta bacakları üstünde yürüyen, bana günaydın diyen ve burnuna tütün bulaşmış bir mâlülle, bir satiri andırır hali içinde hizmetçime gülümsiyen çolak, ihtiyar, kırmızı yüzlü bir matematik öğretmeniyile oğlunun acıklı ölümünden beri yatak çarşafına sarınan uzun boylu şu ihtiyarla, bir araya getiriyor, aynı derecede sevimli

buluyordum. Bu dört kişi, benim için tamlamiyle seçkin olması bakımından bütün öteki insanlardan üstündü. Şimdi bile M. d'Aurévilly'yi, öğrenmenin, mâlûlün, çocuğunu tekrar bulmak için karanlıklar âlemine göçen delinin hâtırasından ayıramam. Dördü de, lëna köprüsü heykelleri gibi Paris'in anıtlarındandır. Şu farkla ki, onlar yürüyorlar heykeller ise yürümüyorlardı. Geri kalanlara gelince, onları düşünmüyordum. Hayatın ne olduğunu bilmiyordum. İtiraf edeyim ki, sonraları onu bir hayli düşündükten sonra da bu yolda fazla ilerleme göstermiş değildir.

Kolayca geçiveren on, on iki yıl sonra bir kış gecesi Téophile Sylvestre ile beraber yürüyen M. d'Aurévilly'ye Bac sokağında rastgeldim. Yanımda bir dostum vardı, beni takdim etti. Sylvestre ağız dolusu küfrederek Saint- Augustin'in savunmasını yapıyordu. Bastonunun demirini kaldırımın kenarına vurup duruyordu. Barbey de onu taklit etti. Gözlelerinden kıvılcımlar saçarak haykırdı:

— Biz kaldırım devleriyiz!

Bunu derin, vakur, güzel sesiyle söylüyordu.

İlk sâflığımı kaybettiğimden, artık anlamak için yanıp tutuşuyordum. Bu sözlerin mânasını aradım, ama bir türlü bulamadım. Bu yüzden içimde gerçek bir sıkıntı duydum.

Hayatımın her devresinde M. d'Aurévilly'yi bir an gördüğüm olmuştur. İçinde otuz yıl asîl bir

fakirlikle yaşayıp etrafında dört dönen melek gibi kadının yanında öldüğü şu Rousselet sokağındaki küçük odasında onu ziyaret etmek bahtiyarlığına ermiştim.

Bu, dar, pis bahçelerle çevrili Rousselet sokağı, gerçek Parisli'nin kalbini aziz hâtıralarla doldurur. Madam de la Sablière dünyadan el etek çekip ortaya yerleşmiş kendini hastaların hizmetine bağışlamıştı. Hayatında birçok şeyler sevmiş olan bu hoş kadın, çilesi içinde, Tanrı'ya ancak kalbinin ve güzelliğinin yıkıntılarını götürdü. O, âşıkı tarafından bırakılmış, göğsü artık onu yiyip yutacak olan kanserle kemirilmiş, gençliğini kaybetmiş bir halde ona kavuştu.

İki yüzyıl önce, La Fare'ın sevgilisi, Saint-Jeande Dieu papaz mektebinin bahçelerine açılan pencere önünde yanmış hayatının henüz tüten yığınları üstünde ağladığı odadan yirmi aldım ötede gençliğin ve ümidin taptaze sözlerini serptim. O zamanlar hülya ve tasavvurlarla dolu, samimi, iyi, gürbüz arkadaşım Adolphe Racot — Gazetecilikle koca romanlar öldürdü onu — orada oturuyordu. Birkaç gün önce tokmaklanmış bir öküz gibi ölüvermişti. Fakat o devirde sonsuzluk önümüzde idi. Bu pencereden François Coppé'nin, küçük bir bahçede, kendi gibi gerçek, sade, sevimli mısralarını yazdığı evini görüyorduk. Paul Bourget o evin gediklisi idi. Erginlik çağının o gür saçları altındaki alın metafizikle kırıışmış bir halde kolejden çıkıyordu Coppé ile

Bourget, Barbey d'Aurévilliy'e sık sık uğruyorlar ve ona şu tatlı şeyi götürüyorlardı: taze bir hayranlık! Eski duvarlardan sarkan çiçeklerin o hoş kokusu. gençlik, şiir sanat! Ey hayatın hoş hayalleri! Ey Rousselet sokağı!

Barbey d'Aurévilly çıplak, köhne, fakir odasında, kırmızılar giymiş, haşmetle, gururlu dimdik oturuyordu. Şu içe dokunan yalanı söylediği zaman onu anlamak gerekirdi:

— Halılarımı, oda takımlarımı sayfiyeye gönderdim.

Konuşmasında parlak hayaller, tuhaf bir eda vardı.

— Güneşte, bir yemiş ağacı gibi duvara yaslanmış olan şu adamı tanırırsınız... Hâtıralarınızı canlandırmak için eşeliyorum... Mehtabı seyrediyorsunuz matmazel: o, avareler yıldızıdır. Görüyorsunuz korkunç bir şey, ağzı eski bir top ağzı gibi açılmış... İsa efendimiz için Tanrı olmak mutlu bir şey. İnsan olarak karakteri olmazdı: Antibal gibi silahlı değildi. Bu kadını dinlerken sesim kısıldı... Hayatımda iki ölümü çok sevmiştim...

Bütün bunları, vakur, nasıl söyliyelim, iblisce bir dehşet veren, hayranlık uyandıran çocukça bir sesle söylüyordu.

Bu tatlı sesiyle, güzel terbiyesiyle, heybetli tavurlarıyla, tam bir ihtiyar efendiydi. Size söyleyebileceklerim şunlar olabilir: hâtıralarıma fazlasiyle

karışmıştır, ölümü çok erkendir, onu bir daha görmek. fikri karşısında öyle şaşırdım kaldım ki, bir portreyi andıracak bir şeyler yazmaya kalkışamam.

O şüphesiz fevkalâde bir adamdı, fakat Pont-Neuf üstündeki IV. Henri veya Samaralı kadının palmiyesi gibi artık hayret uyandırmıyordu. Kırmızı kadife kaplı yağmurluğu, alelâde değil de, zaruri diyeceğim bir şey gibi görünüyordu.

Onu büsbütün sevimli hale sokan nokta da, kendisinden başkasını eğlendirmeye ve hayrete düşürmeye asla kalkışmamasıdır. Silâhşorların tentene kravatlarını, siper koltuklarını yalnız kendisi için taşıyordu. Baudelaire gibi o korkunç şaşırtma, üzme, tiksindirme hevesini asla duymuyordu. Acaiplikleri hiçbir zaman kötücül değildi. O, mutlu yaradılışıyla garip bir adamdı.

Hayatının karanlık tarafları vardır: Saint-Supplce mahallesinde kilise eşyaları satan bir tüccarla bir müddet ortaklık ettiğini söylerler. Bunun doğru olup olmadığını bilmiyorum. Fakat doğru olmasını isterdim. Bu Temple mezhebi şövalyesinin sırmalı papaz kaftanları satması hoşuma giderdi. Bunu gerçek itibarını değerden aldığı eğlenceli bir intikam sayardım. Onbeş yıl oluyor, bir akşam Odéon tiyatrosunda, başına kırallık şalını sarmış, elinde asası, Agamemnon'u oynıyan bir ihtiyar tragedya aktörünü görmüştüm. Kırallar kiralının, tiyatroda yer gösteren bir kızla evlenmiş olduğunu düşünerek ahlâksızca bir sevinç duymuştum. Barbey d'Aurévilly'yi kilise ça-

maşır dairesinden siparişler aldığını hayal etmek insana çok daha mükemmel bir zevk verirdi.

İnsan bunu düşününce, M. d'Aurévilly'nin beyaz papaz gömlekleri satmasında değil de tenkid yazıları yazmasında fevkalâdelik görür. Fakat bir gün, hem bir canı, hem bir büyük şair sayılan Baudelaire gelip onu bulmuş, bütün neşesini gizliyerek:

— Mösyö, demiş, ahlâkıma tecavüz ettiniz. Eğer sizden tarziye isteseydim, sizi müşkül durumda bırakırdım, çünkü katolik, olduğunuz için benimle döğüşemezsiniz.

Barbey:

— Mösyö, diye cevap vermiş, ihtiraslarımı daima inançlarımın üstünde tuttum. Emirlerinize hazırım.

İhtiraslarından bahsederken biraz övünüyordu. Ama hayallerini aklın üstüne çıkarmakta asla tereddüt etmediğine göre bu hakkı ona vermelidir. On iki ciltlik tenkidi, geçici heveslerin ilham ettiği en garip şeylerdir. Kızgın ve öfkeli, küfürlere, lânetlerle, inkisarlarla, afarozlarla doludur. Durmadan ateş püskürür. Umumiyetle dünyanın en masum bir eseri-
dir. M. d'Aurévilly sâf zekâsiyle, sevimli çocukluğu ile bunun içinden sıyrılmıştır. Hem bir melek, hem bir şeytan gibi yazmıştır, fakat ne dediğini bilmez.

Romanlarına gelince, bu devrin en garip eserleri arasında sayılır, ama en azından iki tanesi, nevilerine

göre şaheserdir; yani *L'Ensercelée ile Chevalier des Touches*'dan bahsetmek istiyorum. *Chevalier des Touches*, bilindiği üzere, Normand isyanında çeşitli safhaların hikâyesini içine almaktadır. İşte tesadüf bana bu kitabı, hazin bir kış gecesinde, içinde tasvir edilen şu Valogne kasabasında okuttu. Bende pek kuvvetli bir intıba bıraktı. Bu dar ve ölgün kasabanın yeniden doğduğunu görür gibi oldum. Hem kahraman hem kaba taşralı asillerin, damgaları çökük bu kapkara, sessiz küfle yavaş yavaş kemirilen evleri tekrar doldurup taşırdığını gördüm. Rüzgârın iniltile-ri arasında haydut kurşunlarının vızıltısını duyar gibi oldum. Bu kitap içimi titretti.

M. Barbey d'Aurévilly'nin üslûbunda beni daima hayrete düşüren bir şey vardır. Hem hoyrattır, hem zariftir. Saint-Victor, onu, çiçeklerle yılanın, kaplan kanıyla balın aynı zamanda da döküldüğü büyücülük yakaklariyle mukayese etmemiş midir? Bu bir cehennem yemeğidir, hiç değilse tatsız değildir.

İnsanların en az filozofu olan Barbey'in felsefesi- ne gelince, bu felsefe aşağı yukarı Joseph de Maistre'in felsefesi idi. Buna sadece kutsala küfretmeyi katmıştı. Her rastlayışında imanını teyit eder, fakat bunu tercihen küfürle itiraf ederdi. Dinsilik imanına sanki bir çeşni katar gibidir. Baudelaire gibi o da günaha tapardı. Bir yüz buruşturmasından ve maske-sinden başka ihtirasları asla tanımamıştır. Tanrı'ya alabildiğine saldırdığını asla farketmeden mukaddes

şeylere saldırıyordu. Bu, sizi ürpertmesin. Bu büyük küfürbaz selamete erecektir. Alay çavuşunun romantik dinsiz cüretkârlığı içinde, ezeli bilgelik önünde kendisine merhamet sağlayacak olan ilâhî bir çocukluğu, kutsal bir iffeti muhafaza etti. Saint-Pierre onu görünce şöyle diyecek: “Bakin M. Babey d’Aurévilly gelmiş. Büyük ahlâksızlıkları elde etmek istedi ama edemedi, çünkü bu iş çok güçtür. Özel kabiliyetler ister. Cinayet, çekici olduğu için kendini cinayetlere kaptırmayı isterdi. Fakat dünyanın en mert insanı olarak kaldı ve aşağı yukarı bir keşiş hayatı oldu. Arada sırada çirkin sözler sarfetti; doğrudur, fakat kendisi inanmadı. Kimseyi de inandırmadığı için bunlar sadece edebiyat olarak kaldı, günahı da affolunabilir. Bizim yolumuzda yürüyen Chateaubriand bile hayatında bizimle ciddî bir şekilde alay etmişti.”

AHLÂK VE BİLİM

M. PAUL BOURGET(1)

M. Paul Bourget'de kendini hayal mahsulü eserlere vermiş olan yazalarda pek az raslanan bir fikir özelliği bulunur. Onda bir felsefeci ruh vardır. Fikirlerini birbiri ardınca dizmesini, düşüncesini mücerret alanda pek uzun zaman dolaştırmasını bilir. Bu özellik yalnız tenkid denemelerinde değil, romanlarında ve hattâ lirik şiirlerinde de hissedilir. Zekânın umumi seyri ve metodu bakımından, tam bir hayranlık duyduğu, M. Taine'nin okuluna bağlıdır. Şiirde ağbeysi olan M. Sully Prudhomme ile de bir fikir yakınlığı yok değildir.

Fakat bu sebepten *Saadet* şairi gibi dış görüntüler âlemini küçümsemesi gerekirdi. Tersine olarak, hayatımızın gözlerimiz önüne serdiği bütün dış şekillere ve renklere meraklı göründü. Şu mücerretle müşahhası birleştirme zevki tabiatında öyle yer etmişti ki, daha çok gençken, bu zevki kitaplarında belirtmeden önce konuşmalarında gösteriyordu. Observatoire caddesinin büyük ağaçları altındaki bu

(1.) Çömez, 1 cilt.

Not: Paul Bourget'in *Le Diable* adlı eseri "Çömez" başlığı altında Maarif Vekâletinin Dünya Edebiyatında tercüme serisinde yayımlanmıştır: Çeviren Nebil Otman 1953. 1. cilt. Basıldığı yer: Maarif Basımevi F. 330

akşam görüşmelerini, henüz delikanlı çağında bulunan Paul Bourget'nin ince tahlillerini ve zarif meraklarını kattığı Luxembourg konuşmalarını, ilk gençlik hâtıraları içinde muhafaza eden beş altı kişi varız. Daha o zaman dünya aşkları ile metafizik inançlarını aynı zamanda taşıırken sözleri arasında irade nazariyesinden kadın tuvaletlerindeki inceliklere kolayca atlıyor, sonradan yazdığı romanlarını bize daha o zamandan sezdiriyordu. Hepimizden fazla felsefe biliyor ve çoğu zaman epey ilerliyen gece içinde daldığımız bu asil tartışmalara umumiyetle bu felsefeyi getiriyordu.

Yıldız kümeleri altında, ıssız caddelerin sessizliği içinde dünyayı kaç defa yeniden kurmuştuk. Şimdi de bu yıldızlar, kâinâtı kuran yeni bir gençliğin tartışmalarını dinliyordu. Böylece nesiller, çağlar boyunca, aynı asil fakat kısır rüyalara yeniden başlıyorlar. Burada fırsat düşmüşken söyleyeyim ki, on sekiz yıl önce bütün heyecanımızla biz de deterministdik. Aramızda katololikliği yeniden kalkındırmayı düşünen bir iki kişi vardı. Fakat onlar tamamiyle endişe içinde idiler. Kaderciler ise, tam tersine sakin bir güven gösteriyorlardı, ama ne yazık ki bunu muhafaza edemediler Bugün, bu kâinat romanının ötekiler kadar aldatıcı olduğunu pekâlâ biliyoruz, fakat o zaman Darwin'in kitapları mukaddes kitabımızdı, Lucretius'un ilâhî Epicuros'u göklere çıkardığı o parlak öğütler, bize İngiliz natüralistinin şanını yükseltmeye ancak yeter görünüyordu. Ateşli bir imanla

biz de: “insanı boş korkulardan kurtaran adam geldi”, diyorduk. Paul Bourget’nin, yeni romanının kahramanı filozof Adrien Sixte’i seve seve gezdirdi şu Hayvanat Bahçesinde, Darwin’imiz koltuğumuz altında, yaptığımız asîl ziyaretleri, bir defa daha hatırlamadan geçmiyeceğim. Bana gelince, üçüncü devir kabuklu hayvanlarının taşla üzerindeki izlerinden, sürüngenlerin uzun çene kemiklerinden tutunuz da ta fiillerin çıkıntılı el kemiklerine ve gorillerin eline varıncaya kadar bütün hayvan ve bitkilerin organlariyle tıklım tıklım dolu olan Muséum salonlarına bir mukaddes mahal gibi giriyordum. Dipteki salonun ortasında sanki canlı varlıkları çoğaltan o yenilmez o yumuşak gücün senbolü gibi oturtulmuş bir mermer Venüs heykeli yükseliyordu. İnsan güzelliğinin bu zarif tipi önünde o zaman beni sarsan o yüksek sâf ve heyecanı kim verebilirdi? Önceden sezilen şeye rastlamanın verdiği bir fikir tatmini ile onu bayıla bayıla seyrediyordum. Bütün uzuvlarının şekilleri beni farkında olmadan bir çiçek kadar güzel olan bu heykele doğru sürüklüyordu. Hayatı ve aşkı anladığımı nasıl da tasavvur ediyordum! İlâhi plânı şaşırttığına nasıl candan inanıyordum! Erken olgunlaşmış olan M. Paul Bourget’nin bu gibi hayalleri yoktu. Fakat o, tam bir spinoza idi. Kendimi bu hâtıraların sihrine kaptırıyorsam, şu fakir fakat hür hayatın parlak taraflarını övüyorsam, böylece on sekiz yılın hızlı akıntısına dönüyorsam, beni affedin, çünkü Paul Bourget’nin yavaş yavaş olgunlaşarak,

yeni eserine şekil veren fikirlerinin tohumunu ve çekirdeğini o zamanlarda buluyorum.

İlk bölümde tasvir edilen M. Adrien Sixte'in hayatı, M. Paul Bourget'nin vaktiyle sayfalarını iktibas etmekten hoşlandığı Jean Corelius tarafından anlatılan Spinoza'nının hayatını, daha kesin bir çizgiyle, anlatıyor:

Pavilioengrogt üstünde, Henri Var der Spyck'in evinde, bir oda kiraladı orada kendisine ait olan şeyleri kendisi tedarik etti. Pek münzevi bir şekilde, kendi hayaline göre yaşadı.

Bu devirde ne kadar derli toplu ve iyi bir ev adamı olduğu hemen hemen inanılmaz bir şeydir. Her yıl sarfedeceği miktarı ne eksik ne fazla harcıyarak hesaplarını bütün teferruatıyla tutmada büyük bir titizlik gösterdi...

Konuşması sakın ve tatlı idi. İhtiraslarına hâkim olmasını mükemmel biliyordu. Hiçbir zaman ne fazla kederli ne fazla neşeli olarak görülümüştü. Birdenbire gelen öfkesinde de nefret duygularında da kendisini tuttuğunu biliyordu, hiçbir şey sezdirmiyordu, bir hareketle veya bir sözle kederini açığa vurduğu olsa da terbiyeye aykırı bir şey yapmamak için, derhal çekilip gitmekte kusur etmezdi. Zaten pek nazikti, ev sahibi kadınla küçük bir alış-veriş için, hele doğum sırasında konuşurken.

Evde kaldığı sıralarda kimseyi rahatsız etmezdi. Zamanının mühim kısmını sakın odasında geçirirdi. Arada sırada bir çubuk tütürerek kendini oyalardı veya kafasını biraz daha uzun oyalamak istediği zaman örümcekler bulur onları birbiriyle dövüştürdü.

Bu çizgiler pek büyük bir adamın sadeliğini gösterdiği için insanın içine dokunuyor. M. Paul Bourget, M. Adrien Sixte'i bize zamanımızın bir Fransız Spinoza'sı gibi gösteriyor:

M. Adrien Sixte bundan on dört yıl önce, harpten biraz sonra Guy-de-la-Brosse sokağındaki evlerden birine gelip yerleşti... Aparatmanın dördüncü katında, kirası yedi yüz frank olan bir dairede oturuyordu... Filozof geldiği gün kapıcıdan sadece evini derleyip toplayacak bir oda hizmetçiyle yemeklerini getireceği bir lokanta sormuştu... M. Sixte, yaz kış, yalnız bir fincan kahveyi içerek saat altıdan itibaren masasına oturuyordu. Saat onda, kendisine saat on buçukta Hayvanat Bahçesi'nin kapısını açma gücünü veren hafif tertip bir yemek yiyordu... En büyük zevklerinden biri, filin hücresiyle maymun kafesleri önünde durup bu hayvanları uzun uzun seyretmektir. (Çömez, sayfa: 6, 11, 16, v.s.)

Bu sâf adam zamanının en büyük fikir adamlarından biridir. Taine ve Ribot'nun elde edemedikleri zengin dillilerle ve kuvvetli bir mantıkla determinizm doktrinini ortaya atmıştır.

“ M. Paul Bourget bize, filozof'un içinde sistemini izah ettiği eserlerinin başlığını veriyor: *İradenin Teşrihi, İhtiraslar Nazariyesi, Tanrı psikolojisi*. Şüphesiz şu son başlık, alaya kaçan vecizliği içinde “Tanrı fikrinin hazırlandığı çeşitli ruh halleri hakkında araştırma” anlamına geliyor. M. Sixte, Tanrı'nın objektif gerçekliğini bir an bile tasavvur etmiyor. Ona “mutlak” mânasız bir söz gibi görünüyor. Hattâ “bilinmez” halini bile kabul etmiyor. Felsefesinin en çok göze çarpan çizgilerinden biri budur. Psikolog olarak en güzel ünvanı kazandıran da “insan duyarlılığının hayvani kaynaklarına dair yazdığı pek ustaca pek yeni bir açıklamasıdır.” Sizi demin bir tapınağa götürür gibi seven güçlerin sayısız zincirinin yüksek istahalesinden meydana gelmiş şu Venüs önüne sürüklendiğim mukayeseli Hayvanat salonlarına bizi

götüren sebep işte budur. M. Sixte amansız bir şiddetle bizi zarurete boyun eğdiriyor. İradeyi sâf bir hayal telâkki ediyor: “Her hareket, diyor, sadece bir toplamadır. Onun hür olduğnu söylemek bir toplamda toplanmış unsurlardan fazla bir şey var demektir. Bu hal matematikte olduğu kadar psikolojide de saçmadır.

Sonra başka bir yerde de:

“Bugün kâinatı vücuda getiren bütün kaidelerin nisbi durumunu gerçek olarak bilseydik şimdi astronomi bilginlerinin vardıkları kesinliğe eşit bir kesinlikle, meselâ, İngiltere’nin Hindistan’ı ne zaman boşaltacağım, Avrupa’daki maden kömürünün son parçasına kadar ne zaman yanacağını, yeni doğmuş bir kaatilin babasını ne zaman öldüreceğini, henüz kalbe doğan bir şiirin ne zaman yazılacağını, günü ile, sanatı ile, dakikası ile hesaplıyabilirdik. Bir üçkenin bütün özellikleri nasıl onun tarifinde gizli ise her gelecek de şimdide gizlidir.

Böyle bir felsefe iyilik ve kötülük, değerlilik ve değersizlik gerçeğini kabul edemezdi.

M. Adrien Sixte diyor ki:

“Bir bilgin tarafından bütün ruhlar, tabiatın ortaya attığı denemeler olarak ele alınmalıdır. Bu denemelerden bazıları cemiyet için faydalıdır, o zaman fazilet kelimesini kullanırız. Bazıları de zararlıdır, o zaman cinayet yahut ahlâksızlık kelimelerini kullanırız. Bununla beraber en çok mânalı olan bu sonuncudur. Meselâ Néron yahut on beşinci yüzyıldaki filan

müstebit İtalya hükümdarı gelmeseydi psikolojide temelli bir unsur eksik kalırdı.”

O, düşünen insanlığı, psikoloji denemesine yarar bir cevher olmaktan fazla bir değer vermiyor. *İradenin Teşrihi*’nde bunu şöyle ifade eder:

“Spinoza, insan duygularını bir matematikçinin geometri şekillerini incelediği gibi incelediğini söyliyerek övünürdü, yeni zaman psikologu bu duyguları, tıpkı bir karni içinde hazırlanan kimya birleşmeleri gibi incelemek zorundadır, ne yazık ki bu karni laboratuvardakiler gibi şeffaf, kullanışlı değildir.

Hayatının temizliği bakımından Littré gibi bir mübarek lâyük denmeye hak kazanmış olan, yalnızlığı sever. namuslu, her şeyden elini eteğini çekmiş bu sade adamı, bilimin o müthiş ve yüksek gayreti ne dereceye kadar insanlığa sığmaz bir işe sürüklediğini bir görün.

Ne yazık ki, bu büyük adamın doktrinlerini tatbika kalkışan Robert Greslou adında genç bir çömezi var. Bir sinir hastalığına tutulmuş olan ve Auvergne’li asil bir ailenin yanında hususi öğretmenlik yapan çok bilgili, çok zeki bu yeni Julien Sorel, öğrencisinin kızkardeşini, kesin olarak birlikte ölmek şartıyla kendini veren o temiz yürekli, hûlya dolu Charlotte de Jussat’ı soğuk kanlılıkla, metotlu bir şekilde kandırır. Ancak beraberce zehir içip ölmeye and içtikten sonradır ki genç kızı elde eder. Fakat genç kız kendini verince ölmeyi de öldürmeyi de kabul etmez. Elinden gelen en büyük fedakârlığı

yaptığı bu iğrenç adamı sonradan öğrenince ümitsizliğe, hayal kırıklığına, öfkeye kapılan mağrur mahlûk, hiç değilse sözünde duruyor ve kendini zehirliyor. Robert Greslou ve Charlotte de Jussat yeni bir dâva sırasında gazetelerde bol bol bahsedilen iki ismi akla getiriyor. Bu munasebet, M. Paul Bourget'yi, romanının plânını Costantine meselesinden önce hazırladığını umumi efkâra duyurmakta titizlik göstermeye zorluyordu. M. Paul Bourget'nin teyidinden sonra şüphe etmeye mahal yoktur. "Gerçek hayatta bu romana adım veren zavallı Çömez'e uzaktan yakından benziyen kimselerin hiç bulunmamasını öyle isterdim ki." dedikten sonra samimiyetini kabul etmemek mümkün değildir. Esasen bu fikirleri kafasında uzun zamandan beri taşıdığını göstermiştim. Yalnız işaret edilecek mühim nokta şudur ki, kendisinin ve kurbanının hayatını koruyan M. Paul Bourget'nin kahramanı, genç kızı kandırırken, tam bir cinayetden daha pek kötü bir harekette bulunuyor. Bununla beraber zehirlenme suçu ile sanık bulunan bir insanın jüri tarafından suçsuzluğuna karar verildikten sonra hiç de psikolog olmayan bir asker, bir hareket adamı yani kurbanın erkek kardeşi tarafından bir tabanca kurşunu ile öldürülmesinden bahsetmiyeceğim.

M. Paul Bourget'nin kitabı meseleyi şöyle ortaya koyuyor: meselâ determinizm yani bilim taassubu gibi bazı felsefe doktrinleri korkunç değil midirler? Kötülüğü ve iyiliği inkâr eden bir öğretmen, öğrenci-

sinin, kötü hareketlerinden sorumlu değil midir? Bunun büyük bir mesele olduğu inkâr edilemez.

İçinde her türlü ahlâkın inkârcılığı bulunan bir kaç felsefe, ancak suç şekli altında, hâdiseler nizamına girebilirler. Bunlar harekete geçince kanunların takibatına uğrarlar.

Bununla beraber fikrin, kendine mahsus çevresi içinde, zaman aşımına uğramıyan hakları bulunduğu ve her felsefe sistemini kanuna uygun bir şekilde ortaya atılabileceğine inanmakta ısrar ediyorum.

Bu bir haktır; daha çok açık söyleyeliyim, nasıl bir fikir olursa olsun bu dünyada ifade edilecek bir fikri olan her bilginin yazifesidir. Herhangi bir kimse gerçeği elde ettiğine inanıyorsa ona söylemeye mecburdur. İnsan zekâsı bu yüzden şeref kazanır. Ne yazık! Tabiat üstündeki görüşlerimiz, prensipleri içinde, ne fazla sayıdadır ne de fazla çeşitlidir, insan düşünmeye elverişli bir hale geldiğinden beri aynı tasavvur çenberi içinde durmadan dönüp duruyor. Bugün bizi korkutan determenizm, eski Yunan'da başka isimler altında yaşıyordu. İnsanın manevi hürriyeti hakkında daima tartışıldı, daima da tartışılacaktır. Fikir hakları her şeyden üstündür. Her fikri söylemiye cesaret etmek insanın şanındandır. Hayatın gidişine gelince, o, filozofların üstün doktrinlerine uymak zorunda değildir.

O, pek basit ahlâka dayanmak zorundadır. Robert Greslou'yu mahveden determinizm değildir. grurdur. Spinoza Henri Van der Spyck'in evinde

oturduğu sıralarda ev sahibi kadın, kendisine, kabul ettiği dinden kurtulmak için bir çare bulunup bulunmayacağını sormuş. Buna büyük adam şöyle cevap vermiş: “Sizin dininiz iyidir, içinde bulunduğumuz dindarlık havası size sakın bir ve sessiz bir hayat yaşattığına göre selâmetiniz için ondan ne şüphe edin, ne de başka bir din arayın.”

II

M. Paul Bourget, söz konusu ettiğimiz güzel Çömez romanında, eşine az rastlanır bir zekâ ustalığı ile, halledemediği yüksek ahlâk meselelerinin tartışmasını yapıyor. Hem nasıl hallederdi onları? Bir hikâye veya bir şiirin sonucu bir hal çaresi olur mu hiç? Düşünen kafaları şiddetle harekete getirmesi onun şanına yeter, bizim için de faydalıdır. M. Paul Bourget bize determinist doktrinlerin hâkim olduğu bir sırada, iğrenç bir cinayet işleyen büyük filozofun genç öğrencisini gösterdi. Bize de kendisiyle birlikte öğrencinin durumu ne dereceye kadar öğretmenin sorumluluğunu gerektirir? Sorusunu sordurdu.

M. Andrien Sixte, bu üstad, kendisine kadar sıçrayan utançlardan ve kandan ellerini temizlemek şöyle dursun kendisinin de derin derin sarsıldığını hissediyor, başını önüne eğiyor, dahası var: dua ediyor. Kalbi artık determinist değildir. Bu ne demektir? Bu demektir ki, kalb asla tam mânasiyle filozof olmaz ve kafamızın inadla bağlandığı gerçekleri çabucak reddetmeye hazır bir halde bulunur.

İnsan olan M. Sixte teni içinde sarsılmıştır. Hikâyenin bu kısmından çıkardığım bütün mânâ budur. Fakat M. Sixte cinayetinden sorumlu tutulabilir mi?

İradenin bir hayal, iyilik ve kötülük fikirlerinin sübjektif olduğunu açıkça söylemekle kendisi bir suç işlemiş midir? M. Bourget bunu söylememiş. Söyliye-
mezdi söyliyememeliydi. M. Sixte'in manevi sarsıntısı, hiç olmazsa bize zekânın tek başına kâinatı anlamaya yetmediğini ve aklın, kalb haklarını korkmadan tanımazlık edemeyeceğini öğretiyor. Hem bu fikir, kitabı baştan başa nurlandıran sâf ve tatlı bir ışık gibi beliriyor.

Böyle bir fikrin manevi karakteri, M. Brunetiêre üzerinde büyük bir tesir uyandırmıştı, bunun için M. Paul Bourget'yi, delillerini pek övmiyeceğim bir makalesinde tebrik de etmişti, bu yazısında, fikir hürriyetini ve ruh samimiyetini çılgınca ilk kullananlardan biri olduğuna göre bence ilk savunacaklardan biri olması gerekirken, doktrinine ve meyillerine uyarak, ağır şekilde saldırıyordu M. Brunetiêre, fikirlerin ahlâk üzerine tesirleri var mıdır, yok mudur diye sormakla söze başlıyor. Fikirlerin ahlâk üzerine tesir ettiği noktasında ona hak vermek gerekir. O ayrıca bütün felsefe sistemlerini ahlâka bağlı görmektedir ve bundan yardım umuyor. "Metafiziği yargılayan ahlâktır" diyor. Dikkat ediniz ki, böyle bir karar verirken metafiziği yani fikirlerin çeşitli nazariyelerini vazifenin özel bir nazeriyesine, mücerret bir ahlâka bağlamıyor. Hayır, fikri, ameli ahlâkın lûtfu-

na, başka bir deyimle milletlerin kullanışına, batıl fikirlere, alışkanlıklara, hasılı prensipler adı verilen şeye terk ediyor. O, yalnız ve yalnız prensiplere göre doktrinlerini değerlendirecektir.

Bunu açıkça şöyle söylüyor:

“Her defasında bir doktrinin, mantıki netice yolu ile, cemiyetin üstünde oturduğu prensiplerden şüphe etmiye kadar işi ileri götürmesi onun yanlışlığını gösterir. Bundan şüpheniz olmasın. Bu yanlışmanın büyüklüğü de, cemiyete yapabileceği kötülüğün ağırlığı ile ölçülecektir”! Biraz aşağıda deterministler için diyor ki “Fikirleri tehlikeli olduğuna göre yanlış olmaları gerekir.” Fakat sosyal prensiplerin, filozofların fikirlerinde çok daha fazla değişebildiğini ve ruha sağlam bir temel vermek şöyle dursun, ona dokunur dokunmaz çöktüklerini hiç düşünmüyor.

Yine düşünmüyor ki, bugün, ilk tesirleri bakımından korkunç olan bir doktrin, yarın pek hayırlı olup olmayacağını kestirmek mümkün değildir.

Bugün cemiyetin dayandığı bütün fikirler, yapıcı olmadan önce yıkıcı olmuşlardır. İnsanlık ve hoşgörülük düsturları M. Brunetière’in savunduğu sosyal menfaatler namına uzun zaman çarpışmışlardır.

Böyle bir sistemin iyiliğine sizden fazla inanmış değilim, yine sizin gibi görüyorum ki, o yaşadığım devrin ahlâkına aykırıdır, ama bu, ahlâkın iyiliği hakkında bana teminat vermemektedir. Ahlâkımızla uyuşamayan bu sistemin bir gün üstün bir ahlâkla uyuşmayacağını kim söyleyebilir?

Ahlâkımız bize göre mükemmeldir, öyledir, öyle olmalıdır. Sonra insan fikrini dün olmayan, yarın da olmayacak geleneklere bağlamak onu fazla küçümsemektir. Meselâ evlenmek bir ahlâk nizamıdır. Bu müessese kilisenin de, devletin de ona ilgi göstermesi bakımından iki kat saygıya lâyık bir müessesedir. Gücünden ve haşmetinden bir parçasını kaybetmesi uygun olur. Fakat böyle olunca bugün Fransa'da vaktiyle Malabar'da olduğu gibi, kocalarının odun yığını üstünde biber dalları yakmak âdeti bulunacaktı. Şimdi bir felsefe, mantıki bir netice ile, bu âdeti kaldırmaya çalışır da bir cemiyet prensibini yok ederse, bu yüzden mutlaka yanlış ve iğrenç mi sayılacaktır? Adetlere göre yargılanan hangi felsefe başlangıçta mahkûm edilmemiştir? Hristiyanlığın doğumunda çarmıha gerilmiş bir Tanrı'ya inananlar hattâ imparatorluğun da düşmanları olarak yakalanmamışlar mıydı?

Sâf düşünce için, ahlâk baskısından daha kötü bir baskı olamaz. Uzun zaman metafizik, dine bağlı kaldı: *Philosophia ancilla theologiae.* (1) O zaman hiç olmazsa emirlerinde kararlı ve sabit bir efendisi vardı. İyi biliyorum ki, bugün onun yerine tek başına bilim taassubu, yani Darwin'ci determinizm geçmiştir. Bilim bakımından doğru veya yanlış olsun bu doktrin M. Brunetière tarafından ahlâk adına kesin olarak mahkûm edilmiştir.

(1.) Felsefe ilâhiyatın hizmetkârıdır.

M. Bruneti re diyor ki:

“Hayat rekabeti, başka hayvanlarda olduğu gibi insanda da bir gelişme kanunudur, ferde kayıtsız kalan tabiat, sadece cisimlerle ilgilenir, dünyada yalnız en kuvvetli olanın bir aklı veya bir hakkı vardır, diyebilir misiniz? Bu gerçekler son neticeleri içinde takip edilince böyle denemek gerekir, bunun insanlığı ilk vah ete götüreceğini bugün görmeyen yoktur.”

Sistemci Darwin’ciliğin, bizi ondan ayrına sosyal fikirleri yok ederek tabiata götüreceğinden korkuyorsunuz.

D   n l nce, bu korkarlığın, pek yersiz olduğu görülür. İlmi determinizmin gelecekteki mukaddera-tını bilmiyorum ama bizi bir gün ilk vah et haline d nd recekine inanmam.  una da dikkat ediniz. o, sanıldığı kadar korkunç olsaydı insanlığı çoktan mahvetmi  olurdu. Çünkü o, aslında insan kadar eskidir, ilk efsanelerle eski  ağın Oidipus masalı da sebeplerin kaderle birbirine bağlanması fikri  ocuk denilecek milletlerin bile kahramanlık be ikleri içinde uğra tırdığını göstermektedir.

Bilim nizamı gerçeklerine M. Bruneti re’in pek az bir güveni vardır. Bu noktada akla uygun bir d   n   ileri sürüyor. Bu gerçekler karasızdır, geçici-dir. Tabiat felsefesi, duramadan yaratmaktır. Elh zde her şeyin sadece belirsiz ışıkları bulunduğunu düşünmek oldukça acıdır, Bilimde sadece endişe ve üzüntü bulunduğunu, bilgisizlik de ise tersine olarak,

eşsiz zevkler bulunduğunu açıkça itiraf ederim. “Tabiat bize bilgisizliği ruhumuzun göz kapağı işini görsün diye vermiştir” diyen Jean-Jacques’ın şu öğrencisi kimdir? ”*Hind Kulubesin*’de kutsal bilgisizliğin mükemmel övgüsü bulunmaktadır.

Benardin diyor ki:

“Bilgisizlik, yalnız başına ve kendisiyle pek hoş ahenkler meydana getirdiği gerçek bulunmadan göz önünde tutulursa, zekâmızın bir dinlenmesidir, bize geçmişin acılarını unutturur, bugünün acılarını da gizler, nihayet tabiattan öğrendiğimiz için o, bir hayırdır.”

Evet itiraf ederim, bazı bakımlardan o bir hayırdır; M. Brunetière bu itirafı bana karşı kötü kullanmaktadır. Çünkü cemiyete aykırı olan bu felsefeye, tabiatın bu duygu ibadetine, kendisine, insan zekâsının pek cânice yolları gibi görünen şu Jean-Jacques doktrinine hangi yollardan götürdüğünü derhal görecektir.

Bu sâf ve faydalı bilgisizliğin, serbest bırakılınca, bizi ilk vahşete ve yamyamlığa götürmesinden korkar. Gerçekten, belki de bütün determinist doktrinler bizi her halde taş devrine, mağaraların o kaba âdetlerine göl sitelerinin barbar idaresine, götürürdü.

Bilimin kötülüğünden bahsetmiyelim. Hele fikre karşı hiç güvensizlik göstermiyelim. Onun ahlâkımıza bağlamaya çalışalım, dışda kalan her şeyi ona bağlayalım. Fikir bütün insan demektir. Pascal demişti ki:

“Bütün değerimiz fikirdedir. O halde iyi düşünmeye çalışalım. İşte ahlâk prensibi budur.”

Bu doktrinlerin serbestçe üremelerine müsaade edelim, ocaklarımızı koruyan aile Tanrılarını onların aleyhine kışkırtmayalım. Sâf fikri asla dinsizlikle suçlandırmıyalım. Ahlâka aykırı olduğunu asla söylemiyelim, çünkü o, bütün ahlâk üstünde süzölmektedir. Hele bilimiyei kullanıyor, diye onu mahkûm etmiyelim. Metafizikçi, manevi âlemin mimarıdır. Onlara göre o, büyük plânlar çizer. Belki dünya bu plânlara göre kurulacaktır. Plânları neden bizim bugünkü evlerimizin, saraylarımızın, kulübelerimizin tiplerine uygun olması icabetsin? Vesta tapınağının mimarları gibi mermer bir mukaddes mahelde dahi atalarımızın ağaç kulübelerini daima kopye etmemiz mi lâzım?

Dünyayı idare eden düşüncedir. Bir gün önceki düşünceler, ertesi günün âdetleri olur. Bunu eski Yunanlılar lyra sesleriyle inşa edilen şehirleri bize gösterdikleri zaman pekâlâ biliyorlardı. Felsefeyi ahlâkın emrine vermek doğrudan doğruya fikrin ölümünü, bütün fikir nazariyelerinin yıkılmasını, zekânın sonsuz olarak susmasını istemek demektir. Bu da aynı vuruşla törelerin ilerlemesini, medeniyetin hamlesini durdurmak demektir.

III

M. Brunetière, *Çömez münasebetiyle Revne des Deux Mondes'da* filozofların, bilginlerin ahlâk önün-

de doktrinlerinin sonuçlarından sorumlu olduklarını ve her metafizik gibi her fiziğin de cemiyet nizamiyle uyuşmayınca, masum olmaktan çıktığını ispat etmek için var kuvvetiyle uğraşmıştı. *La Revue Rose* kanaatince biraz haklı olarak, fikri âdeta boyun eğdiren eski peşin hükümleri yaşatmaya çalışan böyle bir doktrinden telaşlandı. Ben de sadece bu veya şu felsefe veya bilim nazariyesini değil de, doğrudan doğruya, büyüklüğü her şeyi cesaretle düşünmek ve söylemek olan insan zekâsının haklarını savunmak isterim. Şuna inanmıştım; hâlâ da inanmıyorum: insanın zekâsını kullanarak yapabildiği en asil, en meşru iş, dünyayı kendi içinde tasavvur etmektir, erişebildiğimiz biricik gerçekler olan bu tasavvurlar da hayata bütün değerini, bütün güzelliğini vermektedir. M. Brunetière, ama ilkönce yaşamak gerekir, diyor. Bunun için de kaideler vardır. Bu kaideler aleyhinde yürüyen her doktrin, mahkûm olmuştur.

Ona, bir felsefe ilkin ne kadar ölgün, kararsız, yüzü ne kadar kederli gibi görünürse görünsün hareket alanına girdi mi görünüşü ve özelliği değişir, diye cevap vermek kolaydır. O, ruhlar hâkimiyetini ele geçirir geçirmez, nihayet hükümdar olur olmaz, uyruklarının ihtiyaçları ve istekleri nispetinde ahlâk kanunları çıkarır. Hükümdarlığı böyle bir değer taşır. Çünük gerçekten her şeyden önce yaşamak gerekir: ahlâk da yaşamak vasıtasında başka bir şey değildir. Dünyada fikirlerin törelerin tarihini izleyiniz insan hangi idealin altında yaşamamıştır? Vahşi Tanrı'lara tapmıştır. Tanrısız dinleri tanıdı, hâlâ da tanıyor. Bir

yerde ezeli ümitler beslemiştir, başka yerde ümitsizliğin, ölümün, hiçliğin ibadetini yapmıştır. Yine, her yerde, her zaman bir ahlâk olmuştur. Hiç olmazsa şu veya bu şekilde vardır. Çünkü hiç ahlâk olmadan onun yaşaması imkânsızdır.

Bu doğrudur, çünkü ahlâk zaruridir, dünyadaki bütün nazariyeler, onun karşısında bir üstünlük elde edemezler. Moloch Finikeli annelerin küçük çocuklarını beslemesine hiç de engel olamıyordu. Psikofizyolojinin lâboratuvarlarda hazırlandığı ve M. Ch. Richet, Téodule Ribot ve Pulham'nın insan soyunu koğmak için selâmlattırdığı bu yeni Moloch kimdir? Determinizm, karanlıkta size bir korkunç hayalet gibi görünür. Bütün bir milletin şuuruna yayıliverseydi, bu haşin görünüşünü kaybeder, yalnız sakın yüzünü gösterirdi. O zaman bir din olurdu ve bütün dinler, ölüm halinde birisinin başı uçunda korkunç hayalleri gösterenleri bile, halk yolcularının kulaklarına sonsuz hiçliğin vaadini fısıldayanları bile, bize: "Ey duygulu ruhlar ıstırap çekiniz, düşününüz, sonra kaybolup gidiniz. Kâinat buna razıdır." diyenler bile insanları teselli eder. Her varlık, kendine göre dünyanın merkezi olması gerekir. Ey insan, kardeşin böcek gibi, bir gün Tanrı olurdun. Sana daha ne lâzım? Özdeyişlerde yine tapınılacak bir kutsallık bulunurdu. Aslına bakılırsa inanılan şeyin kıymeti vardır, yeter ki insan inansın! Ümit ettiğine göre, ümit bağladığı şeyin ne kıymeti vardır, yetir ki insan ümit etsin. Onun kâinatta keşfedeceği, temaşa edeceği her şey, hiçbir zaman kendi düşüncesinin, sevinç-

lerinin, ıstıraplarının, ulu kaygusunun aksinden başka bir şey olmayacaktır. M. Brunletière, buna insanlığa aykırı bir felsefe, diyor. Ne mânasız söz! Bir felsefede insani olandan başka bir taraf olamaz. Spitüalizm veya materyalizm, deizm, panteizm, determinizm, bunlar biziz, yalnız biziz. Felsefe, yalnız bakışlarımızın ispat eden bir seraptır. Fakat düşüncelerimizin parlak serapları olmadan hayatın çölleri ne işe yarıyacaktı?

M. Brunetière, bununla beraber, diyor, korkunç doktrinler vardır ve *Savois*'li Papaz *muavini* olmasaydı, Robespierre'imizde olamazdı. Bu, memleketlisi Jean-Jacques'ı inandırıcı, güzel bir dille savunmuş olan ince, keskin zekâlı Valbert'in kanaati değildir. Fakat Jean-Jacques'ı daha suçlu bir ele silah verdiğini itiraf edelim

Ne diyelim? Hayatın kendisi tamamiyle masum mudur? İnsanların en iyisi bile ölürken hiçbir kötülük işlememiş, diye övünebilir mi? Bugün sarfettiğimiz bir sözün bir yabancıya ıstırap ve yaslara mal olabileceğini hiç biliyor muyuz? Bir oku fırlattığımız zaman, onun uğursuz yolu üstünde rastlıyacağı şeyi biliyor muyuz? Dünya üstüne Tanrı'nın hükümlerini kurmaya gelen bir kimse bir gün peygamberce sıkıntısı içinde "keskin kılıç getirdim, yoksa barış değil", dememiş miydi?

Bununla beraber ne hayat için kavgayı, ne de insan hürriyeti hayalini öğretiyordu. Ondan sonra hangi peygamber gelip de bildirdiği barışın kanlı

olmayacağını söyleyebilir? Yok yok! Yaşamak hiç de masum değildir. İnsan ancak hayatı yiyip yutarak yaşar ve bir hareket olan düşünce, her harekette bağlı bulunan gaddarlığı paylaşır. Asla sataşmayan tek bir felsefe yoktur. Hükmetmek durumunda olan her felsefe, kötüye kullanmaların, hoyratlıkların, haksızlıkların büyüğüdür. İlk cevabımda M. Bruneti-ère'e hoş gelen ilmin ahlâka bağlı kalması fikrinin kötü bir tatbik olduğunu göstermede hiç güçlük çekmedim. O dünya kadar eskidir ve ruhlar üstünde uzun hâkimiyeti sırasında yürekler acısı felâketler doğurmuştur. Bu isabeti bir kişi şiddetle reddetmiştir, ben aynı şiddetle onun hakkında hüküm verseydim kendisine dokunurdu. Hiç değilse sadece ters fikri, yani bilimin mutlak bağımsızlığı fikrinin bazı tehlikeler gösterdiği düşüncesini kabul etmeme çoktan razı olurdu, çünkü o zaman sâflığıma kolayca sevinecekti. Ona bu sevinci veremem. Fazla şişirdiği gerçek tehlikeleri görüyorum. Bunlar hürriyetin tehlikeleridir. Fakat insan, serbestçe düşünmeseydi insan olmazdı. Ben en küçük kötülüğün en büyük iyilikle birleştiğini farketğim tarafta yer alırım. Bilimden doğan felsefe ile bilim, insanlığın saadetini yaratmaz. Fakat onu bir kuvvet bir şeref kazandırır- lar. Bu da onları kurtarmaya yeter. Dış duygusuzluk- larına karşılık, törelerin yumuşamasında birbiriyle yarışır- lar. Hayatı, yavaş yavaş daha zengin, daha kolay, daha değişik bir hale getirirler. İyilikseverliği tavsiye ederler, hoşgörür ve geniş yüreklidirler. Bırakınız yapsınlar. Bize uygun gelmiyen fakat bir

gün belki de bizimkinden daha anlayışlı, daha hayır olabilecek bir ahlâkı, düzensiz bir şekilde işliyorlar. Yine M. Paul Bourget'nin pek ilgi çeken romanına dönerek, bir sefil, içinde belki de kendi ahlâksızlığını körükliyen noktalar bulmuştu, diyerek şu iyi kalbli Adrien Sixte'in kitaplarını yakmıya zorluyalım. Bu babacan suçlandırmada acele etmiyelim. Siz de biliyorsunuz ki, gelecek nesillerin her zaman haklı olmayacağı bir mahkûmiyettir bu. Aşırı bir öfke ile doktrinlerinin ahlâka aykırılığından bahsetmiyelim. Gelecekteki ahlâktan daha ahlâka aykırı hiçbir şey görünmüyor. Biz hiç de geleceğin yargıçıları değiliz.

Geçenlerde Cheps-Élisées'de, M. Brunetière'in beklenilmedik dindarlığına pek ağır şekilde hücum eden psiko-fizyoloji okulunun en ünlü bilginlerinden biriyle karşılaştım. Sonbaharın özsuğu ile yeşeren, fakat -gece soğuğunun daha şimdiden soldurduğu körpe yaprakları bulunan taze yelpazelerini bir türlü açamıyan kestane ağaçları altında sessiz sessiz dolaşıyordu. Bu manzaranın ona, tabiatın iyiliği ve evrensel hikmeti hakkında mutlak bir güven ilham etmesine yardım ettiğinde de şüpheliyim: zaten aldırış ettiği de yoktu. *Revuv des Deux Mondes*'u okuyordu. Beni görünce tabii M. Brunetière'in aleyhinde konuştu, sözleri belki de sert görünecektir. Unutmayınız ki, o, en büyük psiko-fizyoloji bilginidir.

“Bu M. Paul Bouget'nin, doktrinlerini bize pek açık bir şekilde anlattığı ihtiyar Sixte, Spinoza gibi, bize harekete getiren içgüdülerin kendimizi belirliyen

sebeplerin bilinmemesi yüzünden iradenin yalınlaşmasını açıklıyor. Ona göre irade; tıpkı Robot gibi, (olduğu gibi tekrarlamaya gayret ediyorum) aşağı yukarı şuur, şuur altı, şuur dışı halleri kümesinin az veya çok karışık düzenlenmesi sonunda meydana gelen bir şuur halidir, bu hallerin hepsi birleşince bir fiille, bir hükümle bir şeyin sebebi olmayan, bir durumu tayin etmekle beraber onu meydana getirmiş bir şuur haline çevrilirler. M. Charies Richet ile beraber şöyle düşünüyor: “İradenin en açık bir şekli olan dikkat, bir çaba şuuru, fikirlerin yönü, şuuru gibi görünür. Çaba ve yön, bir hayalle veya hâkim bir hayaller kümesiyle başkalarında çok daha kuvvetli ayartmalar, heyecanlar zoriyle kabul ettirilmiştir.” İşte M. Sixte’in öğrettiği şey budur. Greslou’nun cinayeti bu nazariyelerin tabii neticesi olduğu, nazariyelerin bu şefine tam bir sorumluluk düştüğü, M. Brunetière’in iddia ettiği gibi bundan böyle zihin hayatı üzerindeki psiko-fizyoloji tahlillerimizi, tahminlerimizi sentezlerimizi durdurmamız gerektiği neticesini çıkarmaya hakkımız var mıdır? Hasılı, tamamlanmamış bu noktada onunla bir fikirdeyim, fakat neticelere erişecek kadar olgunlaşmış olan bu bilim, yahut isterseniz, bazı problemlerin incelenmesi, birden bire bırakılacak mıdır? Kazanılan veya kazanılması umulan bir şey üzerinde susacak ve bilinmesi belki de tehlikeli olan bir gerçeğin henüz kararsız zaferinden vaz geçecek miyiz? M. Brunetière de, meseleyi cemiyet menfaati zemini üstüne kurduğuna göre, onun peşi sıra gitmeye razı oluyoruz

ve iyi anlaşılmayan filan veya falan nazariyelerin mümkün görünen tehlikelerini mutlaka inkâr etmiyoruz. Evet, fena teşekkülü, derinliğine “psikolojik sefalet” düşmüş olan Greslou’nun üstadın eserinde bazı şuur hallerinin bazı doğurucu fikirlerini bulmuş olabileceğini, bu fikirlerin “şuur, şuur altı, şuur dışı” gibi sonradan gelme haller kümeleri ile uğraşarak (bu bağdaşmanın başlıca sebebi, bir fert organizmasının ruhi ifadesinden başka bir şey olmayan bir karakterdir) bir fiile cinayet fiiline — bir karara — dürüst ilcaların kararına — çevrilmiş olabileceğini kabul ederim, fakat sizinle uyduğum nokta burada sona erer. Öğretmenin öğrencisinin hatalarında sorumlu olduğunu bir dereceye kadar farzetsek bir kanaatimce, bu, ancak Mongolphe’yi Groé Spinelli’nin ölümü ile suçlandırmak kadar akla yakın görünebilir. M. Brunetière’in cevabını önceden tahmin ediyorum. Bana diyecektir ki; balonculuk eninde sonunda faydalı bir buluştur. Birçok kurbanların hayatı pahasına elde edilebilir, psiko-fizyoloji ise bir hayaldir. cemiyet menfaati, bir hayali feda etmekten çok daha iyidir. M. Brunetière böyle konuşsaydı — düşüncesi böyle olduğunu sanıyorum — onu pek iyi anlıyamazdık. Fakat mesele iyice ortaya konmuş olacaktı. Bilim ve gözlem, psiko-fizyoloji denemelerini şimdi den sağlamca desteklemiyor mu, sıra bunu araştırmaya geldi. O zaman M. Brunetière, boş yere araştırmalarımızı çabalarımızı yere vurmaya azıcık olsun tereddüt edince artık mahkûm edildiğini yaymıya cesaret edemeyecektir. Çünkü ruh hürriyeti ve insan kafası-

nın bağımsızlığı ile tamamiyle dargın olmasına yine de inanmak istemem. Bilim ağacı bir yemişini düşürünce, bu yemiş olgunlaşmış demektir. Hiçbir şey onun düşmesine engel olamaz.”

Ünlü psiko-fizyoloji bilgini böyle söyledikten sonra beni bırakıp gitti. Sonra insanın en büyük fazileti belki de meraktır, diye düşündüm. Öğrenmek istiyoruz, gerçi asla hiçbir şey öğrenmiyeceğiz, fakat hiç olmazsa bizi saran evrensel esrarın karşısına inadcı bir fikri, cüretli bakışları koymuş oluruz! Bereket versin, düşünen kafaların bütün akılları, bilinmez önünde bizi çarpındıran bu büyük kaygusu varlığımızdan silemiyeceklerdir.

VILLIERS DE L'ISLE-ADAM(1)

Auguste Villiers l'Isle-Adam 18 Ağustos 1886 da henüz elli iki yaşındayken Saint-Jean de Dieu'nün misafirsever papazları yanında, madam dela Sablière ile Barbey d'Aurévill'nin ölümünü görmüş olan ulu ağaçların gölgesinde öldü. Birçokları gibi, uzakta iken ölümünden korkardı, sonra onun geldiğini görünce hiç telâşlanmadı, kendisine gösterdiği yüzden de ürkmedi. Bir an gelip hepimiz ölmek ihtiyacını duymamış mıyızdır? Villiers kolayca öldü, gözlerini kapatanlar, bugün tattığı istirahata önceden razı olduğunu söylüyorlar. Acaba içinde gizli emeller mi besliyordu? Acaba Breton'lu, atalarının andıklarına mı inanıyordu? Acaba bilinmez'in içinde devamlı güzellik sevgisi ile ıstıraplarının gerektirdiği mükâfatı toplıyacağını mı umuyordu? Kim bilir? Konuşmalar içinde, seve seve kendini hristiyan ve katolik olarak gösteriyor. kitapları da bu şahitliği yalanlamıyordu.

Fakat inancı elbette bir kömürcünün inancı olamazdı. Bu inanca garip pervasızlıklar karışıyordu. İnancı içinde fazla zevk alır gördüğü şey, kutsala küfretme hazzı idi. Chateaubiand'ı müşterek ata olarak tanıyan ve Barbey d'Aurévilly'yi, Baudelaire'i en sonrada M. Joséphin Plédan'ı meydana getiren şu yeni-katolik edebiyatı ailesindendi. Onlar, dinde,

(1.) *Contes cruels* 1 cilt *l'É future*, 1 cilt: *Axel*, 1 cilt.

herşeyden önce gunahın çekiciliğini, küfrün büyüklüğünü sevmişlerdi. Sansüalizm'leri şehvetlere, kendini kaybetmenin en yüksek şehvetini katan doğmaları okşuyordu.

Kilisenin bu kibirli çocukları, günahlarına süs olsun diye göklerin yıldırımlarını, meleklerin göz yaşlarını istiyorlardı, Villiers de l'Isle-Adam da, onlar gibi, mistisizmin candan heveslisi kesildi. Dindarlığı aşırı derecede bir dinsizlikti. Müthiş alayları vardı. Nihayet öldü. Pişmanlık duymadan çekilip gitti. "Dinleneceğim" diyordu. Dünya nimetleri adı verilen şeyi hiç tatmadan bu dünyadan göçüp gitti. Fakirlik kendi derisi gibi kemiklerine yapışmıştı. En iyi dostları da, en ateşli hayranları da bu tabii elbiseyi onun üstünden asla çekip çıkaramadılar. Pek genç iken, küçük bir mirası savurmuştur, derler. Belli olan bir şey varsa yirmi şayından sonra hayatında bir gün bile ne bir sofrası olmuştur, ne de bir ocağı. Otuz yıl gece kahvelerinde, sabahın ilk ışıklarıyla bir bölge gibi silinerek, başı boş dolaştı. Onun sefaleti, şehirlerin o korkunç sefaleti, onu böyle damgalamış, öylesine yuğurmuştu ki, umumi parkların sıraları üstünde yatan şu serserilere benziyordu. Onda kızıl benekli mor bir renk, cam gibi bakış, fakirlerin kanaatkâr hayreti vardı. Bununla beraber bugün bile ona mutlu mu yoksa mutsuz mu demek gerektiğini bir türlü kestirmiyorum. Gıpta mı, yoksa merhamete mi lâyık olduğunu bilmiyorum. Sefaletini asla bilmiyordu, o yüzden öldü, fakat onu asla hissetmedi Sonu gelmez

bir rüya içinde yaşıyordu. Bu rüya da yaldızlı bir rüya idi. Bir ırmak içinde uyuyan, gelip geçenlerin tekme-leriyle itilip kakılan Babouc, dudakları üstünde bir kıraliçenin hoşkokulu öpücüklerini duyuyordu. Villiers, hayaliyle, hep sihirli bahçelerde, harika saraylar-
da şahane yakutlarla, manastır bakirlerinin bakışları ile birlikte ışıldayan hazineleriyle dolu yeraltında yaşıyordu. Bu talihsiz adam, bu dünyadaki talihiile-
rin tamamıyla habersiz oldukları o mutlu bölgelerde oturuyordu. O, bakmasını bilen bir adamdı. Fersiz gözleri, göz kamaştırıcı manzaların içine temaşa ediyordu. Bir uyur-gezer gibi, bizim gördüklerimizi asla görmeden bizim görmemize imkân olmayanları görerek, bu âlemden geçti. Bu sebeple, iyice ölçüp tartınca ondan şikâyet etmeye hakkımız olmaz. Hayatın yavan hulyasından kendisine daima yeni bir vecd yaratmasını bilmişti. Kahvelerin iğrenç masaları üstüne, bira ve tütün kokusu içine dalga dalga altın ve erguvan rengini serpti. Hayır ondan şikâyet etmek tamamıyla yersizdir. Ona bir zavallı gibi muamele edersek ruhu gelip bana acı acı şikâyet edecekmiş gibi geliyor. Onu masamın yanında, ayakta görür gibi oluyorum. Villiers'in hayatta olduğu gibi kısa boyu ve bayağı çirkınlığı içinde fakat uzun uzun gülümse-
dikten sonra başını yana eğdiğini, düz ve uzun saçlarını geriye atarak birden bire şekil değiştirip bir peygamber gibi konuştuğunu görür gibi oluyorum. Bana şöyle söylediğini işidir gibi oluyorum:

“Bana gıpta ediniz ve bana acımayınız. Güzelliği elde eden insanlara acımak, dinsizliktir. O, içimde-

dir, hem ondan başka bir şey görmedim. Dış âlem, benim için yoktu; ona bakmaya asla tenezzül etmedim. Ruhum, ayın sihirli kuğulara gümüş bir renk verdiği o göller kıyısındaki ıssız şatolarla doludur. Bir türlü tamamlıyamadığım, yine de şaheserim olarak kalacak *Axel*'imi okuyunuz. Orada, Tanrı'nın iki yarattığını bir hazine arayan, hem de ne yazık ki, onu bulan bir kadınla erkeği görürsünüz. Hazineyi ele geçirince, ilâhî sonsuzdan başka arzulanır bir hazine olmadığını anlıyarak kendilerini ölüme bırakırlar. İçinde köhne bir piyanoda *Parçifal* çalındığım hayal ettiğim kötü kulûbe, Louvre'dan daha ihtişamlı idi. Rica ederim. Schopenhaur'in *Aphorismalar*'ını okuyunuz ve "ihtişâm bakımından hangi saray hangi Escorial, hangi Elhamra, Cervates'in içinde *Don Quicbotte*"unu yazdığı karanlık höcre ile boy ölçülebilir?" diye haykırdığı sayfaya tekrar bakınız. Schopenhauer'in de mütevazi odasında, dünya da zenginliklerden sıyrılmaktan başka bir zenginlik bulunmadığını öğretsin diye altında bir Buda'sı vardı. Kendimi, dünyanın, kudretli insanlarını baştan çıkarabilecek olan bütün zevkelerine verdim. Ben içimden, Malta halkının büyük efendisi, Yunanistan'ın kralı idim. Kendi masalımı kendim yarattım. İmparator Barbe-rousse'un ölümünden yüzyıl sonra olduğu gibi, ben de hayatımda bir harika oldum. Hem rüyam gerçeği öyle sildiki, masallarım, muhteşem bir şekilde süslediğim varlığımdan büsbütün sıyrılarak beni tanıyan sizlere de meydan okuyorum. Elveda, ben insanların en haşmetlisi, en zengini olarak yaşadım."

Ona şöyle değil de nasıl cevap verilir: “Rahat uyuyan Villiers. İdeal tarafını tutunuz, yani Meryem’in tarafını. Bu, hayırlı taraftır. Bırakalım da aşk için yaşamak, ancak böyle olur. Sanatı ve fikri herkesten fazla sevindiriniz, yüksek hayaller de tam mükâfatınız oldu. Büyük ihtiraslar asla kısa değildir. Bütün hayaller ailemi, ruhumuzun o yüksek yalnızlıklarını doldurdu.”

Hepsi bu kadar mı? Villiers de l’Isle-Adam’da sadece galat duygusu olan bir insanı görmek gerekmez mi? Hayır bu uykusundan uyandırılan adam kendisiyle beraber en güzel rüyalarının sırrını görmüşse de, kendi hayatı olan bu rüyada gördüğü her şeyi söylenmemişse de, hiç değilse bize muayilesinin orijinal zenginliği hakkında bir fikir vermek için bir hayli sayfalar karalamıştır. İnatla yazı yazıyordu. Şekilsiz, okunmaz, perişan, daima kaybolan müsveddeleri her zaman tekrar meydana çıkarıyordu. Uyur-gezerlerin bizim anılamadığımız melekeleri vardır. Villiers geceleyin, şahaserlerinin uçuşan sayfalarını yağmur olukları içinde, tekrar yakalıyordu. Sigara kâğıtları üstüne yazı yazdığını söylerler. Müsveddelerini neyin üstüne karalamazdı ki? Yalnız onları görenler ne olduğunu söyleyebilirler. Yıllardan beri ceplerinde taşıdığı o yıpranmış, açtığı zaman ekmek dilimleriyle beraber dağılan o adsız paçavralar; kendisinin bile okuyup çözemediği, gülünç bir korku ile ufalandığını gördüğü korkunç döküntüler. Bununla beraber inadçı bir sabırla, harikulâde bir beceriklilik-

le onları tekrar tamır ediyordu. Tabî M. Comaparetti'nin kömür haline gelmiş Pompéri'deki papirus tomarlarını ihtiyatla açması gibi, Villiers de Axel'in veya Bonbomet'nin kırıntılarını bir araya getiriyordu eser de kurtulmuş oluyordu.

Bu da son basılıyor ve bazı defa hayli güzel bir kitap oluyordu. Yaşadığı sırada onu bilmezlikten gelenlerin şüphesine karşı şunu söylemeliyiz: Villiers bir yazardır, hemde büyük üslûplu bir yazardır. Onda hem ahenk, hem hayal vardır. Hareket noktası olan cümlesi en derin tasvirleri kucaklayamayınca üstü kapalı alaylara fazla dalmayınca, kendi kendisini hayran bırakma zevkinden vazgeçince ahenk ve şaşaa dolu, muhteşem bir nesir yazarıdır. Hiç de bayağı olmayan *Nouveau Monde* dramında, bir lezzet, bir sâfiyet, eşsiz bir aselet bulunan diyaloglar vardır. *Conles cruels* adını verdiği derlemede güzel sayfalar bulunur. İşte meselâ kahramanca bir zerafeti gösteren birkaç satır. Söz konusu olan Léonidas'ın arkadaşlarıdır.

Üç yüz kişi kralla beraber hareket etmişlerdi. Başları çiçeklerle taçlı, Patrie'nin ziyafetine gitmişlerdi, cehennemde yemek yiyecek olan bu insanlar, son defa saçlarını Lycurgos tapınağında taramışlardı. Sonra delikanlılar, kalkanlarını kaldırıp kılıçlarıyla vurarak, kadınların alkışları arasında, tan yeri ağarırken Tyrtée'nin mısralarını okuyarak kaybolup gittiler. Şimdi şüphesi Défile'nin yüksek otları, sanki savunmaya gittikleri toprak, onları kutsal bağrına çekmeden önce okşamak istiyormuş gibi ayaklarına sürünüyorlardı.

Chateaubriand'da bundan daha haşmetli, Flaubert'de bundan daha sağlam bir şey bulunabilir mi?

Derin bir muzikici ve Wagner'le dopdolu olan Villiers, nesrine, gizli melodiler, ifadeli ahenkler katıyordu. Körü körüne inanç olmadan aşk olmaz. O, kelimelerin erdemine inanıyordu. Bazı terimlerin, ona göre eski İskandinav harfleri gibi, gizli kurdertleri vardı. O, iyi bir dil işçisidir de. Bu çeşit zaafları olmayan hiçbir gerçek yazar yoktur.

Bu harikulâde Tanrı vergileriyle Villiers halkın teveccühünü asla kazanamadı. Korkarım ki, ölümünden sonra da, kitaplarından ancak az sayıda okuyucular zevk alacaktır. Onlarda kıyasıya bir alay vardır. Bu alay, bazı defa üstü kapalı sıkıcı, kavranması imkânsız bir alaydır. Villiers'i tanıyan bütün insanlarıım hâlâ kulaklarında çınlayan o sert, kesik kesik kahkaha, yazdığı bütün şeylerde de bulunur ve düşüncesinin en sâf çizgilerini karıştırır.

Bu garip fikirli adam alayını, alışılmışın hattâ anlaşılabilirin daha ötesine vardırmıyordu. Ona tuhaf bir şekilde felsefi temaşalarını, dini vecdlerini, yüce hayallerini karıştırıyordu. Dört yıl önce yayımlanan ve kahramanı muhakkak Paris'in şu anda ünlü ve misafir olarak merak ve sempati ile kabul ettiği *Evefuture*'ü tekrar okudum. Villiers, bu romanında, telefonun ve fonografin icadçısı olan Menlo Park'ı yani Edison'u sahneye getiriyor.

Tabii bu usta adamın icadları Villiers'in kafasında harikulâde bir özellik, hayali bir ifade kazanıyor. M. Edison'un, görünüşü, hareketleri, sözleri hayatın tam bir hayalini veren harikuiâde bir güzellikte bir

makina kadın yaptığını farzediyor. Tabiata küfrederken kendisine bilimle alay etmeye ımkân veren bu çılgınca fikir içinde haz duyuyor. Mukaddes kitaptaki Havva gibi, yaratıcısının elinden çıkan yeni Havva tabiatıyla arzu ilham etmektedir. M. Edison onu, canlı, güzel fakat budala, bayağı bir kadına sevgisini vererek, ne onunla yaşayabilen ne de onsuz olabilen ve öldürücü bir üzüntüye düşen bir genç lord için yapmıştı. Makina kadın bütün çizgileriyle bu canlı kadına benzemektedir, fakat içindeki bir fonograf vasıtasıyla ifade ettiği fikirler, her iki dünyanın en usta yazarları tarafından hazırlanmış ideal güzelliktedir. Bu fikirler genç lordun ruhunda canlı bir intıba uyandıramıyor.

Makina kadın ona:

“Ümitsizliğin çılgınlığını duyunca sana görünmek için çabucak arzusunun o ışıklı çizgilerine bürünmeyi kabul ettim...”

“Beni yaratanın kafasında bu adı taşıyordum öyle ki kendiliğinden hareket edeceğini sanarak bana körü körüne itaat ediyordu.

“Ben kimim? Fikirlerinizde yarı uyanmış bir rüya varlığı.

“Oh! Benliğimde uyanma...”

“Ben kimim? Dünyadaki varlığım hiç olmazsa senin için yalnız serbest iradene bağlıdır. Bana hayat ver. Benim var olduğumu bir kere daha söyle. Kendinle bana kuvvet ver. Birden bire yaratıcı Tanrı

olarak içime işleyeceğin gerçek derecesine göre gözlerinde dipdiri varlık olacağım. Bir kadın olarak senin için bende ümit ettiğin şeyi olacağım.

Lord şaşırarak hiç cevap vermez. Makina kadın tekrar söze başlar:

Beni kırmaktan korkmuyor musun? Dikkat et Kalbi çarpan, canlı bir varlık olabilmenin ancak senin elinde olduğunu, böyle korkuların beni öldürebileceğini unutuyorsun. Varlığımdan şüphe edersen mahvolum. Bu, aynı zamanda çağırmanla geliveren bende ki ideal varlığın kaybolacağına bir işarettir.

“Ah, bana inanacak kadar basit olsan, aklına karşı beni savunsan ne harikulâde bir varlık olur-
dum.”

Netice itibariyle, makina kadının hakkı yok mu? Başkasından daha mı fazla yalan söylüyor, daha mı fazla hayalci? İnsanın, sevdiği kadını tanımak sırrını ele geçirmesi, ruhuna nüfuz etmesi bakımından gerçekten makina kadın, canlı kadından çok daha iyidir. Makina kadının öyle müthiş bir bilgeliği var ki! Tabiata ve aşka bundan daha büyük küfür edilmemiştir. Bu küfür karşısında benim gibi apışıp kalmıyor musunuz? Ne yazık! Zavallı Villiers! Onu tanı-
mıştım, sonsuz alaycı zekâsiyle mükemmel bir hayal gücü bulunan bir aradaştı, *a fellow of infinit jest. of most excellent fancy.*(1)

(1) Son derece şakacı ve hayli kuvvetli bir adamdı. *Shakespeare.*

GÖKBİLİMİNE DAİR HULYALAR⁽¹⁾

Kendini tamamiyle astronomiye veren M. Camille Flammarion'da, bilimi sadeleştirip yaymak için akla gelen bütün meziyetler vardır; en başta, her şeyi bilir. Uzun zamandır hesaplar ve gözlemler yapar. Sonra onda heyecan da, muhayyile de vardır. En sonra sahneye koymaktan da, sahnenin birden değişmesinden de korkmuyor. Göğü, bizim için ilgi çekici, dramatik, romantik, orijinal, eğlenceli ve ahlâki kılmak için bir şeyi ihmal etmiyor. İlham perilerinin en ağır başlısı olan Uranie'ye armağan ettiği eseri, felsefenin astronomiye karıştığı bir çeşit bilim şiiridir. M. Camille Flammarion'un felsefesi, bilimi kadar sağlam değildir desem, belki de bana inanırsanız. Doğrusu yazık oluyor, çünkü bu, sevimli bir felsefedir. M. Flammarion bize mesut bir ölümsüzlük adıyor. Buna inanılırsa, ölümden sonra ruhumuz, yıldızdan yıldıza uçacak ve sevmenin, öğrenmenin o sonu gelmez zevkini tadacaktır; biz düşünür kelekler haline geleceğiz. O, şefkatli olmak için gereken insanlık zaafını, meraklı olmak için gereken bilgisizliğimizi bize bırakacaktır. Yine duygularımız olacaktır; fakat onlar, bize çok zevk vermekle beraber daha az ıstırap verecek kadar kudretli ve mükemmel olacaktır. İtiraf edeyim ki, gelecek hayatın daha iyi kurula-

(1) Camille Flammarion, *Uranie* (collection Guillaume)

cağını kavramak elimden gelmiyor. Birkaç yıl oluyor, doksan yıldır yaşadığı bir Normandiya kasabasında ölmek üzere olan akrabamdan ihtiyar bir kadının yanına çağırılmıştım.

Daha fazla yaşamak kudretini bulamayınca Kontes P...’nin dediği gibi Tanrı’nın tanınmıya değer olup olmadığını gidip görmeye hazırlanıyordu. Başucunda dünyanın en sakin, sade bir yaratığı olan bir rahibe gördüm. Marianne gibi, bal içinde saklanmış bir hali vardı. Ona derhal hayran oldum. Fakat benim de kendisine aynı duyguları ilham ettiğimi söyleyemem.

Beni birçok defa okuma ve yazma ile uğraşır görünce bir bilgin sandı. Bir azize olduğu için içinde uyandırdığım her türlü şefkati bana gösterdi. Hattâ birgün bana açtı. Çünkü daima memnunlukla ve neş’e ile konuşuyordu.

Bana dedi ki:

— Bu kocaman kitaplarda ne arıyorsunuz?

— Hemşirem, diye cevap verdim, mamut ve büyük ayı devrinde mağaralarda yaşayan ilk insanların tarihini araştırıyorum.

O zaman hulyalarımı, yontma çakmak taşlariyle, üstüne hayvan şekillerinin örtüldüğü Ren boynuzlariyle oyalandığım doğru idi. Bu cevabı işidince küçük rahibem, ayakta, elleri kol yenlerinde, tatlı ve inatçı bir eda ile gülümsedi ve bana:

— O halde göğ'e çıkmayı umuyor musunuz? dedi. Başka bir dünyada edineceğimiz şeyi bu dünyada öğrenmek ne iş'e yarar? Bana gelince, Tanrı'nın öğretmesini bekliyorum. O sizin bu iş'i, bütün kitaplarınızdan daha çok iyi bir şekilde bir anda yapar.

Bu mükemmel mahlûk, bunun bize pek kötü bir hizmet olacağını, kâinatın bütün sırlarını öğrenince derhal devası bulunmaz bir iç sıkıntısına düşeceğimizi hiç düşünmüyordu. M. Camille Flammarion merakımızı daha iyi idare ediyor; sonsuzluğumuzla uğraşmak için bize sonsuz manzaralar vadediyor, bu astronomi bilgini için cennet, yıkılması mümkün olmayan, harikûlâde bir şekilde işleyen bir rasathanedir.

Daha ilk bakışta, küçük rahibenin inandığı o anı ve topyekûn vahiyden daha fazla beni saran şey budur işte. M. Flammarion ile beraber bizde her zaman bilemediğimiz bir şeyler ve arzu ettiğimiz bir şeyler bulunacaktır. Bu ehemmiyetli bir noktadır. Bize şekil değiştirmelerimiz içinde yıldızlardan yıldızlara gezeceğimizi haber vermektedir. Orada, bilgisizlik ve arzu gibi hayatı bize tahammül edilir bir hale getiren iki erdemi taşıyacağımızı, nihayet işin iyi tarafı da daima insan olarak kalacağımızı umduruyor. Fakat içime bir şüphe giriyor. Bu gezilerin onun umduğu zevki vermeyeceğinden korkmuyorum. Aldanmış olmasından korkuyorum. Güvensizliğim de, ne yazık ki, oldukça tabii bir şeydir. İnsan olarak bizler bir yıldızın ne olduğunu pek bilmiyoruz: bir

tanesinde oturuyoruz. O, var olduğu müddetçe biz de varız. Bu dünya, daha şimdiden bana bütün ötekilerini berbad gösteriyor. Haklı olarak ötekiler de buna benzerlerse korkusu içindeyim. Bu da onlara karşı yapılacak büyük bir sitemdir.

Bilimin bize gösterdiği kâinat, ümit kırıcı bitevi-yeliktedir. Bütün güneşler ateş damlaları, bütün yıldızlar çamur damlalarıdır.

Büyük bir çatırtı ile dünyamıza düşen gök taşlarında yeni hiçbir cisim bulunmamıştır. Tayf tahlilleri, dünyaların terkibindeki birliği isbat etti. Her yerde hidrojen, oksijen, azot, sodyum, magnezyum, karbon, cıva, altın, gümüş, demir. Hidrojenle karbonun bu dünyanın kendisi ve atmosferi içinde meydana geldiği bilinince başka yerlerde olup bitenleri gidip görmeye ne diye kalkışmalı. Astronominin öğrettiği şeyleri bizi huzura kavuşturamaz, kâinatın görünüşü ıstırapın ve ölümün genişliğini de gözlerimize seriyor, denilebilir.

Dünyanın biricik evlâdı olan ay, bir cesetten başka bir şey değildir, onun çorak, kuru, derin, çatlaklarla yarılmış gövdesi az bir zaman sonra toz haline gelecektir. Dünyanın kardeşleri olan Venüs, Merkür, Mars gibi birkaç gezegen, dünya gibi, hâla hayatı ve zekâyı barındırdığı sanılıyor. Onların merhametsiz olduklarını, şüphe götürmez şekilde, biliyoruz. Bu gezegenlerin, üstünde oturanlara işkence olsun diye eğik eksenleri üstünde güneşin etrafında döndüklerini ve insanların, bu eğiklik sebebiyle,

bizim gibi, hattâ bizden çok daha fazla zaman soğuktan donup, sıcaktan kavrulunca hayatlarını çekilmez bir hale sokmak için oturdukları bu topacı hangi münasebetsiz devin böyle eğik bir şekilde fırlattığını şüphesiz bizim gibi birbirlerine sorduklarını isbata kalkışmayacağız.

Boşlukta bir adım daha atarsak, bin parça olmuş ve bir parçası da Mars'ın da cazibesine girerek içine düşmek tehlikesini yaratan bir gezegene rastlarız. Bu korkunç döküntüler milyonlarca fersah bir alan üstüne serpilmişlerdir. Gerçi bunların döküntü olmadığı, gövdesi uzakta kudretle hareket eden, Koca Jupiter'in hatası yüzünden bir araya gelememiş maddeler olduğu iddia edilmektedir; bu da daha küçük bir felâket sayılamaz(').

Kavranılmasına imkân olmayan sistemimizden dışarı çıkarak, yıldızlar ordusunu seyredince orada da hayat ve ölümün arasız değişmelerini mi bulacağız? Hiç durmadan yıldızlar doğuyor ve ölüyor. Sirius gibi, ateşli gençlik çağında beyaz olanlar, güneş gibi sonradan sararırlar, ölmeden önce de koyu kırmızı bir renk alırlar. Nihayet, sönen bir şamdan gibi titreşip dururlar. Bugün astronomi bilginleri Gemi yıldız kümesindeki yıldızı can çekişme içinde boğuştuğunu seyretnmektedirler.

-
- (1) Teleskopla görülen gezegenler muhakkak olarak parçalanmış büyük bir yıldızın döküntüleri değildir. M. F. Tissernard 1891 yılında çıkan *L'Annuaire des Longitudes* de bu gök taşlarının asla birleşmemiş olduklarını hesapla ispat etmişti.

Kuzey Tacı yıldızlardan biri ölmek üzeredir. Genç, ihtiyar, ölü yıldızların hepsi de boşluk içinde çılgınca koşuyorlar. Gerçeği söylemek gerekirse kâinata hiçbir şey yok olmaz, her şey kendi kendine hareket eder ve şekil değiştirir. Ner şey daimî bir oluş içindedir. Bundan kendimize de pay çıkarmalıyız. Sonsuz olarak rahat kalacak değiliz. Canlı veya ölü, ruh veya toprak, ölümsüz düşünce veya ince akıcı bir cisim olalım, boşlukta fırlatıldığımız bir nokta üstünde durmadan faaliyet halindeyiz. Durmadan hareket edeceğiz, dalgın veya şuurlu olarak durmadan arasız şekil değişmelerini tamamlayacağız.

M. Flammarion beni affetsin, söylendiğine göre, güneşimizden bir milyon defa daha büyük olan şu parlak Sirius'u meraklı bir turist olarak bu kadar erken ziyaret edebileceğimize inanmıyorum. Dünya gezegenine bağlı kalarak bizi ne kadar uzun zaman barındırırsa, burada o kadar kalacağımıza inanıyorum. Kaderimizin onun kaderine bağlı olduğuna inanıyorum. Onun faaliyetleri bizim faaliyetlerimiz olacak. İçindeki her şey ebedî olarak faaliyette bulunacaktır. Luther istirahat ettikleri için ölümlere gıpta ederken kötü bir fizikçi idi; ölümlerin yapacağı çok şey vardır: hayatı hazırlarlar. Güneşimiz, birkaç milyar yüzyılda varacağımız, Hercule yıldız kümesine doğru bütün takımıyle beraber bizi götürüyor. Yolda, o da, kendisiyle beraber dünya da ölecektir. O zaman biz, ihtimal şimdikinden daha fazla yaşamıyacak olan yeni bir kâinata madde vazifesini göreceğiz.

Çünkü olmak sona ermeştir ve her şey harekettir, her şey akar ve geçer. Yaratmayı belirsiz bir şekilde yeniden meydana getireceğiz. Zaman da, mekân da bizi alıkoymaz. On bin yıldanberi mevcut olmayan filan yıldız bize henüz görünüyor. Yolda, bugün bize kadar gelen ışınlarını bırakarak ölmüştür

İşte yıldız mesafeleri hakkında o usandırıcı fikri veren şey. Fakat her zaman göklerin enginliğine hayran olurken aynı zamanda kendi küçüklüğümüze de hayran olmamız gerektir. Kâinatın büyüklüğü ona bağlıdır. Kendisine göre kâinat ne büyüktür, ne de küçük. Şayet ölçülerinin genişliği birdenbire bir toplu iğne başı kadar küçülürseydi onları görmek bizce mümkün olmazdı. Bu faraziyeye göre, zaman fikri, mekân fikrine bağlı olduğu gibi saman yolunun ve nebûlüslerin bütün güneşleri, canlıların sayısız nasilleri için çalışmalar, günler, sevinçler, ıstıraplar bir saniye bile azalmadan, bir sigara kıvılcımı kadar çabuk söneceklerdi.

Zaman ve mekân yoktur. Maddede yoktur. Böyle ad verdiğimiz şey bilemediğimiz şeydir, duyularımıza çarpıp dağılan engeldir. Ancak bir gerçeği biliyoruz: fikir. Dünyayı yaratan odur. O, Sirius'u tartmamış ve ona ad takmamış olsaydı, Sirius olmazdı.

Bununla beraber bilinmez bizi sarar, sıkıca kucuklar. O, iki yüzyıldanberi son derece büyümüştür. Fizik astronomi, eşyaların objektif gerçeğinden bize hiçbir şey öğretmedi. Fakat bütün hayallerimizi yani kendi ruhumuzu değiştirdi. Bu yüzden insanla-

rın idealinde öyle bir ihtilâl yarattı ki eski inançların, şekil değiştirmeden, daha uzun zaman yaşaması imkânsız bir hal aldı.

Atalarımızın rüyası da çıktı. Ortaçağ insanları meselâ Veli Aquinoslu Thomas, göğü aşağı yukarı bir büyük asma saat gibi tasavvur ediyordu. Onlara göre, altın çivilerin serpildiği basit gök kubbesi kendilerini Tanrı'nın ülkesinden ayırıyordu. Cehennem, araf, yer ve gök onların bütün kâinatını meydana getiriyordu. Üstünde dini temsillerini oynadığı üç katlı iskeleler bunun gözle görülür bir hayalini veriyorlardı. Altta, kırmızı kara şeytanlar, ortada toprak, mücadeleci hıristiyan cemaatinin evi, üstte şan ve zafer içinde Tanrı baba. Bir merdiven meleklerin katları geçmesine imkân veriyordu ve bu, yeryüzünden göklere sürekli bir geliş gidişti.

Müneccimlerin bilgin simaları hemen hemen bu kadar sâftı. Dünyanın içini şu "*Inferi*" kitabesiyle beraber görüyorlardı. Dünyanın etrafında çepçevre unsurların küresini, gezegenlerin yedi küresini gösteren çenberler vardı, sonra gök kubbesi, yani sabit gök, onun üstünde de bazılarının zorla götürüldüğü dokuzuncu arşla mutluların mekânı olan *primum mobile* ve *coelum empyreum*(¹) uzanıyordu. Kopernicus'dan on altıncı yüzyılda, hattâ on yedinci yüzyılda, dünya hâlâ böyle anlaşıyordu. Pascal'in Galilée keşiflerini hiç öğrenmeden öldüğünü düşünmek gerekir. *Coelum empyreum* yıkıldı. Dünyanın, bilinme-

(1) En yüksek gök katı.

yen, uçsuz bucaksız boşluğa bir toz zerresi gibi fırlatılmış olduğu görüldü. Bu, insan fikir tarihinin en büyük hâdisesidir; aşağı yukarı gözlerimiz önünde tamamlandı. Yine de bütün neticelerini çıkaramıyoruz. Çocukken eski kutsal kozmogoninin son savunucusunu tanımıştım. Yüzü M. Littré'ye benzeyen Mathalène adında bir papazdı. Geometriciydi. Yıldızların hareketsiz duran dünya etrafında döndüklerini ve gerçekte güneşin ancak görünen çapında iki misli olduğunu hesapla isbat etmek için bir kitap da yazmıştı. 1840'a doğru basılan bu kitap L'abbé Mathalène'nin âmirlari tarafından hırpalanmasına sebep oldu. Karşı koydu ve sonunda kitap yasak edildi. Onu, kilisenin, mahkûm ettiği Galilée ile savaşmak için kendisine saldırdığını kavramıyarak, pek ihtiyar ve pek fakir, inanç, ıstırap, hayret dolu bir halde tanımıştım.

ODÉON GALERİLERİ ALTINDA

I

19 Ocak

Odéon galerileri altından geçiyordum. Bir ihtiyar şair, bir mubassırla iki üniversite öğrencisi, sayfaları kesilmemiş kitapları karıştırıyorlardı. Sırtlarını yalayan hava cereyanına aldırış etmiyerek, tesağüfün ve katlanmış sayfaların okumaya imkân verdiği kadar okuyorlardı. Onları seyrederken M. Séphane Mallarmé'nin hayal etteği kitabı, birbirinden ayrı, üst üste üç Mâna taşıyan ve yine sayfalarını kesmeden okuyacak olan şu insanlara mantıklı ve ilgi çekici bir masal sunan bu harikulâde hikâyeyi düşünüyordum. İhtiyar şairimi, mubassırımı, iki üniversitelimi böyle bir kitaba, burunları soğuktan kızarmış, kendilerinden geçerek göz gezdirdiklerini tasavvur ediyor, serçeler gibi açık havada yaşayan ve eski kitap satıcılarının rafları üstündeki edebiyatla beslenen bu fukara okuyuculara gıda hazırlamış olduğu için bu kabiliyetli şairi içimden övüyordum. Fakat daha iyi düşününce bu sevimli serserilerin zevki, tattıklarından daha lezzetli olup olmadığında, kâğıt bıçağı ile henüz ayrılmamış sayfaların getirdiği şu anî mâna duraklamaları içinde onlar için bir sihrin, esrarlı bir sihrin bulunup bulunmadığında şüphe ediyorum. Bu

açık hava okuyucularında fazla muhayyile zenginliği olsa gerek. Biraz sonra karanlık ve soğuk sokaklardan yarı kalan cümleyi, bir rüya içinde tamamlayarak yürüyüp gideceklerdir. Şüphesiz onu gerçekte olduğundan daha güzel bir hale sokacaklardır. Bir hayali, bir arzuyu en azından bir merakı alıp götüreceklerdir. Boş vaktimizde, baştan başa okuduktan sonra biz de bir kitabın bu izleri bıraktığı binde bir olur.

Ara sıra onları taklid etmeyi, bazı kitapların sayfalarını kesmeden okumayı ne kadar isterdim. Fakat ne yazık! Vazifem buna engeldir. Kitaplardan çöplenmek öyle hoş bir şey ki! Malaquais rıhtımında bir komisyoncu arkadaşım vardı; bu basit adam, kesik kesik okumaların verdiği o sihre kapılmanın büyük bir örneğidir. Bana zaman zaman bir eski kitap dükkânının maymuncuğunu getirirdi. Bu münasebetler ona benim kıymetimi ölçme imkânını verdi. İki üç ziyaretten sonra, şu hükmü verdi: Ben gururlu bir adam değilim, zaten bilimimi kitaplardan aldığuma göre, gururlu olmam için sebep de yoktu. Gerçekte o, sırtında, benim kafamda taşıdığım bilgiden daha fazlasını taşıyordu. Bu yoldaki kanaatı daha da artmış olacak ki, kulağını kaşıyarak bana:

— Mösyö, iyice öğrenmek istediğim bir şey var Bunu birçok insandan sordum, bana söyleyemediler. Fakat siz bilirsiniz, ah! bu şey beni tam beş yıldır tedirgin ediyor.

— Ne imiş o?

— Münasebetsizlik etmiyorum ya!

— Söyleyin dostum.

— Peki, mösyö. İmparatoriçe Katerina'nın ne olduğunu çok öğrenmek istiyorum.

— İmparatoriçe Katerina mı?

— Evet, mösyö, onun muvaffak olup olmadığını öğrenmek için pek çok şey verirdim.

— Muvaffak olup olmadığı mı?

— Evet, fesadçıların imparator Petro'yu öldürmek istedikleri yerde kalmıştım. Bunda çok hakları da var! Vak'ayı bir tütün külâhı üstünde okumuştum. Anlıyorsunuz ya arkası yoktu.

— Peki dostum, imparator Petro boğuldu ve Katerina imparatoriçe ilân edildi.

— Bundan emin misiniz?

— Katiyen eminim.

— Ooh! Çok iyi! Buna çok memnunum.

Sonra maymuncuğunu alarak, bana hayırlı geceler temenni etti.

Büyük Katerina'nın sıhhatine bir bardak şarap içmesi için onu kilere gönderdim. Dostluğumuz o gün başladı. Odéon galerilerindeki okuyucularımız, benim komisyoncum gibi, hiç de prenses Daschkoff suikasında kalmış değillerdi. Ama pek yeni bir şeyin sayfalarını karıştırmıyorlardı. Mubassırın Karı Koca Aşkının Tablosun'daki birçok sayfalarını yutarcasına okuduğundan şüpheleniyorum. Üç tarafı kapalı sayfaları iri parmaklariyle açıyor, oraya, yem torbasına eğilmiş bir at gibi, burnunu sokuyordu.

Sergi hüznü, soluk renkli idi. İnsan, onlarda taze kâğıt kokusunu teneffüs edemiyordu. Basılmış kâğıt sargısını taşıyan o sarı kitaplar yığını göremiyordu. Kibar sınıfı kitap istifinin ne olduğunu bilmez. Onlar *Revue des Deux Monde*'un yeni romanlarını okurlar. Onları ciltli olarak hiç satın almazlar. Asla böyle bir istek duymazlar. Fakat elde edemeyecekleri şeyleri isterler. Bu onların hatası değildir. Hiçbir şey bilmezler. Fevkalâdeden bir bayan yeni bir kitabı elde etmek istediği zaman, sâfiyetle bir kitapçı komşu kâğıtçıya adam gönderip sordurur. Hayatında mösyö Ohnet'nin ve Montépin'nin kitaplarından başka bir eser yüzü görmiyen kâğıtçı kendisinden Paul Aréne'nin *Le Chèvre d'Or*'u istenince şaşırır kalır. Fakat bilgisizliğini örtmekte pek beceriklidir. Tıpkı, dostum Adolphe Racot, kendisinden bir anka kuşu kanadı isteyince "sonuncusunu biraz önce sattık." diye cevap veren Monmartre tepesindeki meyhaneden ilham almış gibi bu hilekâr kâğıtçı *Le Chèvre D'or*'u okumıyacak olan şu güzel bayan okuyucuya bu cevabı ulaştırılır. Zaten işin tam doğrusu da budur. Çünkü gerçek güzellik ancak alışık olanlara kendini göstermesi gerekir. Üç buçuk franklık Forması 55X77 boyutunda bir küçük cildi ele geçirmek, kibar sınıfı için ne kadar imkânsız olduğunu tasavvur edilemez. Herkesin, okunması uygun şeyleri okuduğu iki veya üç edebiyat salonu bilirim; fakat orada hiç kimse okunması "gerekli" olan bu kitaplardan birini, yirmi dört saat içinde ele geçirmeye muvaffak olamaz. Yayımcıdan veya şümendüfer istasyonundan gelen

bir nüsha, salonu dolaşır ve altmış kişinin işine yarar. Tek nüsha imiş gibi ödünç verilir. Gerçekten de tek nüshadır. Saint - Honoré kenar mahallesindeki kâğıtçı artık bulunmadığını söylemiştir. Kitabı, üç ay, dünyanın en güzel ellerinde dolaştıktan sonra örse- lenmiş, sırtı kırılmış, delik deşik olmuş ve Racine'in Hippolyte'i gibi şekilsiz ve renksiz görmek insanın içine dokunur. En sonra ruhunu teslim eder. Can çekişirken bile Labaron N... 'nin veya kontes N... 'nin manevî zevklerini zekâ tarafını tatmin etmesi gerekir. Her akşam Paul Hervieu ile karşılaşan, fakat bütün Paris'de Paul Hervieu'nun bir eserini ele geçirmesini beceremiyen kibar insanlar vardır. On sekizinci yüzyılda, zarif şiir kitapları müsvedde halinde küçük sokaklarda dolaşırdı. Bu konuda âdetler, sanıldığından daha az değişmiştir. Aristokrat âdetler arasında bir kitabı para verip almak yoktur. Bu çevrede tek nüsha elden ele geçer. Bu usulün mahzuru da yok değildir. Sırf bir çift güzel göz için yazılan mektuplar *Mensonge*'un 126 ve 127 nci sayfaları arasında kibar Paris âlemini böylece devredip durdu. Bana, pek sevimli bir kadının sünger kâğıdı olarak kullandığı *Fort comme la mort* nüshasını gösterdiler. Bir satır el yazısının ters izini taşımakta idi. İnsan onun okunamayacağını sanır. Kitap, meraklı bir kadının eline geçmiş. Kirlenmiş sayfa, aynaya tutulunca, meydana çıktı. Aynada apaçık bir şekilde "kalbimi sana bir öpücük içinde gönderiyorum." sözleri okunuyordu. Bu imzasız bir mektubun son satırı idi. Birkaç yıl önce M. Gaston Boissier birkaç arkadaşına aynı

mektuplaşma içinde mektuplarının son cümlelerini pek çeşitli bir hale getiren bir kadının becerikli zekâsını övüyordu.

Onu dinleyen kumandan Riviére, şaşırıp kalmıştı:

— Bütün kadınlar mektuplarını, şu basma kalıp “sana kalbimi bir öpücük içinde gönderiyorum.” cümlesi içinde bitirirler sanıyordum, dedi. Bundan ancak *Fort comme la mort*’un kimseyi aldatmadığı sonuncunu çıkarmak gerekir. Kitapların ödünç verilmesi, tehlikeli olmaktan kurtulamaz.

Bu âdete bir sebep gösterdim, şüphesiz bu bir yeter sebeptir. İlâhiyecilerin söylediklerine göre, zerafet gibi yeter olduğu zaman yetmiyen sebepler varsa ancak şümendüfer istasyonlarıyla roman satın alma gibi böyle bir kibar adetine başka bir kaynak araştıracağız. Bizim ciltsiz küçük kitaplarımız, bugün zevk sahibi kadınların ahenkli bir şekilde döşemesini bildikleri bu salonlarda, masalar üstünde, donuk parlaklığıyla, çiy rengiyle kötü tesir bırakmaktadır. Bu salonlar, ancak çiçeklerin veya kadınların katıldıkları zaman tamamlanmış tablolarıdır. Tek sarı bir kapak oraya çatlak bir ses getirir. Bu sarı renk, kitapçı cemekânlarında uzaktan görülsün düşüncesiyle bütün yayıcılar tarafından kabul edilmiştir. Fakat her şeyin sustuğu ve dinlediği itinalı bir evde sırttır. Buna bir çare bulmak istediler. İşte beş altı yıl önce Gyp’in konuşmaları ve Paul Bourget’nin kitaplarını

günlük kitaplarla dua kitaplarına benzete o çiçekli kapaklarla kaplandı. Fakat bu sevilen kitaplar, piskoposlar vekilise şarkıcıları gibi giydirilerek artık tanınmaz hale sokuldu. Onlar ocak başında okunamıyacak kadar ağır, süslü püslü göründü. Yavaş yavaş kilise süsleri bırakıldı. Sarı kapak ortaya çıktı. Acaba yayıcılar romanlarımıza şık ve sağlam küçük karton kapaklar geçiremezler miydi? Hayal mahsulü kitapların Fransa'dan çok daha fazla sayıda satıldığı İngiltere de bu bir âdettir. Burada, zeki bir adam ve birçok şeyler bulmuş bir icatçı olan Jules Hetzel bunu iş edinip teşebbüse girişti; para kaybetti. Bu, hesapta vardı. Fakat bu buluşundan başkası faydalanamaz mı idi? Hesapta bu da olmalı idi.

Kitapçı Quantin görünüşü hoş fakat ciddi kapaklar denedi. Bunlar ne tamamıyla ciltsiz, ne de tamamıyla karton kapaktı. Hem hafiftir, hem mobilyedir. Masamın üstünde böyle zarif bir şekilde yaldızlanmış, üstüne pürtüklü maroken taklidi koyu mavi bir kâğıt geçirilmiş olan M. Octave Uzanne'nin sevimli bir kitabı *Les Zigzages d'un curieux*'sü duruyor. Bu tip, Charpentier, Calmann Lévy, Ollendorff'un yayımladığı romanlarda kullanılabiliirdi. Şunu da söyleyelim ki, sembolistlerle kadınlar, bir kitaba güzel bir kapak geçirmede çok iyi anlaşılmışlardır. Şiirleriyle "nesir"lerini kusursuz bir zerafet içinde yaldızlı harflerle, bir çeşit timsah veya balık derisi ile kaplarlar.

Aslında, bu belki de sandığım kadar önemli bir şey değildir. Beni hayrete düşüren şey, zengin mahallelerde sabahleyin yeni çıkan edebiyat kitaplarını tanıtacak tellalların bulunmayışdır. Böylece bir endüstri meydana getirilirdi. Bana öyle geliyorki becerikli bir adam bu işi başarabilirdi.

Fakat bakın Odéon'dan ne kadar uzaklaştık, hem istif'in ne olduğunu söylemedim. Söyleyeceğim, Çünkü imansızlara öğretmek gerekiyor. Müşriklere vâ'zetmek gerekiyor. Bütün satış günlerinde meselâ bir yayıcı *L'Immortel*'i, *Mensonges*'u yahut *Izlanda Balıkçısını* öne sürse, ikinci elden kitap satanlar veya özellikle Odéon galerileri kitapçıları günlük kitabın iki üç nüshasını serginin güzel bir yerinde teşhir etmekle kalmazlar; yazarın zaferini ilân eden kocaman yığınlar azametli anıtlar, on ikilik, yirmidörtlük, otuzaltılık paketler halinde yükseltirler. İstif budur. Buna erişmek için ya meşhur olmalı veya güney halkından olmalı. İstif şöhret ve servet demektir. Yunanlılar buna altın yıldız adını vermişlerdi. O, Alphonse Daudet'nin, Paul Boourget'nin, Emile Zola'nın Guy de Maupassant'ın, Pierre Loti'nin adlarını bulutlarda dolaştırır. Gördüm, genç yazarların, saçları darmadağın Marpon'nun ayaklarına ağlayarak kapandıklarını gördüm. Ne yazık! Boşuna valvarıyor ve ağlıyorlardı.

II

Size söylediğim gibi o gün Odéon galerilerinde hiç kitap istifi yoktu. Fakat baskı şaheserlerine

ayrılmış olan camekânda, Fransız Akademisinden Leviconte de Vogüé'nin *Manteau de Joseph Olénine*'nin zarif ve küçük bir baskısı görünüyordu. Bu, eşsiz Lokis ile ölçülebilecek bir hayali hikâyedir. Oğlunu güzel Aude'a verdiği zaman Charlemağne'nin söylediklerinden daha iyisini söyleyemem. Mérimée'nin hikâyesinde olduğu gibi M. de Voogüé'nin hikâyesinde de başa vuran, keskin hoş kokulu bir Polonya prensesi vardır. Sâf kalbli M. Joseph Olénine, kendinden geçerek bir samur kürkü koklayınca görüldüğü kadar garip bir çılgınlığa tutulmamıştır. Çünkü kontes ***ska bu kürke insanı öldüren birko-ku sindirmiştir. M. Joseph Olénine, sonunda samimî ve derin fetişizminin değerini kabul ediyor. Bir gece, misafir kaldığı kontes ***ska'nın şatosunda her zaman olduğu gibi sevgili kürkünü kucaklarken çırpınan, ıslak nefesi alnını okşıyan bir kadını bulur, gözlerine inanamaz.

Çapkın olmayan bir adam kontesi tanıdığını sanmıştı. Fakat M. Joseph Olénine bazı küçük belirtilerden bu gece ziyaretçisinin bir hayalet, çok zaman önce ölmüş ve öteki dünyada melekelerini daha iyi işletecek bir yer bulamadığı için bu dünyaya sevmek için dönmüş bir kadın olduğuna kanaat getirir. M. Joseph Olénine haklı olarak tedbirli davranmak gerektiğini düşünerek mezar ötesinden gelme bir kadın bile olsa, kont *ée ska'yla kıymetli hazinesini gizlice haber vermemiştir; ihtimal bu susuştan memnun kalan hayalet sık sık gelir.

Odéon'un bilgin kemerleri altında, haftanın az rastlanır yeni kitapları arasında M. Jules Lermina'nın *A brûler adlı bir "Yıldız Hikâyesi"*ni de buldum. Kitapta iradesiyle kendi benliğinden sıyrılan bir adam görülmektedir. Bu, açıkca vaktiyle sözünü ettiğimiz M. Joseph Péladan'nın *La Victore du mari* adlı kitabının bir bölümüne ait ana fikirdir. Kendimizi Zerdüşť dininin ortasında buluruz. Yeniden o kudretli formülün, esrarlı *linga — sbarra*'nın çınladığını duyuyoruz; Mecusiler onun yardımıyla görünen vücutlarından dışarı çıkabiliyorlardı. Papus, M. Jules Lermina hikâyesinin bătına ait bilimine verilerine uygun olduğunu kabul ediyor; Papus de büyük bir Mecusi'dir. M. Joséphin Péladan böyle söylüyor. Bundan başka M. Jules Lermina olağan üstü hikâyeler anlatmakta üstünlük göstermektedir. Garipliliği ve acaipliği seven fakat harikanın bilime ve gözleme dayanmasını isteyen herkese tevsiye ettiğim *İnanılmayacak Hikâyeler*'in iki cildini verdi. M. Jules Lermina'nın büyük değeri orada açıkça görülür. Harikadan harikaya atılmak için müsbet bir veriden hareket ediyor.

Jules Lermina, Joséphin Péladan, Léon Henniqué, Gilbert-Aguste Thierry, hattâ *Horla*'sında Guy de Maupassant, işte gizli bilgilere kapılmış birçok kafalar! Çağdaş edebiyatımız, kaba natüralizmle cezbeyle tutulmuş mistizm arasında bocalıyor. İnancımızı kaybettik, yine de inanmak istiyoruz. Tabiatın duygusuzluğu bizi harap ediyor. Fizik kanunlarının o

somurtkan haşmeti bize üzüntü veriyor. Esrarı arıyoruz. Doğunun bütün sırlarını ayağımıza çağırıyoruz. Astronominin, kimyanın, fizyolojinin kendi alanlarından koğdukları harikulâdeliğin son sığınağı olan ruh araştırmalarına delice atılıyoruz. Ya bataktayız veya bulutlardayız. Ortası yok. İşte Odéon galerileri altında bir eski kitapçıdan, bir saat içinde edindiğimiz şeyler.

GUSTAVE FLAUBERT'İN FİKİRLERİ⁽¹⁾

Salammbô operası münasebetiyle Flaubert'den çok bahsedildi. Flaubert meraklıların ilgisin çekiyor. Bunun kâfi bir sebebi de vardır: çünkü Flaubert fazla ilgi çekicidir. Hem sert, hem yumuşak, hem saçma, hem fazla zeki olmak gibi akla gelen bütün teadları kendisinde toplayan bir adamdır. Felâket ve âni talih değişikliğine uğramıyan hayatı içinde devamlı olarak dramatik kalmasını bildi; hayatının komedisini melodram halinde oynadı. Kendi özelliği içinde Aristoteles'in dediği gibi Tragikôtatos (facia aktörü) olarak kaldı. *Salammbô*sunu opera halinde görseydi, bugün her zamandan daha fazla bir faccia aktörüne dönerdi. Konrunç bir manzara karşısında kimbilir gözlerinde nasıl şimşekler çakar, ağzından nasıl köpüker saçılır, göğsünden nasıl bir çığlık kopardı. Bu onun için acı bir keder, sıska bir hayalet, dikenli bir taç olur, elleri çivilenmiş, göğsü bağı yarılmış bulunurdu...

Bu yolda ne söylese yine az gelirdi; bu sözlerin, acılarını ifade etmede zayıf kaldığını anlardı. Geceleyin mösyö Reyer ile mösyö du Locle'e korkunç ve ağlanacak halde görünmemesi, ruhan ölümsüzlüğüne karşı bir delil sayılabilir.

(1) Bu makale Henry Laujol'un Revue bleue'de yayımlanan pek dikkate değer bir inceleme'si münasebetiyle yazılmıştır.

Hiç değilse öteki dünyayı bize bağlayan Dungal mağarası tıkanalı beri ölümlerin geri gelmeyecekleri birgerçektir. Böyle olmasaydı Flaubert gelir, gelir de mösyö du Locle ile mösyö Reyer'e lânetler yağdırırdı.

Sağlığında mükemmel bir insandı, fakat hayattan kendine garip bir fikir çıkarırdı. *Revue bleue*'de bu zavallı büyük yazarın karakteri hakkında Henry Laujol imzasını taşıyan bir incelemeyi tam zamanında buldum. Bu adedebiyatta tanınmamış değildi. Bu, hikâyecinin, kendisine şairlerimiz ve romancılarımız hakkında dikkate değer makaleleri borçlu bulunduğumuz bir tenkidçinin, dergilerde dağınık, bir cilt içerisinde toplanması pek gerekli birkaç hikâyesi de bulunan bir yazarın adıdır. Bu Henry Laujol adının bir nâzır yakınında çalışan ve edebiyata daha fazla hizmet etmesini bilen Cumhuriyetin sevimli bir memurunu gizliyen bir takma ad olduğunu bana kuvvetle söylediler. Bilindiği üzere çağdaş edebiyatın takma adlarını meydana çıkarmak gibi nazik bir vazifeyi üstüne alan M. Georges d'Heilly'nin haberine dayanarak bunu asla teyit etmek istemem. Bununla beraber bana söylenenin gerçek olduğu kanaatini veren şey, Henry Laujol imzasını taşıyan bütün sayfalarda sanat inancına, hayat gerçekleri kaygusunun karışmasıdır. Bu da tecrübeli bir insanı meydana çıkartmaktadır. Kendisinde , sırf edebiyatla uğraşmış insanlarda çok defa eksik olan hayatın ortalama ihtiyaçlarına ait bir duygu vardır. Bu, Don Juan'ı kendi kendine, saadetin yalnız evlenmede ve hayatın

düzenli gidişinde olduğunu itiraf ettirmeye mecbur bıraktığı o güzel uslûblu hikâyede zaten görülüyordu. Don Juan'ın merhamet uyandıran ihtiyarlık çağında bu itirafı yaptığı bir gerçektir. Don Juan'ın böyle konuştuğu da bir gerçektir. Çünkü çoğu zaman saadet dediğimiz şey tanımadığımız bir şeydir.

Mösyö Henry Laujol'un felsefesi, şairin yalnızlık gururunu öğretmiye ve zekâ hükümdarlarına kimseyi küçümsememeyi öğretmiye çalıştığı bu dikkate değer incelemesi içinde bugün daha iyi görünüyor. Sanat eserleri karşısında ev işlerini kor ve hareketle şu sonuca varır:

Kederini yenmek de bir şaheserdir. Savaşmak, ümit etmek; istemek, sevmek, evlenmek, çocukları olmak ve onları gerektikçe Totor diye çağırmak. Bütün bunlar Tanrı'nın önünde akın üstüne kararlar sürmekten, kâğıtları karalamaktan, bütün gece bir sanatla çarpışmaktan daha mı budalaca bir şeydir? İnsanın bu güdük oyunla binbir işkence çekmesi cehennemdeki payın ele geçirmekten sarfetmesi de üste caba. "Haydı bakalım, seçtiğin kadınla sevinç içinde ekmeğini ye." Bunu söyleyen bir burjuva değildir, bir papazdır, bir edebiyat adamıdır, bir dereceye kadar bir romantiktir.

Bakın ne güzel söylemiş. Gerçekte Flaubert'in madam X... 'i *sultanım* diye çağırıp kendisi de gülünç olurken, çocuklarına *Totordiye* seslenen insanlarla alay etmek gibi kötü bir huyu vardı. Flaubert "bu dünyada sanat dışında ancak alçaklığın bulunduğu samimî olarak" inanmakta haksızdı. Bir ses benzerliğinden kaçınmak için sekiz gün geçirmekle övündüğüne göre alelâde insanların basit çalışmalarını küçümsemiye hakkı yoktu. Bu çalışmaları kendi çalış-

malariyle bir tutmak, herkesin kendi hesabına yaptığı tek şeyin bir insanın bütün insanlar için yaptığı şeyle aynı derecede olduğunu kabul etmek, galiba, M. Laujol'un yaptığı gibi, bir şüirin meydana gelişi ile, bir çoğunun yiyeceğini aynı teraziye koymak, bütün bunlar, güzelliğin dehanın, fikrin hiçliğini ilân etmektir. Ayakkabı yapmanın kitap yazmaktan çok daha iyi olduğunu öğreten Rus havarisine el uzatmak demektir. Hiç düşünmeden sözünü ettiğiniz kilise adamına gelince, büyük bir mistik olduğuna, size verdiği öğüdün görüldüğü kadar ahlâki olmadığına dikkat ettiniz. Aile bağları konusunda doğrulardan şüphe etmek gerekir.

Fakat bahsettiğim belîğ satırlarını yazarken artık soğukkanlılığını kaybetmiş olan M. Henry Laujol'la çekişmede haksızım. Flaubert onu kızdırmış; buna da hiç şaşmadım. Flaubert'in fikirleri, sağduyusu olan herkesi deli eder. Bu fikirler saçma, öyle de birbirine aykırıdır ki. birisi sadece üç tanesini alıp ta uzlaştırmaya kalkışsa, derhal kafasının çatlamasını önlemek için iki eliyle şakaklarını sıktığı görülürdü. Flaubert'in düşüncüsü sanki bir volkan patlaması, bir tufandı. Bu kocaman adamın yer sarsıntısı gibi bir mantığı vardı. Azıcık şüphelendi mi gerçekte olduğundan da fazla volkan kesilmeyi bilirdi. Bir donanma fişengi sanatı ile tabii ihtiyaçlarına yardım ederdi. Öyleki doğuştan garipliği, hancıların görüşlerini kattıkları o vahşi manzara resimleri gibi, sanata bir şey borçlu idi.

Büyüklik daima hayret uyandırır. Flaubert'in, mektuplarında ve konuşmalarda görülen tümen tümen saçmalıkların büyüklüğü, harikûlâdedir. Goncourt'lar, sonsuz bir hayret uyandıracak olan sözlerinden, bazılarını derlerdiler. İlkönce Flaubert'in ne olduğunu bilmek gerekir. Dıştan bakınca; koca posbıyığı ile çocuk yanaklı bir kuzey devi, oldum olası sâf kalmış mavi gözlü iri yarı bir korsan vücudu. Fakat ruhundaki şeye gelince bu, gerçekten tuhaf bir haritadır. Çok eski zamandan beri insanın değiştiği söylenmiştir. Flaubert değişen bir adamdı; fakat üstelik birtakım parçalara ayrılmıştır. Onu meydana getiren parçalar durmadan dağılmaya meyil gösteriyorlardı. Çocukluğumda Séraphin tiyatrosunda Flaubert'in mükemmel bir hayali, ruhunun bir timsali gösteriyordu. Bu, piposunu içerek gelip dans eden bir çeşit macar süvarisi idi. Kolları vücudundan ayrılıyor ve durmadan kendi kendine dans ediyorlardı. Sonra her bacağı ayrı ayrı sanki kendisi farkında değilmiş gibi, kendi tarafına doğru kayıyordu. Vücut ve gövde sırasıyla birbirinden ayrılıyor, başta içinden kurbağalar çıkan astragan kalpağının içinde kayboluyordu. Bu yüz, Flaubert'in bütün zihnî ve manevî melekleri üstünde hüküm süren o kahramanca ahenksisliği mükemmel bir şekilde ifade eder. Murillo sokağındaki küçük salonunda kendisini görmeme ve dinlememe müsaade ettiği zaman korsan elbisesiyle el kol sallayıp gürlerken Séraphin tiyatrosundaki Macar süvarisini düşünmekten kendimi alamadım. Bu kötü bir şeydi, itiraf ederim. Bir üstada karşı

saygısızlıktı. Ama eserinin ilham ettiği o engin ve eksiksiz hayranlığım yine de eksilmemişti. Sonraları daha da arttı Madame Bovary'nin bütün sayfalarına yayılan o değişmez güzellik beni hergün biraz daha büyülüyor. Ama bu kitabı bu kadar büyük bir güvenle, huzursuz bir elle yazmış olan bu adam bir kararsızlıklar ve hatalar uçurumunda idi.

Onda küçük bilgeliğimizi düşüren bir şey var: sonsuz kelimelerin sırrını elde eden bu adam zeki değildi. Yazdığı satırların her birini yalanlamak için ayaklanan o anlaşılmaz nazeriyeleri, budalaca vecizeleri korkunç bir sesle anlattığını duyunca insan şaşkın bir halde kendi kendine şöyle der: romantik çılgınlıkların bütün kusurları, cinler halkının bütün günahları kendisine yüklenen sonsuz mutluluğa ermiş hayvana bir bakın.

O böyle idi. Ayrıca yerinden sökülmüş zincir üstünde güçlkle dayanarak, nereden gelip nereye gittiğini ve sırtına vurulan şeyi farketmeden, edebiyatı romantik kıyidan natüralist kıyıya geçiren o büyük aziz Christophe, o güzel sırtlı devdi.

Büyük babalarının biri Kanadalı bir kadınla evlenmişti. Gustave Flaubert de damarlarında kırmızı derilerin kanını taşımakla övünürdü. *Natchez*'lerin soyundan geldiği doğrudur; fakat Chateaubi-and'ın yolundan gelmiştir. Romantiklik ruhunda vardı. Kolejde iken yastığının altında bir hançerle yatıyordu. Genç adam Casmir Delavigne'nin sayfiye evi önünde hafif İngiliz arabasını durdurur ve "adi sandal küfür-

lerini” parmaklığa bağlamak için bahçe sıralarının üstüne çıkardı. İlk defa dost olan bir arkadaşına yazdığı mektubunda Néron’u “eski çağın en büyük adamı” olarak selâmlıyor. Bilgiç bir kadın yazarın sâkin âşıkı, Antony’nın çizimlerini oldukça acemice ayağına geçirmiştir. Yirmi yıl sonra şöyle anlatıyordu: “Onu öldürmiye tamamiyle hazırdım. Üzerine yürüdüğüm sırada bir hayal görüyorum sandım; altımda mahkeme sıralarının çatırdadığını duydum.”

Şüphesi bu pek parlak saçmalarını romantizme borçludur. Fakat onlara kendi benliğini de kattı.

Goncourt’lar *Hâtıra Defteri*’nde, bu karışık çalışmaları, gök gürültüsünü andıran bir sesle yaydığı, kabiliyetinin tabiatına taban tabana zıd olan bu tezleri bu “göstermelik fikirleri” tarif ederken yüksek otlarla kapalı göle mandanın dalışı gibi daldığı şu bütün sonsuzluğun güzelliği hakkındaki karışık, anlaşılmaz nazariyeleri kaydetmişlerdi. Bütün bunlar şüphesiz fazla sâflıktır. M. Henry Laujol, demin işaret ettiğim incelemede, Flaubert’in en acınacak hâtırası, hayat ile sanatın uyuşmayacağını, yazı yazmak için hayatın bütün sevinçlerinden olduğu kadar. bütün vazifelerinden de vazgeçilmesi gerektiğini sanmış olmasından ileri geldiğini çok iyi görmüştür.

Flaubert diyor ki:

“Bir fikir adamının (hem sanatkâr, eğer üç misli bir fikir adamı değilse nedir?) dini de, vatani da, hattâ sosyal inancı da bulunmamalıdır. Herhangi bir şeye katılmak, herhangi bir birliği, hayır cemiyetine

girmek veya bir dükkân edinmek, hattâ her ne olursa olsun bir ünvan kazanmak, şerefini, değerini düşürmektir. Ey benim sâf kalbli adamım, sarhoş, âşık, koca acemi asker olmamak şartıyla sâf şarabı, aşkı kadınları, zaferi tasvir edeceksin. Hayata karışınca insan onu kötü görür, acısını çeker veya fazlasiyle tadını çıkarır. Kanaatimce sanatkâr acaip bir mahlûktur, tabiat dışı bir şeydir.”

İşte hata da burada. Ağacın, çiçeğin, yemişin topraktan yetişmesi gibi, şiirin de tabii bir şekilde hayattan doğacağını anlamıyor. Her zaman hatalarımızın cezasını çekeriz. O da kendi hatasının müthiş cezasını çekti. Tenkidçimiz çok doğru olarak şöyle söylüyor: “Bahtsızlığı, edebiyata insanın iyi yardımcısını bir tarafa bırakarak daha ziyade kurbanlara susamış ne idüğü belirsiz zalim Moloh’u görmekte inad etmesinden ileri gelmiştir

M. Lauajol ilâve ediyor:

Şımarık çocuk, sonra ihtiyar çocuk, daima çocuk! Flaubert, edebiyatçının mutlak mükemmelliği, yazarla öbür insanların aykırılığı, kötü bir mekân dediği dünya, ne bileyim daha neler hakkındaki o kolej nazariyelerini bir kutsal inanç gibi saklamalı idi Bütün bu yüksek mertavallar, ona ilk önce nas olarak görünmüştü. Onları ilk sofuluğunda da muhafaza etti. Vazifenin bu çocukça kavramı, göz kamaştırıcı parlaklığına rağmen, daima bir çeşit karanlık içinde bulunan bu zekâda lüzumundan fazla kaldı.

Gayri şahsî sanat için de ölçüsüz bir ihtirası vardı. Şöyle diyordu: “Sanatkâr, uzak bulunduğu gelecek nesillere inandıracak şekilde kendini hazırlamalıdır.” Bu marazî merak, ona acınacak nazariyeler

ilham etti. Fakat gerçekte büyük bir kötülüğü olmadı. İnsan, kendini, boşuna müdafaa eder, ancak kendinden haberler verir. Eserlerimizin her biri sadece bizden bahseder, çünkü yalnız bizi tanır. Flaubert eser içinde, yokum diye, boşuna haykırır. Decius'un tepeden tırnağa silâhlı olarak uçurum içine atılması gibi o da eseri içine kendini atmıştır.

Dikkat edilirse Flaubert'in fikirleri tamamiyle kendinin olmadığı görülür. Yalnız harikulâde bir şekilde gölgeleyip karıştırmak için bekliyerek dört elle onlara sarılmıştı. Théophile Gautier, Baudelaire, Lous Bouilhet hemen hemen onu gibi düşünüyorlardı. Goncourt'ların *Hâtıra Defteri*, bu bakımdan pek öğretici bir değer taşır. Orada Darwin'in , Spencer'in, Taine'nin kitaplarında okuduğumuz eski üstaplardan bizi nasıl bir uçurumun ayırdığını görürüz. Fakat bizimle yeni nesil arasında da böyle geniş bir uçurum açılıyor. Bizden sonra gelenler, metodlarımızla, incelemelerimizle alay ediyorlar. Bizi anlamıyorlar. Biz de dikkat etmezsek ne demek istediklerini anlayamayacağız. Bu yüzyılda, fikirler korkunç bir sür'atle akıp gitmektedir. Doğduğunu gördüğümüz natüralizm çoktan can çekişiyor, sembolizm de ezeli Maî'nın göğsünde ona kavuşmak üzere hazırlanmış gibidir.

Ruh hallerinin, düşünüş tarzlarının bu hazin akışı içinde ihtiyar Flaubert'in eserleri, saygı görerek, ayakta duruyor. Bu gerçek teklifsiz konuşmalarında ve mektuplarında bol bol ortaya koyduğu tezatları,

irtibatsızlıkları iyi kalbli yazara bağışlamak için yetiştir. Hem bu tezatlar arasında bir tanesi var ki takdir ve takdis edilmelidir. Flaubert hem hiçbir şeye inanmıyor, hem de bir kilise adamından daha acı bir şekilde kendi kendine soruyordu: “İnsan, işinden nasıl bir meyve alır?” Flaubert edebiyat işçilerinin en çalışkanı idi. Günde on dört saat çalışıyordu. Araştırmak, vesika toplamak için birçok zamanını kaybediyor, (en kötü yaptığı da bu idi, çünkü metodu ve tenkidi yoktu.) M. Henry Laujol’ün “kükreyen kara sevda” diye pek güzel ad takdığı şeyi hazırlamak için uzun öğle sonralarını harcıyor, terliyor, ofluyor, soluyor, kendini bitmez tükenmez zahmetlere sokuyor, ormanın denizin, dalgaların bol havası için yaratılmış o iri yarı vücudunu bir masa üstüne eğerek, inme onu, yıldırım gibi çarpmadan önce, uzun zaman tehdit ettiği halde, eserini tamamlamak için, hezeyan içinde bir kâtibin inadcılığına, büyük bilgin keşişlerin hasbi gayretine, artistin, sanat adamının içgüdüden gelme ateşliliğini katmıştı.

Hiçbir şeye imanmadığı, hiç bir şey ümit etmediği hiçbir şeyi arzulamadığı halde niçin kendisini böyle çetin bir çalışmaya vermişti? Hiç olmazsa bu zıt felsefeyi, zafer içinde, şu ıstıraplı itirafı yaptığı zaman uzlaştırdı: “Netice itibariyle çalışma, hayatı çalıp aşırmaq için yine de en iyi çaredir.”

Bedbahttı. Bunda haksız bulunsaydı ve yanlış fikirlerinin kurbanı olsaydı, gerçek işkencelerini daha az hissedecek değildi. Emma’nın ıstıraplarını, açlık-

tan da soğuktan da ıstırap çekmediği için inkâr eden L'abbé Bournisien'i taklit etmiyelim. Filân adam etini ısırın, demir dişlerini hissetmez, filân adam ise bir kuş tüyü yastıkta rahatsız olur. Flaubert, Rönesans prensesi gibi, "iyi doğmuş her yaratıktan müşterek olan sıkıntının yükünü fazlasiyle taşıdı."

Acınacak vaziceleri haykırmada bir teselli buldu. Ona pek ağır şikâyetleri yönetmiyelim. O harbi Muhakeme etmeyi Bilmeyen, fakat Savaşları kazanan şu yiğit kumandanlardandır.

PAUL VERLAINE

1870 yılında olduğu gibi bu yıl da hastahane-
de bir şair var. Fakat bugün yatak beyaz perdelerle
örtölmüştür; (Gilbert zamanında Hôtel - Dieu'de
yoktu bu.) Misafiri de gerçek bir şairdir. Kendisine
Paul Verlaine denir. O, hiç de hüzünlü, soluk benizli
genç bir adam değildir; bütün yollarda otuz yıl
başiboş dolaşmaktan yorgun düşmüş bir ihtiyar serse-
ridir.

Onu gören, bir köy sihirbazıdır, der. Çıplak,
eskibir kazan gibi bakır renginde yamrı yumru bir
kafa, küçük, parlak gözler, kabarık burun delikleri,
sert, seyrek kısa sakaliyle felsefesi olmayan, kendi
kendini idare edemiyen bir Sokrates'e benzer.

O, bakışı şaşırtır, incitir. Hem haşin, hem
yumuşak, Hem yabanî, hem cana yakın bir hali var.
İçgüdülere bağlı bir Sokrates, daha doğrusu bir kırı
Tanrısı, bir satir, belli bir kanuna boyun eğmiyen bir
tabiat gücü gibi korku verici yarı Tanrı yarı Hayvan
bir varlık! Evet bir serseridir, yolların ve kenar
mahallelerin ihtiyar bir serserisi.

Vaktiyle bizim gibi idi. Tatlı bir loşluk içinde,
fakir, pek değerli bir kadın, o sâkin Batignolles
mahallesinin bir köşesinde onu büyötmüştü. Hepimiz
gibi o da bir lisede okudu ve hepimiz gibi klâsikleri
kötü tanımaya yetecek kadar inceledikten sonra
bakaloryasını verdi. Tahsil insanı her yere götürüyor

ya, o da bir resmî daireye, şehrin bilmem hangi dairesine girdi. O sıralarda baron Hausmann farkında olmadan uzun saçlı şairleri, küçük gazetecileri vilâyet işlerine bol bol alıyordu. Orada yüksek sesle *Châiments* okunuyor, Manet'nin resmi göklere uçuruluyordu. Paul Verlaine resmî kâğıtlar üstüne kendi *Poèmes saturniens*'nini ikinci defa kopya ediyordu. Ayıpladığım için söylemiyorum bunu. İlk gençlik çağında o, daireye kapanıp, pazar günü kırlara giden Léon Valade, Albert Mérat, François Coppée ve başka şairler gibi, yaşıyordu. Hayale ve şairin sabırlı emeğine elverişli bu biteviye ve mütevazî hayat, çoğu Paranasse'cilerin hayatıdır. Edebiyat mahfelinde tek veya hemen hemen tek başına M. José—Maria Heredia, atalarının yani Amerika da mecera arayan İspanyolların hazinelerinin büyük bir kısmından mahrum olmakla beraber, genç bir centilmen gibi görünüyordu, nefis sigaralar içiyordu. Kravatları, soneleri gibi pırl pırlıdı. Fakat biz yalnız bu soneleri kısıkanıyorduk. Hepimiz ikbalin mata'larını samimî olarak, hor görüyorduk. Zaferden başka bir şeyi sevmiyorduk, hem onu çekine çekine ve hemen hemen gizli olarak arzuluyorduk. François Coppée, Léon Dierx, Catulle Mendés ile birlikte Paul Verlaine daha, başlangıçta Parnasse'cı idi. Sebebini pek bilmiyorum, duygusuz kalma iddiasında idik. Mektebin büyük filozofu olan M. Xavier de Ricard sanatın buz gibi olması gerektiğini ileri sürüyordu. Bu duygusuzluk doktrincisinin siyasî, içtimaî ve dinî duygularının şiddetli ifadesini katmadan bir mısra

bile yazmadığını hiç farketmiyorduk. Geniş havari alnı, ateşli gözleri ve zâhirde yaraşır zayıflığı, mertçe belâgati bizi hatadan kurtarmıyordu. Bu güzel bir devirdi, müşterek duyguyu bilmediğimiz bir devirdi. Kuzeyli Fransızların soğukluğuna öfkelenen M. de Ricard, Momptpellier yakınlarında Mas-du-Diable'deki ıssız evinde Langoedoc üstüne kendisini yiyip bitiren ihtilâlcî faaliyetini yayıyordu. Paul Verlaine herkes kadar duygusuz olduğunu iddia ediyordu. Kendisini, samimî olarak "kelimeleri, kıymetli taşlar gibi yontan insanlar arasında" sayıyordu, Şu muzaffer soru ile burjuvaları susturuyordu.

Milo Venüsü mermerden midir, değil midir?

Şüphesiz mermerdendir. Ama zavallı hasta çocuk, ıstıraplı ürpermelerle sarsılarak, titreyen yaprak gibi, sen de şiir söylemiye mahkûmdun, sen de hayatta ve dünyada etinin, kanının heyecanından başka hiçbir şeyi tanımayacaksın.

Sembol mermeri oraya bırak, dostum; kaderin yazılmıştır. Duyumların karanlık âleminden dışarı çıkamazsın. Karanlıkta kendi kendini didikliyerek garip sesinin şu dünyada inleyişini, haykırışını duyacağız; Sen zaman zaman masum sinikliğiyle, gerçek nedametle bizi hayrete düşüreceksin. *I nunc, anima anceps.*⁽¹⁾

(1) Şimdi git, iki cepheli ruhum.

Hayır, hayır, 1867 yılında François Coppée'nın *Religieuse*'i ile aynı günde yayımlanan *Poèmes saturniens* bu en garip, en korkunç, en sinik, en karışık, en sade, en heyecanlı, en çılgın, fakat muhakkak ki en ilhamlı, çağdaş şairlerin en gerçeği bir şairi hiç de haber vermiyordu. Bununla beraber, pek güç parçalar arasında kendisini bir mektebe bağlamakla onda bir çeşit garip, zavallı, fakat heyecanlı bir deha seziliyordu. İşten anlıyanlar, bu esere dikkat etmekten geri kalmadılar, M. Emile Zola'nın da Paul Verlaine ile François Coppée'den hangisinin daha uzağa gidecek acaba diye sorduğu söylenir.

Fêtes galantes ertesi yayımlandı. Ufacık bir defterdi. Fakat bunda Paul Verlaine kavranılmaz bir sihrin bir çeşit zarafet ve acemilğiyle, heyecanlı safiyeti içinde artık kendini belli ediyordu. Peki ama bu *Fêtes galantes* nedir? Onlar La Cythère de Walteau da verilir. Fakat ormana akşamları kadehlerle gidilirse de, şarkının dediği gibi, defne dalları kesilmiştir, onların yerinde bitmiş sihirli otlar etrafa öidürücü bir rahavet yayarlar.

Fazla tasannu'la yanlış sesler çıkaran müzिकçilerden olan Verlaine bu dans havaları içinde uyumsuz sesleri pek güzel yerleştirmiştir. Keman ara sıra korkunç bir şekilde gıcırdar, fakat öyle bir yay çekerki kalbinizi parçalar. Kötü kemancı ruhunuzu büyülemiştir. çalarken onu teşhir etmiştir. Meselâ şu *Méhtap* şiirine bir bakın:

*Ruhunuz, seçkin bir manzara
Masklısı Bergamalısı bütün
Oraya gider güle oynaya
Acaip kıyafetleri içinde üzgün
Bir ezgi tutturmuşlar yanık,
Hayat uysal, sevda galip
Türküleri ay ışığı ile karışık,
İnanmaz görünürler saadetlerine hep.*

*Güzel ay ışığı hazın, açık
Kuşları hayale daldırır ağaçlarda
Fıskiyelerde coşkun bir hıçkırık
Mermerler arasında kocaman fıskiyelerde.*

Deyiş yeni, garip ve derındı.

Şairimiz bir daha duyuldu, duyuldu ama, bu sefer ancak savaş arefesinde konkuç günlerin pek yaklaştığı bir sırada pek sade, gizli son derece tatlı o sâf mısralariyle *Bonne chanson*'u söylerken duyuldu. O zaman nişanlı idi ve nişanlıların da en yumuşağı, en akıllısı idi. Satirler ve kır Tanrıları, pek küçükken, süt içtikleri, ormanda, fecir içinde, çiy içinde uyandığı bir sırada, ancak böyle şarkı söyleyebilirdi.

Birdenbire Paul Verlaine gözden kayboldu. Bir halk ezgisinde adı geçen Vau — de Vire'in arkadaşı gibi, o da *Fêtes galantes* şairi oldu. Artık hikâyeleri işidilmez oldu. Üstüne, onbeş yıllık bir sessizlik örtülü. Neden sonra tövbekâar olan Verlaine'in bir katolik kitapçıda dinî şiirlerini yayımladığı öğrenildi. Bu onbeş yılda neler olmuştu? Bilmiyorum. Kim

biliyor ki? François Villon'nun küçük tarhi pek iyi öğrenilememiştir. Verlaine de Villon'a çok benzer. İkisi de dünyanın en tatlı şeylerini söylemek imkânını bulmuş yaramaz çocuklardır. Bu onbeş yıla gelince, şairimizin büyük bir günahkâr olduğunu, büyük tövbekâr Jules Telliler'nin dediği gibi "hulyanın delice şehvete sürüklediği insanlardan biri" olduğunu söyliyen efsane ile yetinmek gerekiyor. Konuşan bir efsanedir bu. Yine o efsane, yaramaz çocuğun hataları yüzünden cezalandığını, onları insafsızca ödediğini söyler. Hem bu efsaneye, şaşılacak bir sadelikle yazılmış şu tövbekâar kıt'alar anılmak suretiyle ayrıca bir dış görünüş de verilmek istendi:

Gök yüzü dam üstünde
Mavi, durgun öylesine
Bir ağaç dam üstünde
Sallar dalını biteviye.

Bir çan göste, şu görülen,
Tatlı tatlı çınlar.
Bir kuş ağaçta, şu görülen,
Öter, sızlanır.

Tanrım, Tanrım orada hayat,
Sade, sessizdir.
Şu rahat, gürültü
Şehirden gelir.
Ne yaptın sen, söyle
Ağladın biteviye.
Ne ylesene
Gençliğini.

Şüphesiz bu, sadece bir efsanedir. fakat tutunmuştur, tutunması da lâzımdır. Hem iğrenç hem sevimli şairin mısraları, içinde Floransa'lı şairin hırsı karşısında akla boyun eğdiren şehvet günahkârlarını gördüğü "her aydınlıktan uzak" o ağır havadan çıkmış olmasaydı, mânalarından ve değerlerinden kaybederlerdi.

Hem sonra hatalar gerçek olmalı ki pişmanlık da gerçek olsun. Pişmanlığı içinde Paul Verlaine bütün sâfiyetiyle vaftizinin, ilk ekmek — şarap âyininin Tanrısına dönüyor. O baştan başa histir. Tövbe ederken asla düşünmemiştir. Asla münakaşa etmemiştir.

Hiçbir insan düşüncesi, hiçbir zekâ, tanrı fikrini bulandırmadı. Onun bir kır Tanrısı olduğunu gördük. Velilerin hayatlarını okuyanlar pek basit olan kır Tanrıların, dinsizlerin havarileri tarafından nasıl kolayca hristiyanlığa döndürüldüklerini bilirler. Paul Verlaine Fransa'da gördüğümüz en hristiyanca mısraları yazdı. Bunu ilk defa keşfeden ben değilim. Mösyö Jules Lamaître, *Sagesse*'deki bir kıt'anın, eda bakımından *Imitation*'un bir ayetini hatırlattığını söylüyordu. Şüphesiz on yedinci yüzyıl güzel ruh şiirleri bıraktı. Corneille, Berebeuf, Godcau *Imitation*'dan ve Mezamir'den ilham almışlardı.

Fakat onlar, pek azametli, hattâ biraz palavracı ve kabadayı bir zevk olan XIII. Louis zevki içinde, yazıyorlardı. Kardinal zamanında Polyeucte gibi tövbe-kâr şairlerinin tüylü şapkaları, kollu eldivenleri

kılınçlarının horuz kuyruğu gibi kaldırdığı kukuleteli pelerinleri vardı. Verlaine doğuştan alçakgönüllü idi; mistik şiir kalbinden dalga halinde fişkırdı ve bir aziz François'nın, bir aziz Thérèse'in edalarına tekrar büründü:

*Meryem Anam'dan başkasını sevmek istemem,
artık,*

*Çünkü zayıftım, hem öyle kötü idim ki.
Ellerim iki yanda, kamaşmış gözlerim yollarda
Gözlerimi öne indirdi, ellerimi kavuşturdu da
İbadet sözlerini bana öğretti.*

Mistiklerin yumuşak edasını övdükleri sofuca nefesleri andıran şu kafiyesiz mısralardan bir tane daha:

*Tanrım beni aşkla yaraladın
Ve yaram bâlâ işliyor.
Tanrım beni aşkla yaraladın
Yalnız kızarmayı bilen alnım işte
Tapılası ayaklarına basmak olsun
Yalnız kızarmayı bilen alnım işte.
Çalışmış ellerim işte
Kızgın kömürler için, güç bulunur anber için
Çalışmış ellerimişte,
Yalnız boşuna çarpmış kalbim işte
Kalvira dikilenlerinde çırpınmak için
Yalnız boşuna çarpış kalbim işte
Şu başıboş gezginler, ayaklarım işte
Şu günah yıldızarı gözlerim işte*

*Dua hıçkırıklarıyla sönmek için
Şu günah yıldızları gözlerim işte*

Bu din değıştirme samimi, peksamimidir. Fakat az sürmüştür. Kutsal kitabın köpeğı gibi içindekileri hemen kusdu. Bu yeni düşünüş de ona yeni mükemmel, sâf mısralar ilham etti. O zamanlar ne yaptı? Hatta olduğı kadar günahda da samimim olduğundan nöbet nöbet gelen o değışiklikleri masum bir siniklikle kabul etti. Cinayetlerin sihrini, ümitsizliğin elemelerini zaman zaman tatmaktan geri kalmadı. Fazla olarak onları adetâ bir bütün olarak tattı. Ruhunda olup bitenleri iki kat fazlasiyle aksettirir. Bundan da *Parallèlement* başlığını taşıyan garip şiirler dergisi doğmuştur. Şüphesiz bu bir hiyanettir. Fakat öyle sâf bir hainlik ki, affedebilir de.

Hem sonra bu şairi, akıllı bir insanın yargılandığı gibi yargılamalıdır. Bizden hem çok dah fazla, hem çok daha eksik olduğü için bizde olmayan haklar onda vardır. Şuursuzdur, fakat yüzyılda bir tanesine rastlanılmayan bir şairdir o. M. Jules Lemaître:

“Bir barbardır, bir vahşidir, bir çocuktur. Yalnız bu çocuğun ruhunda bir musiki var. Bazı günlerde de kendisinden önce hiç kimsenin işitmediğı sesleri duruyor.” demekle onu iyi yargılanmıştır.

Deli diyeceksiniz, değil mi? Ben de öyle sanıyorum. Onun deli olduğuna şüphem olsaydı, az önce yazdığım sayfaları yırtardım. Elbette, delidir. Fakat unutmayın ki, bu zavallı akılsız adam yeni bir sanat yaratmıştır. Kendisiyle mukayese edilmesi gereken

François Villoniğin bugün söylenmiş: “Zamanın en iyi şairi idi.” sözü onun için de söylenebilir.

M. E. Jaubert’in yeni tercüme ettiği bir hikâyesinden kont Tolstoy bize, insanın gök için tasavvur edebildiği bütün şeyleri kemaniyle ifade eden başıboş, sarhoş, fakir bir müzicinin hikâyesini anlatır Kışın, bütünüce başıboş dolaştıktan sonra ilâhî serseri, karlar içine, bir daha kalkmamak üzere, düşer. O zaman bir ses ona “sen en iyi, en mesut bir insansın.” der... Rus olsaydım, hiç olmazsa bir Rus velisi veya peygamberi olarak geleydim, Sagesse’i okuduktan sonra bugün bir hastahane yatağında yatan zavallı şaire: “yanıldın; fakat hatanın itiraf ettin Bedbaht oldun, fakat asla yalan söylemedin. Zavallı Samara’lı, çocukca kabiliyetin, hasta hıçkırıkların arasında sana Tanrısal sözler söyleme vergisi ihsan edildi. Biz mürâi insanlarız. Sen en iyi, en mesut bir insansın.” diyeceğimi hissediyorum.

OCTAVE FEUILLET(1)

M. Octave Feuillet, natüralist tedhişi sırasında, Siey s gibi, yaşamakta yetinmiyor, yazı yazmaya da devam ediyordu. Karışıklığın sonu gelmiyeceğı sanılıyordu. edebî demagoji rejiminin sona ermeyeceğı, M. Emile Zola'nın idare ettiğı Halk Sel met Komitasının M. Paul Alexis'nin başkanlık ettiğı ihtilâl mahkemesinin her zaman  alı acağına inanılıyordu. Bütün sanat antıları üstünde "ya natüralizm, ya ölüm!" sözlerini okuyorduk. Bu düsturun da ebedi olacağını d   n yorduk. Birdenbire beklemediğimiz 9 Thermidor günü gelip çattı. Büyük günler daima şaşırtıcı bir şekilde patlar. Umumi kışkırtmalarla hazırlanmaz. M. Zola'nın istibdadını deviren  u 9 Thermidor günü Be lerin eseri idi. Onlar beyannamelerini yayımladı. M. Zola birgün önce kendisine k r  körüne itaat edenler tarafından devrilerek, d  t . M. Paul Bonnetain bu meselede bir başka Billaud — Varennes oldu. M. Zola, kendini avutmak için, parti başkanlarının, çoğı zaman kendilerini taşıyıp destekleyenlerin darbeleri altında böyle yuvarlandıklarını söyleyebilir. Be ler natüralist rejim zamanında pek fazla lekelenmi lerdi. Bir h k met darbesiyle kurtuldular Onlardan biri, yani M. Rosny — edebiyat Dantonculuğunu kuvvetle temsil ediyordu. Bununla ilmi usulleri ve gerçek bir ho g r l r k ruhunu kastediyorum. Öteki d rtler, Jako-

benliler, yani katkısız Zola'cı demek istiyorum. Fakat bu büyük günden önce *L'abbé Constantin*'e yönelmiş olan umumi teveccüh, rejimin zayıflığını göstermişti. M. Ludovic Halévy duygu dilini ince bir sadelikle konuşarak bütün sevgileri kazanmıştı. Zaten büyük halk kitlesi kayıtsız idi: her zaman öyledir ve sadece kendisini eğlendirsinler, dikkatini çeksinler ister. Yüksek tabaka natüralizme düşmandı. Fakat kendi âdetine göre acınacak bir havailikle düşmandı. Nihayat natüralizm devrilince herkes, onun yenilişinde birbiriyle yarışmak istedi. Edebiyat basınının ona şurada burada esaslı darbeler indirdiği gerçektir.

Yalnız makalelerine Goblençe'den itibaren tarih koyan göçmenler, tenkidçiler aslında pek zarif bir insan olan ve ömrünün sonuna yaklaşmış bulunan M. de Pontmartin gibi, kurtarıcı harekete asla katılmadılar.

Kısacası, naturalist tedhişçiliği yenilmiştir. İnsan anladığı gibi, hattâ isterse nezaketle yazı yazmakta serbesttir.

M. Octave Feuillet karışıklığı, telâşa düşmeden, hiçbir şeyin farkında değilmiş gibi, hattâ Emile Zola için şurada burada bir mütalaa ortaya atarak, atlatmıştı. Tabii bir şekilde "bununla beraber o, pek kuvetlidir." diyordu. Romancı, her zaman olduğu gibi, zarif bir insan olarak kaldı. Pek sevinli, pek övgüye değer olan son eserini okurken daima kendisine bezeyen ve bir nehir kıyısı gibi uzayıp giderken değişen bu yüksek kabiliyetin sessizce akışını hayranlıkla seyrediyordum.

Fakat Octave Feulillet'nin yeni romanı münasebetiyle mektep çekişmelerini tazelemek, başka bir duygu içinde düşünülmüş bir eser karşısına *Honneur d'artiste*'i koymak isteğimi sanırsanız yanılmış olursunuz. Bu, bizi meslek kavgalarımız üstüne yükseltmek isteyen bir kabiliyete saygısızlık olur. M. Octave Feulillet'nin düşünüşünde, bir inceleme, bir temkin bu düşünüşün bize ilham ettiği hayranlık içinde bile kendini gösteren asil bir tevazü vardır. Hem sonra yüzü, bütün öteki yüzlerden garip bir sâflıkla, mükemmel bir incelikle, zarif bir açıklıkla ayrılan bu yazarın yararına herhangi bir kimseyi aşağılamıya ne ihtiyacım, ne de niyetim.

Sonra bu anda savaş için hiçbir sebep de göremiyorum. Gördüğü gibi nasci natüralizm, yani dediğimiz gibi tedhişçilik yenilmişse, zaferimizi sağlamlaştırmasını bilelim. Akıllı olalım. Zaferi kazandıktan sonra savaşa devam etmek bir deliliktir. Bilhassa doğruluktan ayrılmıyalım. Bu bir budalalık, birbeceriksizlik olur. Natüralizmin, sert ve ağır zorbalığı devamınca, büyük işler başardığını bilelim. Onun suçu, yalnız kalmayı istemek, kendisinden olmayan her şeyi koğma iddiasında olmak idealizmin saçma bir şeklide yıkılışını, *dementes ruinasını* (1) hazırlamaktı. Fakat saltanatı kocamananıtlar bıraktı. Topraklarımızüstüne diktiği bazı eserler yıkılmış gibi görünüyor. *Germinal* gibi destani bir romanın güzelli-

(1) Çılgınca yıkılış.

ğini inkâr etmek için şimdi sözünü ettiğimiz şu edebiyat göçmenlerinden biri olmak gerekir. Doktrinci natüralizmi yendiğimiz gerçekse, yenenin birinci vazifesi yenilgeye mamelekini savunmak, himaye etmek, o mameleke saygı duymak olduğunu bilelim. M. Zola mektebinin şaheserlerini sövmekten koruyarak bir şeref kazanalım.

Bundan önce, natüralizmin, tabiatın haşmeti, ruhların iffeti veya şekillerin güzelliği aleyhine işlediği suikastlar karşısında korkumu, oldukça kuvvetli çizgilerle ifade ediyordum; hayatı sevimli kılan her şeye karşı savurulan hakaretlerden açıktan açığa iğreniyordum. “Hattâ, diyordum, güzellik, zarafet, zevk sadece insan eli ile çizilen silik hayaller de olsa bu zarif putlara daha az saygı gösterilmesi gerekmez: dünyada elde ettiğimiz en kıymetli şey budur. Hayatın yaşadığımız anında kavranması imkânsız görüntüler ortasında hiç durmadan çırpınmak zorunda isek, bu görüntüleri, semboller, allegoriler halin de görmek daha iyi değil midir? Olaylara cana yakın bir ruh, insanca bir yüz vermek daha iyi değil midir? İnsanlar hayal etmeye, şarkı söylemeye başlıyalıdan beri yani insan olalıdan beri bunu her zaman yapacaklardır; bilinmez tabiat içinde arzularının hayalini, rüyalarının şeklini daima arıyacaklardır. Umumî görüşümüz de daima bir masal olarak kalacaktır.” İşte o gün nasıl konuşuyorsak bugün de yine öyle konuşuyoruz. Fakat natüralizm çarpışmasında, gerçek bir yana yanılma da bir yana iyice sıralanmalıdır. Bu

nizam, ancak Milton'un Tanrısal savaşlarında görülür. İnsan kavgası daima karışıktır ve bu dünyada kiminle ve niçin döğüşüldüğü tam mânasıyla asla bilinmez. İdealizmle çetin bir savaş ilân edenlerin ilki olan M. Zola, çoğu zaman kendisi de bir büyük idealisttir. Sembolü red ediyor; şairdir. Doktrinlerinin harabesi içinde eseri kısmen ayakta duruyor.

Bununla beraber, güzelin bütün yolları karanlıktır; sanat olaylarında fazla esrar vardır. Doktrinleri kurmak dururken onları devirmek hiç de akıllıca hareket sayılmaz. Bunlar boşuna oyalanmalar, kin konuları, gururun tehlikeli fırsatlarıdır. Burada şairler masumluklarını, tenkidçiler iyiliklerini kaybederler.

Nihayet şunu bilmek gerekir ki, idealizm ve natüralizm birinin gelişmesi, asla ötekini inkârını gerektirmeden tabiatın meydana getirmekte olduğu ve getireceği iki çeşit mizaca tekabül eder. Madem ki daima bu yaman adama dönmek gerekiyor, o halde, M. Zola'nın büyükhatası, kendi duyma tarzının en iyi, dolayısıyla biricik hayırlı tarz olduğuna inanması oldu. Nascı oldu ve realist ortodoksluğunu zorla kabul ettirmek iddiasına kapıldı. Hepimizi öfkeliendiren, onun boyunduruğunu sarsmak için dostlarını da tahrik eden de budur.

Gurur, Madan Lucifer'ini mahvetti. Bütün ordusu tarafından terk edilen, dehasıyla yalnız başına kalıp yumruklarını kemirerek oturan bu adamın natüralizmin üstünlüğünü hayal ettiğine bugün bile

eminim. Fakat o insanın esmer veya sarışın doğduğu gibi natüralist veya idealist olarak doğduğunu, netice itibariyle bu çeşitlilikte bir çekicilik bulunduğunu ve olupbitenden yalnız geriye kalanın önemi olduğunu nasıl oluyor da görmüyor? İnsanın tabiatı kaybetmesi affolunmaz bir suçtur. Gerçek bir azaptır, şeytanla bir antlaşmadır.

Octave Feuillet olduğu gibi kalmıştı. Ruhunu hiçbir şeytana satmamıştı. Yeni romanında da otuz yıldan beri, her Fransızın o sevimli yeterliği ile işlediği o nefis sanata, Fénélon'ların, Malbranches'ların ve edebiyatımızı akıl ve zevk üstüne kurmuş bulunan bütün büyük klâsiklerin, basit bir hikâyeci olarak bile, uydukları bu yazı yazma ve istidlâl sanatına sadık kaldığını göstermektedir.

Böyle yazı yazmanın lüzumlu, hattâ iyi olduğu inkâr edildi. zamanımızda romanın tertipsiz ve düzensiz olması istendi. İyi kalbli Flaubert'in büyük bir coşkunlukla bu konuda acınacak fikirler söylediğini işitmiştim. Hayattan dilimler ayırmanın gerekli olduğunu söylüyordu. Bunun fazla mânası yoktur. İyice düşünülürse sanat bir düzenleme demektir, yalnız ondan ibarettir. Ancak tabiatın da kendisinde iyi bir düzenlemenin görülmediği söylenebilir. Fakat Flaubert'in aldırış etmediği tabiat nesnelere ancak onlar üzerinde yaptığımız bir düzenleme ile anlaşılabilir. Hattâ dünyaya, kâinata, verdiğimiz isimler bile onu nizamı içinde tasavvur ettiğimizi, duygumuza göre, kâinatın bir düzenlemeden, bir nizamdan, bir terkipden başka bir şey olmadığını gösteriyor.

On yedinci yüzyılda söylenmiş bir akademi nutkundaki ifadeyi kullanırsa, Octave Feuillet de “sanatın bütün bölümleri” yani terkip, nizam her şeyi söylemiye imkân veren, her şeyi anlatan şu ölçü ve temkin bulunduğunu söyleyeceğiz. Onda cüret ve kuvvet hamlesi de vardır. *Honneur d'artiste*'de, hikâyenin, as'ılkan bir atın bir çiti aşması gibi yükseldiği yerde o anî sıçramaları, içindeki o hamleyi tekrar görüyoruz.

Bu konuşmalar, başkalarına sadık kalmak için, hayatın içinde, hâdiseler ortasında kalmalı, dünyada en ayartıcı bir kitabın sayfaları içine gömülmelidir. Buna pek de hayıflanacak değilim. Bir romanı teşrih etmekte, bir dramın iskeletini göstermekte bir çeşit güçlük vardır. Kenarlarına bu düşünceleri pervasızca yazdığım bir kitabı tahlil edecek değilim. Size, matmazelde Sardonne'nın Blanche de Chelles, Julia de Trécoeur ve Julie de Cambre adındaki sevimli kız kardeşleriyle aşk azapları cehennemi içinde nasıl birleştiğini söylemiyeceğim. Size ressam Jacques Fabrice'in şeref duygusunu ne kadar ileri götürdüğünü anlatmıyacağım. *Honneur d'artiste*'i okuduktan sonra M. de Maupassant'ın *Ölüm Kadar Acı*'sını bir daha okuyunuz. Amansız bir aşkın kurbanı olarak ölen iki sanatkârı, ressamı yani Jacques Fabrice ile Olivier Bertin'i karşılaştırmaktan zevk alacağınızı tahmin ederim. Orada iki mizacın ayrıldığı göze çarpar. M. Octave Feuillet bize bir kahraman göstermekten zevk alıyor; M. de Maupassant tersine olarak ressa-

mının asla bir kahraman olmasına dikkat etmektedir. Bununla beraber M. de Maupassant'ın bu romanı kendi nevinde bir şaheserdir. Usulcacık söyleyeceğim bir söz daha var:

Honneur d'artiste'in bazı vak'alarında daha ziyade bir kadın okuyucuyu gizlice iştahlandırarak bir gıcıklayıcı taraf vardır Meselâ oldukça canlı bir zevkle anlatılan “yüz yılın amacı” bir evlenme vardır. Koca düğün gecesini geçirmek üzere kulübe, sonra da bir umumi kadının evine gider. Dönüşünde kimseyi bulamaz. Madam dışarı çıkmıştır. Eve sabahın saat sekizinde döner. Koca bu işler üstünde durmaz. Sonra burjuva sayılırdı. Fakat bu yüzden karısına derin bir hayranlık duyar. Onu kuvvetli bulur. Kendi kendine “garip şey” der.

Ağzında bu söz eşsiz bir övgü olur.

Aralarında bir maymunu kızartacak sözler konuşan genç kızların hikâyesi de vardır. Yanılmıyorsam bu sözü bir önceki eserinde doğrudan doğruya M. Octave Feuillet kullanmıştır. Bakın konuşmamın sonuna geldim. Söylemek istediğim şeyler üzerinde hemen hemen hiçbir şey söylemedim. Düşüncelerime biraz düzen verseydim, bu kadar yorulmazdım. Fakat bazı şeyleri bulandırmaktan korkuyorum Gönül rahatlığı ile konuşmak için bu kadarla da yetmez. Biraz da metod ister.

Günün birinde M. Octave Feuillet'nin eserine döneceğiz. Çağdaş hikâyeciler üstünde üstadın tesirini araştıracağız. İlkönce bu tesiri doğrudan doğruya

M. Duruy ve M. Rabusson gibi birbirinden büyük farklarla ayrılan iki talebesinde buluruz. M. Le Goffic, yeni yayımlanan güzel bir kitabında (*Bugünün Romancıları*) M. Rabusson'un M. Octave Feuillet'in yolunu tuttuğuna, fakat öğretmeninin fikirlerine tezat halinde olduğuna dikkati çekiyor. Doğrudur da M. Feuillet dünyayı, gönüle ferah veren bir hoşgörülükle, zarif bir m. Rabusson tersine olarak dünyanın çok kötü olduğunu söyleyen bir kibar adamdır

Bütün bu noktalar üstünde durmak gerekirdi. Fakat artık zamanım kalmadı. Perrin Dandin'in zavallı Citron'un avukatına yönettiği şu sistemi hake'tim:

Çalımlı çalımlı söyledi ne yapmak gerektiğini
Yapmağa gelince de dört nala kaçtı gitti.

30 Aralık 1890

Bu makale yazıldığı zaman Octave Feuillet henüz yaşıyordu. 31 Aralık 1890 günü *Le Temps*'da ölüm haberi için yazdığımız yazıyı burada tekrarlamama müsaade edin:

Octave Feuillet dün öldü. İnce ve temizbir kalbin çarpması durdu. Onu tanıyan herkes, ondan ince bir iyiliğin, sâf bir iyilik severliğin bulunduğunu, samimiyetine zarafet kattığını, bilir. Duygularında bütün zevk inceliklerini taşıyan zarif bir insan olduğu hükmüne varabilmiştim. İhtiyarlık çağına ermiş olmakla beraber onda, kaybının acısını daha artıran bir çeşit gençliği yine de muhafaza etmişti. Güzel yılların o cazip havasını, o hoş kabiliyetini devam ettirmişti. Hastalık uzun zamandan beri yakasına yapıştı. Aşırı derece sinirli bir narinlikle yaratılmış, bir tren yolculuğuna bile dayanmayacak kadar hassas olan bu adamın

sağlığı şu son yıllarda ciddi bir şekilde bozulmuştu; fakat sinir hastalıklarının öyle değişik bir seyirleri olur, öyle garip özellikler, öyle beklenilmedik haller yaratırlar ki gerçekten ağır durum baş gösterince çoğu zaman insan korkmaz olur. Octave Feuillet'nin ölümü, şaşırtıcı acı bir gerçektir. Kendi hesabıma, edebiyatçıların birkaç kelime ile öyle bir kaybı söyleme vazifesini yerine getirmek için, bu haberin beni içine düşürdüğü ıstıraplı şaşkınlıktan güçlkle sıyrılabilirim

Bu sütünlarda, hem de birçok defalar, Octave Feuillet'nin sanat kabiliyetinden söz açmıştık. Yazı yazma sanatı, güzel tertipleme anlayışını, hazırlıklardaki bilgisini belirtmiştik Bu bakımdan o sonuncu klâsikti. Onda bugün artık kaybolan birtakım sırlar vardır. İnsan bu sırlardan bazılarının, hele romanlarına eşsiz bir âhenk veren ustaca gözetdiği o eda birliğinin kaybına hayıflansa yeridir.

Karakterleri tasvir etmesini, durumları belirtmesini bildiğini söylemeye hacet yok. Onda, zevk, ölçü, incelik vardı; her şey göze batmadan söylemede üstüne yoktu

Onun sanatından sonra yeni bir sanat, birçok eserlerle yerini almış bir sanat doğmuştu. Şüphesiz bir sanat şeklinin karşısına zıt bir sanat şekli koymanın sırası değildi. Her nesil fikrini kendine en hoş götüren kalıba döker. En çeşitli sanat belirtilerini kavramak gerekir; Eğer natüralizm doğduysa, doğmak zorunda idi. Tenkidçi için artık bunu açıklamadan başka yapılacak bir şey yoktur.

Aynı sebeble, Octave Feuillet'nın romantizmden sonra gelen idealizmini de kabul etmek gerekir. Octave Feuillet'nin nasibi ikinci imparatorluğun şairi olmakmış. Şimdi eserleri geçmişe doğru çekilip gidiyor. Bu sebeple özelliği ve üslûbu daha iyi kavranır. Julia de Trécoeur'lerin, Blanche Chelles'lerin, Julia de Camre'lerin kendilerine göre gerçekleri vardır. Onlar, 1855 yılının kadınlarıdır. Onlarda, içinde şehvetperesliğin, coşkunun bir hayatın büyük hamlesi bulunan bu devrin alaycılığı, kabalığı, telâşlılığı, heyecanı, bozukluğu vardır. Onların incelmış duygularında sinir hastalığı başlar.

Octave Feuillet kaba, şehvetperest, boş bir âlemin mükemmel habercisi oldu. Zerafeti içinde pervasız, kararlı kaldı. Ahlâksız, zevkperesti kesin bir çizgiyle göstermesini bildi; bu klâsik yazar bize bir âlemin sonunu gösteriyor.

Ara sıra kıyasıya denilecek kadar doğruyu söyler. Fakat şairdir. Kendisinde şairin o hoşgörölüğü vardır. Dokunduğu her şeyi, aslını bozmadan, güzelleştirir. Artık sanatsız kalmış, ihtirası bile sönük olan bir cemiyette zarif ve güzel ne varsa sevgi ile ortaya attı. Erkek kadın kahramanlarını süsler. Haksız mı? Bu yüzden gerçeğe daha mı az yakındır? Elbette hayır. Her devirde, hattâ haşka ve hummalı cemiyetlerde bile tabiatın kendine göre bir güzelliği vardır. Sanatkâr bu güzelliği bulur ve öize gösterir.

Feuillet'nin şiiri, ikinci imparatorluk devri şiiridir. Feuillet'nin uslûbu m. Napoléon çevrinin güzel üslûbudur. Şu sepetleri andırır kabarık kıletekli geçmişin sihirine büründüğü zaman Julie de Trécoeur, erkeklerin ehedi ideali olacaktır.

Şuraya dikkat edilmelidir ki, bu seçkin ihtiraslar, ince zaafılar romancısı, hayatın süsle güzelleşmiş ressamı, yalnızlığı seven bir insandı. Sâkin hayatının büyük bir kısmını, bugün kendisine ağlayan, güzel söz söylemenin sihri (günün birinde belki bu da öğrenilecektir). ile mizacı hakımından da bu ince yazarın hayatını paylaşmağa lâyık olan takdire değer karısı ile birlikte Saint — Lo'nun dağ kasabasında gizli yaşadı.

BUDA'CILIK

Nirvâna doktrinin Avrupayı hemen hemen sar-
dığına asla inanılmamakla beraber, bugün daha iyi
tanılan Buda'cılığın, bağımsız ve meraklı kafalarda
garip bir cazibe yarattığı, Çâkyâ-Mouni sihrinin
hazırlıksız ruhlara kolayca tesir ettiğini kabul etmek
gerekir. İyice düşünülürse Helen dehası meydana
çıkmadan önce Himalya eteklerinden fışkırmış olan
bu ahlâk kaynağının bereketli sâfiyetini, tatlı tazeliği-
ni muhafaza etmesi, Kapilavastu bilgesinin ıztırap
çeken kocamış insanlığımız için hâlâ en iyi bir öğütçü,
en sâkin bir teselli edici olması fevkalâde bir şeydir.

Buda'cılık tam bir din değildir: aslı aranırsa
onun ne kosmogoni'si, ne Tanrısı ne de ibadeti
vardır. O, bir ahlâktır. Hem de bütün ahlâkların en
güzelidir. O, yeni zaman düşünüşünün en pervasız
nazariyeleriyle bağdaşan bir felsefedir. Bir damla kan
dökmeden Tibet'i, Birmanya'yı, Nepaul'u, Siyam'ı,
Kamboç'u, Amman'ı, Çin'i, Japonya'yı fethetti.
Seylân'da olduğu gibi, Hindistan'da da tutunamadı.
Fakat Asya'daki müminlerinin sayısı halen dört yüz
milyon kadardır. Dikkat edilirse, Avrupa'da da,
altmış yıldanberi talihi parlak olduğu görülür. Tanı-
nır tanınmaz, yeni zaman Almanyasının en kudretli
filozofuna, ustaca sağlamlığına artık itiraz edilmeyen
bir doktrin ilham etmiştir. Gerçekten, bilindiği gibi,
Schopenhauer irade nazariyesini, Buda felsefesi te-
melleri üstüne kurmuştur. Mütevazi yatak odasında

bir altın Buda heykeli bulunduran büyük pessimist bunun için kendini savunmuyordu.

Mukayeseli gramerin, dinler biliminin gelişmesi, Buda'cılığı tanımada bizi hayli ileri götürdü. Fikirleri gayet garip olan bir teozofit gurubunun, şu son yıllarda, Câkya-Mouni'nin öğütlerini İngiltere'de ve Fransa'da yayılmasına yardım ettiğini de bilmek gerekir. Bu sırada Seylân'da, Güney Kilisesinin baş rahibi olan Sumangala, Avrupa ilmine karşı en müsait kabulü gösteriyordu. Sarı elbisesi içine haşmetle sarınmış olan bu açık tunç yüzlü ihtiyar, Hind sakızını çiğnerken, Herbert Spencer'in kitaplarını okuyordu. Buda'cılık, evrensel iyilikseverliği içinde bilimler karşısında yumuşak davranır. Sumangala, balta girmemiş ormanlarının keşişleri gibi, dünya mallarını horgörmeyi, iyi niyeti, ruh hamlesini öğrendiği için Darwin ile Littré'yi velileri arasına koymaktan zevk duymuştur.

Üstelik, başında Sumangala bulunan Güney-Kilisesi, din merkezi Tibet olan Kuzey Kilisesinden çok daha liberaldir. Yakından incelenmeyince, bu iki cemaatin basit ibadetlerle kaba hurafelerle bozulduğuna inanılabilir, ama yalnız ruhuna bakılırsa, Budizm tamamiyle bilgeliktir. aşktır, merhamettir.

1890 Mayısının birinci günü bereket versin yatırılan, fakat umumileşmesi bakımından üzerinde durulmaya değer yeni bir kuvveti ortaya koyan bir kargaşalık, ölenlerin cesetlerini bahar güneşine serdiği bir sıra tesadüf beni Guimet müzesinin sakın salonlarına sürükledi. Orada bir başıma, Asya Tanrı-

ları ortasında, loşlukta, araştırmanın sessizliği içinde, kimsenin sıyrılmasına imkân olmayan bu zamanın hâdiselerine zihnen bağlı kalarak, hayatın o çetin zaruretlerini. çalışma kanununu, yaşamanın ızdırabını düşünüyordum. Sonra, dört yüz milyondan fazla insana hâlâ şu anda sesini duyuran bu eski zaman bilgesinin bir tasviri önünde durarak bir Tanrı gibi dua etmeye, hükümetlerin ve milletlerin boş yere aradıkları şu iyi yaşama sırrını sormaya kalkıştığımı itiraf eteyim.

Temiz bir Lotus üstüne bağdaş kurarak oturmuş, ebedî olarak genç kalmış, sağ elini bir şeyi öğretiyormuş gibi kaldırmış olan bu sevimli keşiş sanki bana şu sözlerle cevap veriyor: Merhamet ve feragat. Gerçek veya masal olsun herhalde çok güzel olan hikâyesi baştan başa kendisi için konuşuyordu; şöyle diyordu:

”Haşmetli saraylarda, fışkıran kaynakları altında tavusların çimenlerde benekli yelpazelerini açtığı, yüksek suları ile bu dünya sefaletlerini gözlerimden gizliyen çiçekli bahçelerde büyümüş bir kral oğlu iken kalbim kederle doldu, çünkü kafama bir düşünce saplanmıştı. Hoş kokularla yıkanmış kadınlarım saz çalarak dans ederken haremim gözlerimde bir cesaret yığını halinde görünüyordu. “İşte, diyordum. ben bir mezarlıktayım.”

“O zaman, dört defa bahçelerimden dışarı çıkarak bir ihtiyarla karşılaştım, düşkünlüğünün bana da geçtiğini hissettim. Bir hasta ile karşılaştım, hastalığıyla ıstırap çektim. Bir cesetle karşılaştım, ölüm

içime girdi. Bir zâhitle karşılaştım, huzuru elde ettiğini anlayınca, kendisine uyararak onu da elde etmiye karar verdim. Sarayda herkesin uykuya daldığı bir gece uyuyan karıma ve çocuğuma son defa şöyle bir baktım, sonra beyaz atıma binerek insan ıztırapları, onların sayısız sebepleri ve kaçınma çareleri hakkında derin derin düşünmek için balta girmemiş ormana çıktım.

İki ünlü münzeviye bu konuyu sordum, bana vücut azaplarıyla insanın bilgeliğe kavuşabileceğini söylediler. Fakat ben, onların hiçte bilge olmadıklarını anladım. Uzun bir oruçtan sonra imsakle öyle bitkin bir hale geldim ki Gaye dağının çobanları beni görerek: “bakın! büyük çilekeşe ne kadar kararmış, ne kadar morarmış, Macuza zehrinin rengini almış” diyorlardı. Gözbebeklerim, bir kuyunun dibindeki iki yıldızın aksi gibi, gözlerimin çökük yuvaları içinde, ısıldıyordu, arayıp bulmaya geldiğim bilgileri öğrenmeden can vermek üzere idim. Bu sebeple Nairand-
janâ gölünün kıyılarına inerek bir genç kızın bana verdiği balla süt çorbasını içtim. Böylece tekrar kuvvet kazanınca, akşam vakti Bodhi ağacının dibine oturdum. Derin düşüncelere dalarak geceyi orada geçirdim. Günün ilk aydınlığına kavuşurken zekâm, Mısır fulünün beyaz çiçeği gibi, açıldı. Anladım ki, bütün sefaletlerimiz, olayların gerçek mahiyeti hakkında bizi aldatan ri gelmektedir. Kâinat bilgisini elde edince hiçbir şey bize arzulanabilir halde görünmeyecektir. Böylece bütün ıztıraplarımız dinecektir.

O günden sonra hayatımı içimdeki arzuyu öldürmekle, insanlara da kalblerindeki arzuyu öldürmelerini öğretmekle geçirdim. Eşitliği basit bir şekilde öğretiyordum. Diyorum ki: Brahman'ı Brahman yapan ne örgülü saçlar, ne zenginlik, ne doğuştur. Gerçek ve doğrulukla yüz yüze gelenler Brahman olur."

Daha sonra şöyle diyordum: Kibirsiz olun, azametli olmayın, yumuşak başlı olun.Ölümün silâhları olan ihtirasları, bir fil bir saz kulübeyi nasıl yıkarsa, öylece yok edin. İnsanın susuzluğunu bütün deniz suları bir araya gelse gideremiyeyeceği gibi,bütün arzu nesnelere de doyulmaz. Ruhu doyuran, bilgeliktir. Kin ve gurura kapılmayın, iki yüzlü olmayın. Hoşgörmezlere karşı hoşgörür olun. Şiddetli davrananlara karşı yumuşak davranın. Her şeye bağlı kalanlar arasında her şeyden el çekin. Daima başkasının yapmasını istediğiniz şeyleri yapın. Hiçbir varlığa kötülük etmeyin.

İşte tam kırk beş yıl zengirlere, fakirlere bunları öğrettim, ancak bundan sonra artık ebedî olarak tattığım o mutlu sukûna kavuşmayı hak etmiştim."

Sonra, parmağı havada, gülümser, gözleri açık bir halde, altın yıldızlı put sustu.Ne yazık! İnandığım gibi Çâkya-Mouni yaşadı ise insanların en iyisi idi. Tevekkeli Marco Polo, onun hikâyesini dinleyince "o azizdi" diye bağırmamış. Evet, o aziz, bir bilge idi. Fakat onun bilgeliği, Avrupa'nın hareketli ırklarına, hayatı pek fazla benimseyen insan topluluklarına

göre değildir. Umumi hastalığa bulduğu kesin ilaç bizim mizacımıza uymaz. O, nefsi feda etmeye davet eder, biz hareket etmek isteriz. Bize hiçbir arzu duymamayı öğretir, bizde ise arzu, hayattan daha kuvvetlidir. Nirvanâ'yı, mutlak sükûnu vadeder, oysa ki yalnız, şu sükûn fikri bile bize korku verir. Çâkyâ-Mouni bizim için gelmedi; bizi kurtaramaz; bununla beraber o, en iyi insanların, en bilgelerin daha az dostu, öğütçüsü değildir. kuvvetli ve ciddi dersler, dinlemesini bilenlere verir ve içtimaî mesele- nin hallinde bize yardım etmese de, sözünün tesellisi gizli bir yarayı daha fazla iyileştirebilir, içli bir ızdırabı daha fazla hafifletebilir.

Guimet müzesinden ayrılmadan önce kitapların bulunduğu kubbeli güzel bir binaya girmek için müsaade istedim. Kitapların bazısını karıştırdım: M. Guimet'in bilgili fikir arkadaşı M. L. de Milloue'nin *Hintlilerin Tarihi filozof* ve bilgin bir şairi gizliyen bir takma isim olan Jean Lahor'un *Hint Edebiyatı Tarihi*,daha başka birkaç kitap. Buda'ya ait birçok masallar arasında,ne yazık ki yazıldığı gibi değil de daha ziyade akılda tutabildiğim şekilde anlatmama müsaadenizi isteyeceğim harika bir hikâye okudum. Beni tam mânasiyle sardı,evet size mutlaka anlatmalıyım:

*Saraylı Vasavadatta ile Tüccar
Oupagoupta'nın Hikâyesi*

Bengale bölgesinde Mathouada Vasavadetta adında çok güzel bir saraylı kadın vardı. Bir gün şehirde, zengin bir tüccarın oğlu olan Oupagoupta'yı görünce ona ateşli bir aşkla tutuldu. Kendisini evinde sevinçle kabul edeceğini söylemek üzere hizmetcisini ona gönderdi. Fakat Oupagoupta gelmedi. O, akıllı, uysal, merhametle dolu idi; kanuna saygı gösteriyor ve Buda'ya göre yaşıyordu. Bunun için de bu kadının aşkını küçümsedi.

Biraz sonra şöyle bir hâdise oldu: Vasavadatta bir suç işleyerek elleri, ayakları, kulakları burnu kesilme cezasına çarptı. Kadın bir mezarlığa götürüldü, orada hüküm yerine getirildi. Sonra Vasavadatta cezaya çarptığı yerde bırakıldı. Henüz yaşıyordu.

Onu seven hizmetçisi yanında duruyor ve yelpaze ile işkenceye uğrayan kadının rahat ölmesi için sinekleri koğuyordu. Bu dinî vazifeleri yerine getirdiği sırada bir meraklı olarak değil de, daha ziyade huşu ve saygı dolu bir ziyaretçi edası ile bir adamın geldiğini gördü. Gerçekten bir çocuk bu adamın başı üstünde bir şemsiye tutuyordu. Genç Oupagoupta'yı tanıyan hizmetçi hanımın dağılan el ayaklarını topladı ve onları mantosunun altına telâşla sakladı. Tüccarın oğlu, Vasavadetta'ya yaklaşıncı, durdu ve güzelliği az önce şehirde bir inci gibi parlayan kadını sessizce seyretti. Bu sırada saraylı, adamı tanıyarak can çekişen bir sesle ona:

— Oupagoupta! Oupagoupta! Altın halkalarla, tül kumaşlarla süslenmiş vücudum, bir Mısır fulu çiçeği gibi tatlı iken, ne yazık ki, seni boşuna bekledim. Arzu telkin ettiğim sırada gelmedin. Oupagoupta! Ougaupta! Sakat ve kanlı vücudum şimdi artık iğrenme ve korku duygusu verirken niye geldin? dedi.

Oupagoupta pek yumuşak bir eda ile cevap verdi:

— Kardeşim Vasavadatta, güzel gibi görüldüğün o geçici günlerde duygularım henüz boş görüntülerle hiç bozulmamıştı. Seni artık bugün görüldüğün gibi derin düşünüş gözüyle görüyordum. Vücudunun, çürümüş balçıktan başka bir şey olmadığını biliyordum. Gören ve bilen bir insan olarak sana gerçeği söyleyeyim ki, hiçbir şey kaybetmiş değilsin, kardeşim. Öyleyse üzülme: senden uzaklaşan haz ve şehvetin hayallerine hiç ağlama. Bırak hayatın o kötü rüyası dağılsın gitsin. Kendi kendine, dünya zevklerinin, aynı sudaki aksi gibi olduğunu söyle. İstirabın fazla arzulu olmaktan ileri geliyor; artık hiçbir şey arzulama. Kendine karşı mülayim ol. Tanrılardan daha değerli olacaksın. Oooh! Artık yaşamayı temenni etme. İnsan ancak dilerse yaşar. Hayatın kötü olduğunu pekâlâ görüyorsun kardeşim. Seni seviyorum! İnan bana kardeşim Vasavadatta, sükûna boyun eğ.

Saraylı kadın bu sözleri duydu. Gerçek olduklarını anladıktan sonra arzu duymadan ölbu hayal dünyasından, aziz bir insan olarak ayrıldı.

ÖNSÖZ

Edebiyat Hayatı'nın dördüncü cildini yayımlarken ilk üç cildini almakla gösterdiği teveccüh için aydın halka teşekkür etmek gibi hoş bir vazife görüyorum. Bu lûtfâ tayık değilim, fakat ona herhangi bir şekilde tayık olsaydım bu, duyguya pek çok şey katmak, sistemli bir kafaya hiç bir şey vermemek için olurdu. Bu konuşmaların tam olarak nasıl ad alması gerektiğini bir türlü kestiremiyorum. Bunlara en az uygun düşen ad, hiç şüphesiz tenkid makaleleri adıdır. Ben hiçbir zaman,tenkidçi değilim. Usta insanların, tanelerini ayırmak için, içine edebiyat hasadını attıkları döğen makinesini kullanamam. Perimasalları vardır. Ebedî masallar varsa da, ötekiler daha fazladır.

Yazdıklarımı duyarak yazdım.Bunda sâflığa varacak kadar samimî idim. Düşündüğünü söylemek, pahalı fakat hiç vazgeçemiyeceğim kadar fazla heyecan verici bir zevktir. Nazariyeler kurmaya gelince, o,beni hiç te kandırmayan hoş bir şeydir.

Estetik bahsinde insana güven vermiyen şey, her şeyin muhakeme ile ispat edilmiş olmasıdır. Elea'lı Zenon, uçan bir okun hareketsiz olduğunu ispat etmişti. Her ne kadar güç olsa da, bunun da aksi ispat edilebilirdi,çünkü muhakeme bedahat önünde şaşırır ve gerçek olarak hissettiğimiz şey dışında ber şeyin

ispat edilebileceği söylenebilir. Karmaşık bir konu üstünde delilere dayanılarak yürütülen bir ispat, onu idare eden kafanın ustalığından başka hiçbir şey göstermez. M. Maurice Barrés o zarif küçük kitabında: "bir muhakemeyi kelime oyunundan ayıran şey. Kelime oyununun tercüme edilmemesidir." demekle gayet akıllıca davranmıştır. İnsanlar, kendilerini hiçbir zaman muhakeme ile idare etmediklerine göre bu büyük gerçekten bir şüphe duymaları gerekir. Onları içgüdü ile duygu idare eder. İhtiraslarına, aşka kine, hele kurtarıcı korkuya boyun eğler. Dini felsefeye tercih ederler. Ancak gülünce fakat affı mümkün olan kötü meyillerini va kötü işlerini şaklı göstermek için muhakeme yürütürler. Fazla iç güdüye bağlı hareketler onların en fazla başarı gösterdikleri hareketlerdir, tabiata gelince o da, hayatın korunmasını, insan nevinin devamını yalnız bu hareketler üzerine kurmuştur. Felsefe sistemleri, o sistemlerde kendilerini değerlendirecek hakikat özelliğini görmeye imkân bulandan, kurucularının dehalari sayesinde başarı göstermişlerdir. Ahlâkta bütün kanaatlar ortaya atıldı. Eğer bunların birçoğu bir birleriyle uyuyor gibi görünüyorsa, bu ahlâkçıların çoğu zaman halkın duygusu ile ortak içgüdüünün karışmaması için gösterdikleri titizlikten ileri gelmektedir. Eğer bu ahlâkçılar yalnız sâf akli dinlemiş olsalardı, bu akıl onları, bazı din mezheplerinde ve yalnızlıkta coşmuş, böylece insanların düşünmeden gösterdikleri muvafakati hor görmüş bazı dinsizlik taraftarlarında görüldüğü gibi, en korkunç sonuçlara sürüklerdi. Hilkatı kötü görüp,

kendi müminlerine adam öldürenleri örnek göstererek Kaabil ve Yahuda'yı taklid ederek dünyanın maddi ve manevi kanunlarını küçümsemesini gösteren şu Kaabil mezhebi pek güzel muhakeme eder gibi görünür. Evet, güzel muhakeme yürütüyordu. Bununla beraber, ahlâki iğrençti. Bu kutsal ve kurtarıcı hakikat, insana muhakemeden daha emin bir kılavuz olsun ve konuştuğu zaman kalbini dinlemesi gereksin diye bütün dinlerin esasına girmiştir.

Estetikte, yani bulutlarda, insan, başka hiçbir konuda bulamıyacağı kadar fazla ve daha iyi deliller gösterebilir. Asıl güvensizlik gösterilmesi gereken yer burasıdır. Tam korkulması gereken nokta şudur: taraf tutma kadar tarafsızlık; ihtiras kadar ilgisizlik; bilgisizlik, sanat, ruh ve incelik kadar bilgi ve hileden çok daha tehlikeli olan sâflık.

Estetik bahsinde, safsatalardan, hele güzel olanlarından — çünkü fevkalâde olanları da vardır — korkmalısın. Pek mükemmel, pek yüksek olan fakat ancak boşlukta işleyebilecek ve çarklarının içine giren bir kum tanesiyle duracak kadar ince yapılmış olan matemetik kafasına bile inanmıyacaksın. İnsan, bu kum tanesinin bir matematik kafasını nereye kadar, sürüklüyebileceğini düşününce içi ürperiyor. Pascal'ı düşününüz!

Estetik hiçbir sağlam kaideye oturmamaktadır. O, havada bir şatodur. Ahlâk üstüne oturtulmak istendi. Fakat ahlâk yoktur. Sosyoloji yoktur. Hattâ biyoloji de yoktur. Bilimlerin mükemmelleşmesi an-

cak eseri bir kehanet olan Auguste Comte'un kafasında mevcuttur. Biyoloji kurulunca, yani birkaç milyon yıl sonra, belki bir sosyoloji kurulabilecektir. Bu da sayısız yüzyılların işi olacaktır. Bundan sonra bir estetik bilimi sağlam temeler üstünde yaratılması mümkün olur. Fakat gezegenimiz iyice ihtiyarlıyacak son günlerine yaklaşmış olacak, zaten lekeleri çok olan ve haklı olarak bizi endişelendiren güneş yeryüzüne sadece geniş bir cürufıyla yarıyarıya örtülmüş bir halde koyu kırmızı bir çehre gösterecektir. Maden kuyularının dibine çekilen son insanlar sonu gelmeyen çine gömülmeden önce güzelliğin özü hakkında mütalâalar yürütmekten ziyad karanlıklar içinde son maden kömürü parçalarını yakmak için bir ilgi duyacaklardır.

Tenkidin kurulması için gelenekten ve umumi kabûlden bahsederler. Böyle bir şey yoktur. Gerçi aşağı yukarı umumi olan kanaatin bazı eserleri tuttuğu doğrudur. Fakat bu kendiliğinden doğan bir beyenişin sonu olarak değil de, daha ziyade bir peşin hükmün sonucudur. Herkesin takdir ettiği eserler hiç kimsenin incelemediği eserlerdir. Yunan ve Lâtin klâsiklerine, hattâ Fransız klâsiklerine gösterdiğimiz takdirde fazla şahsi serbestliğin bulunduğuna gerçekten inanıyor musunuz? Bizi çağdaş esere doğru çeken veya başka filân eserden uzaklaştıran zevk bile tamamiyle serbest midir? Bu zevk, esası, insan ve hayvandan pek kudretli taklid ruhu olan bir eserin muhtevasına yabancı birçok hal ve şartlarla tâyin edilmiş midir? Bu taklid ruhu, fazla şaşkınlığa düşmeden yaşamamız

için bize gereklidir. Onu bütün hareketlerimizde taşıyız. Bizim estetik duygumuza hükmeder. Onsuz fikirler, sanat bakımından, olduklarından çok daha çeşitli olurdu. Hangi sebeple olursa olsun, önce takdirler toplayan bir eserin sonradan pek büyük sayıda rağbet görmesi onun sayesinde. Yalnız birinciler serbestti. Bütün ötekiler, sadece boyun eğler. Onların ne kendiliğinden oluşları, ne mânası ne değeri, ne de herhangi bir özelliği vardır. Sadece sayıları bakımudan üstünlükleri vardır. Hepsi pek değersiz bir başlangıca bağlı bulunur. Bu sebeble doğuşlarında küçümsenen eserlerin günün birinde zevk verme talihi az olduğu, tersine olarak başlangıçtan beri ünlü eserlerin uzun zaman şöhretlerini devam ettirdikleri ve anlaşılmaz bir hale geldikten sonra da takdir edildikleri görülür. Uyuşmanın, peşin hükmün katıksız tesiri olduğunu tam mânasıyle ispat eden şey, kendisi ile birlikte durmasıdır. Bunun için birçok misaller gösterilebilir. Ben, sadece bir tanesini anlatacağım. On beş yıl önce, bir yıl için gönüllü asker olacıklara açılan bir kabul imtihanında asker mümeyizler imlâ alarak namzetlere, gazetelerde fazla tumturaklı sözlerle alaya alınan ve pek aydın okuyucuları keyfiyetlendiren imzasız bir metni vermişlerdi—bu subaylar, böyle garip, böyle gülünç, cümleleri nereden arayıp bulmuşlardı? — Bununla beraber, bu cümleler pek güzel bir kitaptan alınmıştı. Bu parça Michelet'nin, o güzel Michelet'nin pek güzel bir parçası Subay efendiler imlâlarının metnini büyük yazarını tarih'inin birinci cildini bitirdiği o kıymetli

parçalardan biri olan şu parlak Fransa tasfirinden almışlardı: "Enlemde, Fransa'nın bölgeleri ürünleriyle belirlenir. Kuzey'de kenevir, koza şerbetçiotu, kuzeyin acı bağ kütükleriyle Belçika ve Fenlandre'in basık ve killi düzlükleri v. s., v. s.." Meraklıların, bir eski yüzbaşının üslûbu olduğunu sandıkları bu üslûba güldüklerini gördüm. En fazla gülen alaycı da, Michelet'yi en fazla savunan birisi idi. Bu parça, değerli bir parçadır, ama umumi kabulün değer vermesi için altına imza konması gerekmiyor mu? İnsan elinin her yazdığı sayfayı böyle bir akibet bekler. Buna karşılık bir büyük adın itibar görmesi, körü körüne övülmesi bir talib eseridir. Victor Cousin, Pascal'de kopya edenin hataları olarak bilinen ilâhîlikleri meydana çıkarıyordu. Meselâ kötü bir okunuşun neticesi olarak bazı "anlaşılmaz kısaltmalar" hakkında hayranlık duyuyordu. Çağdaşlarından-birinde bulunan "anlaşılmaz kısaltmalar"a hâlâ hayranlık duyan bir Victor Cousin tasavvur olunamaz. Virrain - Lucas adında bir adamın birbirini tutmayan yazıları Descartes ve Pascal namı altında Bilimler Akademisi tarafından müsaait bir şekilde kabul edildi. İnsan eski olduğuna inandığı zaman Ossian'ı Homeros'a eşit gibi görüyordu. Mac-Pherson olduğu anlaşılmıca o, horgörülür.

İnananlar ortaklaşa takdirlere sahip olup da her birine bir sebep bulunca uzlaşma anlaşmazlığa döner. Aynı bir kitapta bütününde olmasına imkân bulunmayan zıt hâdiseleri tasdik ederler. Hamlet, İlâhi Ko-

medya, yahut İlias gibi insanlığın üstünde fazla uğraştığı eserlerden biri hakkında tenkidin çeşitli tarihi, muhakkak ilgi çeken bir eser olurdu. İlias, iyi niyetle keşfettiğimiz barbar ve iptidai bir özelliklerle bugün bizi büyülüyor. On sekizinci yüzyılda Homeros, destanın kuralları arandığı için övülüyordu.

Boileau "eğer, diyordu, Homeros, köpek kelimesini kullanmışsa bu kelimenin eski Yunan'da bir asaleti olduğuna emin olunuz." bu fikirler bize gülünç gibi görünür. Belki bizimkiler de iki yüzyıl sonra gülünç görünecektir, çünkü nihayetle Homeros'un barbar olduğu, barbarlığını takdire lâayık olduğu ancak ezeli gerçekler sırasında konulabilir. Edebiyette, zıt kanatla kolayca çarpışan tek bir kanaat yoktur. Flüt çalgıcılarının kavgalarına kim son verecek?

Bu cilt, geçen haziranda kaybetmek felâketine uğradığımız yayımcım, uysal ve pek saygı değer dostum Calmann Levy tarafından basımevine gönderilmişti. M. Ernest Renan'la M. Ludovic Helévy bu hayır sahibi insan için söylenmesi gereken bütün şeyleri mükemmel bir dille anlattılar. Eğer vazifemin sıram gelip de şahitlik etmek olmasaydı onlardan sonra susardım.

M. Calmann Levy kitap evinin idaresinde, 1875 yılında, 1844 yılından beri ortağı bulunduğu kardeşi Michel'in yerini aldı. Bu kitap evinin talihi yaven oldu, onun ellerinde dana da genişledi. Bugün her yıl iki milyondan fazla kitap ve tiyatro eseri yayımlamakta veya yeni baskılarını yapmaktadır. M. Calmann

Lévy zamanının bütün yazarlarıyla aşağı yukarı münasebette idi. Guizot, Viktor Hugo, Tocqueville, Sainte-Beuve, Alexandre Dumas, Merimée, Octave Feuillet, Sandeau, Murger, Nisard, Le duc d'Aumale, duc de Broglie, kont Haussonville, Prévost-Paradol, Alexandre Dumas fils, Ludovic Halévy ve sayıları bu eserin birçok sayfasını dolduracak bir o kadar öteki yazarlarla beraber içli ve dışlı bir ticaret hayatı yaşadı. Hiç değilse M. Ernest Renan'la kurduğu hususi şekildedeki samimi münasebetlerine işaret etmeliyim. Bu, Michel Lévy'nin bir mirası idi. Ernest Renan, Sihri yoktur denemeyecek Hatıralar'ında sadık kaldığı yapıcısı ile ilk karşılaşmasını anlatmıştı. Bu mükemmel münasebetler, büyük bir kardeşin ölümünden sonra kitap evinin biricik şefi olan Calmann Lévy ile daha samimî bir şekilde devam etti.

M. Calmann Lévy pek cana yakın bir adamdı. Her şeye mükemmel bir iyilikle bağlı, son derece bir canlılık gösteriyordu. Onu tanıyan herkes tarafından sevildiğine pek inanıyorum. Büyük işler için yetişmiş bir kafası vardı, yorulmak bilmez dikkatli en küçük şeylerde ihmal göstermezdi. Sâf kahkahasını, neşesini, kabalığa varacak kadar ileri giden açık kalbliliğini seviyorduk. Çünkü bu kabalıkta bile ruhunun bütün inceliklerini saklıyordu. Emindi, vefalıydı, gönül yapıcı idi. Memnun etmekten hoşlanırdı. Geniş teşebbüsler içinde giriştiği her taahhütte dostlarının en küçük işleriyle ilgilenirdi. Bir büyük editör, bir nevi edebiyat nâzırıdır. onda bir devlet adamının özellikle-

ri bulunması gerekir. M. Calmann Lévy'da bu özellikler vardı. Daima tahkikatını iyi yapmıştır. Kendi görüşüne göre, bütür çağdaş edebiyatı takdire dağar bir şekilde tanıyordu. Yazarları ve onların kitaplarını çok iyi biliyordu. Edebiyat adamlariyle münasebetlerinde mükemmel bir incelik örneği oluyordu. En ince farkları tam bir sadelikle yakalıyordu. Büyükleri memnun, küçükleri memnun etmedi takdire lâıyktı. Gerçekten o, edebiyat nâzırı idi.

Fakat değerine garip bir sihir katan şey kendisiyle birlikte taşıdığı alçak gönüllülüktü. Btı alçak gönüllülük derin ve tabııydı. Servetiyle bu kadar az gözü kamaşan sade bir insana dünyada asla rastlanmamıştır. Cemiyet içinde, dinlenme saatlerinde zevk aldığı çocuklarının sâflığını muhafaza etmişti.

Kendisinde hiç yapmacık bulunmayan bu mükemmel adam hayatının şerefli bir mevkiinde memnunlukla durduysa bu mevki, kendi çabasiyle, kardeşi Michel'in yerine geçtiği o mesleğinin çalışkan ilk yıllarındaki mevkiidir. Arada sırada gösterdiği biricik gurur, ilk kararsızlık günlerinin gurutı idi. En güzel ev meziyetlerini gösterdiği ailesi içinde onu resmetmenin yeri burası değildir. Çocuklariyle, torunlariyle çevrilen masada bir aile babası olarak onu göstermek bana düşmez. Oraya bıraktığı acılar hiç bir zaman silinmiyecektir. Fakat benim için neler yaptığını söylememe müsaade edilecektir. Bana, hâtırasına karşı duyduğum borcu ödemem için izin verilecektir. Calmann Lévy benii ilk kararsız günlerinde kabul etti,

beni destekledi, tenbelliğimi ve çekingenliğimi sarsmak için sevimli azarlamalarla bin defa harekete geçti. Benim mütevazî başarıma gülümsüyordu. O, bir yayıcıdan ziyade bir dosttu. Birçokları ona bu şekilde şahitlik edecekleridir. Bana gelince bütün iş arkadaşlarımdan derin acıları gibi, dul karısının, oğullarının, ölçülmez ıstırabına kalbimin en derin acısıyla iştik ederim.

Calmann Lévy'nin ölümünden bir gün sonra M. Ludovic Halévy anmak istediğim şu satırları yazıyordu:

"Calmann Lévy şimdiye kadar tanıdığım en zeki, en doğru insanlardan biridir.

"Hayatının sonuna kadar genç kalarak, gerçekte bunsuz hayatın hiçbir mânası bulunmayan şu fazilete sahip bulunuyordu: çalışma ihtirası. Onun iki ailesi vardı, denilebilir. Başta gönül ailesi: yani hepsini derin bir şefkatle sevdiği karısı, oğulları, kızı, torunları... Bu şefkat hele nasıl bir karşılık görmüştü. Sonra iş ailesi diyebileceğim, Auber sokağındaki iş arkadaşları. Onu, kocaman kitap mağazasında, kitap yığınları arasında, memurlarının ortasında, gidip gelirken görmekte bir zevk vardı. Onlar için kelimenin eski ve tam mânasıyla o bir patron'du. Zaten yazarları kadar memurları vardı. Onlar çok seyrek mağazadan ayrılıyorlardı. Otuz yıl kadar oluyor, Vivienne sokağındaki kitapçıda, kitapları düzelten, paketleri yapan çocuklar görmüştüm. Bugün onları Auber sokağında, saçları kırlaşmış, mühim durumları içinde tamamiyle dikkate

değer insanlar olarak görüyorum. Bu patron diye çağırmaya devam ettikleri insan sayesinde olmuştur.

"Çocukları olmayan kardeşi Michel'den daha bahtiyar olan Calmann Lévy, üç oğluna bakarak, eserinin adını taşıyanlara lâayık olduklarını kendi kendine söylemek sevincine erişmiştir. Yarım asırlık bu emek ve şeref mirası bundan daha iyi ellere geçemezdi."

Ludovic Halévy'ni pek güzel belirttiği duygularına bütün kalbimle iştirak ederim. Zaten "müsvedde kâğıtları"nda ve kitaplarda bulunan bir bilgi ile, bir yetki ile bunu yapıyorum. M. Calmann Lévy sağlığında üç oğlunun, yayımcılığın ince ve geniş faaliyetinde babalarının yerini aldıklarını görmüştüm. Çocukluktan beri amcası Michel tarafından yetiştirilen Paul Calmann'nın, uzun zamandan beri işle ilgisini kestikten sonra iki küçük kardeşiyle beraber, acındığımız fakat çocukları arasında tekrar gördüğümüz ihtiyar şefin yerini aldığını görmüştüm. Tecrübe ile M. Paul, Georges Gaston Lévy'lerin nasıl güvenli bir ticaret yaptıklarını bilirim. Şüphesiz babaları, tarafından bırakılan bu şeref ve emek mahsulü miras onların ellerindendaha iyi bir yere bırakılamazdı.

K A L B İ M İ Z

Evet, M. de Maupassant'ın elbette hakkı var: töreler, fikirler, inançlar, duygular her şeyimiz değişiyor. Her nesil yeni modalar, yeni ihtiraslar getiriyor. Bütün şekillerin, fikirlerin bu devamlı akıp gidişi, hem hayatın büyük eğlencesi, hem de büyük kederidir. Mösyö de Maupassant'ın hakkı var: onlar bir daha olmuyor ve hiçbir zaman olmayacaktır. Gençmişin kudretli sırrı buradan geliyor. Mösyö de Maupassant'ın hakkı var: yirminci yaşlarında erkeklerle kadınlar, hayatta ve aşkta henüz hiç tatmadıkları bir zevk bulurlar. Büyük analarımız romantikdiler. Muhayyileleri trajik ihtirasları emiyordu. Bu devir, kadınların İngiliz biçimi küpeler taktığı, kolları kaba- rık elbiseler giydiği devirdi. Böyle olunca onlardan hoşlanıyorlardı. Erkekler saçlarını rüzgârda savurulmuş gibi tanyıyorlardı. Bunun için her sabah belli bir şekilde fırçalamaları kâfi geliyordu. Fakat bu yapmacıkla, bir dağın sivri tepesinde veya bir burunun ucunda başı boş dolaşan seyyahlar gibi, görünüyorlardı ve bu halleriyle ihtiras kasırgalarına bağrırlarını açmış M. de Chateaubriand'ı andırıyorlardı. İnsanın öz değeri bu sepepten çok yükselmişti. III. Napoléon devrinde yürüyüşler daha serbest, yüz ifadeleri daha bayağı oldu. Azize Crinoline günlerinde, bir zevk girdabı içine sürüklenen kadınlar, asla evinde oturmayan madam Renoiton gibi, çabucak severek, çabucak

yaşayarak, balodan baloya, yemekten yemeğe gidiyorlardı. Sonra eğlence sona erince morfin, çöküntü yıllarının hüznlerinden birini daha avundurdu. Aralarından pek azı güzel ihtiyarlama sanatını, yani sonunda akullanmakla beraber yine de hoppa kalan, güzelliklerinin döküntülerine, zarafetlerinin artıklarına tenteler altında sofuca yer veren, içinde hatıralarının hayallerini aradıkları gençliğe uzaktan usulca gülümseyen eski zaman kadınları tarzında yaşamayı tamamlamanın o mükemmel sanatını elde etmişlerdi. Madam Renoiton'un o güzel günleri üstünden yirmi yıl geçmişti. Yani duygular, yeni bir gövde içinde şekil aldılar. Şimdiki nesil şüphesiz kendine göre bir duyusu bir anlayışı, bir sevişi, bir isteyişi vardır. Onun kendine göre bir yüzü, anlaşılması güç özel bir ruhu bulunmaktadır.

İçinde yaşanan devrın özelliğini kavramak, şimdiki hâdislerin sonsuz karmaşıklığı ortasında esas çizgiler, tipik şekilleri bulup meydana çıkarmak için bir çeşit içgüdüye, birçok gözleme ihtiyaç vardır. M. de Maupassant bunu herkesten daha iyi başarır. Çünkü, sağlam bir sezgisi vardır. Sadeliği içinde zekidir. Yeni romanı bize, 1890 yılının bir erkeği ile bir kadını göstermek, aşkı, yani Tanrıların ilk evlâdı olan o eski çağ aşkını bugünkü şekli ile, son değişişinde, resmetmek istiyor. Resim asla uygunsa, sanatkâr modellerini iyi görmüş, iyi kopya etmişse zamanımızdaki bir Parisli kadının kuvvetli bir ihtirasa, gerçek bir duyguya az elverişli olduğunu teslim etmek gerekir.

İnce burnuyla, gülümseyen, solmuş bir çiçek gibi bakışıyle, yaldızlı parlaklığı içinde pek sevimli olan Michéle de Brune tam bir modern kadındır. Onda, süse zarafet veren, güzelliğe, ince ruhlara tamamiyle hâkim olacak bir sihir katan sanatların o hafif zevki, üstelik şımarıkça edalarriyle, tamamiyle modern kötü tavrıyla, vahşinin içgüdüsü ile, kadınları, — güzelliklerini silâh olarak kullanmasını bilen gerçek kadınları kasedediyorum. — çok korkunç bir hale sokan şu kırmızı derilinin hilesi vardı. Ayrıca gerçekten büyük olanı hissetmiyen. dalgın. havaî. boş, her zaman canı sıkılan basit bir ruhu vardı.

Duldur. Babası gazetelerde sözü edilen akşam yemeklerini, gece toplantılarını tertiplemesi için ona yardım ediyordu. Bu baba da pek modernidir. Kıskançlık ve hazzın hafif bir belirtisiyle, anlayarak sevdiği kızından aşırı saygılar beklemez. Şüphesiz pek şık, fakat babalık heveskârlığını çok ileri götürmüş bir adamdı.

Madam de Brune, Général-Foy sokağındaki küçük evinde müzikçileri, romancıları, ressamaları, diplomatları, zengin insanları, hâsılı modaya uygun bir salonun alışık olduğu kimseleri kabul etmektedir. Bugün istidatlı erkeklerin meşhur oldukları zaman kibar âleminde iyi kabul gördüklerini herkes bilir. Hayatta ilerlendikçe en az rastlanan cesaretin düşünme cesareti olduğu farkedilir. Kibar çevre, meydana çıkan şöhretleri desteklemekte kendini oldukça becerikli sanır. Madam Brune'un, kitapları birkaç yüz bin

basılan bir natüralist romancısı ile, âdeta uyularak önce Bruxelles'de, sonra Paris'de bir operasını oynatan bir müzisyeni vardır. Yüzyıl önce olsaydı bir filozofu ile bir papağanı da olurdu.

Salon, pek seçkindi, Gazeteler select diye yazıyorlardı: kendisine hayranlık gösterilmesine hayran kalan madam de Brune bütün içli dışlı olduğu insanların başını döndürmüştür. Hepsi buhranlar geçirmişti. Hepsini elinde tutuyordu, çünkü açıkça hiçbirini tercih etmemişti. Fakat en yenisi M. André Mariolle de madam de Brune'ü sevdi, bunu söylemekle sevmenin belki de iyi olduğu fikrini kendisine ilham etmiş oldu. Kadın bir menfaat gözetmeden, cömertce kendini ona veriyor. Bu ufak tefek kadının cesareti vardır; fakat sevmek için yaratılmamıştır. M. André Mariolle onun aşka affedilemez bir eğlence kattığını çabucak farketmiştir. Bu yüzden ıztırap çekmektedir. Çünkü derin bir şekilde sevmiştir. Onun tamamıyla kendisinin olmasını ister. Bir yıllık denemeden sonra yorgun, öfkeli, onun asla yanında bulunmayışından ve kaçmasından üzgün, alâkasını keser, kaçır gidip bir yere saklanır. Fakat pek uzağa değil, ancak Fontainebleau'ya kadar. Orada, kadınların hepsinde aşk bakımından, madam de Brune'ün kayıtsız zarafeti bulunmadığını derhal kendisine ispat eden ufak tefek bir otel hizmetçisi bulur. İşte roman. Yürek yakıcı ama kabahat bende değil. Okuyucularımdan bazısı, hem de bana karşı sempatileri hiç eksilmeyenleri, arasıra şikâyet ederler. Biliyorum,

içime dokunan bir tatlılıkla, onları hiç de fazilete götüremiyorum ve zavallıları avutmak, vefalıları meydana çıkarmak, günahkârları kurtarmak için hakkında fazla bir şey söyleyemiyorum.

Kendilerine acı ve üzücü olarak göstermek zorunda kaldığım her şeyin sorumluluğunu üstüme fazla yüklemesinler. Çağdaş düşüncede garip bir bozukluk vardır. Edebiyatımız artık hâdiselerin iyi oluşuna inanmıyor. En kuvvetli romancılarımız, ah-lâklarını evrensel deteriminzim üzerine, tabiatın o kaçınılmaz olayları üstüne kuruyorlar, dramlarını bunlar üzerine geliştiriyorlar. Aralarında, ara sıra bir çeşit evrensel hikmeti, bir kesin emri, dostu Gametta'nın biraz fazla ileri giderek, hâdiselerin sürekli adaleti dediği şeyi kabul eder görünen M. Alphonse Daudet'den başkasını göremiyorum. Ötekiler katıksız duygucu, son derece kederlidirler. Öyle ki dindar kimselerin kederi, bu Epikuros'cu derin keder yanında hemen hemen neş'e gibi görünmektedir. Bu bir vakıadır. Rahip Raoul Glaber'in korkunç yüzyılının vebalarını, kıtlıklarını vekayinâmesine kaydettiği gibi benim de bunu söylemem gerekir.

Hiç olmazsa M. de Maupassant bize dalkavukluk etmemiştir. İyimserliğimizi körletme, ideal hulyamızı öldürme tasasına düşmemiştir. Sonra bu yolda öyle açıkça, dostça, öyle basit ve sağlam bir yürekle davranmıştır ki, kendisine hiç de fazla bir hınç duyulmamaktadır. Hem muhakeme de yürütmez, kurnaz da, muzip de değildir. Hâsılı öyle kudretli bir

kabiliyeti, öyle güvenli bir eli, öyle güzel bir cür'eti vardır ki, dilediğini söylemede, yapmada onu serbest bırakmak gerekir. Son romanındaki şahıslardan birinde, isteyerek veya istemiyerek, kendini tasvir etmiştir. Çünkü “şekilleri açıkça görse, ters tarafları içgüdü ile sezmiş gibi iki basit duygu ile yaratılmış” diye bahsedilen Gaston de Lamarthe'da Bel-Ami yazarını tanımamak mümkün değildir. Yine şu Gaston de Lamarthe portresi, çizgisi çizgisine, M. de Maupassant'ın portresi değil midir?

Gaston de Lamarthe bir edebiyatçı, hem de merhametsiz, yaman bir edebiyatçı idi. Bir fotoğraf makinası kesinliği ve çabukluğu ile hayalleri, tavırları, jestleri toplayan bir bakışla silâhlanmış, av köpeğinin koku alması gibi tabii bir romancı duygusuyla ve nüfuz etme gücü ile yaratılmış olarak sabahtan akşama kadar meslek bilgilerini topluyordu.

Fakat Michéle de Brune yine de M. de Maupassant'ın istediği gibi bir kadın olmuş mudur? O bugünün kadın tipi midir? İtiraf edeyim ki bunu öğrenmek benim için meraklı bir şey olurdu. Bibloları ile, tuvaletleri ile, arabasındaki küçük asma saatiiyle modern bir kadın olduğunu, kahramanın, M. Paul Boureget'nin buna benzer romanında olduğu gibi, İngiltere'den getirilmesinde titizlik gösterildiğini pek iyi fark ediyorum. Onun, Gymnase aktrisleri ile büyük sermaye sahiplerinin karıları gibi D... de giyindiğini pek iyi farkediyorum. Şu karanfilli kuşağı, şu inci ve sevdâ çiçeklerinden yapılmış çelengi, söz aramızda, bana “gerçek şan ve şeref diyarı olan” Seine kıyısı üstünde doğmuş bir kadının işinden

ziyade Güney Amerika papağanının hulyası gibi görünen o gerdandan fıskırmış şu üç orkideyi kötülemeğe cesaret etmezdim. Bunlar benim için üslûbun dokusundan ve renginden çok daha güç ve son derece nazik konulardır. Şunu da görüyorum ki — bu nokta çok önemlidir. — Madam de Brune, kendini içine hapsedtiği bu “tüylü” elbiselerle, küçük buluşma evinde bile giydiği “kıskanç bekçiler, hoppaca, gösterişli setler” demek olan elbiseler Gyp’in Paulette’ini, elbisesi altında birçok şeritlerin, sayısız kopçaların, bir sıra düğmenin geçtiği zeytin biçimi altmış düğme ile kapanan şu madam d’Houbley’i hatırlatmaktadır. Madam de Brune’nün tamamıyla tabiattan uzaklaşmış pek modern bir kadın olduğuna inanıyorum. Moderndir. Böyle olduğu da bir zekâ oyunuyla, bir yüz ifadesiyle, ne bileyim ben, her şey olan bir hiçle anlaşıyor.

İnanıyorum, kabul ediyorum, bütün kadınlar gibi modern bir kadındır. Yine de söyleyeyim, böylesi pek az olduğu gibi, o, boş vakitlerin, avareliğin, tokluğun meydana getirdiği bir modern kadındır. Böyle bir kadın, sayıya vurulmayacak kadar az, âdeta ondan başka da yoktur, denilebilir, Çünkü cemiyetin yüzeyinde hafif ve gümüşten bir köpük gibi parlamaktadır. O, derin insan dalgasının kıyısında kıvılcımlanan bir saçaktır. Vazifesi değerli ve lüzumlu gibi görülür. İşleri insan emeğinin çiçeği olarak meydana konan sayısız sanatlar onun için çalışır. Nazik güzeliğini süslemek için binlerce işçi kıymetli kumaşları

dokur, altını işler, kıymetli elmasları traş eder. Bütün varlıkları bir araya toplayan şu fevkalâde dayanışma tesiriyle bilmeden, istemeden cemiyete hizmet eder. O bir sanat eseridir ve bu yüzden şekli ve şiiri seven bütün insanların heyecanlı saygısına lâyıktır. Fakat o bir yanda durur, töreleri kendine göredir. Bu törelerin günlük ekmeğini kazanmak için kendini mübarek bir çalışmaya vermiş bir insan çokluğunun daha sade, daha kararlı töreleriyle hiç bir ortak tarafı yoktur. Ancak bu çalışkan kitlede bir k faziletleri, gerçek ahlâksızlıkları bulunur.

Görevi şıklık olan Madam de Burne'e gelince o, güzel elbiseler giyerek sosyal faaliyetini tamamlar. Ondan daha fazlasını istemiyelim. M Mariolle onu bütün varlığıyla sevmekle, kendi güzelliğine ihtiyacı bulunan bir insandan tamamiyle kendisinin olması için benliğinden bile vazgeçmesini istemekle büyük bir ihtiyatsız etmiştir. Bu yüzden acı bir şekilde ıztırap çeker. Fontainebleau'daki ufak tefek hizmetçi onu avundurmaz. Eğer avunmak isterse ona *Imitation*'u okumasını tavsiye ederim. Bu kitap, kurtarıcı bir kitaptır. M. Charbuliez (Bir gün bana bunu söylemişti.) kibar âlemini tanıyan ve orada kendisinden hoşlanılan bir adam tarafından yazıldığına inanır. Ben de öyle sanıyorum. Yoksa insana ürpermeler veren meselâ şu nevi düşünceler açıklanamazdı: "Sık sık kendimi öldürmek, insanlar arasında bulunmak isterdim." M. Marilolle bundan aldanmaz: bu kitabın hâlâ bir aşk kitabı olduğunu derhal hissede-

cektir. Bu insan bilgeliğinin dua kitabını açsın, orada şu ana kuralı bulacaktır:

“Rüzgârın oynattığı bir kamışa hiçbir zaman dayanmayın, ona güvenmeyin. Çünkü her gövde, ot gibidir Ünü şanı bir kır çiçeği gibi geçip gider.”

MİSTİSİZM VE BİLİM

Söyle bize Meryem...

Ben sadece hayal kuran bir insanın ve şüphesiz insan hâdiselerini ancak derin düşünüşün o yarı uykusu içinde kavrarım, ama bana öyle geliyor ki bulunduğumuz mevsim, yanı kışın bahara dönüşü, sempati ve uzlaşma devridir. Bu devirde ümit ve dostluk sözlerini duyurmak uygun düşer. Bana bu inancı veren şey nedir bilir misiniz? Hatırlanmıyan ve şüphesiz ilk medeniyetlere kadar geri giden paskalya yumurtası âdetinin hıristiyan milletlerde zamanımıza kadar muhafaza edilmesi. Toplumların muhafazakâr ruhunu gösteren bu uzun geleneğin, uzlaşmaz görünen birçok hâdislerin uzlaşabileceğini de göstermektedir.

Takvimin derslerini anlamak gerekir. Birkaç gününü geçirdiğimiz yılın şu anında tabiat sırlarıyla din sırları mühteşem peri âlemi gibi birbirine karışmaktadır; ruh ile madde, sonsuz dirilişi heyecanla kutluyorlar. Kutsal yerlerde ormanlar birlikte çiçekleniyor. Kilise şöyle taganni eder: Die nobis, Marie... Söyle bize Meryem, yolda ne gördün? — kefen ve elbiseleri, melek şahitleri gördüm, tekrar dirilişin zaferini gördüm, “Bu hoş sözler baharın gelişini de, İsa’nın zaferini de aynı kudretle ifade eder. Bir ihtiras ve zafer hayali içinde ezeli Adonis ile yeni zamanlar Tanrısını birleştirirler. Kilisenin ortasında

buhur kokusu ile birlikte şu neş'eli: "Şöyleki bize, Meryem yollarda ne gördün?" sözleri yükselirken eski çan kulesinde yuva kurmuş kuşlar kendi ötüşleriyle şöyle cevap verirler: "Meryem, Meryem, yolunun üstünde, tıpkı gülümseme göz yaşlarına nasıl karışırsa, ilk güneş ışınlarının tatlı bir yağmurla öyle karıştığını, çiçekten çiçeğe şekil değiştirdiğini gördün. Işık da kalblerimize girince aşk halini alır. Yuva yapmak ateşine kapılıp gagamızla saman çöplerini taşımamız bundandır. Evet, bereketli sıcak, arzu halini alır. Bu, kâinatın kuruluşundaki birliğin büyük bir delilidir. Kimyacı olan M. Berthelot eski simyacıların kendisinden önce keşfettiği şeylerden şüphelenmeye başlıyor. Fakat nasıl olmuş da bu birlik böyle bir çeşitlilikten meydana gelmiş? Kuşların kafalarından geçen şey gibi, kimyacıların kafasından geçen de budur.

"Bakın, bakın, Meryem'in yol üstünde gördüğü şeye bakın. O, her yıl ölen ve yeniden doğan bu Diriliş'in zaferini görmüştü. Biz yalnız bir parça toprak olduktan sonra da o daha uzun zaman yeniden doğacaktır. Fakat daima doğmıyacaktır. Çünkü o — güneş bile olsa — ancak sonsuz boşlukta kaybolmuş bir damla ateştir. Kuş olan bizler neyiz? Bir hıç, bir alem. Severiz, yumurtalar yumurtlarız, yavrularımızı besleriz. Evrensel hayatın bir parçasıyız. Kâinatta her şey faydalıdır; her şey bir hayalden, bir yokluktan başka bir şey olmasa da bu iki fikir aynı derece felsefidir. Fakat kuşların lüzumu olduğunu sanırlar ve neticede harekete geçerler."

İşte Paskalya sabahı küçük bir köy kilisesi önünden geçerken işittiğim kuşlarla orgların karşılıklı konuşması. Bana pek sofuca göründü.

Bütün ülkelerde, bütün yüzyıllar içinde baharın gün dönnümü, neş'eli bir haşmet içinde mistiğin ümitlerini böylece tabiatın hafifliğine karıştırmıştır Hıristiyanlık, parlak paskalya gösterileri içinde, tıpkı sarmaşık ve böğürtlenin taştan bir haçı sarması gibi, kendisini ta hücre köylerimizi sarıp sıkıştırmış olan bu tatlı paganıcılıktan yakasını kurtaramamıştı.

M. Camille Flammarion bir gün bana, doğduğu memlekette, Boussigny'de köylerin ilk baharı hâlâ Jeanne d'Arc zamanında olduğu gibi sâf bir natüralizmi belirten eski ibadetlerle, katolik mezhebi törenlerini birleştirerek kutladıklarını anlatıyordu. Her yerde de esrarlı bahçivan ile Meryem'in karşılaşması gök yüzü ümitlerinin olduğu kadar, yer yüzü saadetlerinin de sembolü olmuştur. "*Die nobis Marie.....*Söyle bize Meryem, yolun üstünde ne gördün?" Bu ibadet sözünü geçen gün bir edebiyat ve sanat dergisine yeni nesil mistizmini belirten şu ahlâkı tenkid makalelerinden birinin başında tekrar buluyordum. M. Paul Desjardins gençliğin büyük ümitler beslediği üstadlardan biri⁽¹⁾ hakkında yazı yazmaya başlarken şu paskalya günü, üzüntü ile "Meryem yolun üstünde ne gördün?" diye tekrarlıyordu.

(1) Le vicomte Eugène - Melhior de Vogüé.

Pek sâf bir eda, pek cömertçe bir duygu taşıyan bu sayfalar, öyle bir kaygıyı açığa vuruyordu ki, biraz sarsılmaktan kendimi alamadım. Burada Die nobis Maria karışık bir hayata dönüşün, kararsız bir dinin, ne bileyim doğmak üzere olan en iyi, tek düsturu oluyordu. M. Desjardins'nin bu makalesi, binlercesi arasında, yeni ruhunun bir sarsılmasına alâmettir. Bütün bunlar hâlâ çok karşılıktır. Fakat başlayan hareketi takip etmek önemlidir. Onu, titizlikle bu satırları yazarken içimize işleyen iyilik neş'esi içinde takip etmek gerekir. Genç zekâların tuttuğu istikameti seçmeye çabalayacağız. Bugün düşünce Âlemi-ne girenlere yol göstermiye, onları aydınlatmaya çalışmak, en metin, en uslu akıllı insanlara düşer. Kendi hesabıma kararsız yenilikler arasından sıyrılıp çıkmaktan başka bir hırsım yok. Sonra mademki yazı yazıyorum, düşünüldüğü zaman korkunç olan şeyi göstermem gerekir, buna mecburum.

Açıkça görülüyor ki, bızde pek kuvvetli olan bilime güvenme duygusunun yarıdan fazlası kaybolmuştur. Güzel deneme metotlarıyla ve iyi yapılış gözlemlerle evrensel rasyonalizmi oldukça çabuk yaratacağımıza inanmıştık. Sonra on sekizinci yüzyılla yeni bir devir başladığı inancından da uzaklaşmış değildik. Ben buna hâlâ inanıyorum. Fakat hâdiselerin tahmin ettiğimiz kadar çabuk yürümediğini, işin de bize görüldüğü kadar basit olmadığını itiraf etmek gerekir. Buna herkesten çok inanmış olan, üstadımız M. Ernest Renan, bilime, imanını inkâr

etmeden belbağladığını, bugün bir toplumun tamamıyla rasyonalizm ve deneme üzerine kurulabileceğini düşünmenin bir hayal olduğunu kendisi itiraf eder.

Bugünkü gençlik başka şey aramaktadır. O halde yüce buluş olarak getirdiğimiz bu bilim inkâr edildiğine göre bunun sebebini iyice bilmemiz gerekir.

Önce yetersizliğine itiraz edildi. Bize dediler ki, bilim kurulmamıştır. Birçok bilimleri kurdunuz; bu ise bambaşka bir şeydir. Lütfen söyleyin, siz hangilerine bilimler adını veriyorsunuz? Güzellikler! Ne fazla, ne eksik güzellikler! Onlar size daha ince bir görüş verirler ve bazı fenomenlerin daha kesin olarak incelenmesi için imkân sağlar! Fakat bu çok mu önemli bir şey? Duyular kâinat olan şu görüntüler girdabı içinde birkaç fazla serap gözlediğiniz zaman hâdislerin sebebini, dünyanın bilinmesi önemli olan kanunlarını daha mı iyi tanımış oluyorsunuz? Fizyoloji ve kimya buluşlarınızın sizi tek bir manevi gerçeğin yolu üstünde bıraktığını mı sanıyorsunuz? Biliminiz sizi idare etmek iddiasında bulunamaz, çünkü kendisinin bir ahlâkı yoktur, bunun için ondan çıkarılabilecek hareket prensipleri de ahlâk dışı olacaktır.

Biliminiz insanlığa aykırıdır. Gaddarlığı bizi yaralıyor. Tabiat içinde bizi yok ediyor; bizimle müşterek olan taraflarını yani herşeyi: organları, sevinci, acıyı, hattâ düşüncüyü bile göstererek bizi hayvanlara, bitkilere yaklaştırıyor. Bize, bir kum

tanesi üstünde onlarla birlikte kayboldugumuzu gösteriyor, ayrıca da insanlığa alın yazısının, kâinat içinde hiç de değerli bir şey olmadığını küstahca ilân ediyor.

Sonsuzu tekrar kendimizde bulduk diye boşuna bağırdık, çağırdık. Bilim bize öğretiyor ki dünya, saman yolu dediğimiz Uranus'un damarında bir alyuvar bile değildir. Gerçekte Sirius'dan bir milyon defa daha küçük olan şöyle böyle bir yıldızın etrafında beceriksiz döndüğümüz halde kendimizi Tanrı'nın en güzel eseri ve dünyanın merkezi sandığımız zamanı hatırlayarak utançtan, şaşkınlıktan yüzümüz kızanıyor.

Yargılama imkânı bulundukça kâinatta göze çarpar yerimizin bir hayli zavallı olduğu görürlür. Birçok sistemlerin iki veya üç güneşi olduğu halde, onun sadece bir güneşi vardır. En yakın sistemlere bakılınca merkez yıldızının az parlak olduğu görülür. Kırmızımsıdır. Bu da artık bembeyaz genç yıldızların enerjisi ile yanmadığına bir işarettir; dahası var, çok geçmeden ancak birkaç milyon yıl sonra artık geniş kara cüruflara lekeli, isli bir yuvarlak olarak görecektir. Bu da sona erecek, dünya denilen ve o zaman artık adı bile bulunmayacak olan toz parçası da sonsuz gece içinde onunla beraber yuvarlanıp duracaktır.

Şüphesiz insanlık bu devirden çok zaman önce mahvolmuş bulunacak. Bunu beklerken bize hercule yıldız kümesine doğru gitiğimiz öğretiliyor; Tozu-

muz, günün birinde karanlık ve sessizlikle oraya ulaşacaktır: İşte insanlığı kaderi için bilimin bulabil-
diği bütün şeyler bunlardır.

Mercure, Venüs gibi bazıları bizim için güneş ışığında, Uranus, Neptun'e gibi bazıları da mekânın karanlığı içinde kaybolmuş olan birkaç gezegenle birlikte seyahat etmekteyiz. İnanıldığına göre Venüs'ün güneşe sadece bir yüzünü gösterdiği tesbit edilmiştir. Ama bu da henüz pek kesin değildir. Yüzeyini gözleyebildiğimiz tek gezegen komşumuz Merih'tir; orada karalar, denizler, bulutlar, kutuplarında karlar seçilmiştir; M. Flammarion bunların haritasını çizmiştir. M. Schiparelli geçen yıl kanallar gördü. Bu kanallar sanki bir muzice ile kazılmaktadır. Eğer bu merih sanayiinin işleri ise bu gezegendeki mühendislerin bizimkilerden son derece yüksek olduğu itiraf edilmelidir. Fakat bunların kanal olup olmadığını bilmiyoruz. Öyle görünüyor ki bu dünya hareketli bir dünyadır ve yüzünden daha sarsıntılıdır. Yüzü her saat değişiyor. Meskün olması ihtimali pek fazladır. Fakat hayatın orada nasıl şekiller gösterdiğini hiçbir zaman bilemeyiz. Yer yüzündeki gibi çetin olması akla yakındır; buna inanabiliriz; hiç değilse bu, bilimin elimizden almadığı bir tesellidir.

İnsanın kendisine gelince, onun için bilmem ne yapmıştır. Ona güzellik ve gurur veren bütün faziletleri söküp atmıştır. Ona öğretmiştir ki, etrafında olduğu gibi kendi içinde de herşeyi, kader kanunlarıyla belirtilmiştir, irade bir hayaldir. Kendisi de öz

mekanizmasını bilmeyen bir makineden başka bir şey değildir. Üstelik pek ümitler kurduğu kendi aynılığı duygusuna varıncaya kadar her şeyi yok etmiştir. Ona, aynı insanda farklı iki hayatı, iki ruhu gösterdi.

Yeni nesil bilimi böylece suçlandırıyor, onun insanlığı idare etmek hakkını kaybettiğini ilân etmektedir.

Müsbet bilgilerin yerine ne koymak istiyor? İşte bunu araştırmak vazifesi bize düşüyor.

JEAN MORÉAS

Syrtes ve Cantilènes yazarı, "kitap satıcısı" Léon Vanier'den yeni şiir derlemesini bugün yayımlıyor. Bu derlemenin çıkış, Jean Moréas'ın genç taklitçilerini sürükleyen genç bir Homeros gibi, söylenildiğine göre elli şairi peşine takıp yürüdüğü latin diyarında parlak bir şekilde kutlanacaktır. Sembolizm destancısının, ileride yetiştirecek şairlere her akşam ders verdiği kahvenin de adı söyleniyor.

Jean Moréas, ancak daha otuz dört yıl önce, Atina'da doğdu. Kendisi bunu, değer verdiği, eşine az rastlanır bir ritim içinde söylemiştir:

"Bir deniz kıyısında doğdum, rengi
O tatlı şark safirine çalar
Kumda biter orada zambaklar"

Hayatını yazanlara inanmama gerekirse Adalar Denizi gemicilerin şarkılarında Papadiamontopoulos da dedikleri Missologhi'de kahramanca ölen gemi kumandanı Tombazis'in soyundan gelmektedir. Fakat fikirterbiyesi, sanatduygusu bakımından tamamıyla Fransızdır.

Eski şövalye romanlarımızla beslenmiştir ve eski Yunan Tanrılarını, Pl"iade'in parladığı zamanlarda. Seine ve Loire kıyılarında aldıkları o ince şekiller dışında tanımak istemediği görülür. Marsilya'da yetiştirdi ve bize *Pélerin passionne*'nin ilk şiirinde tamamıyla Vernet denizcilerinin zevki ile," dalga kıranlar

ve rıhtımlar boyunca yelkenlilerde çalışan uzunboyulu ihtiyarların” görüldüğü bir Doğu limanını tasvir ederken şüphesiz ilk çocukluk hâtıralarını, şekil değiştirerek canlandırıyor. Fakat Jean Moréas için, bir Yunan kolanisi ve bir Doğu limanı olan Marsilya henüz kabul edilen bir vatan ve seçilen bir toprak değildi. Onun gerçek ruh ülkesi daha kuzeydedir: açık kurşunî bir gök altında mavi arduvaz taşlarının görüldüğü Rönesans’ın üstüne sembolik şekillerle ince sözler yerleştirdiği şu kıymetli taşların yükseldiği o yerlerde işe başlamıştır. Jean Moréas yeni Pléiade’in yedi yıldızından bir tanesidir. Onu simbolizmin Ronsard’ı sayarım. O ayrıca bir Du Bellay de olmak istedi. 1885 yılında, 1549’da çıkmış *Fransız Dilinin Tarifi ve Savunulması*,’nı biraz hatırlatan bir beyanname ortaya attı. Burada tenkid ruhundan ve felsefeden ziyade şekil zevki ve sanat tecessüsünü gösterdi. Mektebin estetikçisi, daha ziyade M. Charles Morice’dır. Her zaman anlamamakla beraber kendisinde bir derinlik bulurum. Çünkü karanlıktır. Fakat simbolistlerde ya bir çeşit karanlığın acısını çekmeli veyakitaplarını açmamalı. Pek çetin ve (dedikleri gibi) yer yer kapalı olan Jean Moréas’a gelince, o, şüphesiz kendi tarzında bir şehir, kendi tarzında bir sanatkârdır. Hele yeni kitabı, *Pélerin passionné*’si, sözü edilmeğe değer. Çünkü insan ilkbakışta şurasını burasını sevimli, hattâ mükemmel bulur, sonra şiir ve sanatı ilgilendiren bazı meseleri açıklamak için tenkidçiye fırsat verir. M. Jean Moréas ve mektebi kelimelerin vezne

uyması gibi eskimiş kaideleri attılar. Romantiklerle Parnasse'cıların kırık mısradâ hâlâ muhafaza ettikleri yanlış duraklardan kurtuldular. Dişi ve erkek kafiye-lerin düzenli bir şekilde birbiri ardınca sıralanışını red ettiler. Bu kadarla da kalmadılar; hoşlarına gitiği yerde zengin kafiye-ler kullanıyorlar, hoşlarına gittiği yerde basit kelime benzerlikleriyle yetiniyorlardı. Başında ve sonunda sesli harf bulunan iki kelimenen yanyana gelmesine, müsaade ediyorlar, bir sessiz harfin önündeki sessiz (e) yi kaldırıyorlardı. Nihayet her vezinde meselâ altı buçuk ayak olunca, kulağı rahatsız eden, M. Filix Fénéon'un dediği gibi "henüz şüpheli" mısralarla sentaksin kolayca perende attığı çok daha uzun mısralar yazdılar. Sahat tekniğine böyle girişim mazur görülsün: söz konusu olan şüirdir. Bu yenilikler hayırlı mıdır yerinde midir, bunu araştırmak boş değildir.

Onların alışkanlıklarımızı sarsmak gibi bir mah-zuru olduğu doğrudur. Fakat bu, bütün değişmelerde ortak olan bir mahzurdur. Bu yüzden sıkıntıya katlanmayı bilmek gerekir. O görüldü mü, insan kendi etrafında herşeyin değiştiğini görmeğe razı olmalıdır. Bu azap uzun sürmez. Hâdiselerin hareketliliği bizi ara sıra ye'se düşürürse de ayrıca eğlendirir de, Aşırı muhafazakârlık, siyasette olduğu kadar, sanatta da gülünçtür. Şu anda seçmen olabilmek için belli bir para ödeme usulünü tekrar kabul etmeyi istemenin mi, yoksa alexandrin mısraları ortasındaki durağın kabulünü istemenin mi daha saçma bir iş olduğunu kestiremiyorum.

Her şeyin durmadan değişmesi hayretde uyardırılmaz korku da vermez. Tabii bir şeydir. Sanat şekilleri, hayatşekilleri gibi değişir, Boileau'nun ve klâsiklerin prozodisi ölmüştür. Niçin Victor Hugo ile romantiklerin prozodisi ebedî olarak kalsın. Bugün şiirde olan bitenler için 1830 ihtiyar arslanların dan başka, şayet onlardan kalan varsa, kimsenin kükrediğini hiç görmüyorum. Yalnız ihtilâlciler kendilerinden sonra ihtilâller yapıldığına hayret ederler.

Eğer bizim prozodimiz tabiat kanunlarına bağlı kalsaydı bu kanunlara iyice uymak gerekirdi. Ama besbelli ki, o, tabiata göre değil, âdete göre kurulmuştur. kurallar azıcık incelenince onun keyfi olduğu görülür. Biz musikiye şöyle böyle istidatlı ve seve seve şarkı söylemiyen bir milletiz. Nazmımızın başladığı ilk günlerinde öyle katı bir barbarlık vardı ki, hiç bir şair, bunları öğrenmek felâketine uğramışsa, daha fazla ilgilenmeğe cesaret edemezdi. Kafiye başlangıcında hafıza ile ilgili kaba bir yapmacaktı. Mısra ise okuma bilmeyenler için bir hafıza yardımcısı oldu. Bir hafıza yardımcısı vasıtasının zamanla, güzel bir sanat te'siri halinde değiştiğine inanmakta bir güçlük çekilirse, Yunan mimarisinde, ağaç destekler üstüne konmuş bir taban kirişinin baş taban haline geldiğini, dam çatısının her ucu mermer üç çubuklu (triglyphe) haline çevrildiğini düşünmek yetiştir.

Nazım tekniğinin teferruatı içine girilince şairlerin boyun eğdikleri bütün kuralların keyfi ve yeni olduğu görülür. Onlar az devam ederler. İnsanlarda,

hale sanatçılarda taklid duygusu çok kuvvetli olmasaydı daha da az devam ederlerdi. Gerçekten, bir nazım şekli bir şairler neslinden daha fazla sürmez. Fransız nazmına yeni sokulmuş değişiklikler azıcık incelinince, öyle sanıyorum ki, ona boyun eğmek, yine de "uğursuz bir şeydir bu." demek için yeteri kadar sebepler bulunacaktır. Durağın kaldırılması uzun zamandır tutulan bir yolda ancak bir adım daha ilerlemedir. İhtiyar romantiklerimizin kırk mısraları bugün örnek olarak alınmış ve bütün edebiyatçılarca kabul edilmiştir. 1830'daki prozodi devrimleri, seçme parçaları gelişi güzel çırpıştırılan her ukala köy öğretmeni, basıma kalıp antoloji hazırlayıcısı, derme çatma şiir derleyicisi, herhangi bir Merlet tarafından kabul edilmiştir. O halde kırk mısra hareketli ve çok duraklı mısraa doğru gidecekti, bu zaruri idi. Malharbe de bize devasız hastalıklara deva aramamak gerektiğini öğretir.

Kafiyelerin birbiri ardınca dizilişi hakkında pek az şey söyleyeceğim. Bu, Ronsard devrinde henüz bütün şiddeti ile kendini göstermemiş olan oldukça yeni bir mecburiyettir. İtiraf edeyim ki bir şairde, dikkatsizlik yüzünden bunun bulunmayışı hoş gitmez; edindiğim üzücü intıba belki de bir kulak inceliğinden ziyade alışkanlıklarım içinde beni rahatsız eden bir düzensizlik duygusundan ileri gelmektedir. Hiç değilse kafiye dizisi, bilerek isteyerek bozulunca artık rahatsızlık duymaz olduğumu iyice biliyorum. Bunun tesiri ihtiras edilemeyecek kadar hoş

olabilir. Bu, şairlerin vezin kullanmada en ustası olan Théodor de Banville'in duygusudur.

M. Jean Moréas'la arkadaşları pekâlâ savunulabilen bazı serbestlikleri de ele almışlardır. Vaktiyle Kafiye Notre Dame'mda, Sainte-Beuve'un dualarını, kafiye, altın fren, keskin kürek, Vénüs Kopçası, elmas halka, kilit taşı diye tam bir Parnesse'ci olarak sofuca ezberlemiştim. İnancımı inkâ etmem. Fakat imanımı bozmadan, ölmek üzere olan prozodinin, kafiye kulak için olduğu kadar göz içindir diye direndiği zaman, pek kitabî olduğunu itiraf etmeliyim. Şair, bu sefer, bir yazıcıya çok benzer. Çoğu zaman onun bir kalem efendisi olduğu, kâğıtlar üzerinde çalıştığı, şair ölmekten ziyade bir gramerci olduğu görülür. Pek edebî, pek yazılı oluşu şiirimiz için bir felâket olmuştur. bunu fazla büyültmemek lâzımdır. Sembolistler kafiyenin yazılış düzeninden bir şey kaldırırlarsa, onları da pek fazla kabahatlı bulmazdım. Bir başka mesele daha var. Kulağa uygun gelince iki sesli harfi yanyana koymayı ayıplamalı mı? Hayır, ayıplamamalı. Onlar burada ancak iyi kalbli Ronsard'ın yaptığını yapıyorlar. Fransız şairlerine iki yüz yıl kadar, mısralarında *tu as*, *tu es*'yi kullanılması yasak edildiği düşünülünce insanın, içi sızlıyor. Yanlız bu. Bu Milletin intizamına kanunlara karşı duyduğu itaata bir delildir.

Jean Moéas bir mısrada:

Dieu ait pitié mon âme⁽¹⁾

(1) Tanrı ruhuma acısın!

deyince iki sesliyi yanyana gitirdiği için yanlış kullanmıştır diye haykırmak mı gerekir?

Bilakis bazı sesli harflerin yanyana duyulması kulağa hoş geldiğini kim hissetmemiştir? *Leuconée*, *Néere* isimlerinde, bir kelime içinde hoş *hiatus*'lerden başka bir şey olmayan şu seslilerin meydana getirdiği billur vuruşları, bir mısraın iki kelimesinin komşu kenarlarında tınlarken hangi sihirle ahenksiz bir hale gelebilir? İki seslinin yanyana gelmesi şiir melodisine nasıl girebildiğini öğrenmek için Ronsard'ı okumak yetiştir. İyice incelenirse sembolistlerin yenilikleri, daha ziyade eski kullanışların geri gelemesidir. Bu suretle eskiden yapıldığı gibi *nomné Mab* adı verilen beş hecelik bir mısraı dört hece itibar ediyorlar. Biraz aşağıda bunun örneği görülecekler. Bununla beraber halk şarkılarında oluğu gibi, kimi zaman, fakat pek seyrek olarak bir sesiz önündeki okunmaz bir sesliyi akıllarına estiği gibi kaldırıyorlar. Sonra da *nomné Mab* diyorlar. Vezin zarureti için kabul edilen kurala aykırılık büyüktür, fakat bundan önceki ile bu aykırılık olmayınca bir mısraa *prie-Dieu* yu koymak imkânsızdır. *Pélerin Passionné* deki bütün cür'etli hareketleri, sırasıyla saydım sanıyorum ve iyice incelenirse, bunlar arasında "*hiatus*", yani şiirde heceyi meydana getiren çift sesle ve onunla birlikte yasak edilen başka bütün şeyler hele dışı ve erkek kafiyelerin ihtiyari olarak kullanılması bir dâhi şaire ince bitmez tükenmez, umulmadık, daima çeşitli bin bir tesir vasıtları sağlar." diyen babamız Banville'in

anmadığı, istemediği, önceden kutsamadığı tek bir nokta yoktur. Banville dizginleri salıvererek daha sonra "şairin, dennenmiş bütün kaidelerinden sıyrılıp musikinin tatlı okşayırlarıyla incelmış hassas kulağından başka bir önderi olmamasını isterdim. Bir kelime ile makineleşmiş ve hareketsiz bir kanun yerine bilimi, ilhamı daima değişen, yenileşen bir hayatı koymak isterdim" dememiş mi idi? Sembolistler, şairlerimizin en güzel seslisi olan bu adamın hulyalarını, arzularını gerçekleştirmek için çabaladılar. Onun memnun etmek için bir hayli, hattâ lüzumundan fazla şeyler yaptılar. Diyorlar ki, üstad, vaktiyle istediği yenilikler karşısında hayrete düşüyor, ürküyormuş. Bu pek tabii bir şey. İnsan, içlerine kendisini seve seve hapsettiği şekilleri herşeyin üstünde ve kıskanç bir aşkla sevmez se sanatkâr olamaz. Bu şekillerin yenileri bulunur, sezilir. Bu yenilikler, meydana çıkar çıkmaz lüzumsuzdurlar, "Yeteri kadar yaşadım!" derler. Ne yazık! Tenkidçi pişmanlıkların sihri kapılmamalıdır. Sanatı, bütün gelişmeleri içinde takip etmeli yeniliği, yeni inceliği yanlışlık, barbarlık saymaktan korkmalıdır.

Bence Jean Moréas'ın prozodisi fazla incitmemekle beraber biraz zevkime aykırıdır. Fakat kafamı bir hayli memnun ediyor:

Et mon coeur en secret me dit qu'il y consent⁽¹⁾

Diline gelince, doğrusunu isterseniz onu, ayrıca öğrenmek lâzımdır. O, aykırı, kimi zaman saygısız

(1) Kalbim bana gizlice razı olduğunu söyler.

bir dildir. Bol bol eski kelimeler kullanır. Ama bu noktada, önemli olan lüzumundan fazla muhafazakâr davranarak gelecekle aramı bozmak istemem. Tecrübe gösteriyor ki, dil, prozodi gibi, değişmektedir. Daha fazla kullanıldığına göre, hattâ daha çabuk yıpranır. Fikir faaliyeti devirlerinde o, her yıl, âdeta hergün büyük kazançlar elde eder, büyük kayıplara uğrar.

Bugün iyi düşünüp düşünmediğimizi bilmiyorum. Bunda biraz şüpheliyim. Fakat elbette çok düşünüyoruz; hiç değilse çok şeyler düşünmekteyiz. Korkunç kelime israfı yapıyoruz. Filolog ve dil meraklısı olan mösyö Jean Moréas, çok sayıda terim icat etmiyor, fakat onları yeniden canlandırıyor. Öyle ki eski yazarlardan alınma sözlerle dolu olan şiirleri, eski çağ sütun gövdeleriyle baş tabanların yıkıntısı birarada görünen Garnier'nineski Fransız evini andırırlar. Bu yüzden garip ve eğlendirici bir bütün meydana getirirler. Pual Verlaine ona şöyle bir ad takmıştı:

Önderidir ünlü devrin

Irzına geçer halk türkülerinin.

Dikkate değer bir devrin adamı olduğu, daima kadife resmi ceket giydiği bir gerçektir. Onu tenkid edeceğim. Karanlıktır. Tabîî bir şekilde karanlık olmadığı da hemen fark edilir. Bilâkis çabucak doğru terime, açık hayale, kesin bir şekle el atar. Bununla beraber yine karanlıktır. Böyle kalmak istediği için böyledir. Böyle istiyorsa bunu da estetiki istemiştir.

O halde herşey nisbidir; bir semboliste göre o, şeffaftır

Ama buna aldanmayın. Mektebinin, bütün kusurlarıyla, bütün garabetleriyle o sanatkârdır, bir şairdir, kendine göre bir edası, bir üslûbu, bir zevki, bir görüşü ve duyusu vardır. Şurada veya burada mükemeldir; meselâ kendiliğinden iyice anlaşılan aşağıdaki küçük şiiri gibi. Size yalnız şunu hatırlatmak gerekir ki, Colomb eski dilde güverginin adı idi. Pek az kullanılmakla beraber bayağı konuşmada kalmıştır. İşte şiir:

,"İnad eden bu kalbe ne gerek,
Ah gamsız kalb kim onu çarptıracak.
Ona kraliçe Kleopatra gerek
Ona Héléne'le Mélusine gerek
Mab adlı kız yok mu?
Sultan onu gemisine götürecek.
Madem ki, oradan Suzon geliyor.
Güvercinlerin seviştiği ağaç altına gidelim.
Gülüp eğlenen kalbe ne gerek?
Bu kavgacıyı! ah! kim bükecek.
Ona prenses Aurélie gerek
Ona İsméne gerek
Yanağı kardan geçip pembeye bürünür
Sabah bıraktığı tepeler üstünde.
Madem ki, oradan suzon geliyor
Güvercinlerin seviştiği ağaç altına gidelim"

Hafif bir keman havası; fakat Verlainé'nin de dediği gibi, zarif bir şekilde zorlanmış olduğunu kabul ediniz. Daha fazlası için sizi *Pélerin Passionné'*-yeye gönderirim. Orada, eda, hayal bakımından daha

orijinal parçalar vardır; tabii birçok şiirlerini, açıklamadan, yorumlamadan, eski sözlüklere başvurmada buraya almam. Çünkü, gerçekten M. Jean Moréas fazla çetin bir yazardır. Eski kelimelere de, yeniliklere de tutkun olan, şiirlerinde Rönesansı'nın zarif bilgisi ile, sembolist şiirinin o endişe verici belirsizliğini garip bir şekilde birleştiren bu zarif Atinalı, hiç değilse asla bayağılığa kaçmıyor. Tilmizleri olan 50 şairi peşine takip, Latin diyarında yürüdüğünü söylerler. Buna hayret etmiyorum. Onları mektebine bağlamak için kendisinde, eski bir hümanistin derin bilgisi, ince bir zekâsı, uzun ve güzel fikir çarpışmalarının, savaşlarının zevki bulunmaktadır.

İNTİHALİN MÜDAFAASI

"Deli" ve "Engel"

Deli ve Engel. Bir masal başlığı sanılacak. Fakat söz konusu bir intihal suçlandırmasıdır. Çağdaşlarımız bu alanda fazla titiz görünüyorlar. Yaşadığımız şu günlerde ünlü bir yazar, hiç değilse yılda bir defa fikir hırsızı sayılmamışsa, bu, büyük bir talih eseridir.

M. Emile zola'nın da, Mösyö Victorien Sardou'nun da kaçınmadığı bu aksilik son günlerde Alphonse Daudet'nin başına geldi. Genç bir şair olan M. Maurice Montégut, *Engel*'in esas konusunun, 1880'de bastırdığı *Deli* adlı manzum dramından alındığını duymuş, bunu da gazetelere yazmış. *Engel*'de olduğu gibi, *Deli*'de de, bir deliden dul kalarak çocuğunu şerefi için kendi şerefini feda eden, oğlunu soydan geçme hastalığının tehdidinden korumak ve bu evladı sevdiği genç kızdan ayıran engeli yok etmek için, kendi uydurduğu bir kabahatı ortaya atan bir ananın bulunduğu gerçektir. Bu noktada hiç şüphe yok. Fakat intihalin araştırılması insanı, istemeden, inanmadan daima daha uzağa sürükler, M. Maurice Montégut'un sâf bir kalble öz malı sandığı bu esaslı konu, A. Armand Pontmartin'in başlığını bilmediğim bir hikâyesinde, M. Jules Dornay'ın Uğursuz miras'ında M. Xavier de Montépin'in Hallali'nin sonuncu

Dükü'nde, M. Georges Pradel'in bir romanında rastlanmaktadır. Buna şaşmamalı. Bilâkis böyle esaslı bir konunun M. Pradel'de ve M. de Montépin'de bulunmaması hayret uyandırabilirdi.

Hakikat şudur ki esaslık konular herkesin malıdır. Bazılarının bir takım duygu bölgelerini birkaç taşra duygusunu kendilerine saklamak isteyenlerin iddiası, bana yeni anlatılan bir hikâyeyi hatırlattı: Dinç ihtiyarlığında resmini yaptığı meşelere benzen manzara ressamını tanırırsınız. Adı Harpignies'dir. O, ağaçların Michel-Ange'dir. Bir gün Salogne'nin bir köyünde hem telâşlı, hem sıkılgan bir tavurla kendisine:

— Üstadım, biliyorsunuz bu yeri ben kendime ayırdım, diyen bir heveskâr ressamla karşılaşmıştır. İyi kalbli Harpignies hiç cevap vermemiş, Heraleles gülüşüyle gülümsemiş.

M. Maurice Montégut elbette bu genç ressamla ölçülemez. Fakat bir esaslı konu, ilk bulunan değil de, onu insanların kafasına kuvvetle yerleştirenlerindir, denilebilir.

Çağdaş Edebiyatçılarımız, bir fikrin mutlaka birisinin malı olabileceğini kafalarına koymuşlardır. Eskiden böyle birşey tasavvur edilemezdi; intihal de vaktiyle bugünkü gibi değildi. 17 inci yüzyılda bu iş, felsefe, dil, belâgat kürsülerinde inceleniyordu. Leipzig'de Sanint—Nicolas okulunda profesör olan Jacobus Thomasius 1684'e doğru *Ebedî İntihale Dair* bir deneme yazdı. Furetière: "Bu kitapta fikir eserlerin-

den başkasının malını elinden alma ruhsatı görülmektedir“ demiştir. Doğrusu üstad Jacobus Thomasius'un kitabını okumadım. Onu hayatımda görmedim, asla görmeyeceğimi de tahmin ederim. Ondan bahsedişim, tuhaf bir duygudan ileri geliyor, esmer bir kırmızılık alan kenarlariyle, pek fazla örselenmiş eski derisiyle bende pek fazla saygı uyandıran büyükboy eski bir kitapta adı geçmektedir. Kitap, lâmbanın ışığı altında, masamın üstünde açık duruyor. Bir büyük kitabı hissini veren görünüşü, bu sakın gecede, koltuğuma gömülmüş, kitaplarımın ve kâğıtlarımın yığını altında birçeşit doktor Faüst olarak, bu sararmış sayfaları karıştırırken simyacıların eski çağ Helena'sını Lâboratuvarlarında bir beyaz ışık ışını gibi meydana çıkarmak için kullandıkları sihrî bulacakmışım intibayı uyanıyor içimde. Bir hayal beni sürüklüyor. Bugün toz haline gelmiş ellerin benden önce çevirdikleri sayfaları ağır ağır çeviriyorum, o esrarlı beş köşe yıldızı bulamıyorsam da, hiç değilse çok eskiden ölmüş bir âşıkın oraya koyduğu bir deniz gülü dalma rastlıyorum. Sapına sarılmış bir kâğıt şeridi yavaşça açıyorum ve soluk bir mürekkeple yazılmış şu kelimeleri okuyorum: *Ben Marie'ye çok seviyorum. 1695 yılının 26 Haziran günü.* Bu da beni insanların duygularında, şairlerin üstüne hafif ve ince işlemler yaptığı eski bir zemin bulunduğu, kendi kendine *Ben Marie'yi çok seviyorum*, dedikten sonra beni işidir işitmez hırsız var diye haykırılamayacağı düşüncesine götürüyor. İntihalin eskiden tam bugün olduğu gibi düşünülmediğini söylüyorduk. Bu bakım-

dan eski fikirlerin daha hissi, daha yüksek edebiyat cumhuriyeti menfaatlerine uygun oldukları için yeni fikirlerden çok daha değerli olduğunu sanıyorum.

Roma hukukunda (Bunu da beni büyüleyen şu soluk kırmızı kenarlı, sağlam deri kaplı büyük kitapta buldum.) Evet, Roma hukukunda intihalcı, kelimenin asıl mânasına göre, başkalarının çocuklarını baştan çıkaran, esirleri ayartan ve çalan karışık insandır. Mecaz mânasına göre de fikir hırsızı idi. Babalarımız intihali bu ikinci anlamda inrenç buluyorlardı. Bu sebeple iyi bir adama suç yüklemekten önce iki kat dikkat ediyorlardı. Pierre Bayle Sözlük'ünde hayalden sıyrılmayan, fakat bununla daha iyi anlaşılmasını sağlayan bir tarif verir: "İntihal etmek, oda takımlarını ve süprüntüleri kaldırmak, aynı zamanda taneleri, samanı, sapları ve tozları toplamaktadır", der. Pekâlâ anlıyorsunuz: Pierre Bayle için intihal, çağının aydınları gibi evlerini zevksizce, bir çöp ayıklamadan yağma eden bir adımdır. Böyle kötü bir yazıcı yazı yazmaya, yaşamaya lâayık değildir. Fakat başkalarından ancak kendisine uygun ve faydalı olanı alan ve seçmesini bilen yazara gelince, o namuslu bir insandır.

Bunun da bir ölçü meselesi olduğunu ilâve edelim. Parlak bir zekâ olan La Mothe Le Vayer aşağı yukarı bu sıralarda şöyle demişti: "İnsan, arılar gibi, kimseye zarar vermeden aşırabilir, Fakat bütün bir taneyi kaldıran karıncanın hırsızlığa asla taklid edilmemelidir." La Mothe Le Vayer'in, kendisi gibi

düşünen ve arı gibi hareket eden ünlü bir dostu vardı: Molière. Bu büyük adam herkesten aldı. Eskilerden olduğu kadar, yenilerden, Latin'lerden, İspanyollardan, İtalyanlardan, hattâ Fransızlardan bile, Cyrano'da Bois-Robert'de, Zavallı Scarron'da, Arlequin'de her şeyi, istediği gibi talan etti. O asla, ayıplanmadı. Haklı da görüldü.

Varsınlar modaya uyarak yazarlarımız şuradan buradan intihaller yapsınlar. Buna bir diyeceğim yok. Yine de La Fontaine'den, Moliéré'den daha az intihal edeceklerdir. Onları suçluyanların bu sert davranışı, yazma sanatının doğru bilgisine mi dayanıyor? Bundan çok şüpheliyim. Bu şiddet başka bir çeşit sebeplerle izah olunur. Bunların başında da para meselesi gelir. Gerçekten şunu gözönünde tutmak gerekir ki, edebiyatta fikir denilen şey, bugün bir satış kıymetidir. Eskiden böyle bir şey yoktu. Bugün insan, bir dram konusunun, bir roman çatısının mülkiyeti ile ilgileniyor, çünkü bunların eser haline getiren orta halli bir yazar bile otuz bin yüz bin frank ve daha fazla para kazanabiliyor.

Ne yazık ki, bu konuların, bu tertiplerin sayısı, düşünülduğünden çok daha azdır. Çalışmalar sık sık ve kaçınılmaz bir hal alır. İnsan ihtiraslarına baskı yapınca başka türlü olmasına imkân var mı? İhtiraslar pek azdır. Açlık ve aşk dünyayı idare etmektedir. Ne yapılırsa yapılsın yalnız iki cins vardır. Sanat ne kadar büyük, samimi, yüce gerçek olursa, kabul ettiği tertipler de o nisbetle basit, kendiliklerinden

bayağı ve kayıtsız olurlar. Bu tertipler ancak dâhi kbir insanın onlara verdiği değeri taşırlar. Bir şairin konularını almak, ondan sadece herkes için ortakve bayağı bir malzemeyi almak demektir. Kendisinden birşey aşırıldığını sanan M. Montégut'un samimiyetine ne kadar inanıyorsam, nasıl, neye suçlandırıldığını bilmeyen M. Daudet'nin hayretine de o kadar inanıyorum. M. Montégut şikâyet ediyor. Şikâyetçi dinlenmelidir. Hâkimler bulacaktır. Ben olsam piyesleri gözlerimle görmediğim için bu şikâyeti red ederim. Eğer onun yerinde olsaydım bir kelime bile söylemezdim. O. M. Daudet'yi suçlandırıyor, ama bana söyle söylenebilir: M. de Pontmartin'in de bir intihalcisi olduğunu göstermek için ancak birkaç düzüne eski hikâyecinin keşfedilmesi harikulâde birşey olurdu. En eski Hind masallarından ta madam Gottin'e kadar, bulunduğu pek güvendiğim yirmi yazar da, suçunu haksız yere üstüne alan o iyi yürekli ananın durumunu bulmak için kırk sekiz saat bile istemiyorum. Şimdilik, ünlü arkadaşımız M. Aurélien Scholl'un, Boulé ile Eugène Fillion'un ilk defa olarak 28 Aralık 1839 da ambigu tiyatrosunda gösterilen üç perdelik dramı Uğursuz Miras'da baştan başa aynı konunun tekrar bulunduğunu söyleyelim.

Bir kaç yıl önce Jean Richepin, Alman şairi Brücher'den bir balâd aşırarak suçlandırıldı. Fakat M. Richepin, Brücher'e hiçbir şey borçlu olmadığını, ancak şairin faydalandığı aynı kaynakatan iktibas ettiğini, tıpkı *Eşek Postu* ve *Çizmeli Kedi* masalları

gibi, yazarları bilinmeyen eski bir doğu masalları derlemesinde arayıp bulunduğunu güçlük çekmeden isbat etti.

Size bu konuda Fransız akademisinden M. Pierre Lebrun'un gerçek macerasını anlatacağım. M. Pierre Lebrun gençlik yıllarında, 1820'ye doğru, Schiller'in *Marie Stuard*ından münasip bir şekilde tam bir trajedi çıkarmıştı. Bu adam pek zarif ve namuslu bir akademi üyesi idi. Sanatları seviyordu. Seksen yaşında iken bir akşama, Paris'ten geçerken, Ventadour tiyatrosunda temsiller veren madam Ristori'yi dinlemek isteğine kapılmış. Büyük sanatkâr, o akşam Alman dramının bir İtalyanca tercümesinde Marie Sturat rolünü oynuyor. M. Lebrun mısraları dinlerken locasının dibinde, eleni alnında dolaştırıyor ve her sahneden sonra son kalan dişleri arasında mırıldanıyordu:

— Bunu biliyorum; bunu biliyorum;

Tarjedisini yazalı altmış yıl olmuştur. Onu artık hemen hemen hiç hatırlamıyordu. Fakat Schiller'in dramını çok daha az hatırlıyordu. Perde aralarında kendi kendine:

— İşte güzel bir eser: ama bunu ben nerede gördüm? diyordu.

Nihayet sahnede Marie Sturat nedimelerine veda ederken aklı başına geldi. Yanındakinin kulağına fısıldadı:

— Vay canına! Bu adamlar benim trajedimi çalmışlar?

Sonra bunu saçma bir lâkırdı olduğunu, artık hiç söylenmemesi gerektiğini ilâve etti, çünkü o kibar bir adamdı; en çok korkutuğu bir rezaletin patlaması idi.

M. Pierre Lebrun'un misâli, bize, rüyalarının hayilleriyle kâğıt karalamak zavallığına uğrayanların hepsine ders olsun! Fikirmerimizin çalındığını görünce, feryadı basmadan önce, onlar gerçekten bizim mi, değil mi, diye bir araştıralım. Bunu kasıtlı, bir kimse için söylemiyorum; fakat hoş gürültüden hiç hoşlanmam.

Sadece edebiyatla ilgilenen bir kafa böyle itirazlara kulak azmaz. O, bilir ki, hiçbir akli başında insan, muhakeme etmek suretiyle, başka birinin kendisinden önce düşünmediği bir şeyi düşünmüş olmakla övünemez. Bilir ki, fikirler herkesin malıdır, Pascal'ın bahsettiği zavallı çocukların: "Bu köpek benimdir." dedikleri gibi bin insan kalkıp ta "bu fikir benim fikrimdir." diyemez. Yine bilir ki, bir fikir ancak şekille değerlendirir ve eski bir fikre yeni bir şekil vermek, tamamiyle bir sanattır, insanlık için mümkün olan biricik yaratmadır.

Çağdaş edebiyatımız ne zenginlikten mahrumdur, ne de süslerden, Fakat tabii parlaklığı iki esaslı kusuru yüzünden, cimrilikten ve gururdan kaybetmiştir. Bunu itiraf edelim. Gurur için can verimiz. Zekiyiz, becerikliyiz, meraklıyız, telâşlıyız, cesaretliyiz Yazı yazmayı da biliyoruz, gerçi eskiler kadar sağlam düşünemiyoruz, ama belki de onlardan daha canlı bir şekilde hissediyoruz. Fakat gurur bizi

öldürüyor. Etrafı hayrete düşürmek istiyoruz, tek istediğimiz bu, Orijinallik aslında makbul bir şeymiş gibi, sanki iyisi olduğu gibi, kötüsü de yokmuş gibi tek bir övgü, orjinalliliğimizi belirten övgü bizi heyecanlandırıyor. En büyük dehalarda bile bulunmayan yaratıcı meziyetleri çılgınca kendimize yakıştırıyoruz. Çünkü bu dehaların ortak hazineye kattıkları şey, son derece değerli de olsa, insanlardan aldıkları şeylerin değerinden yine de daha azdır. Bugün gördüğümüz noktaya kadar genişletilmiş olan fertçilik, tehlikeli bir hastalıktır. İnsan, istemeye istemeye, sanatın şahsi olmadığını, adsız sanatçının iyi yapmaktan başka bir tasası bulunmadığını, yüzyılın ortak düşüncesini göklere ahenkli bir şekilde yükseltmekten başka bir istek beslemeden, herkesin azametli katedralde çalıştığı zamanları hayalinden geçiriyor.

O zamanlarda üstad meslektaş Alphonse Daudet bir taş şeklini tamamlamak için kendisinden bir kumaş kıvrıntısı alsaydı M. Montégut, meslek derneğine onu şikâyet etmezdi. Fakat yine o devrin tatsız şarkıları, yavan manzum masalları yanında, bizim ferdiyatçı sanatımız bütün kusurlarıyla beraber daha iyice işleyen, daha ince, daha çeşitli, daha ustalık, daha sevimli bir sanattır. Biz yazarların küçük çekişmeleri can sıkıcıdır; ama meraklı bir kafa için belki, Hadrien devri bir tarafa, hiçbir devir bizimkinden daha ilgi çekiçi olmamıştır.

İNTİHALİN MÜDAFAASI

Molière ve Scarron

Deli ve Engel münasebetiyle diyorduk ki, intiha-
lin araştırılması, insanı, gideceğini umuduğu yerden
daha uzağa sürükler, çoğu zaman çalındığını iddia
edenin kendinin de bir hırsız olduğu anlaşılır. (Bura-
da masum hırsız, yani çok bilmeden hırsızlık yapan
insam kasdediyorum). Turenli büyük tetkikçi M. D.
d'Anglosse, yeni edindiğim bir muhtırasında bu
bakımdan bize mükemmel bir misal veriyor. Burada
söz konusu Molière'le Scarron'dur. Bazı söylediğim
sözlerin düzeltilecek ve tamamlanacak taraflarını bu
muhtırada bulduğum ve konuşmaya sebep olan
eserlerden biri, iki asırdan fazla bir zamandan beri
hareketle durmadan tartışılan şu dikkate değer *Tar-
tufe* komedisi olduğu için, bizde uyandırdığı kararsız-
lıkları takip ederek büyük komedi yazarının üçüncü
perde altıncı sahneye aldığı fikrin gerçek kaynakları-
na kadar geriye gideceğiz. Pek kuvvetli olan bu
sahnedeki sahtekâr, doğru bir ithamın tesirini yoket-
mek için, kendini müdafaa etmekten uzak kalarak,
kendi kendini suçlandırır. Bunu sadece Tanrı'nın
kendisine yaptığı bir imtihan sanır ve bu yüzden
namusunu koruyan zilleti takdis eder. 1664 yılının
tiyatro seyircileri bunu vaktiyle bir yerde, şüphesiz
Scarron'da gördükleri için doğru bir fikir edinmişler-

di. Bu 1664 tarihinde zavallı Scarron ıstırap çektiği ve alay edildiği için ölmüştü. Hayatında uyumayan bu adam, Saint—Gervais kilisesinin pek temiz olan mıhrabında dört yıldan beri uyuyordu. Kitapları ölümünden sonra uşaklara, oda hizmetçilerine, taşralı kibarlara büyük bir zevk veriyordu. Bu kitaplar, hassas insanlar tarafından pek hoşgörölüyordu. Fakat şehirde, hattâ sarayda yarı gülünç—yarı acıklı bir hikâyeye derlemesinde, kötürüm adamın, sağlığında yazdığı *Müraile*re dair bir İspanyol hikâyesini okuduklarını itiraf eden pek az sayıda meraklı vardı. Bu hikâyede Montufar adında birisi, bilhassa Scarron'un "yapmacıklı bir alçak gönüllülük sahnesi" diye ad verdiği yerde, Tartufe gibi açık bir şekilde hareket eder ve konuşur.

Biraz Montufar gibi görünen *Tartufe*, ismine varıncaya kadar bir benzeyiş bulunmayan mürai hiç de o değildi. Bu Montufar tehlikeli bir dolandırıcı idi. Kibar bir ihtiyar kadınla ortak olmuştur ve dindar bir yüz takımyordu. Papas Martin adı altında Seville'de birçok dolaplar çeviriyordu. Montufar'ın ne olduğunu bilen bir asilzade bir gün tesadüfen kiliseden çıkarken onunla karşılaşır. Montufar ve ondan hiç ayrılmayan ahlâksız kadın, elbiselerini öpen, dualarında kendilerini hiç unutmamaları için yalvaran bir insan kalabalığı ile çevrilmişlerdir. Buna tahammül edemiyen asilzade kalabalığı yarar, Montufar'a bir yumruk aşkederek onlara bağırır:

— Alçak hilekârlar sizi, insandan da Allah'dan da korkmuyorsunuz!

Arkasını metinden anlatıyorum:

Öfke ile daha fazla konuşacaktı, ama biraz telâşla gerçeği anlatan iyi niyeti, lâıyk olduğu başarıya ulaşamadı. Büyük halk mübarek adamlarına böyle hareket edip sihirbaslık gösterdiğini sandıkları bu adamın üstüne saldırdılar. Yerde sürüklendi, tekme-ler yedi. Eğer Montufar takdire değer bir zekâ ile onun vücudunu sararak döğmek için pek azmış bu insanları ayırarak hatta indirdikleri silleleri kendi de yiyerek, bulunmasaydı asilzâde oracıkta hayatını kaybedecekti.

Montufar bütün kuvvetiyle bağırıyordu: "Kardeşlerim, Alla-haşkına onu bırakın, Meryemin bağışı için sâkin olun." Bu kısa söz fırtınayı yatıştırdı, halkın, meydanda, bu kadar kötü muamele etmesinden memnun, fakat yüzünde son derece üzüldüğünü belli ederek zavallı asilzâdeye yaklaşan Montufar'a bıraktı. Montufar adamı yıkıldığı yerden ayağa kaldırdı. Kucakladı, kan ve çamura bulanmış yüzünü öptü. Halka sert bir tekdir savurdu. Kendini dinleyenlere şöyle diyordu:

"Ben kötüyüm, ben günahkârım, Tanrı nazarında hoş-a gidecek hiç bir şey yapmayan bir insanım." Sonra şöyle devam ediyordu: "İyi bir adam gibi giyindiğime bakarak bütün hayatımda hiç hile yapmadığımı mı, başkalarının rezaletine ve başkalarının mahvına sebep olmadığımı mı sanıyorsunuz? Aldanıyorsunuz dostlarım, üzerime kılıçlarınızı çekip saldırınız."

Yapmacıklı bir tatlılıkla bu sözleri söyledikten sonra daha yapmacıklı bir hamle ile düşmanın ayağına kapandı. Yalnız af dilemekle kalmadı, aynı zamanda asıl zâdenin kargaşalık sırasında kaybolan mantosunu, şapkasını, kılıcını gidip yerden aldı. Onları tekrar adamın üstüne giydirdi ve elini tutup sokağın başına kadar götürerek birçok kucaklaşma, birçok takdis hareketleri yaptıktan sonra ondan ayrıldı. Zavallı adam gördüklerkinden ve başına gelenlerden öyle şaşırmış, öyle alt üst olmuştu ki, Seville'de işlerinin kendini alıkoyduğu müddetçe sokaklarda onu gören olmadı. Buna karşılık Montufar bu yapmacıklı alçakgönüllülük sahnesinde herkesin kalbini kazanmıştı. Halk ona takdirle bakı-

yordu. Çocuklar onun arkasından tıpkı sokakta düşmanın arkasından hey tilki berif! diye bağıracakları gibi hey mübarek adam! hey mübarek adam! diye bakıyorlardı.

İşte bakın, galiba Tartufe'ün üçüncü perde, altıncı sahnesinin aslı:

— Yok, yok bırakın istediğini söylesin. Onu boşuna azarlıyorsunuz, anlattıklarına inanın, daha iyi olur. Bütün bunlardan sonra beni neden hâlâ müdafa ediyorsunuz? Ne kadar fenalık edebileceğimi, düşündünüz mü?

Evet evlâtlarım söyleyiniz, bana hain, rezil, serseri, hırsız, kaatil deyiniz. Beni bunlardan daha beter kötöleyiniz. Aksini iddia etmiyorum. Hepsine lâyıkım. Bunlar hayatta işlediğim günahların seyyiesidir. Hepsine yerlerde diz üstü sürünerek katlanacağım. (1)

İleri sürülen bu benzeyiş, ölümüne saygı duyduğumuz M. Despois tarafından başlanarak, yayıncıların en titizi olan M. Pau Mesnard'ın himmetiyle devam edilip bitirilen *Büyük yazarlar Koleksiyonu'ndaki Molière* adlı kitapta işaret edilmiştir. Hiçbir şeyi kaçırmayan bu yaman adam, daha önce ayrı yarı tenkidçiler, yanılmıyorsam, *Fransız Hikâyecileri* adlı kitabında M. Charles Louandre tarafından gösterilen bu karşılaştırmayı ihmal edemezdi.

Bununla beraber insan kendi kendine Paul Scarron'un *Mürailer* hikâyesinin gerçek yazarı olup olmadığı, alışkanlığını bir hayli ileri götürerek dağların ötesinde bulunan bir hikâyeciden alıp almadığı sorulabilir. L'abbé Languerue diyor ki: "Scarron

(1) Molière: Tartufe: çeviren Orhan Veli Kanık, Fransız Klâsikleri: 25. Maarif Vekâleti, 1944.

birçok yazarları kopya ediyordu, fakat onlar bu adamın eline geçince birçok şeyler kazanıyordu. “Beni temin ettiklerine göre başlangıçta, içinde *Mürailer* bulunduğu cilt, başlık olarak *İspanya’nın En Ünlü Yazarlarından Alınmış Yarı Gülünç Yarı Acıklı Hikâyeler*, adını taşımaktaydı. Bu başlık uzun-zamandan beri kaldırılmıştır. Michel David kitapevinin 1717 tarihini taşıyan bir baskısında buna benzer bir kayda rastlanmamıştır. Fakat bunun hiç ehemmiyeti yok. Orijinal baskısına ait olan bilgiler doğru olsa da (bunu araştırmak pek kolaydır) bugün bizi kandırmayan, fakat bir kitap yazarının, kendi kitabından daha az ilgi çektiği bir devreye pek uygun düşen belli belirsiz bir şekil altında iktibaslarını kendisi de itiraf ediyordu. Bu hikâyeri, hiç adlarını söylemediği ve okuyucuların da adlarını öğrenmek için hiçbir kaygı duymadıkları o İspanyol hikâyelcilerine borçlu olduğunu ilân ediyordu. Açıkça görülüyor ki, akıl da tutulması gereken bu itirafa hiç dikkat edilmemiştir.

Blois’lı M. P. d’Anglosse tarafından bu hikyenin baştan başa Alonzo Geromino da Salas Barbardillo’nun *Célestine’in Kızı (Le Hija de Celestina)* başlığını taşıyan ve ilk defa 1612 yılında, Sargosse’da, dul kalan Lucas Sanchez’nin evinde basılan hikâyesinden alınmış olduğu ispat edilinceye kadar bu hikâye Scarron’un orijinal bir eseri olarak kabul edildi.

Bu suretle Molière, Saarron’un olmayan malı almıştı. Bu muhakkak, Fakat geriye büyük komedi,

yazarının Scarron'dan mı yoksa doğrudan doğruya Barbadillo'nun kendisinden mi iktibas ettiğini bilmek kalıyor. On yedinci yüzyıl Fransız şairleri, İspanya'dan yaptıkları aşırımlar için bir gurur duyuyorlardı ve hiç şüphe yok ki para yardımı istemek bakımından şu zavallı Scarron'dan ve Brabadillo hazretleri daha şerefliydi. Corneille pek güzel bir açıklıkla şöyle söylemiyor muydu: "İki taht arasındaki savaşa rağmen, İspanya ile alış verişe girmek için bana müsaade verildiğine inandım. Eğer bu çeşit ticaret bir cinayet ise uzun zamandan beri suçlu olurdum. Düşmanlarımızla bu gizli anlaşma için beni affetsinler hiç olmazsa onlardan intihal ettiğimi tasdik edeceklerdir."

İncelediğimiz durum içinde acaba Molière İspanya'dan mı yoksa Deux-Portes sokağında oturan kötürüm adamdan mı intihal etmişti? İlk bakışta bunu anlamak kolay değildir. Devrinin birçok yazarları gibi o da İspanyolcayı okuduğu sanılıyor. Düşmanlarından biri şöyle diyordu:

. . . . Onun İlham Perisi geçerken kırdan

İspanya'nın Mânasız sözlerini çalar bin yazardan.

Bu mısrada, kendisinin hırsızlığı için değil de mânasız sözlerini çaldığı için ayıplandığına dikkat ediniz Burada intihalin on yedinci yüzyılda nasıl anlaşıldığı görülüyor: İyi ile beraber kötüye, tane ile beraber süprüntüyü almak. Hele Mareto'nun bir kır şiirinden alınmış *Sihirli Adanın Zevkleri*'ni hedef

tutan bu tenkidçi, nasıl düşünürse düşünsün Molilére kendi devrinde, İspanya edebiyatı içinde pek tecrübeli bir yazar olarak telâkki edildiği görülüyor. *Hija de Celestina*'yi bilmesi pek mümkündür. M. P. d'Anglosse'un küçük kitabı okunduğu zaman insan onun içinde, teyit edilen bir faraziye bulur. Gerçekte, Scarron'da, Barbadillo'nun hikâyesinden şu cümle ile belirttiği pek yanlış bir çizgi vardır: "O (Montufar) zindanlarda kıpırdamıyordu."

Aslı şöyle diyor: "O (Müntufar), zavallı hapisler için sadaka dileniyordu." Bu, *Tartufe*'ün şu mısralarına tamamiyle uygundur:

Ben gidiyorum. arayan olursa mahpuslara
Sadaka dağıtmayan gitti, de (!)

İspanyol metinde de, Fransız kopyasında da bulunmayan fakat bunu Molière'in öğrenmiş olduğu tahmin edilen bir mükemmel fıkra anlatırlar. Barbadillo, alçak herifin maskesini düşürmek için kalabalık tarafından ağır bir şekilde yaralandığını tahmin eden asilsâdenin ikinci perdedeki vakasını anlattıktan sonra ilâve ediyor:

"Bu aslîzade, şu maceranın uyandırdığı öfke ile öyle dolmuş, öyle şaşırıp kalmıştı ki, Seville'e kendisini sürükliyen işlerini bitirmeden bu oyunu şeytanın oynadığına inanarak, görüntülere fazla güven duymaktan pişmanlık hissederek aynı akşam Madrid'e hareket etti. Çünkü böyle bir alçakgönüllülük duygu-

(1) Molière *Tartufe*, çeviren Orhan Veli Kanık, Fransız klasiklerinden. 25, Maarif Vekâleti, 1944.

sunun Montufar'ın kalbinde yerleşeceğini bir türlü kavrayamıyarak, gözlerinin aldandığına, görme duygusunu tıpkı ötekiler gibi, büyük hatalara düştüğüne inandı.“

Burada zavallı Scarron'un dehasını çok aşan bir kuvvetli alay var. İnsan, aslındaki şu satırlar içinde, madam Pernelle'in hoş bir ciddiyetle söylediği iki mısraı görünce bir kanaata varıyor:

Aman Yarabbi, insan kısmı zevahire bakıp aldanıyor.

Ayol, her görülene inanmak lâzım. (1)

Buna karşılık, fazla serbestçe tercüme yapan Scarron mürai'nin karakterine aslında olmayan bir çizgi katıyor. O, Montufar "kadınlara rastlayınca gözlerini yere indiriyordu" diyor. Molière'in aldığı, ve Tratufe'ün, Dorine'in göğsüne örtmek istediği mendil sahnesi kötürüm adama ait olduğu söylenebilir, fakat bunda da bir hükme varmamalıdır.

Molière'in *Pintisi*'nin kaynakları arasında yine Scarron'a ait bir hikâyenin bulunduğu bir gerçektir. Bu, *Pintinin Cezalanması* başlığını taşıyan bir dalavere hikâyesidir. İspanyol edebiyatında tecrübesi olan bir bilginin meselâ M. Morel-Fatio'nun bu hikâyenin aslını bilmediği muhakkaktır. Molière'in eskilerden ve yenilerden yaptığı iktibasları, mükemmel baskısından meydana çıkaran M. Paul Mesnard, *Pinti'nin Cezalanması'nın* adını bile etmez. Hikâye hemen hemen bilindiği için bu, bilgisizlik değil de küçümse-

(1) Molière: Tartufe, çeviren Orhan Veli Kanık, Fransız Klâsikleri: 25. Maarif Vekâleti, 1944.

meden ileri geliyor. M. Charles Louandre onu eski Fransız hikâyecileri arasına koymuştu. Gözlerim altında duran metin 1687 tarihini, yani *Pinti*'nin yayımlandığı aynı yılı gösteriyor.

Molière'in bu hikâyeyi veya tercüme edilen aslını, görmesi mümkündür. Burada Plautus'un *la Marmite*'inde bulunmayan fakat Molière'in piyesine konu yaptığı bir şeye yani ihtiyar bir para isticisinin gülünç aşkına rastlanır.

Scarron'daki *Pinti*'nin adı don Marcos'dur. Madrid'te bir asılzade diye tanılır. "Bir kadın, almaktan hoşlandığı vakit güzel olmayacağı gibi vermekten hoşlandığı zaman da çirkin olmaz" demeyi âdet edinmiştir.

Bu doğru sözlere rağmen ahlâksız adamların kurdukları tuzağa düşer. "Her türlü mal simsarlığı" yapan Gamara adında bir herif gelip onu görür. Gerçekte dişleri dökük dalkavuk bir kocakarı olan ve Job'dan daha fakir bulunan bayan İsidore'un güzelliğini, akıllılığını, büyük parasını över. *Pinti* onu görmeye razı olur ve kadının kedisine verdiği bir ziyafette ona tutulur.

Ziyafetin sonunda don Marcos (yazarımı takip ediyorum). evine kadar beraber gelen Gamara'ya güzel dul kadının kendisine hoş görüldüğünü, her ne kadar gerçekte onunla evlendikten sonra kadının gösteriş ve süs içinde yaşayamayacağını, iddia ediyorsa da onun kadar endamlı bir kadını hiç bulamayacağı için artık onunla evleneceğini, elini bütün kalbiyle ona uzatacağını itiraf etti.

Tedbiri don Marcos, içinden pazarlıklı Gamara'ya şöyle söylüyordu: Alelâde bir kadından ziyade bir prenses gibi yaşıyor.

Sahip olduğu oda takımlarını paraya çevirmesini, benim paramla birleşecek bir paranın bize iye bir gelir olabileceğini, işletmek suretiyle Tanrı'nın bize verdiğini, yine Tanrı'nın bize vereceği çocuklarımız için hatırı sayılır bir ana para olacağını düşünmüyor.

Don Marcos kendini kapısının önünde bulduğu zaman bu ve buna benzer nutuklar çekiyordu. Gamara bu kadının işleri, taraflardan birinin ölümüyle bozulabileceğini söylüyerek ertesi gün, İsidore'la evlenmesini bir neticeye bağlayacağına söz verdikten sonra müsaade aldı

Don Marcos, İsidore'a az önce ayrıldığı âşkın halini anlatmaya gidecek olan klavuzunu kucakladı. Bu sırada bizim canbaz cebinden bir mum parçası çıkardı, kılıcının ucuna dikti. Cıvardaki umumi meydanın haç üstüne çarmıha gerilmiş bir İsa heykelinin önünde yanan bir lâmbadan onu yakarak, evlenmesinin başarısı için hazin ve kısa bir dua okumadan yattığı evin kapısını meymuncukla açtı. Uyumaktan ziyade düşünmek için kötü yatağına gidip sokuldu.

Ertesi gün müstakbel karısının evine gider ve hayatı nasıl anladığını anlatır:

Evimde erkenden yatılmasından, geceleyin, evimin iyice örtülmesinden hoşlanırım. İnsanın bir şeyler bulacağı bir evin, hırsızlara tamamiyle örtülü kalmasına imkân yoktur. Kanaatimce bir şerir hırsızın, bulduğu şeyleri almaktan başka bir zahmeti yoktur ama onlar, bir çok yıllar sarfedilmiş büyük bir emeğin mahsülüdür.

Scarron'un *Pinti*'si, zengin ve âşık olarak artık Molière'in pintisidir. Şu ahlâksız Gamara, şu ahlâksız Frosine'in tam kendisidir. Don Marcos İsidore'la evlenir, kadın suç ortağı ile beraber zavallı adamın parasını ve eşyalarını alarak kaçar.

O da kasacığı için ağlar. Fakat bundan sonra artık Molière'in komedisiyle en ufak bir benzeyiş

yoktur. Bunlar gerçeğe yakın olmakla beraber içinde güzellik bulunmayan bir takım gülünç ve acıklı maceralardır.

Elimden geldiği kadar özetini verdiğim bu araştırmalar, Molière'in çaldığı malı zavallı Scarron'a geri vermeye meyleder. Fakat Scarron'un, soyulduğu sırada, bakışlarının eşyalarını taşıdığı anlaşılmıştır.

Pintinin Cezalanması, *Mürailer*'den daha fazla kendinin olması büyük bir talih eseridir. Molière'e gelince onun bütün aldıkları şeyler kendisinin oluyor, Çünkü ona kendi damgasını vuruyor.

BLAISE PASCAL

ve

JOSEPH BERTRAND

M. Joseph Bertrand'nın Blaise Pascal'a dair bir incelemsi elbette ilgi çekmekten uzak kalmazdı. Matamatiğin, son gelişmelerini borçlu bulunduğu bu bilgin'in, ihtimali hesabın doğuşuna yardım dokunan ve cycloide'e ait güç meseleleri halleden bir dâhi hakkında fikrini öğrenmek, her insan için istifadeli bir şeydir.

M. Joseph Bertrand'nın fizik matematiğinde ve hattâ Huyhens ile Pascal'ın ilk defa emekleri geçen ihtimalî hesaba dair çalışmalarını önceden bilmek bahtiyarlığına erişmiş olanlar, Bilim Akademimiz daimî kâtibinin dâhice verimliliğini övmekte birleşirler. Ben buna mezun değilim. Bilimin gizli sırlarını bilenlerin, mücerred olarak insan oğlunun erişebileceği gerçekleri araştırdıkları mihrabın eşiğinde, içim esefle dolu olarak, durmak zorundayım. Kesinlik tapınaklarının dışında kaldığım için dinlemekten başka yine elimden bir şey gelmez. Fakat matemeatik tarihine şöyle bir göz atış bile, M. Joseph Bertrand'nın, orada aldığı yüksek yeri kabul etmiye ve tahlilde en kısa yoldan bedahate bir halâvet katan ve gerçeği, tacındaki bütün ışıklarla belirten açıklığı ve zarif icazı bu üstadın getirmiş olduğunu anlamaya yeter. Cebir

ve geometrinin, şiir ve müzik gibi kendilerine mahsus birer üslûbu vardır! Sanatlarda olduğu gibi bilimlerde de deha bu büyük üslûbiyle tanınır.

M. Joseph Bertrand'nın şekiller ve sayılar bilimindeki söz götürmez üstünlüğü, Pascal'ın bize bırakmış olduğu keşiflere ve denemelere dair söylediği bütün şeylere son derece bir değer katmaktadır. İster ihtimalî hesabın kuruluşunda Blaise'in payını belirtsin, isterse havanın ağırlık nazariyesini kurmadan önce geçirdiği kararsızlıkları göstere; içinde civrit düşmanı Pascal'ın gerçeğe varabilmek için gösterdiği gayret derecesinden bir müsamahayı, aynı gerçeği kendisiyle birlikte arayanlara karşı göstermiş olduğu şu cycloide hikâyesini anlatsın, ister su cenderesi nazariyesini birer eşsiz şaheser gibi göster-sin, öğreniyorum, güvenle hayranlık duyuyorum. Fakat herkesi ilgilendiren bir nokta var. Bu da şu basit cümle ile ifade edilmiştir: "Pascal, koniklerin kesişmeleri üstünde ilk buluşunun on altı yaşında iken yaptı. "Çünkü vaktinden önce olgunlaşmış bu olağanüstü örneği nakleden insanın kendisi de bundan altmış yıl önce bir harika çocuk olduğu unutulmamalıdır. Joseph Bertrand daha on bir yaşında iken yüksek mühendis okulunun imtihanlarına öteki gençlerle birlikte katıldı. Bu hatıra öyle sanıyorum ki, şu sözlerle başlayan sayfayı bir hayli dokunaklı bir hale getirir: "Pascal'ın incelediği eğriler, kaidesi çember daire olan konilerin kesişim noktaları, yani bir çemberin görüldüğü idi,"

Hasılı içine nasıl gireceğimi bilmediğim bir konu etrafında uzun dolaşmayı bir tarafa bırakalım da M. Joseph Bertrand'nın, yeni zamanların en geniş ve en hatalı zekâsiyle kıyaslamak suretiyle Pascal'ı bir geometrici, bir fizikçi olarak nasıl yargıladığını göstereyim:

"Lebniz için olduğu kadar Pascal için de bilimler tarihinde şöhrət, esere üstündür; doğrusu da budur. Çünkü deha şöhrete üstündür. Pascal'da ve Lebniz'de verimlilik zenginlikle beraber yürümez. Onlar için matematik bir oyalanma, bir temrin vasıtasıdır; asla kafalarının uğraştığı, birşey olmamıştır. Hele hayatlarının gayesi hiç.

Onların kafaları aynı derecede derin, aynı derecede kabiliyetli olmakla beraber birbirine hiç benzemez. Teferruat dışında her şeye karşı meraklı olan Lebniz yeni metotları ortaya atar, fakat bunların uygulanması işini ve şerefini başkalarına bırakırdı. Bilâkis Pascal katiyete varmak ister; ancak neticeler onu ilgilendirir. Lebniz ağacı keşfeder, tarif eder, bırakır, Pascal kaynağını göstermeden yemişleri gösterir. Eğer Pascal'ın çözdüğü güç meseleler Lebniz'in önüne serilseydi bunlardan bir kısmını ve tabii basit olanlarını halleder, onlardan sonra da entegral hesapta böylece mükemmel bir adım atıldığına da işaretten geri durmazdı. Pascal hal tarzını, hiç bir şeyi gizlemeden, verir, fakat metodunu değerlendirmez. Çoğu zaman sezdirmez bile.

Kendinden üstün başka bir deha gelmemiş olan Pascal, Lebniz gibi difransiyel prensibi ile karşılaşmış olsaydı, bilimde bir inkılâp olduğu sözünü ağzına almadan bunları ortaya koymak için, çoğu zaman yaptığı gibi, düşüncülerini izlerini kendisiyle beraber yok etme yolunu tercih etmediği takdirde bedahate en az yakın olan kesin neticeleri seçerdi. Lebniz'i üstünde yağmurların eksik olmadığı bir dağa, Pascal'ı bu yağmurların suyunu toplayan bir vadiye benzetebiliriz. Belki şunu ilâve ederiz; vadi ise derin ve gizlidir.

M. Joseph Bertrand'nın bu araştırmasında, Pascal'ı bilhassa geometrici ve fizikçi olarak göz önünde tuttuğu söylenemez. Pascal'ın fizikçiliğine dair düşünceler ancak birkaç sayfayı doldurur. Buna karşılık insan Pascal'a, fikir münakaşaları, yapan, fikir adamı, yazar olan Pascal'a fikir münakaşaları, yapan, fikir adamı, yazar olan Pascal'a uzun bölümler ayırmıştır. Poincot'nun, de Foucelt'in, sadece birkaçını sayabileceğimiz kimselerin biyografilerini yazmış olan, M. Joseph Bertrand'ın ele aldığı konuyu, bu konu Pascal dahi olsa, sonuna kadar götürmeyi istemiş olması kimsede hayret uyandırmaz. M. Joseph Bhertrand her şeye açık bulunan bir zekâsı var ve öğrenme merakı tabiatın sırlarına kadar uzanır. Geometrinin hiçbir şeyin dışında kalmayacağını bize söylemede bir titizlik gösteriyor. İnsan ancak onun sayesinde zahmetsizce her şeye uyar. Geometri her şeyin esasıdır. Daha doğrusu hayvanın içindeki iskelet gibi, o her şeyin içindedir. O, hem bir tecritdir, hem de gerçeğin kendisidir. Görünen âlem onu örter. Fakat kâinatın, hayranılık duyan ruhumuza görünen şekillerinin bin bir türlü oyunu içinde, onun kesin kanunları, uyuyan veya hareket halinde bulunan maddeyi, billuru ve insanı, dünyayı ve yıldızları idare eder. Kadınların güzelliğinde, musikilerin ahenginde, şiirlerin zevikinde, fikirlerin nizamında hüküm süren odur. Her şeyin ölçüsüdür, hareket ondadır, sukûnet ondadır. Onun şekillerindeki güzel nizamı, uzun zaman takip eden, onun değişmez hassalarını keşfeden ve sanatını bilen o insana ne mutlu!

Bir küreyi, onu meydana getiren daireleriyle seziş

Ne diyeyim? Kendimize göre birer geometrici değil miyiz. Geometri olmadan çocuk yürüyebilir mi idi? Arı balını yapabilir mi idi?

Elbette hayır, hiçbir şey geometrinin dışında kalamaz, her türlü fikir bile. İnsan, M. Bertrand'ın bilmem neye dayanarak bugün insan imanını aralarında paylaşan vahyolunmuş dinlerden hangisi olursa olsun hiçbirine, geniş ilmine rağmen, katiyen muhalif olmadığını sanıyor. Hemen söyleyeyim ki Pascal hakkındaki kitabı içinde bu ruh halini yakalayabilmek için bende bulunmayan bir inceliğin sahip olmak gerekir. Kendisinin din kayıtlarından sıyrılmış bir fikir adamı mı, yoksa bir katolik mi olduğunu hiçbir suretle bilemeyeceğimiz daha eserinin başında söylüyor. Fortunio kadar temkinlidir. İtiraf edeyim ki onu okuduktan sonra anlatmasını istediği şeyden fazla birşey bilemiyorum ve kafasında kendisi için gizlediği fikrini de keşfetmiş değilim. Halbuki Pascal'ın hayatını, fikirlerini ve eserlerini incelerken pekâlâ bunları belli edecek fırsatlar eline geçmişti.

Hayat, eser ve fikirler: ele aldığı konu işte budur. Muhakkak ki kendi hevesine kapılıp nisbetleri şöyle bir tarafa atıvererek, bir bütün meydana getirmeyi asla düşünmeyerek incelediği de budur. Buradaki ihmal istenerek yapılmıştır. Bu, hiçte bir zaaf eseri değildir. Başladığı biyografiyi tamamlıyor; canı istediği için koşuyor ve atlıyor, istediği zaman da duruyor. Harikulâde hareketli ve heveslerine bağlı-

dır. Tercübeyi aşan metodlara alışık bulunan zekâsı, bizim basit olan teşhir ve tenkid usullerimizle alay ediyor. Vicdan bahisleri içinde pek takdire lâyıktır. Bundan hoşlanıyor. Hem kendi zevkini, hem de bizim zevkimizi tatmin için bahsin üzerinde oyalanıyor. Artık oradan bir türlü ayrılmıyor. Bu bahiste o, yabani keklik bulmuş tavşana benziyor. Yolunun geri kalan kısmını iki sıçrayışta tamamlayıp hedefine varıyor. Çünkü La Fontains istediği kadar, dehanın her zaman iyi niyeti mat ettiği gibi, tavşanın her zaman kaplumbağadan daha önce vardığını söyleye dursun.

Harflerin yerleri değiştirilince, bir fonksiyonun alabileceği değerleri hesap etmek de buna derler. Bundan sonra kendinizi üzüntüye sokmayı göze alırsınız Escobar'dan Sanchez'den daha büyük bir vicdancı olduğunu görürsünüz. Sizi temin ederim ki, M. Joseph Bertrand, müşkül hallerde karar vermede eşsizdir. Onun Akademide aynı yolun yolcusu olarak iki büyük vicdan hocası vardır: biri müsamahası olmayan Alexandre Dumas ötekisi müsamahalı olan Ernest Renan. Şayet M. Bertrand onlar gibi ruhlara yol gösterme işine karışacak olursa kendisine şimdi den haber verebilirim ki, hele günahkârların pek endişeli ve bin türlü azap içinde bulundukları şu günlerde, bu işte mükemmelen muvaffak olur. Üslûbunda pek ustadır. İstenen de zaten budur.

Şimdi latifeyi bir tarafa bırakarak, diyeceğim ki, M. Bertrand, *Provinciales*'ı incelediği sırada gerçek-

ten eşine az rastlanır bir tahlil kabiliyeti göstermiştir. Bunları okuduktan sonra *Kısa Mektupların* taraf tutan bir eserden başka bir şey olmadığı görülür. Hiç şüphesiz Pascal bu metinleri bozmuş değildir. Zaten kendisine bu şahısların verdikleri parçalardan başkasını tanımıyordu: hiçbir şey okumamıştı. buna karşılık, iktibaslarının umumiyetle doğru olduğu görülmüştür. Fakat M. Bertrand bize Pascal'ın, cizvitlerde hoş görmeyerek muhakeme ettiği düşüncelerinin birçoğunu Saint-Thomas'da rastladığını gösteriyordu. Sadece azasından birine ait olmakla beraber çoğu zaman başka biri tarafından mücadelesi yapılmış olan bir fikri hemen daima bütün heyetin sırtına yüklüyor. Öyle ise o da taraf tutan bir adamdır.

Doğrusu bundan hiç şüphe etmemiştik. M. Joseph Bertrand'ın cizvitlerin hoşuna gitsin diye Louis de Montalte'in taraf tutmasını gösterdiğini de söyleyemeyiz; aksi takdirde budalaca bir lâf edilmiş olur.

Yargılama hakkındaki bu çekişmelerin, realistlerin ve surî felsefe taraftarlarının çekişmeleri kadar bugün ölmüş bulunuyor. Bugün tamamiyle Roma'ya bağlanmış bulunan ruhban sınıfı arasında artık bu eski ruh ve mezhep ayrılığı kalmamıştır. Bugünün cizvitleri dünün cizvitlerine hiç benzemezler. Belki onların biraz daha sıkı bir ahlâk telâkkileri vardır. Bilirim ki onlar daha az tedbirlidirler. Onların unutulup gitmiş olan selefleri hakkında Pascal'ın söylediklerine aldırış ettiklerini sanmam.

Zaten Pascal tarafdıcılığını gösteren ilk insan da Joseph Bertrand değildir. 1768 tarihini taşıyan ünlü bir eserde *Provinciales* hakkında şu hükmü bulursunuz:

”Doğrusu eser baştanbaşa çürük bir temel üstüne kurulmuştur. İspanyol ve Flaman cizvitlerinin birçoğuna ait olan tuhaf fikirler bu kitapta ustalıkla bütün cemiyete atfediliyordu. Bu fikirleri Dominiken kazvistleri ile Fransızken kazvistlerinde bulmak mümkündü. Fakat yalnız cizvitlere karşı garazkârlık gösteriliyordu. Bu mektuplarda cizvitlerin, insanın ötedenberi devam edegelen törelerini çürütmek için tertiplenmiş bir maksatla hareket etteklerini isbata gayret ediliyordu; öyle bir maksat ki hiçbir doktrin, hiçbir cemiyet bu tür lüsüne ne sahip olmuştur, ne de olabilir; fakat burada söz konusu olan şey haklı bulunmak değildi, halkı oyalamaktı.“

Bunu yazan ne Nonotte’dır, ne de Patouillet’dır. *XIV. Louis Yüzyılı* adlı eserinde Voltaire’in kendisidir. Tourguénef’in bir romanındaki şahsiyetlerden biri için şöyle derler: ”doğru olmak gerekir.“ o da ”buna lüzüm görmüyorum” diye cevap verir. Bu adam sözleriyle bir nevi açikkabllilik gösteriyordu. Fakat kendi kendimize itiraf etmesek de, düşmanlarımıza kolay kolay hak veremeyiz. Mutaassıp kimseler bu konuda başkalarına göre daha fazla zorluk çekerler. Bir mutaassıp insanın, cycloide’de ait problemleri halletmek için gayret sarfetti diye daha iyi muamele-ye lâıyk olması gerekirken Pascal cizvit Lalouére’i

alay ve hakaret dolu şüphelere boğdu; çünkü bir çizvit'in aynı zamanda iyi bir geometrici olabileceğini kabul etmek Pascal'a pek ağır gelirdi. O da küfür ve iftira yoluna saparak bunun önüne geçmiş oldu.

Dünyaya Pascal'ın dehasından daha kudretli bir deha gelmemiştir. Ondan daha zavallısı da gelmedi. Geometri'den mümkün olduğu kadar kafasını uzaklaştırmış olmasına rağmen bir geometrici olarak en büyükler ayarındadır. Tabiatın sırlarına en ufak bir merak duymadan fizikte mühim buluşlar yaptı. Onu ancak kendi bulduğu şeyler ilgilendirir, başkalarının buluşlarını hiç umursamaz. Dostlarının kendisine verdikleri fikirlere dayanarak günlük bir kitap yazar; öyle bir kitap ki konu olarak ele alıp işlediği rahipler kavgasından sonra, onun da unutulup gitmesi gerekirken sanat mükemmeliyeti yüzünden edebiyet kazanır. Bütün sanatları horgörür, yazı yazmak sanatını bile. Güzelliğe ait ne olursa olsun hepsinden bir cinsel zevk olarak nefret eder. Hasta, uykusuz, eline geçen kâğıt parçaları üzerine geceleri hristiyan dini için savunmaya hazırlık olacak notlar yazar; ölümünden sonra basılmış olan bu notlar katoliklerce tuhaf bir gözle görüldüğü halde iki yüzyıldanberi hür fikirli insanlara, septiklere haz verir. Öyle ki bu savununcunun eserlerini basan ve açıklayanların başında düşmanları gelir; Condorcet (1776), Voltaire (1778), Bossuet (1779), Cousin de Faugère (1842-1844), Havet (1852). Kabul etmek lâzım: garip bir deha, tuhaf bir kader.....

İlkönce, bu harikulâda adamın hasta, hayaller korkusunu içinde yaşayan insan olduğu göz önünde tutulmalıdır. On yaşından, öldüğü 39 yaşına kadar bir günü ıstırapsız geçmedi. Madam Périer'nin bize dediğine bakılırsa hayatının son dört yılı "devamlı bir bitkinlik" içinde geçmişti. Tesirlerini kafasında hissettiği hastalığı sınırlarıyla ilgili fikir ve duygularının işlenmesinde ağır karışıklıklar meydana getiriyordu. Sol tarafından daima bir uçurum gördüğünü sanıyordu; elbisesine dikili olarak bulunan garip bir muskadan anlaşıldığına göre gözlerinin önünde ara sıra alevler uçuşurmuş. Bu hasta adamın, büyücülere inanan ve dinî duyguları çok taşkın olan bir adamın oğlu olduğu da düşünülürse inancındaki bu derin ve karanlık özellikten insan hayrete düşmez. Bu, gamlı bir inançtı; ona tabiattan iğrenmeyi ilham etti ve kendi nefsinin ve insan cinsinin düşmanı haline getirdi.

Pislik içinde yaşıyor ve odasının süpürülmesine mani oluyordu. Yediği yemekten zevk aldığı için nefesine budalarca çıkışıyor ve katiyen müsamahası olmadığı için de kendi nefesine affetmediği şeyi başkalarında da affetmiyordu. Madam Périer'nin dediğine göre, şayet bir kimse onun önünde bir eti güzel bulup da övecek olsa katiyen tahammül edemez ve buna hayvanlık adını verirmiş.

Sâf kalblilekteki aşırılığı yüzünden korkunç fiirlere saplanırdı. Eğer kızkardeşi madam Périer ona: "güzel bir kadın gördüm" diyecek olsa bu söze

kızlar ve akıllarına kötü fikirler getirmemek için uşaklarının ve gençlerin önünde böyle lâflar etmemesini söylerdi. Çocukların annelerini okşamalarına tahammül edemezdi. En masum dostluklardan bile çekinir ve yalnız Tanrı'ya ait olması gereken bir kalbi hiç bir suretle meşgul etmemek için iki kız kardeşi, yani Jacqueline ile Gilberte'e daima soğuk davranırdı. Yine aynı sebepten yakınlarından birisi öldüğü zaman, eğer ölüm hıristiyanlığın istediği şekilde olmuşsa bundan teessür duyacağı yerde sevinirdi. Kız kardeşi Jasqueline öldüğü zaman madam Périer ağladığı ve insanlık duygusuna sahip olduğu için azarlamıştı.

Hiç şüphe yok ki, Pascal samimi idi. Konuştuğu gibi düşünürdü. Başkasına verdiği derslere, kendisi de riayet ederdi; ama bu dersler, evine çekilmiş olan sofudan Orgon'un aldığı öğütlere tıpatıp benzemiyor mu?

Öyle sanıyorumki, Molière bir çok sebeplerden *Tartufe*'de cizvitleri tasvir etmeyi istememiştir. En başlıca sebep şu idi, eğer cizvitleri tasvir etseydi, hoşuna gitmeye pek can attığı kıralı kızdırmış olurdu. Fakat komedisini yazarken Jansenistleri gözününde bulundurmuş olmasına inanmamakta gün günden daha fazla meylim artıyor.

Denilebilir ki Pascal hiç değilse fakirleri İsa'nın eli kolu sayar, bol bol sadaka verirdi. Evet, şüphesiz fakirleri seviyordu ve bunlardan bazısını evinde barındırıyordu. Fakat dikkat ediniz o, bu fakirleri

çapkınların kadınları sevdikleri gibi, onlardan elde edeceği menfaati gözönünde tutarak seviyordu; çünkü cenneti kazanmanın ve kurtuluş'a erişmenin yolu fakirleri sevmekten geçer. O, fakirliği, yoketmek istediği için, iyi buluyordu. Fakirliği, insanı kemiren hastalıklara, iç yaralarına karşı duyduğu aşkla seviyordu.

Bazıları bu hıristiyanın bir zamanlar şüphe içinde kıvrılmış olduğunu söylediler. Bu, sadece XIX. yızyılda yaşamış ve ruhlarını büyük Pascal'ın ruhunda aksettirmek istemiş olan bazı şaşkınların hayallerinden ibarettir.

M. Joseph Bertrand'ın zekâsı, Pascal'ın şüphelerine inanmıyacak kadar kesin ve emindir. Bu hususta pek emniyettedir. Garip bir tesadüf Bilimler Akademisi Daimî Kâtibi'nin kitabı yayımlandığı sırada Fransız Akademisindeki arkadaşı M. Suly Prudhomme, *Reuve des Deux Mondes*'da gayet güzel bir şekilde tertiplemediği bir incelemeyi yayımlamış ve bunda Pascal'ın kendi inancını muhakemenin erişmeyeceği alanlara yerleştirdiğini rahatça gösteriyordu. İnanç hakkında hiçbir söz söylenmemiş bir kimse varsa o da Pascal'dır. Bunu yüz kere tekrarlamıştır: akıl yolundan Tanrıya varılmaz, ancak duygu, insanı ona ulaştırır.

"Şayet Tanrı varsa, o, hiçbir suretle idrak olunamaz. Onun ne olduğunu, aynı şekilde var olup olmadığını bilmekten aciziz." Başka bir yerde de:

”İşte inanç şundan ibarettir: akıl yolundan sezi-
len Tanrı.“

Sonra, mösyö Sully-Prudhomme, mükemmel bir
şekilde şu sonuca varıyor:

“Ona göre Tanrı varlığının delili, idrak meleke-
sine değil, duyma melekesine, gönül sezişine, kısaca,
bir inanç hareketine emanet edilmiştir.”

Zannederim, az rastlanır bir kuru nazariyecilik kudreti ile kocakarı inancını nefesinde toplamış olan çağdaş bir filozof münasebetiyle, içinde, şu sızdırmayan bölmeler bulunan bir takım beyinler bulunduğu, söylenmişti. En akıcı sıvılar bile bu bölmelerde bir taraftan öbür tarafa hiç bir zaman sızmaz.

Hareketli bir rasyonalist, Théodule Ribot ile konuştuğu sırada bir cinsten kafaların olabilmesine şaşar. Tecrübî felsefe üstadı da tatlı bir tebessümle ona şu cevabı verir:

— İnsanı bundan daha az şaşırtabilecek bir şey tasavvur olunamaz. Tersine, insan idrakinde birlik kurmak isteyen bir tasavvur tam mânasiyle spiritüalist bir tasavvur değil midir? Neden bir insanın iki cepheli olmasını kabul etmiyorsunuz?

Pascal’ın inancını açıklamak için sımsıkı kapalı bölmelerden yapılmış bir beyin veya iki cepheli adam gibi tasavvurlara gitmeye hiç de lüzum yoktur. Pascal, muhakeme sahasına ait olduğunu kabul ettiği her ey üzerinde muhakeme yürütüyordu: Kimse

aklını ondan daha şiddetli bir şekilde kullanmamıştır. Tanrı hakkında ise fikir yürütmezdi; çünkü Tanrının bir muhakeme konusu olmadığını daha ilk anda anlamıştı. Tanrıya fikirle bağlanmadı. Onun için böyle bir şey mümkün olamazdı. Şuna inanmıştı ki, bu, fikrinin sebebini izah etmekten apayrı bir şeydir: Bunu mistikler ve âşıklar bilirler: ona gönlünü, bir gönül nasıl verilirse, muhakeme etmeden, bilmeden, bilmeği hiçbir şekilde istemeden ve hiçbir suretle bilemeden öylece verdi. Mistiklerin eserleri, bilhassa sainte Thérèse'in derin hayalleri, yorucu güçlüklerin aydınlatılmasına yarar. Fakat biraz önce sözünü ettiğim garabet yüzünden Pascal'ın tefsircileri çoğu zaman, mistisizmle hiç ilgileri bulunmayan filozoflar olmuştur. Bu sebeple, onun mensup bulunduğu büyük ruhani aileye bağliyamadıkları için nevinde tek ve garip sanırlar.

Hasılı Pascal gibi, akıllarını inanclarının yardımına asla çağırmayan bu müminlerin en ufak bir tedbirleri yoktur. Böyle bir yardım daima tehlikelidir. Pascal'da, müthiş olan akıl, bir hamlede, kutsal mahalde her şeyi yoketti, ama oraya hiçbir zaman girmedi.

Erkek kardeşi Blaise'in hayatını pek güzel ve temkinli bir şekilde yazan şu iyi kalbli ve yumuşak başlı madam Périer, orada beni daha fazla düşünmeye sürükleyen büyük insanın âdetini nakleder. Pascal dünyadan elini eteğini çekince, perdesiz ve ateşsiz odasında din hakkında onunla konuşmaya gelen

bütün insanları kabul ediyordu. Bazıları yalnızlık tasavvurlarını itimatla anlatıyorlardı. Bazıları ona insan sebepleri hakkında şüphelerini söylüyorlardı. Birincilere gelince, hristiyanlık şefkatiyle kanaatlerini red edemiyordu, çoğu zamanda ilk sebeplere kadar gidilmediği için sistemli bir mücadeleye girişmek icap ediyordu. Pascal, içinde kendisine aklı inansa aykırı gösteren bu konuşmaları hiç sevmiyordu. Böyle münakaşalara karşı koymak için elbiselerinin altına uçları içe dönen çivilerin yerleştirildiği demir bir kuşak kullanmakta titizlik gösteriyordu. Zıt fikirler söyleyenin her muhakemesi karşısında bu sivri uçlu çivileri etine batırıyordu. Bu çare ile her tehlikeden kaçınıyor, kendisine zarar verirler korkusu olmadan din kardeşlerine hizmet ediyordu.

Asla şüphe etmedi. Fakat tedbirli idi ve büyük kuruntusu aklın insan hâdiselerine birdenbire girmemesi idi.

MAURICE BARRÉS BÉRÉNICE'İN BAHÇESİ⁽¹⁾

Şüphesiz Dante Aligheri'nın *Vita nuov'*asını bilirsiniz. Bu, Florans sanatının, ilk sıska çıplaklığı ve ilk zayıf inceliği ile kendisini hissettirdiği bir hiciv romanıdır. Yüzlerdeki ekşilik gibi, kuru şekiller altında birçok karmakarışık timsaller saklanmaktadır. Şu *Vita nuova* romanı, hiç olmazsa, inceliği bakımından, edebiyatta Raphel tarzının bir öncüsü olan M. Berrés'in üslûbu hakkında, lüzumunda, bir fikir verir. Şüphesiz bu uslûp ve nur ifadesi sayesinde ki, o, zevkleri olgunlaşan birçok insanlar gibi, Paul Bourget'yi büyülemiştir.

Yüzlerin aşırı hareteszilği, birbirine bağlanmayan sahnelerin biraz acemice katılığı, duvar kâğıtları gibi gerilmiş şu nefis manzaraları, işte benim M. Maurice Barrés'deki Floransa ve Raphaël öncesi sanatı diye ad verdiğim şey budur. Fakat fazla ısrar etmemek gerekir. M. Barrés'in metafiziği, on üçüncü yüzyıl iskolastiğinden ne kadar uzakta ise, *Bèrénice'-in Bahçesi de Vita nouva'*nın tabii ahenginden o kadar uzaktır. Doğu olarak düzenlenmiş ve mantiki kıyas kaidelerine göre bir neticeye bağlanmış olmaksın uzak olan bu yeni kitap dalgalı ve kararsızdır. Bir şekle sokulamıyanbir kitaptır, bu. Bütünündeki ka-

1. Cilt 1. Forma- 18 Perrin baskısı.

rarsızlıkta teferruatının açık sağlamlığı ile garip bir aykırılık meydana getirmektedir.

Genç çağdaşlarımızın eserli, eski zaman Pénélope bezi gibi, sona eren bir şeyin o esrarlı korkusunu belirtiyorlar. M. Barrés gündüz yaptığı gece bozuyor. Her yere bitirilmiyeni ve bitirilmesi imkânı olmayanı kovuyor. Çünkü bunun bir sihir olduğunu bilir, fakat yine de yapmacıklarla doludur. İlk iki eseri yani *Sous L'oeildes barbare* ve *Un Homme libre* bu tarzda anlaşılmıştı. Ne yazık ki, onlar da güç ve karışık bir sembolizm vardı. Bu sepeple onlardan sadece gençler zevk duymuşlardı. Gençlik anlamadan hayranlık duyabildiği güzelliğin bu tarafını elde etmiştir

Hayatta ilerlerken insan, hâdislerin bazı münasebetlerini elde etmek ister. Bu da büyük bir sıkıntı yaratır. Bu iki eserin bir devamı olan üç kanatlı bir talonun üçüncü parçasını teşkil eden *Béréncié-in Bahçesi* eda inceliği ve duygu zerafeti ile ötekilerden çok üstün görünecektir. Bununla beraber bu küçük kitabı okumak isteyen ağır başlı insanların tehlikesi ile karşı karşıya kaldıklarını haber vereyim. Çünkü orada, insanlar arasında saygı gösterilen birçok duygularla rahatça alay edilmiştir ve Maurice Barrés iffetlerimizi küçümseyen nezaketiyle eşsizdir. Onu, az ratlanır bir zekâ ve usta bir yazar olarak sayarım. Fakat sâf bir okuyucunun yanında kefil olamam. Çocukluğumda, öğrencilerin kusurlarını, kusurlara göre değil de daha ziyade karar verdiği yaramazlık

derecesine göre cezalandıran pek namuslu fakat biraz vahşi tabiatlı bir öğretmenim vardı. Ruhun ve vücudun gizli hareketleri ve içgüdüleri hakkında müsama-halı idi. Aramızda aşağı yukarı her şeylerini hoşgördüğü kaba çocuklar da vardı. Bilâkis el çabukluğu ile eve saygısızca işlenmiş bir kabahatı sezerse amansız oluyordu. Kötülükte zerafet, işte onun şeytanlılık dediği ve şiddetle peşine düştüğü şey bu idi. Paul Bourget'nin kendisini vaktiyle tavsiye ettiği ve ilâhiyat hocamın başına geldiği gibi, eğer M. Maurice Barrés kendi kendine itirafta bulunma ihtiyacını her zaman duysa başının tepe saçlarını diken diken edecek cezayı ona önceden haber verirdim. Hiç bir yazar *Bérénice'in Bahçesi* yazarında daha rahat, daha zarif daha saygısızca ve el çabukluğu ile daha sâf bir şeytanlıkla günah işlememiştir.

Onda ihtirasında, içgüdünün de bir zerresi yoktur. O, tambir aydındır ve fesatçı bir idealisttir.

Téophile Gauter'nin bir sözünü değiştirerek kendi kendine şöyle demiştir: "Ben öyle bir adamım ki benim için dış âlem yoktur." Bu şey ancak metafizik duygusu ile anlaşılabilir. Kendisine şurada burada güzel tablolar çizdiği gösterilirse cevap olarak bu tabloları kendi içinde gördüğünü ve onların, kendisinin ruh hallerini belirttiğini söyleyecektir. Üstelik şunları da söylemiştir: "Dış güzellik beni gerçekten heyecanlandırmaz." Bu fesatçı bir aydının itirafıdır. Çünkü kendisinde, görünen şeyleri hiç sevmemek, tabiat için duyulan her muhabbeti dünya-

nın şaşası önünde, o güzel ihtiraslı aşk için yaşamak gibi bir şeytanlık vardır. M. Maurice Barre'e bize şöyle cevap verecektir. "Benim için sâf fikirden başka gerçek yoktur. Ruhlar yalnız ilgi çekicidirler". İçgüdü ile duyguyu küçümseyen bu mağrur genç, acaba bir spiritüalist midir, heyecanlı bir mistik midir? Hangi felsefe veya hangi din ona ruhların kapılarını açıyor? Ne felsefeye, ne dine, hiç birine inanmaz, emel de beslemez. Maneviyata dayanaksızın ruh saltanatı içine girer. İşte bu da fesatçılıktır. Biraz telkin etmeye çalışan genç öğretmeni M. Paul Bourget vaktiyle şöyle diyordu: "Sırf ruh hâdislerinden sıkılarak, acak, ruh hâdislerine etraflı ve derin bir ifade kazandırın imanı kabul etmiyorsunuz." M. Paul Bourget demisâlle öğüt veriyor: bana şu anda bile artık dinsiz olmayan şu sarışın Sicilya güneşinden fazla ruhanileşiyor, diyorlar.

Bununla beraber. M. Maurice M. Barrés'in, psikolojinin dar ve uzun yollarında mutlaka kaidesiz ve öndersiz başıboş dolaştığım tasavvur etmemelidir. Bu garip adam dinsiz değildir, aksine fazladındır. Hiç dini olmadığını söylüyordum, haksızdım. Onun bir dini, BEN denilen bir dini, kişinin içinden gelen bir ibadeti, kendini derin derin düşünme, ilâhi aşırı bencillik denilen bir dini vardır. Kendi yaşamasına hayrandır. Eşsiz bir farklılık gösteren bir ebediyat ve siyaset Buda'sıdır. Bize, kibar bilgeliği, hâdiselerin ayrılını öğretir. Gönlümüzde yalnız "iç tesellisi"ni aramamızı, bize hazine gibi, ben'imizi muhafaza etmemezi öğretir. Bunun da kişilik diye tanınmasını

ve tabiatın zorlamalarına karşı kıskanç bir titizlikle ben'i savunmamakta bir fazilet bulunmasını ister. Almanya'da büyümüş ve orada fikir adamı olarak kalmış olmakla beraber yine de bir Fransız olan Chamisso derin bir heyecan uyandıran bir hikâye yazdı. Orada, fikrini satmak şöyle dursun, gölgesini bile satmanın bir cinayet olduğu görülür. M. Maurice Barrés bu sembolün gerçeğine nüfuz etmiştir. Bize hâdiselerin akışı içinde kararlı kalmak, hür olmak, kendini korumak, fenomenlerin çeşitliği, içinde inadla benliğini gerçekleştirmek gerektiğini haber verir. Yoksa insan sadece hoş bir gölge olurdu. Bu gölgeyi Tanrı'ya da, kadınlara da kaptırmamalıdır.

Burada bir ahlâk, dikkate lâyık bir ahlâk, eski bir ahlâk vardır. Guillaume Hümboldt bu ahlâkı öğretiyor ve uyguluyordu. Ona göre ahlâk kaidesi, insanın kendisi için, yani güçlerinin tam gelişmesi için yaşayabilmesidir.

Bu genç havarinin incili, eni konu anlaşıldı, sanırım. M. Barrés sanki bize şöyle diyor: Dünya çubuğunun içinde tüttürdüğüm bir afyon tanesidir. Bütün gösterdiklerim, sadece rüyalarımın dumanıdır. Bütün insanların en iyisi en bahtıyarıyım. Batı'daki kardeşlerimin bilğeliği gerçekten kararsızdır, kısadır. Bilâkis tabîî bir şekilde kolay inanan bir tarafları varken kendilerini şüpheli olark görürler. Bana matmazel Renan diyorlar. Fikir babamın ruhunu ezen ağır inançların yükünden korkmuştum. Zaten kendi hesabıma, birçok şeyler bulduğum M. Renan

her çeşit doğruluk, itiraf, ikrar, sembol altında ezilmiştir. Ben, Ben'den başkasına inanmıyorum. Yalnız ben sarıyor. *Ben, ben değil*'in zıddıdır. Çünkü netice de dünya içimden aksediyorsa bunun hemen belirsiz bir gerçek olması gerekirdi. Fakat varsa bu kadar onun işidir, benim işim değil. Hiç durmadan dağılmaya meyleden *ben*'imin gerçeğiyle konuşmak için bir hayli uğraştım.“

M. Barrés'in hakkı var. Onun *Ben*'inde, sonsuzluk içinde yayılmaya garip bir meyil var. Bu ben inceliği ve zarefeti bakımından son derecede mükemmel ve belirsizdir. Yeislerden ve üzüntülerden, tereddütlerden öyle karmakarışık bir hal almıştır ki, onu yola getirmek için kahramanca bir gayret ister. Onu sürekli bir alaycılık, buhar haline getirip yoketmiştir. Bu ben, endişe verici bir inceliği bulunan sevimli, akıcı bir ben'dir. Bu düşünen ben'de bulutların o parlak rengi vardır. Bu narin yıldızları, kozmografyacıların bir gök hâdisesi olarak devamlı şekilde korktukları kuyruklu yıldızları hatıra getiriyor. Bu korkular da boşuna değildir. Zarif yıldızların birçokları hiperbol şeklindeki yolları içinde yok olmuşlardır. Başkaları da ikiye bölünmüştür. Şimdi, bir araya gelmiyen iki Ben'leri vardır.

Buna benzer felâketi önlemek için M. Maurice Barrés çeşitli hareket tarzlarına baş vurmuştur. *Hür Adam, Bérénice'in Bahçesi* gibi ruha ait romanlar içinde kendi ben'ini bir araya toplamakla yetinmiyor. Çırpınıyor, denemeler yapıyor, mebus seçimi için

hayırlı olan namzetliği şu pratik şüphecilik denemelerinden biri olduğunu, Nancy mebusunun hareket halinde kalem tecrübeleri yapan bir yazar olduğunu söylerken onu kızdırdığımı sanmıyorum.

Her şeyden şüphe duyalım. Buna razıyım. Fakat şüphe hayatın şartlarını değiştirmez. Şüpheci ve inanç sahibi olan bizler hayatın zaruretleri olan ihtiyaçlara bile boyun eğdik. Azizim M. Barrés kitabınızı okuduktan sonra yılın ilk gecelerinden biri olan şu gecede penceremi açtım. Kış sislerinden sıyrılmış gök içinde titreşen yıldızları seyrettim. Bu bilinmeyen yıldızların esrarı, her zamanki acılığı ile, zihnimi altüst etti. Çünkü az önce teselli vermiyen bir kitap okumuştum. Sonra şöyle düşündüm: belki şu dünyada gördüğümüz ve kavradığımız gibi hayat, o uzvi hayat, yani insanların ve hayvanların hayatı, yeryüzü dediğimiz şu mânasız küçük âlemde, tamamiyle kendine mahsuz bir arızadan başka bir şey değildir. Belki de bu ehemmiyetsiz gezegen bozulmuştur, çürümüştür. Belki de gördüklerimiz, hattâ kendimiz ancak bu kötü yemişi çürüten hastalığın bir neticesiyiz. Kâinatın mânası bizden büsbütün uzaktır. Belki de bir evrensel düzen içinde birer basiliz birer vibriyonuz... Fakat bir bilge olan Martin'in dediği gibi bahçemizi sürelim. Mesela hayatı demek değildir, onu yaşamak lâzımdır. Basit bir ruhumuz olsun fakat iyi niyetli insan olarak kalalım. Sonra ilâhî huzur üstümüzde olacaktır.

M. Barrés ağır başlı kimselerin kaşlarını bir defa daha çattırdı. Fakat gençlerin çoğunda, bir çeşit büyü tesiri yarattı. Bu yüzden hayret etmemeli. Söylediğimiz gibi ilâhîyatcılığın şeytanlık adı verdikleri bu pek üzgün, pek hasta, pek bozuk bir ruh elbette zenginliktende zerafetten de mahrum değildir. Gerçekten sanatkârca manevi bir ıstırap göstermiştir. Üstelik bu hal ona bir sempati kazandırdı, bu, ona bir çeşitlerin ve taze bir hayranlık sağladı. Pek güzel bir tenkid yazan ve kendi ile akran olan M. Le Goffic, M. Maurice Barrés'in bu derin tesirini kabul ediyor, sanatın ve ihtirasın bu hasta mizaç kitapları, kalabalık içinde muhakkak bulanık kalan dağınık uzuvları bir araya getirir gibi olduğu için daha kesif görünecek olan son medeniyete ait bir gençliğin en taze alışkanlıklarını meydana koyarlar. Hem sonra (hiçbir aydın bunda yanılmaz) M. Maurice Barré'in içe işleyen tehlikeli bir silahı vardır: Üslûp. Hem anlaşılır, hem anlaşılmaz olan yumuşak dilinin harika kaynakları vardır. *Bérénice'in Bahçesi'ndeki kır manzarası, bir çırpıda belirtilen bir çizgi ile, sonsuz bir persbetifle unutulmaz bir hal alır.*

MARCEL SCHWOB(1)

Oburlar, iyi, orta halli kötü romanları, hiç ayırma yapmadan, silip süpürürken, ancak ince zevkli insanlar nefis hikâyesinin zevkini çıkarmamasını bilirler, diye kâfi bir sebep ortaya atılınca, romanların da, hikâyelerin de çok az bir okuyucusu bulunduğu anlaşılır. Öyle tatsız, öyle kayış gibi sert romanlar vardır ki, kaba edebiyata susamış olan zavallı bir kafa bunları son damlasına kadar yutar bitirir.

Yemek yemek gibi bir zaruret bulunan şu balçık dünyada oburlar pekçoktur. Okuyucuların onda dokuzu için bir roman, tıkindıkları, gırtlaklarına kadar tıkabasa yemek istedikleri bir ziyafettir. Bu yüzden okuyucuların bu bayağı mütaahhitleri, etli börekler gibi ağır ve mideye oturan romanları hazırlamakta yaman bir el çabukluğu gösterirler. Müşterilerini tıkabasa yedirirler; sizi aptala döndürecek kadar fazla doyururlar. Onlar kendi dünyalarını tanırlar. Gerçek roman okuyucusu, kendini alkışlattıran şeyleri ister.

Bu insan, bir gecede bir roman okur, tabiatıyla romandan başka bir şey okumaya elverişli değildir. Pek çabuk okur, çünkü onu hiçbir şey durdurmaz ve bitirdikten sonra ne okuduğunu bilmez. Bu çeşit

(1) Coeur double, bir önsözlü beraber 1 cilt.

okuyucu az değildir. Bizim şu kötü yazarlarımız onun namına çalışır dururlar.

Eğer istidatlı yazarlar, müşterilerini çoğaltmak için roman üstüne roman yazmakta inad etmeyip, yirmi sayfada anlatılması daha hayırlı olan şeyi dört yüz sayfada anlatmaya kalkışmasalardı, bunun büyük bir kütülüğü olmazdı. Sanat değerinden uzak, bilgisizlik için hazırlanmış kötü romanlardan şikâyet etmiyorum. Sayıları ne kadar çok olursa olsun hesaba katılmazlar. Ben, bir değer taşıyan insanların yazdığı ve aydın bir okuyucu kitlesinin okuduğu bir çok bayağı romanların çıkmasını görmekle üzüliyorum. Bunların haftada iki üç tanesi yayımlanmaktadır. Bu bizi boğan kocaman bir dalgadır. Sağ duyusu olan zeki ve okuyucusuz kalmayan ve forması 57x84 boyutundaki kâğıtlara basılan bir ciltlik hikâyeyi okuyucusuna vermeyi iş edinenleri, kendisini daha önce gelenlerden bahtiyar farzederek, yüzyılımızın kendinden sonra toplu toplu okunabilir yirmi roman bırakacağını düşünmeden bu çeşit çalışmanın kalb rahatsızlığına kavuşanları takdir ediyorum. Bununla beraber, düşünüldüğü takdirde, halka yılda, hayali şeylerden bahseden üçyüz sayffayı zorla kabul ettirmeyi istemek aşırı bir iddiadır! Hayatı pek dolu olan ve saatlerinin kıymetini takdir eden fikir adamlarını memnun etmek için ne nazik, en ihtiyatlı, ne emin bir çaredir o! Yazarın ilk nezaketi, kısa yazı yazmak değil midir? Hikâye her şeye yetişir de artar. Hikâyeye az kelime ile çok mâna sıkıştırılabilir. Güzel

yazılmış bir hikâye ehli için bir ziyafet, müşkül pesendler için bir tatmindir. Hikâye bir iksir. bir hülâsadır. O, kıymetli bir merhemdir. Balzac'ı son-derece takdir ederim. Onu, muazzam keseri içinde yeni zaman Fransa'sın baştan başa yaşayan en büyük tarihçi olarak sayarım. Fakat sanat ve eda bakımın-dan meselâ *La Grenadière*, *La Femme abandonnée* gibi basit bir hikâyesini *Cousine Bette'e*, *Goriot Baba'*ya tercih ederim. Marcel Schwob'a, mükemmel bir hikâyeler derlemesini yayımladığını söylerken bayağı bir övmeye bulunduğunu sanmıyorum. Marcel Schwob kitabına *Coeur double* başlığını koymuş. Önsözündeki geniş açıklamasından sonra bile, dü-şüncelerini pek iyi kavrayamadım. Bu ön söz beni memnun ediyor, çünkü orada Euripides'den, Shakes-peare'den bahsediliyor ve edebiyatçımn ateşli aşkı teneffüs ediliyor. Fakat, iyi anladım, diye övünmeye cesaret edemiyorum. M Marcel Schwob bir yeni Aipulos gibi edebiyat sırlarına ermiş bir insanın edasını bile bile kabul ediyor. İlham perilerinin o büyük ziyafetindeki meşalelerin isli oluşu onu rahat-sız etmiyor. Ruhunun sırlarına, estetikinin o sessiz eğlencelerine pek kolayca nüfuz etseydim, biraz da kızacağını sanıyordum.

O, Trajedi şairinin, dehşetin yerine merhameti getirmesini isteyen Aristo ile pek uğraşmıştır. *Coeur double*de Aristo'nun bir anlayışını incelemekle övü-nüyor. Haklı olabilir. Fakat bu benim dikkatimi çekmeyen bir sebeptir, kafasında hikâyelerini birleş-

tiren ve bölünmez bir bütün haline getiren esrarlı bağı çözmesini bilemiyorum. Marcel Schwob'u tanımam. Buna genç olduğunu söylediler. Eğer öyle ise önsözünü, gençliğin sebep olduğu sevimli bir çılgınlık sayarım.

Onun yaşında iken, Luxembourg'un çınarları altında sabahleyin kâinatı izah edemediğim zamanlarda memnun olmazdım. Öyle sanıyorum ki tabîî, ustalık bir tarafa, hiç şüphesiz Marcel Schowob'un önsözün uyacak kadar bir kabiliyet gösterirdim. Umumi fikirlerin gürültüsü ihsanlarından bahsetmiyorum Fakat Marcel Schowob'un pek sağlam bir üslûpla, pek emin bir yürüyüşle, pek kudretli bir duygu ile hikâyeler yazmak için pek genç olmasından başka bir kusuru yok. Bize Dehşeti vadetmişti. Merhameti hiç görmedim. Fakat Dehşeti hissettim. M. Marcel Schwob bugün, korkunun bütün hayaletlerini ayağa kaldırmanın; kendisini dinleyene yeni bir ürperme vermenin sanatı içinde bir üstaddır. Her ne kadar bazan Edgar Poe ve Dickens'in usulünü kullanıyorsa da (Dickens'in tesiri (*Dickensin tesiri Sgulelette* adlı hikâyede bellidir) her ne kadar pek çeşitli sanat şekillerin kopya etmede tabîî ve metotlu bir kabiliyet gösteriyorsa da, filân hikâyelerini pek başarılı görünen pétronus'dan almış olsa da, filân başka bir hikâyesi L'abbé Blanchet'nin doğuya ait ahlâk masallarını hatırlatsa da, bir başkası da bir Buda kitabından alınmış gibi görünse de yine orjialdir, kendisine has olan terkipçi bir tarzı vardır. Hem

samimî, hem şahsî bir hayal çeşidi bulmuştur. Bu hayali tarif etmek, şümûlünü göstermek oldukça güç olur. Marcel Schwob itimadı az gibi görünüyor. Bu devrin acaibliğine kendini kaptırmıyor. M. Gilbert - Augustin Thierry'nin *Rediviva*'sında yaptığı gibi, ihtiras ve şiirin icaplarına bürünmek şöyle dursun, ispiirtizma ile uğraşanlarla tamamen çekişme halindedir. Biraz cin ve bira kokan müthiş ve ağır bir neş'e ile M. Medium'u alaya alıyor. Bugün koca koca kitaplar yazmak için sayıları pek çok, pek yiğit olan sihirbazlara, gelince, bir peri padişahının sihirbazı olan Nébuloniste'in (Yumurtalar Hikayesi) inde anlattığı şeylere göre hüküm vererek bilgilerinin tesirlerinden şüphe duyuyor. "O, İran sihirbazlarının bir öğrencisi idi. Zerdüşt'ün, Çakya - Mouni'nin bütün emirlerini benimsemişti. Bütün dillerini kaynaklarına kadar geriye gitmiş, gimnosophiste'lerin yüksek ahlâkına nüfuz etmişti. Fakat çoğu zaman padişaha sadece iskambil falı açarak hizmet ediyordu." *Coeur double*'de sihir olarak bulabildiğim bütün şey budur. Bu kitapta M. Josephin Péladan'da olduğu gibi estetike âşık ihtiyar bir Alman doktorunun gece vakti, ruhani vücuduna bürünerek, Knidos'luların Aphrodite'ini düşünürken serinlemek için durduğu pencerenin altında çorap bağını tekrar koymak tedbirsizliğini göstermiş olan güzel bir kadını ziyaret etmesi hiç görülmez. M. Marcel Schwob ahret hakkında yeni faraziyelere hiç girişmez. Eski faraziyeler de onun imansızlığına yol açıyordu. Hayali tamamiyle içe aittir. Hem işlediği dimağların garip

yapılarını, hem şahsiyetlerini sık sık yoklayan batıl inançların orijinalliği, en basit insanların da, düpedüz şiddetli bir fikirden meydana geldiğini gösteriyor. O bize ne tayîfları gösteriyor, ne de hayaletleri: bize evhamlıları gösteriyor. Onların evhamları da bizi korkutmaya yetiyor. Şu zengin Roma azadlısından, vampirlerin bir cesedi parçalayıp yediklerini gören Trimalcion adlı hikâyeden daha korkunç bir şey olamaz.

Birdenbire bir horozun ötüşü beni sıcrattı. Sabah rüzgârının o dondurucu esintisi kavak ağaçlarının tepesini hafifçe okşadı. Duvara dayanmışım. Pencereden daha açık kurşun ibir gökü ve doğu tarafındaki pembe ve beyaz serpinti yi gördüm. Gözlerimi uğuşturdum. Sevgilime baktığım zaman, Tanrı sizi inandırсын, vücudunda siyah berelerle, bir iskambil birlisi gibi — evet bir ikambil birlisi gibi — bu mosmor lekelerin bütün vücudunda sirpilmiş olduğunu. O zaman haykırdım ve yatağa doğru koştum, Yüzü balmumu gibi idi, altındaki etler hoyratca kemirilmiş olduğu görölüyordu. Ne burun, ne dudaklar, ne yanaklar, ne gözler kalmıştı; gece küşları, erikler gibi, onları sivri gagalarıyle parçalamışlardı. Her mavi leke huni şeklinde bir delikti. Bu deliklerin dibinde pıhtılaşmış bir kan tabakası parlıyordu. Artık, ne kalb kalmıştı, ne ciğer, ne de iç uzuvlar... Çünkü göğüs ve karın, saman tıkaçlarıyle doldurulmuştu.

Denizde, kaptan Jean Florin kalyonunun peşine düşen üç Britanya'lı gemicinin hikâyesine bir bakın: İçinde Montezuma'nın hazineleri bulunan bu kalyon hiçbir zaman karaya yanaşmıyordu. Burada yine bu hayal gemisinin hikâyesinde, dehşet, hikâyecinin bizi üç denizci ile paylaşmak zorunda bıraktığı kaba, fakat şairâne bir batıl inançla meydana gelmektedir. Marce! Schwob'in, Ulysse gibi, ince olduğu, insanla-

rın çeşitli törelerini bildiği söylenebilir. Hikâyelerinde, taş devrinden tutunuzda, ta zamanımıza kadar her devrin tabloları vardır. Fakat, Marcel Schwob'un kahraman veya katil olsun, basit insanlara karşı fazla bir sevgisi, hususi bir meyli var. Bu yüzden fikirler, çiy fakat canlı renklerle belirsiz bir şekilde serpiliyor. Britanya'lı olup olmadığını bilmiyorum; adı oralı olduğunu göstermiyor. Fakat pek sevimli, pek orijinal bir çizgiyle pek iyi belirttiği yüzler asker ve denizci Britanyalıdır. (*Poder, Ary'nin Düğünleri, Milo İçin, Üç Gümrük Memuru*, adlı hikâyelere bakınız.)

Muhakkak olan bir tarat varsa bu Britanya'lı, lüzumunda en su katılmadık bir Paris argosu il konuşmasını biliyor. M. Victor Meusy'in imreneceği bir zarafetle kaba bir dil kullanıyor. Orijinal olduğu için suçu seviyor. Namzel Jovette ve namzel Manon'un alışık olduğu ressam Jeaurat tarzında, Jeaurat'nın elde edemediği o bilinmez nefasetiyle bir tablo olan Courtille'de Cartouche'un son gecesini yazdı. Marcel Schwob dış bulvarlarımızda yaptığı incelemeleri, içinde hazin ve fesadçı bir şiir saklayan Raffaelli'nin taslaklarını hatırlatıyor.

Ne diyeyim bilmem ki? *Coeur double*de kırka yakın hikâye ve masal var. Bu hikâyeler, sanat ve uslûbun bir çeşit büyüğü ile garip bir duygu bakımından toplu, az rastlanır ve meraklı şeylerdir. *Stryges, Dom, Vendeus d'ambre, la Dernière nuit, Poder, Fleur de cingi pierres* gibi beş altı tanesi ke Raffaelli'nin taslaklarını hatırlatıyor.

Ne diyeyim bilmem ki? *Coeur double*de kırka yakın hikâye ve masal var. Bu hikâyeler, sanat ve uslûbun bir çeşit büyüğü ile garip bir duygu bakımından toplu, azfakirleri sevmekten geçer. O, fakirliği, yoketmek istediği için, buluyordu. Fakirliği, insanı kemiren hastalıklara, iç yaralanına karşı duyduğu aşkla seviyordu.